Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
POPA-ZLATNA, IOAN
Amintiri din Ţara Martirilor/ Ioan Popa-ZIatna – Alba Iulia: Editura fundaţia paem, 2005 4 vol.
ISBN 973 – 86810 – 2 – 2 Voi. 2 ISBN 97386809 – 9-O
821.135.1 – 32
IOAN POPA-ZLATNA
AMINTIRI DIN ŢARA MARTIRILOR
Volumul 2
Ediţie îngrijită de Mircea Popa-ZIatna
Arhiepiscopia Ortodoxă Romană lăi. Alba Iulia t îl eca jtll
DQCO Anul <2 qIQ
e fundaţia paem, 2005
ISBN 973 – 86809 – 9-O fundaţia paem
e IOAN POPA-ZLATNA
AMINTIRI DIN ŢARA MARTIRILOR Voi. 2
Difuzare: În străinătate, numai cu acordul autorului.

POTRIVNICII NE DEFĂIMEAZĂ

Cu ocazia sfinţirii drapelului organizaţiei Asociaţiunea „ASTRA" – „Şoimii Carpaţilor", vârfurile societăţilor anonime din concernul „Mica" îşi domoliseră ostilitatea faţă de mişcarea noastră culturală şi social-economică. A mai fost un moment de armistiţiu, când în aprilie 1935, am scris, în revista „Miniera", un articol laudativ despre Uzinele metalurgice şi metalo-chimice ale statului din Zlatna. Făcusem un istoric al Uzinelor şi remarcasem tendinţa de modernizare, sârguinţa şi priceperea în muncă a angajaţilor începând cu şeful întreprinderii, subalternii săi şi terminând cu cei 300 de muncitori, cu sânge de moţ în vine.

În 1936 au reînceput animozităţile. Articolele mele „Aurul Moţilor" şi „Exploatarea minelor de aur din Munţii Apuseni prin cooperative miniere" au enervat pe „înţelepţii" din fruntea societăţii „Mica Tropaganda făcută pentru organizarea unei cooperative miniere, sub denumirea „Aurul Moţilor" a generat un interes deosebit în lumea minerilor. În consecinţă, au aderat la mişcarea iniţiată de noi profesorul Ioan Micu, directorul *Şcolii Normale* (de învăţători) din Abrud, dr. Virgil şortan, secretar general al Comisariatului Moţilor (originar din ohodol – Valea Verde), micii producători mineri Sturza, Silviu Roman, Anca şi alţii din Abrud; Octavian Macavei cu un mare

număr de buciumani, dr. Carol Henzel cu câţiva mineri roşieni; mulţi din Almaşu Mare, în frunte cu minerul invalid Scrobote şi fiul său, preotul Scrobote. Acesta din urmă mai mult lucra prin subsolurile stâncoase decât la măsuţa jertfelnicului altar al bisericii, ridicată în vremuri de restrişte cu contribuţia băieşilor din apropierea Văii Turnului. Cu mult interes pentru treburile obşteşti, sprijinitor al bisericii şi şcolii se remarca preotul Pascu Trif, care slujea la bisericuţa veche de câteva sute de ani, la al cărei altar oficiase şi socrul său, preotul Onea. Aceştia se angajau într-o aprigă propagandă pentru cooperaţie, împreună cu harnicul gospodar Coşobea Moise, cu minerul Popa Aron din Almaş, minerul Doncea din Techereu, cu scormonitorii adâncurilor după aur Popa Petru din Procurea, Boca Iosif din Balşa ş.a.

Preşedinte al cooperativei „Aurul Moţilor" a fost ales Octavian Macavei, miner dinamic, cu multă experienţă în băţul buciumanilor. La Institutul cooperaţiei din Bucureşti am plecat personal, ca specialist şi cunoscător al problemelor miniere din Munţii Apuseni, aşa că am obţinut aprobarea statutelor cooperativei miniere, unica de acest fel din ţară. Nu am acceptat să fiu membru şi preşedinte al cooperativei, fiindcă Legea minelor nu permitea ca funcţionarii Direcţiunii Regionale Miniere (fost Inspectorat regional minier) să fie cointeresaţi la vreo întreprindere minieră. Dar nici Legea minelor nici Statutul funcţionarilor publici nu prevedeau dispoziţiuni care să mă oprească în activitatea pentru promovarea economică şi social-culturală a moţilor, activitatea de pe urma căreia nu realizam, niciun beneficiu material, din contră, cheltuiam bani cu deplasările în regiunea Apusenilor şi intervenţiile personale la Institutul cooperaţiei. În munţi erau necesari oameni de sacrificiu. Propaganda mea pentru cooperaţie devenea tot mai supărătoare pentru lacomii din cadrul Societăţii anonime „Mica". Solidari cu titanii exploatatori ai aurului deveniseră şi câţiva îmbuibaţi printre care se număra şi şeful Uzinelor Zlatna, care lansa ideea că trebuie să mi se taie aripile. Drept urmare, o delegaţie formată din directorul Societăţii anonime „Pyrit", Zlatna, afiliată concernului „Mica", împreună cu avocatul societăţii amintite s-au prezentat în audienţă la profesorul universitar dr. Iuliu Haţieganu, „tribun al Şoimilor" cerându-i să fiu înlăturat din calitatea de preşedinte al „Şoimilor" şi secretar al Despărţământului „Astra" pentru regiunea Zlatna. M-au descris ca element de discordie socială, răzvrătit, agitator pătimaş, înclinat spre comunism, pornit a ridica

„prostimea” împotriva şefilor autorităţilor şi orânduirii existente în industria minieră.

Am fost chemat la Cluj să dau explicaţii. La Clinica medicală I m-a întâmpinat conf. univ. dr. Spârchez, secretar general al Despărţământului Astra – Cluj, prin cuvintele: Ce-ai făcut domnule? Faci revoluţie în munţi? Am răspuns” N-ar strica o revoluţie, dar suntem încă prea slabi pentru aşa ceva. Apoi am intrat în biroul Haţieganu. Mi-a zâmbit amabil, conform obiceiului său. Mi-a adresat întrebarea: spune-mi cum ai reuşit să ridici contra Dumitale pe unii care se pretind că reprezintă vârfurile conducătoare ale mineritului şi societăţii regiunii Zlatna-Brad? Anul trecut când am fost la sfinţirea drapelului Şoimilor mi-a făcut impresia că nu ai adversari care să te împiedice în acţiunea de luptător pentru binele neamului. Ce s-a întâmplat din 1935 până în 1936? Cum s-a ajurj să fii duşmănit de conducătorii marilor întreprinderi miniere? Acum, când regele intenţionează să cuprindă tineretul într-o instituţie de educaţie, riscăm să fim desfiinţaţi dacă se răspândeşte zvonul că propagăm discordia între păturile sociale şi ne manifestăm ca duşmani ai întreprinderilor capitaliste pe care guvernul le ocroteşte.

Ştiam că profesorul Haţieganu precum şi întregul comitet al Asociaţiunii pentru literatura şi cultura poporului român sunt refractari faţă de orice încercare de imixtiune a statului în sfera de activitate a numitei asociaţiuni culturale. Colaborarea cu oricare instituţie culturală din ţară era de dorit, dar contopirea, care însemna înmormântarea „Astrei” transilvănene, trebuia respinsă cu toată hotărârea. În cunoştinţă de cauză, am replicat: Noi nu ne-am organizat în baza unei dispoziţiuni emanată de la o putere statală, nici ajutoare nu primim, ci ne ajutăm singuri cu poporul de jos, popor ce ne arată toată simpatia. Sunt contra noastră cei organizaţi în mănunchiul de conducători de întreprinderi miniere, cu avocaţii lor. Aceştia nu reprezintă poporul, din contră, sunt condamnaţi de popor. Ei au interzis muncitorilor să participe la manifestările noastre culturale şi sportive. Cu toată interdicţia, muncitorii Uzinelor metalurgice Zlatna, ca Tomuş Nicolae din Valea Mică şi Târziu din Pătrânjeni sunt deosebit de activi, comandanţi de centuri de şoimi şi împreună cu învăţătorul, director al şcolii din Valea Mică – Marcu Traian, desfăşoară activitate rodnică cu scopul propăşirii culturale a satelor. Puternica noastră organizaţie din Almaşu Mare are în cadrul ei mulţi mineri care

lucrează la minele de sub direcţiunea lui Iuliu Marinescu (omul lui Gigurtu) şi la mina „Ieruga sau Marie cea bătrână" din Dosul Negrii, fostă cândva galerie romană. Minerii participă cu însufleţire la şezătorile noastre culturale organizate de preşedintele Cercului cultural Astra, conducător al organizaţiei „Șoimii Carpaţilor", Pascu Trif. Participă activ la demonstraţiile noastre, preotul Hancheş din Glod, învăţătorul comunei

Nădăştia – Necşa. Ne bucurăm de participarea preotului – învăţător Bunea din Almaşu de Mijloc. Ne mândrim că toţi învăţătorii tineri, ca şi unii mai în vârstă, din satele de pe Valea Ampoiului lucrează cu noi în brazda roditoare a culturii poporului român. Suntem deosebit de satisfăcuţi că, la strădaniile noastre au aderat şi conducătorii sindicatului muncitorilor ca Stănculeţ Ilie de la Uzinele Zlatna şi colaboratorii lui sindicali, sfătuiţi de bătrânul socialist şi bunul român Ilie Iosif. Aceştia sunt băştinaşii Munţilor Apuseni! Cu ei şi pentru ei lucrăm. Refuzăm să acceptăm principiile după care se conduc unii directori care cred că le scade prestigiul dacă întinând mâna să răspundă salutului unui muncitor. Am publicat articole chemând populaţia regiunii Munţilor Metalici să se înfrăţească, să se solidarizeze pentru a redobândi patrimoniul minier pe care l-au avut, care le-a fost răpit. Pentru aceasta sunt considerat indezirabil de aşa-zisele „vârfuri conducătoare". Oricât s-ar supăra şi indiferent cine este supăratul, noi nu vom renunţa la lupta începută, căci a sosit din nou timpul să repetăm şi, la nevoie, să impunem să se redea populaţiei vechile drepturi, cum au cerut toţi tribunii moţilor şi cum strălucit s-a formulat în „Supplex Libellus Valachorum". Să se restituie integral drepturile imuabile pentru care au suferit supliciul şi moartea martirul Horea cu ortacii săi. Nu se poate tolera ca în vremea noastră să rămână răpit patrimoniul minier pentru care au sângerat aborigenii Munţilor Apuseni. Scormonind în ascuns sau în văzul lumii, băştinaşii locurilor Minţilor auriferi nu s-au depărtat de bunăvoie de ceea ce au stăpânit în timpul lui Gelu. Ale lor au fost frumoasele plaiuri începând de pe timpul genezei româneşti.

Petru Maior ne-a lăsat în scris cum s-au petrecut lucrurile pe vremea lui Béla al III-lea al Ungariei: „Tuhutum auzi de la locuitori bunătatea ţării Ardealului unde oarecarele Gelu românu ţinea domnia…"

Au urmat spionajul, viclenia şi sperjurul din care s-a născut

furtul continuu al aurului românesc, de către veneticii potentaţi ai vremurilor de urgie. Tot prin viclenie a ajuns, în epoca noastră şi Gigurtu cu ai săi să răpească galbenul metal al subteranelor. Împotriva lor ridicăm glasul noi, „Şoimii Carpaţilor Apuseni" alături de băieşii regiunii. Vruta noastră fiind ca potrivnicii care încearcă să ne defăimeze să nu mai poată fura comoara nestemată a ţinuturilor româneşti…!

Profesorul doctor Iuliu Haţieganu a răspuns: sunt pe deplin lămurit. Vă felicit că aţi îmbrăţişat, cu toată competinţa, marea cauză a luptei moţilor pentru recâşti-garea vechiului lor patrimoniu. Aveţi o misiune grea, dar văd că aveţi şi curajul de a lupta. De azi înainte vă consider pe şoimii şi pe minerii de pe meleagurile Munţilor Metalici adevăraţii urmaşi ai lui Horea şi temerari luptători inoculaţi cu molecula aceluiaşi sânge care a curs prin vinele revoluţionarilor Iancu, Buteanu, Dobra, Balint şi Axente Sever. Păşiţi, dar, înainte pe drumul dreptăţii sociale şi naţionale!

PERICOLUL SLĂBIRII TEMELIEI EXISTENŢEI NOASTRE

Tânărul studios, Ion Breazu, publica din Paris, în 6 septembrie 1927, un judicios articol în revista „Societatea de mâine" în care combătea cu argumente istorice susţinerile lui Maurice Peffekorn (francez) şi ale lordului

Rothermere (englez), gazetari care afirmau că, prin tratatul de pace de la Trianon, Ungaria a fost „mutilată" pierzând uzinele de fier, furnalele şi pădurile din Transilvania. Numiţii susţinători ai magnaţilor de la Budapesta nu acordau nicio atenţie faptului că în Transilvania hotărâtor era principiul naţionalităţilor, că foştilor înrobiţi sârbi, cehoslovaci şi români trebuie să li se redea ţara ce li se cuvenea. Ion Breazu îşi încheie articolul: „… nu ne putem mira de ajuns cum se trece cu vederea principiul naţionalităţilor, sfinţit cu atâtea suferinţe, cu atâta sânge. Noi încă atribuim factorului economic o deosebită greutate în actuala stare de lucru din Europa; nu înţelegem şi nu vom admite niciodată să se subordoneze lui (factorului economic) principiul naţionalităţilor, care a fost luat în considerare la alcătuirea tratatelor (de pace). Hotarele trase cu sângele nostru noi le vom apăra până la ultima picătură de sânge…"

În 1928, în aceeaşi problemă a revizuirii tratatelor de pace în favoarea Ungariei făcuse declaraţii Mussolini, dictatorul Italiei. Târnăcopul fascistului italian nu numai că începuse râcâirea

superficială în preajma ţăruşilor lăcaşului nostru, ci în anul 1929 şi următorii, continua munca febrilă cu intenţia de a slăbi temeliile existenţei noastre de stat unitar în ţara susţinută de nepieritoarele coloane carpatice.

Treziţi-vă şi scrutaţi realitatea! ne strigau marii înaintaşi din morminte. Atenţie, căci Budapesta feudală lucrează cu zor să-şi extindă feuda din nou asupra Transilvaniei!

În Zlatna martirului Petru Dobra am rostit prima cuvântare, nuanţat antirevizionistă, la 1 decembrie 1929. În cadrele Despărţământului „Asociaţiunii transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român".

„Astra" s-au format echipe de propagandişti cu menirea de a rosti cuvântări invocând date istorice care să ilustreze că la Trianon s-au recunoscut drepturile imprescriptibile ale românilor asupra ţării întregite prin jertfe de sânge şi votul unanim al poporului întrunit în marea şi sfânta adunare din Alba Iulia, la 1 decembrie 1918.

Primejdia pentru români din 1933 a luat proporţii fantomatice odată cu instalarea la putere a hitleriştilor în Germania.

Concomitent cu desfăşurarea propagandei „Astrei" şi ca lupta de afirmare românească să fie neîncetată, din iniţiativa poporului au luat fiinţă nuclee antirevizioniste. În Zlatna preşedinte al Asociaţiei antirevizioniste a fost ales preotul Gheorghe Popescu, iar ca secretar am fost ales eu, fiind în acelaşi timp şi secretar al „Astrei". Protestau energic contra mişelnicelor tendinţe ale grofilor revizionişti abrudeni, câmpenarii, bistrenii, arieşenii, brădenii, crişenii, hălmăgenii, întreaga regiune a Munţilor Apuseni. Sufletul transilvănenilor trebuia să tresalte, să ridice zăgazuri şi valurile voinţei naţionale în contra celor ce militau ca să ajungă să poată răstigni din nou un neam care-şi rezidise casa strămoşească. Combatant antirevizionist de mare prestigiu se remarca, începând din 1934, şi mitropolitul ortodox al Ardealului, Nicolae Bălan.

Duşmanii profitau de împrejurarea că România fusese crunt lovită de marea criză economică şi de frământări politice interne. Cea mai vulnerabilă şi potenţată racilă era dezbinarea şi ura politică dintre membrii cercurilor conducătoare româneşti într-o vreme când se impunea solidaritatea naţională ca în timpurile de restrişte ale înaintaşilor. Prea mulţi erau, însă, lacomi de îmbogăţire, indiferent de mijloacele întrebuinţate.

Asemenea indivizi se considerau patrioţi dacă puteau acumula averi şi profituri ca să concureze cu capitaliştii unguri, germani şi evrei, îmbogăţiţi datorită regimului protecţionist pe care l-au avut în timpul guvernărilor ungureşti. Etica, morala, omenia, patria înainte de toate, erau noţiuni bune a fi împărtăşite de naivi. Valoarea individului se aureola prin bogăţia materială stăpânită. Cultura – incomensurabilul punct de sprijin al neamurilor ce şi-au creat eternitatea – rămânea, la noi, pe plan secundar, tocmai în vremea când Mussolini şi Hitler voiau să ne destrame. Pericolul slăbirii temeliei existenţei noastre îşi arăta cumplit colţii necruţători de rechin.

Într-un astfel de moment crucial, „Astra" lansează, în aprilie 1936, următorul

APEL

„Asociaţiunea noastră trăieşte zile de adâncă şi îngrijorată frământare. Faţă de cerinţele culturale tot mai mari, care sporesc în timpul din urmă,": Astra" simte insuficienţa activităţii tradiţionale… Se cere unirea tuturor forţelor şi noi suntem dezbinaţi, se cere o mai mare sensibilitate şi o mai hotărâtă reacţiune faţă de declinul etnic care a început şi cei mai mulţi sunt indiferenţi, se cer mijloace materiale mai multe pentru ca rodul activităţii noastre culturale să fie mai mare şi „Astra" niciodată nu a fost atât de puţin ajutată ca în vremurile acestea de multe cerinţe şi mare primejdie. (Ameninţările revizioniste duşmane.)

Un materialism exagerat, un individualism tot mai accentuat slăbesc progresiv temeliile existenţei noastre ca neam, forţele şi instituţiunile îndrumătoare şi generatoare de viaţă românească, credinţa strămoşească, patriotismul etnic, familia. Se uită obligaţiile faţă de trecut, îndatoririle faţă de viitor, necesitatea de a lupta şi de a jertfi pentru un bine superior etnic şi domină grijile materiale ale momentului, setea după satisfacţii uşoare, individuale, obţinute fără trudă şi jertfă. A căuta şi a afla defecte la fraţi, a ponegri şi a dezbina pe alţii, chiar dacă sunt români, a devenit un căutat mijloc de afirmare şi ridicare proprie, care umbreşte bucuria de a fi, în sfârşit, toţi împreună într-o singură ţară românească şi slăbeşte forţele menite să ne conducă – solidari – pe drumul propăşirii etnice. (…) Remediul în această stare morală morbidă nu este binele material, bunăstarea, ci mobilizarea tuturor cunoştinţele româneşti, unirea tuturor în jurul unui crez capabil să ne disciplineze gândurile, să ne îndrepte faptele,

spre calea ascendentă a propăşirii româneşti. (…) Uniţi în jurul Asociaţiunii noastre, care în acest an împlineşte 75 de ani de rodnică existenţă, devotaţi scopurilor pe care le urmăreşte, adresăm tuturor acelora cari cu frăţească dragoste înţeleg rostul străduniilor noastre, rugămintea de a da tot sprijinul unei activităţi, al cărui scop final este binele neamului românesc întreg şi al patriei scumpe!" Semnează preşedintele „Astrei", Iuliu Moldovan, toţi arhiereii Transilvaniei, în frunte cu dr. Nicolae Bălan, arhiepiscop şi mitropolit, foşti miniştri şi preşedinţi de consilii de miniştri şi întreg comitetul central al Asociaţiunii Astra.

Apelul „Astrei" pentru noi avea rezonanţe de tulnic. Cu echipe de ţărani în vârstă şi cu tineri din viguroasa organizaţie şoimărească cutreieram satele să dăm alarma pentru trezirea din nepăsare, căci duşmanii se pregăteau ca nişte feroce sălbăticiuni să ne înghită cu sfântul pământ strămoşesc.

Fără odihnă ne pregăteam în acelaşi timp să coborâm spre Mureş şi apoi să ne întâlnim, ca patrioţi, pe Câmpia Libertăţii la Blaj, unde murmurul Târnavelor şi pământul Câmpiei repetau numele revoluţionarilor Bărnuţiu, Avram Iancu, Buteanu, Papiu Ilarian şi alţii mulţi, care toţi grăiau că Transilvania a românilor este şi a lor trebuie să fie!

JUBILEUL DE 75 DE ANI AL „ASTREI".

Ne sosise convocarea – publicată în revista „Transilvania", nr. 4 – anunţând „programa" adunării generale a „Astrei" la Blaj pentru zilele de 19, 20 şi 21 septembrie 1936.

Două suite de tineri din zece comune muntene ne pregătiserăm să participăm cu program de educaţie fizică unindu-ne cu gimnaşti şoimi de la Cluj. Ajunşi la Blaj (împreună cu clujenii) am acoperit Câmpia Libertăţii, după cum acoperită fusese odată, la 3/15 mai 1848, şi altă dată, în 1911 – când neuitatul Aurel Vlaicu a zburat sub sprânceana cerului, întărind speranţa că s-au ivit zorii libertăţii neamului. În 1936 eram liberi, scăpaţi de jug străin şi ne întindeam braţele de sportivi într-o atmosferă îmbibată de oxigenul curat al românismului tonifiant, plin de substanţa vigorii necesară întregului corp al românismului.

În memorie, ca nişte scânteieri, apăreau fraze din discursul lui Bărnuţiu, cel ce condamnase nobilimea maghiară u al ei „Tripartit" care fulgera cu anatema iobăgiei eterne… pe români, ruteni, sârbi şi

bulgari.

În şezătorile noastre culturale, prin lecturi, analizam cuvânt cu cuvânt discursul ţinut de Simion

Bărnuţiu, în 14 mai 1848, în catedrala din Blaj şi în 15 mai la adunarea de pe Câmpia Libertăţii. Gustam – ca săracul lihnit de foame – atotcuprinzătoarele noţiuni despre libertate şi necesitatea luptei menite a căşuna destrămarea iobăgiei. Cât de strălucit şi-a formulat oratorul concluziile spunând: „Fost-am cu hunii şi nu ne-am făcut huni; fost-am cu avarii şi nu ne-am făcut avari; fost-am cu bulgarii şi nu ne-am făcut bulgari; cu ruşii şi nu neam făcut ruşi; cu ungurii şi nu ne-am făcut unguri; cu saşii şi nu ne-am făcut nemţi. Aşa este fiilor! Nu ne-am ungurit, nu ne-am rusit, nu ne-am nemţit, ci ne-am luptat ca români pentru pământul şi neamul nostru, ca să vi-l lăsăm vouă dimpreună cu limba noastră, ca cerul sub care s-a născut; nu vă nemţiţi, nu vă ruşiţi, nu vă unguriţi nici voi; rămâneţi credincioşi numelui şi limbii voastre! Apăraţi-vă ca fraţii, cu puteri unite, în pace şi rezbel! Luptaţi-vă şi voi şi le apăraţi ca lumina ochilor voştri…”! (Aveam cu noi în tren volumul cu titlul „*Elogiul lui Bărnuţ*” de G. Mârzescu, în care s-a publicat „*Discursul lui Bărnuţiu*” din 2/14 mai 1848. Cartea a circulat din mână în mână spre a fi citită de tineretul „Astrei” din Munţii Apuseni, după cum, mai demult, în 26 mai 1914, a circulat şi în Bucureşti, purtând semnătura cititoarei Zoe Donesc).

În coborârea noastră din munţi spre Blaj făceam lecturi din volumul „*Filosofia politico-juridică a lui Simian Bărnuţiu*” de Petre Pandrea, apărut în 1935. Aproape că nu era suflet de român în Transilvania care să nu fi memorat fraza rostită, cu profund înţeles, care se lăsa ca o poruncă cerească, scurtă şi mult cuprinzătoare: „Ţineţi cu poporul, ca să nu rătăciţi!” Muntenii Apusenilor rosteau scurta propoziţie imperativă ca pe un îndemn venit din cerul luminos al existenţei neamului nostru.

Ne-am adunat pentru exerciţii pregătitoare acolo unde, un monument modest al libertăţii ne provoca impulsuri generatoare de emoţii sfinte, simţind că suntem sub comanda paşoptiştilor Bărnuţiu, Avram Iancu, Al. Papiu Ilarian, Buteanu, Dobra, Balint, Axente Sever, prefecţii şi tribunii ce s-au ridicat ca viforul năprasnic împotriva iobăgiei şi promovatorilor ei.

De pe Câmpia Libertăţii, în coloană de marş, pe înserate, am defilat pe străzile principale ale Blajului, cu paşi cadenţaţi, impuşi de

imnul renaşterii noastre „Un răsunet” (*Deşteaptă-te Române*!) Prin casele blăjenilor şi la instituţiile culturale din localitate erau încartiruiţi delegaţii cercurilor culturale ai Despărţământelor „Astra” precum şi delegaţi din toată ţara. Spre înălţimile albastre se ridicau strigăte sonore, strigăte de urare: „Vivat şoimii Iancului! „Trăiască *Astra*!”, „Trăiască România Mare”. Măreţia şi-a atins apogeul cu ocazia demonstraţiilor şo-imăreşti din ziua următoare (duminică). Pe aceeaşi Câmpie istorică blăjeană – cu Iancu în suflet – am executat programul gimnastic, apoi am defilat în faţa monumentului libertăţii. Gimnaştii clujeni au înălţat steagul neamului pe o bază piramidală, formată din zvelte trupuri sportive. Piramida simboliza înălţarea neamului românesc prin vigoare trupească şi sufletească, omenie, cultură şi demnitate. Apa lină a Târnavei ne binecuvânta, cum făcuse de atâtea ori, când poporul se aduna să-şi arunce amărăciunile. A continuat defilarea miilor de ţărani, în frumoase şi variate costume populare şi naţionale. Treogpu mase uriaşe de oameni veniţi să comemoreze anii de luptă naţională a poporului, o luptă dârză pentru răspândirea culturii ce fusese zăgăzuită în anii de bejenie.

Am reţinut câteva cuvinte din discursul de la Blaj al capului încoronat al statului. El se lăuda că de 20 de ani personal duce o luptă pentru întărirea culturală a poporului român şi spunea că membrii Despărţământului „Astrei” vor înţelege şi în munca lor de toate zilele îşi vor pune toată râvna, dragostea sufletului şi statornicia pentru ridicarea şi unificarea culturală şi sufletească a neamului românesc. Şi mai spunea că „Astra” a pregătit Unirea, că „astăzi, cu aceeaşi tărie şi dragoste va trebui să o consolideze într-o cultură curat şi specific românească”. Cuvinte frumoase, dar suna fals afirmaţia că de 20 de ani, personal a dus lupta pentru poporul român, căci ştia şi cel mai puţin luminat om că rostitorul cuvintelor mari îşi trăise o parte a vieţii în mod uşuratic, în străinătate, sub numele de Carol Caraiman, cu a sa iubită, Elena Lupescu. Prea puţini erau cei ce îndrăzneau să spună adevărul, fiindcă un astfel de adevăr era supărător, iar cine îndrăznea să-l mărturisească devenea indezirabil.

Astriştii participanţi la adunarea generală au comemorat cu potenţată însufleţire împlinirea celor 75 de ani de existenţă a „Astrei”. Istoricul Alex Lapedatu, ministru al Cultelor a rostit conferinţa obişnuită la adunările generale ale „Astrei”. Bine documentat a vorbit profesorul Al. Lupeanu, preşedintele Despărţământului Blaj despre

ziua „Astrei”. Au conferenţiat dr. Căliman, preşedintele Despărţământului „Astra” – Braşov despre şcolile ţărăneşti de sub egida Asociaţiunii; doi conferenţiari au rostit cuvântări despre „Organizarea sanitară rurală” şi „Problemele spitalelor”. Toţi conferenţiarii se sileau să scoată în relief preocupările de mare însemnătate obştească, „Astra” fiind o şcoală necontestată a naţiunii.

Asupra Blajului, în timpul prăznuirilor populare, parcă pluteau şi patronau spiritele foştilor preşedinţi ai

«A

„Astrei”. Preşedintele în funcţiune ne amintea de cei 181 de fruntaşi ai „Astrei” care, în cap cu arhiereii Andrei Şaguna şi Alexandru Sterca-şuluţiu, (acesta de viţă moţească), au semnat petiţia redactată de avocatul doctor Ioan Raţiu, care cerut-au aprobarea înfiinţării unei „însoţiri culturale”, scopul mărturisit fiind „înaintarea literaturii române şi cultura poporului român în deosebitele ramuri, prin studiu, elaborarea şi editarea unor opuri, prin premii şi stipendii pentru diferitele specialităţi de ştiinţă şi arte şi alte de asemenea”. Gh. Bariţiu a concretizat programul de cercetări şi publicaţii. Preşedintele Iu-liu Moldovan scria: „Când ne gândim acum la înaintaşii de la conducerea efectivă a „Astrei”, la marele organizator Şaguna, la conducătorul cuminte Vasile Popp, la devotatul Iacob Bologa, la eruditul animator Timotei Cipariu, la marele îndrumător George Bariţiu, la luminatul Ioan Micu Moldovan, la înţeleptul şi generosul Alexandru Mocioni, la seninul şi vrednicul Iosif Sterca-şuluţiu (iarăşi un moţ), la adânc înţelegătorul şi profeticul propovăduitor al rostului nostru etnic Andrei Bârseanu şi la distinsul gânditor Vasile Goldiş, când ne gândim la ei, toţi mari români, profund devotaţi cauzei naţionale şi „Astrei”, simţim o adâncă recunoştinţă şi cu mândrie şi smerenie ne închinăm în faţa memoriei lor binecuvântate”.

Iacob Bologa a trecut în veşnicie rostind îndemnul: „Rogu-vă, aveţi grijă de Asociaţiune şi tinerele sale institute”. Erau cuvinte izvorâte din aceeaşi sorginte din care” aMdată a erupt strigătul lui Horea „mor pentru naţiune, sau declaraţiile Iancului: „Pretenţiile noastre sunt sfinte precât de sfântă e dreptatea”!

Se înmulţiseră condeierii linguşitori care atribuiau toate înfăptuirile culturale ca fiind pornite din iniţiativa regească. În privinţa şoimilor era necesară o precizare care s-a făcut cu ocazia serbărilor de la Blaj, spunându-se: „Având lozinca unei educaţii integrale, după

principiul «mens sana in corpore sano», Şoimii Carpaţilor, înfiinţaţi înainte de străjeri, au azi aproape una sută de organizaţii săteşti". Deci noi ne ridicam din popor şi pentru popor şi eram ai „Astrei", pentru că încă din 1926 s-a preconizat înfiinţarea noastră. Potrivnicii noştri, declaraţi acum, erau legionarii. Pe ei îi subvenţionau marile întreprinderi miniere, în vreme ce noi ne susţineam prin micile noastre cotizaţii. Noi deschideam poarta Munţilor Apuseni să pătrundă prin ea cultura neamului. Ziarele elogiau ieşirea noastră şi, mai ales, demonstraţiile de la Blaj. O scurtă notă a neuitatului secretar al „Astrei", Ion Breazu, vestea: „Datorită energiei unui tânăr, un stol de şoimi, foarte spornic, a luat fiinţă la Zlatna şi promite să-şi risipească paşii pe întreg teritoriul Munţilor Apuseni. Blajul a rămas atât de impresionat de manifestările şoimăreşti, făcute cu prilejul adunării noastre jubiliare, încât Al. Lupeanu, preşedintele Despărţământului de acolo, nu mai pridideşte cu cererile satelor de a fi înzestrate cu astfel de organizaţii", (vezi revista „Transilvania", nr. 6, nov-dec. 1936).

Eram bucuroşi că în loc să se scrie în presă, continuu, numai despre bolile ce măcinau neamul de eroi şi despre copiii moţilor, numiţi de unii cerşetori, prin noi, cei organizaţi sub egida „Astrei", se cristaliza o altă viziune despre Moţi, viziunea demnităţii unor urmaşi vrednici ai tribunilor. Noi încercam să deschidem drum de lumină şi să formăm luptători pentru dreptatea socială şi demnitatea naţională, căci aceasta ne-o cereau cei îngropaţi în munţii cu stânci în ale căror vinişoare şerpuieşte aurul.

Jubileul de 75 de ani al „Astrei" cu grandioasele-i manifestaţii naţionale marca momentul unui răsărit astral, scânteietor de lumină pentru foştii obidiţi şi umiliţi într-un amarnic trecut istoric.

Speram că prin lupta noastră vom ajunge să impunem ca moţilor să li se deschidă drum larg spre acel vis vechi al lor, concretizat lapidar prin cuvintele „restitutio in integrum".

TREZIŢI – VĂ! DUŞMANII AMENINŢĂ!

Cu acest îndemn încheiam cuvântările în toate comunele din Carpaţii Apuseni, pe unde mă purtau paşii după ce dictatorul Italiei declarase la Milano că trebuie să i se facă dreptate Ungariei numită de el „Marea mutilată". Nimeni nu era în drept să se lase vrăjit de materialismul feroce al timpului, al vânatului după o îmbogăţire lesnicioasă cu acoperirea în înşelătoare visări, într-o vreme când duşmanii, ca nişte haite de lupi turbaţi, se pregăteau să îmbuce din

sfânta noastră glie străbună. Treziţi-vă! Duşmanii ameninţă! Era necesară vigilenţa conştiinţei naţionale şi atenţia mărită pentru a analiza cu discernământ rostul cuvintelor rostite de duşmanii milenari care ţinteau dezbinarea românilor, decimarea unităţii sufleteşti, după care, cu uşurinţă, putea pătrunde coloana a. V a hitlerismului şi fascismului în aria curăţită prin mii de jertfe de vechi generaţii eroice. Cu spume la gură şi idei fixe, ca un paranoic, formula Hitler ideile sale de aşa-zisul spaţiu vital până la gurile Dunării. Prin procedee înşelătoare se încerca implantarea pilonilor fascismului mussolinian în câmpiile mănoase, pe văile curate ca lacrima, în munţii cu aur galben şi cu aur verde ai spaţiului mioritic românesc. Luarea de poziţie contra curentului fascist se impunea cu necesitate primordială. Intelectualitatea de obârşie ardelenească se grupa în comitete antirevizioniste protestatare, contra manifestărilor revizioniste. La mişcarea antirevizionistă, după scurt timp, aderau în masă ţăranii ca şi intelectualii neafectaţi de curentul fascist. Legionarii se străduiau să organizeze peste tot cuiburi profasciste şi lăudau hitlerismul. Horia Sima, în 1936, profesor la Liceul din Brad, cu sprijinul material al Societăţii „Mica" voia să câştige aderarea crişenilor la curentul nazist. În judeţul Alba, un tânăr licenţiat în drept cutreiera satele promiţând că legionarii vor răsturna toate nedreptăţile, vor stârpi evreimea şi pe românii jidoviţi care sugrumă naţiunea şi jefuiesc avutul ţării. Eram în gara Zlatna unde propagandistul legionar mi-a fost prezentat de preotul Opriş, din satul Pătrânjeni. Tânărul se numea Colhon, originar din satul Laz, de pe Valea Sebeşului. A căutat să mă convingă că numai „căpitanul" (Zelea Codreanu) cu legionarii sprijiniţi de Hitler şi Mussolini pot mântui ţara, scoţând-o din împletitura de păianjen a iudeo-franemasonilor. Despre Titulescu spunea că va trebui să dispară de pe scena politică a României, căci este vândut jidanilor şi bolşevicilor. Am răspuns: noi, muntenii Apusenilor, îl considerăm pe Nicolae Titulescu ca pe unul dintre cei mai luminaţi patrioţi români. Acţiunea lui în arena diplomatică, politică şi naţională a ridicat prestigiul României pe cel mai înalt piedestal de glorie românească. Verbul lui înaripat a făcut să amuţească vocea talentatului diplomat al Ungariei, contele Apony, militant pătimaş pentru revizuirea tratatului de pace de la Trianon. Prin acest tratat sau stabilit adevăratele graniţe ale Daco-României. De câtva timp hortiştii au preluat agitaţiile pentru revizuirea tratatelor de pace. Voi, legionarii, sunteţi de partea

revizioniştilor. Noi suntem contrari revizionismului, căci graniţele noastre nu trebuie să fie obiect de târguiala. Dacă hortiştii nu vor să ne respecte sacrele noastre drepturi, atunci suntem siliţi să apelăm la lancea lui Horea şi la armele tribunilor. Pe la noi sunetul de tulnic răzbate văzduhurile şi din undele ce săgeată atmosfera, creierul nostru înregistrează ecoul ordonator: „Treziţi-vă! Duşmanii ameninţă".

Agitaţiile revizioniste din ţara vecină, dinspre vest, ne forţează să dăm răspunsuri categorice prin întruniri publice. Asociaţiunea transilvană pentru literatura şi cultura poporului român răspunde cu demnitate înrăiţilor milenari. Din munţii [ancului era necesar să se combată propaganda revizionistă în acest scop am emis circulara cu textul de mai jos:

„ASTRA" – „ŞOIMII CARPAŢILOR DIN MUNŢII APUSENI".

Nr. 36/17 XI – 1936. Către toate organizaţiile şoimăreşti din Munţii Apuseni. Fraţi Şoimi/ Surori Şoimane, Evenimentele din ultimul timp provocate de gruparea unor forţe externe împotriva neamului românesc, trebuie să răscolească în noi sentimentul iubirii de patrie care împreună cu conştiinţa naţională românească să ne dea putere Răspunde atacurilor din afară prin cuvinte hotărâte, prin forţa noastră sufletească şi trupească, afirmându-ne plenitudinea drepturilor noastre asupra gliei strămoşeşti.

Suntem convinşi că vi s-a dat tuturor prilejul să auziţi cum Ungaria se zvârcoleşte în contra stărilor de azi din Europa pretinzând că prin tratatele de pace i s-a făcut nedreptate şi cum prin minciună şi falsuri caută să inducă în eroare şi alte popoare crezând că în acest mod va dobândi revizuirea tratatelor de pace sau va câştiga alianţa unor puteri mari pentru provocarea războiului ca, pe calea armelor, să câştige hotarele stăpânite prin abuz şi cruzime de Ungaria milenară. Prin forţa armelor Ungaria crede că va distruge dreptul. Noi ştim, însă, că dreptul omului asupra pământului pe care s-au născut moşii şi strămoşii, pe care i-a fost dat omului să vadă lumina soarelui, să şi-l stăpânească, este un drept etern. Acest drept se cere a fi bine exercitat şi apărat contra tâlharilor cari, din umbră vor să ni-l răpească. De un astfel de drept vor magnaţii unguri să ne lipsească. Dreptul nostru sfânt asupra stăpânirii Ardealului, Banatului, Crişanei şi Maramureşului, vrea ducele Mussolini să-l facă dar Ungariei. E trist că un frate al nostru de sânge ne trădează interesele şi caută să ne lovească cu lovituri mortale, aşa cum procedase odinioară fratele Cain

cu blândul Abel. Minciuna Ungariei şi lovitura fratelui nu vor putea, însă, să ne distrugă dacă vom fi pururea treji şi cu ochii în patru. Cu mintea trează şi cu vederea clară, sprijiniţi pe dreptate, şi cu convingerea că Dumnezeu este cu noi, va trebui să zdrobim minciuna Ungariei şi să-i strigăm fratelui: „Ascultă-ţi vocea sângelui şi te-ntoarce de pe calea rătăcirii, duce Mussolini!". Ungariei va trebui să-i strigăm: „Liniştește-te popor ce o mie de ani te-ai adăpat din sângele nevinovat al românului, că altfel bătaia lui Dumnezeu te va ajunge din nou şi semeaţă ta, Budapesta, umilită, va vedea din nou fâlfâind pe zidurile ei, drapelul glorios al Naţiunii Române!" Fraţi Şoimi, surori Şoimane,;

Aceste strigăte trebuie să pornească din inimile noastre în ziua de 1 decembrie, a.c. În care scop vă chemăm să veniţi cu toţii la Zlatna, ca alături de marea masă a poporului românesc, Şoimii să-şi arate cu demnitate dorinţa şi hotărârea lor de a rămâne stăpâni în veci nebiruiţi ai plaiurilor transilvănene.

Ţinuta Şoimilor va fi costumul naţional şi căciula cu pană, iar Şoimanele vor veni în port naţional. Manifestaţia va avea loc la 1 decembrie, a. m, SĂNĂTATE! Preşedinte, ss. Ioan Popa. Secretar ss. Romul Morar.

O CHEMARE TELEFONICĂ

Prefectul judeţului Alba, dr. Vulcu, fiind informat de organele serviciului de siguranţă că Şoimii Munţilor Apuseni pregătesc o mare manifestaţie antirevizionistă (pentru 1 decembrie 1936), mi-a cerut relaţii telefonice privind modul cum se va desfăşura demonstraţia noastră. I-am răspuns: fără tulburări, adică paşnic, exprimând doar indignarea moţească contra agitatorilor iredentei hortiste. După două ore, un nou telefon. Prefectul mă informează că prin „Astra" sunt invitate toate asociaţiunile şi reuniunile culturale din judeţ, să participe la o mare demonstraţie antirevizionistă ce urmează să aibă loc la 1 decembrie. Prefectul insista să participe la Alba Iulia organizaţiile şoimăreşti de sub conducerea mea. Îi răspunţ-Populaţia de pe meleagurile zlătnene, animată de un puternic patriotism moştenit de la înaintaşi şi de la martirul Petru Dobra, cu greu ar putea renunţa la manifestaţiile naţionale şi antirevizioniste, pentru care s-a pregătit. În final, am ajuns la înţelegerea ca marea adunare de la Alba Iulia să se tină între orele 10 – 13, la care vor participa şi Şoimii şi populaţia Văii Ampoiului, iar la Zlatna adunarea să aibă loc la ora 1530, după întoarcerea Şoimilor de la Alba Iulia. Prefectul s-a obligat

să ne asigure transportul cu trenul şi autobuze, să putem ajunge la Zlatna, unde sunt convocate satele din bazinul Almaşelor, Balşa etc.

DUHUL ALBA IULIEI – POTRIVNIC REVIZIONISMULUI

Adunarea de la Alba Iulia a fost magnifică. Oraşul, simbol al unităţii româneşti, abia putea cuprinde mulţimile de români coborâţi ca nişte torente vijelioase de pe Valea Ampoiului, a Galdelor, de pe lunga Vale a Geoagiului şi Geogelului, a Mărginei viceprefectului Prodan Probu, de pe valea Mureşului, de pe Târnave, de la Mihalţul robit cândva de familia latifundiarului Eszterhâzy, veniţi de pe Valea Sebeşului, din Lancrămul neegalatului Lucian Blaga, de la Pianul cu bob de aur, din Vinţu de Jos, Blandiana, Cioara, în a căror amintire mai stăruia insuportabila deznădejde a înaintaşilor robiţi ca jeleri, *inguilinus*, adică oameni fără drepturi aşezaţi pe întinsele moşii ale castelanilor Rhedey, Barcsay, conţilor Nemeş, baronilor Bânffy şi Gyorffi. În castelul din Vinţu de Jos a fost închis şi a murit, în 1597, domnul Moldovei, Aron, luptător contre turcilor alături de Mihai Viteazul. Şi tot aici strigă revoluţionarii de la 1784 „a noastră e lumea”! Iar căpitanii ţărani revoluţionari Serafim Goanţa şi Ionaşcu ordonă: „Românii aşa să execute pe unguri şi să le devasteze averile (e vorba de latifundiari) încât niciun român să nu mai poată zice că are domn pământesc (adică latifundiar) ”! Revolta împotriva propagandei revizioniste a Ungariei şi a unor unguri era aproape de nestăpânit. Adunarea de la 1 decembrie 1936 a fost organizată sub egida „Astrei”. Cuvinte de condamnare la adresa celor ce tulburau apa limpede a păcii au rostit delegaţii despărţămintelor „Astra”, ai marilor asociaţii culturale, reprezentanţii Crucii Roşii, ai reuniunilor de femei şi ai baroului avocaţilor. În numele tineretului şi locuitorilor din plasa Abrud şi Zlatna am rostit cuvinte de condamnare contra mârşavelor tendinţe ale celor ce subminează existenţa tratatelor de la Trianon ţintind din nou să înrobească compactele mase româneşti din Transilvania. Românii adunaţi la Alba Iulia, i-au cerut lui Mussolini să renunţe la acţiunea de trădare a ginţii latine, gintă care în 1918 a aruncat pentru totdeauna mişelnicul jug impus de duşmanii milenari. Orfanul de război, Iancu Traian, din organizaţia Şoimilor a recitat o poezie prin care avertiza ungurimea cu înclinare spre Budapesta să nu caute din nou aţâţările la război.

MANIFESTAŢIILE DE LA ZLATNA

Electrizaţi de înflăcăratele cuvântări pline de seva

patriotismului curat, ne-am întors de la Alba Iulia la Zlatna întâmpinaţi fiind de uriaşii bulzi de piatră calcaroasă ce-şi înaltâptemerar fruntea peste admirabilul peisaj de la Gura Ampoiţei până la bulzii de pe teritoriul comunei Pătrânjeni-Valea Bulzului. Monoliţii cu înfăţişări de uriaşi au supravieţuit prin erele geologice şi ca şi ei au dăinuit şi oamenii istoricelor plaiuri. Natura s-a întrecut pe sine împingând spre uşa cerului Dâmbăul Zlătnean, bine construit, cu terminaţie de cupolă largă, pe deasupra căreia şi-au pus în valoare iscusita strategie prefectul Axente Sever, tribunul George Damian, centurionul Amos Frâncu şi tribunul ZIatnei. Numele acestuia nu este trecut în raportul prefectului Axente Sever, dar scriitorul Szilágy Farcas, în monografia judeţului Alba, (pag. 152), scrie: „Muşa Gheorghe îndrumă la atac pe românii veniţi dinspre Valea Dosului". Poporul păstrează în sufletul amintirea lui Muşa Gheorghe, ca aprig luptător, ajutând mişcarea revoluţionară, condusă de Petru Dobra.

În toate gările de la Alba Iulia la Zlatna fâlfâiau steagurile biruinţei româneşti. Ne opream şi corul nostru intona imnuri nepieritoare ca: „Deşteaptă-te române!", „Pe-al nostru steag e scris unire" şi „Pui de lei". Unii protestatari contra revizionismului unguresc coborau din tren, rămânând în satele lor. Alţii au continuat călătoria însoţindu-ne până la Zlatna. În gara terminus, de pe vatra vechiului Ampelum, ne-au întâmpinat muncitorii Uzinelor Zlatna, cu fanfara lor. Imunul, numit de autorul A. Mureşan, „Un răsunet", răsuna aievea din piepturile mulţimii şi din alama instrumentelor fanfarei. Cu toţii ne simţeam ridicaţi pe înalte socluri de demnitate naţională. Între români am ochit prezenţa câtorva unguri: Nămeţi, Vaspâl Alexandru, Kântor Francisc şi alţii, tineri muncitori care se simţeau mai bine între noi, românii, decât între şoviniştii ce visau la revenirea stărilor politice ale stăpânirii ungureşti de altă dată.

Piaţa ZIatnei gemea sub apăsarea trupurilor omeneşti. La monumentul lui Horea, Cloşca şi Crişan, de pe o tribună, mi-am rostit cuvântarea. Se pare că rostirile cu acest prilej sunt plăcut recepţionate nu numai de oameni, ci şi de cele două Măguri ale ZIatnei, de pieptosul

Dâmbău, de melafirele jidovului, încărcat de aurul verde al codrului, de muntele Breaza, cu încrucişate filoane aurifere şi Grohaşul cel nebiruit de străini. Nu rămânea indiferent Ampoiul cu ritmice şi sonore unde, Valea Morilor ne aducea aminte că, undeva sus, în Boteş şi Corabia, zac osemintele strămoşilor daci şi romani.

ÎNDEMNURI PAŞNICE

Spus-am următoarele: Nu vă pierdeţi cu firea, revizioniştilor hortişti, zicem noi, românii acestui ţinut istoric. Învăţaţi lecţiile aşa cum au fost formulate de notarul anonim al lui Béla al III-lea, rege al Ungariei. Se zice că anonimul a fost Paul (după Lexiconul *Revny*, Adorjan), episcop al papistaşilor unguri din Ardeal, deci o fiinţă bisericească. Lectura istorică va plăcea tuturor ungurilor fiindcă este o glorificare a virtuţilor cu care cerul ar fi înzestrat ginta ungurească. La şcoala pe care am făcut-o în copilărie ni se spunea că ungurii au fost îndurători, darnici, drepţi, înţelepţi, înfrumuseţaţi de multe fapte bune şi că au venit din tainicul răsărit. În lunga noastră istorie noi i-am cunoscut sub înfăţişarea de primitivi, cu apucături sălbatice, cum sunt descrişi pe bază de documente – de neuitatul nostru istoric Petru Maior. Înfumuraţilor urmaşi ai foştilor nemeşi, baroni şi conţi, care pretind revizuirea tra ţaţelor de pace de la Trianon şi care afirmă că valahi s-au strecurat în Transilvania în veacul al XIII-lea, noi răspicat le răspundem: opriţi-vă! Vremea minciunilor a apus. Întoarceţi-vă la Tuhutum! ortac al lui Arpad, care vă spune că pe aici au stăpânit valahii lui Gelu, ai lui Menumorut şi Glad.

Conţii şi baronii feudali au învăţat istorie şi ştiu prea bine că blachii descrişi de Anonymus, blachii pomeniţi de Keză şi volohii, descrişi de Nes tor, români au fost pe întinsul gliei transilvane înainte de a fi existat o coroană a lui Ştefan I al Ungariei. Cunoscut le este latifundiarilor revizionişti că atunci când ungurii aveau rege, dar nu şi o ţară consolidată, cu administraţie bine închegată, românii erau organizaţi în obştii lucrătoare, apoi în aşa numite „districte valachorum", cu organizare autonomă, numită „Universitatea cnejilor". Cnezate şi voievodate româneşti erau Banatul, Ţara Haţegului, Districtul Deva, Ţara Făgăraşului, alte părţi ardelene până-n Maramureşul voievodal... Important pentru noi este să ştim că românul, botezat catolic, Ioan Corvin, fiu al lui Voicu – lui Şerb, în urma vitejiilor armatelor sale (formate din mulţi români), a fost introdus în Castrul Siria cu 110 sate, aparţinând districtelor Cladova, Arăneag, Căpâlna, Cuci, Crişul Alb, Hălmagiu şi Ribiţa. Populaţia acestor districte a fost şi este şi acum în întregime aproape românească. Se menţionează, în Monografia familiilor nobile române, vol. II, al lui I. Puşcariu (1894) că români au fost: Bolia (Bâlea), fiul lui Boar din Crişcior, care primeşte la 1404 donaţie şi asupra comunelor Rişca,

Tărăţel şi Zdranţi; de viţă românească au fost Moga, nobilii şi voievozii de la 1445 – 1446: Ioan de Valea Brad, Sorban de Ribiţa. Istoricul ungur baron Kemeny Iozsef arată că în 1415 Pipo de Ozora, comitele Timişoarei, avea voievod în Crişcior pe acelaşi Bolia. Kemeny scrie că olanii din Abrud, încă şi în 1547 au avut voievodul lor, numit Iacob. („Uy magyar museum" – Noul muzeu maghiar) E veche Ţara Abrudului, despre care spuneam că se numea Terra Abrud. În 1345, în scrisoarea Papei Clement al VI-lea către regele Ludovic al Ungariei (cu referire la catolicizarea mai multor voievozi români) se atestă prezenţa la Abrud a voievodului ţopilor, Aprozie. (vezi N. Densuşianu, „*Rev. lui Horea*" pag. 43, 44; A. Theiner: *Velera Monumento. Historiam Hungariam Sacram Ilustrantia*, I. 691; „Ţara Ţopilor" de Rubin Patiţia, pag.

3.)

Furibunda propagandă revizionistă a vecinilor noştri de la apusul Tisei, poate duce în eroare pe Hitler şi pe Mussolini, dar nu şi pe cei ce se încălzesc la flacăra adevărurilor istorice. Şi adevăr istoric este că pe Valea Arieşului, ca peste tot în Transilvania, existau din vremuri vechi cnezate şi voievodate româneşti, cum a fost şi vestitul cnezat al lui Cândea – trecut sub numele de Kendeth, în actul regal de privilegii. Cneazul Cândea (Kendeth), cu ai săi s-a priceput în ale băţului şi s-a luptat ca metalele descoperite şi exploatate de români să fie ale românilor şi nu al; e coloniştilor străini aduşi în Trascău. Există în Valea Arieşului o baie aproape de vale în care pe rigola de scurgere a apei din mină intrau peştii din râul Arieş. Un astfel de fenomen am întâlnit şi la mina Ciclova din Banat, în anul 1925. Lucrătorii români, văzând peştii din rigolă, au numit mina „Baia cu peşti". Lacomii colonişti trăscăuani, dintre care o familie Eleus, se bucura de multe favoruri din partea unor regi ai Ungariei. Aşa că nu s-au mulţumit numai cu faptul că dispunea după placul său de munca minerilor trăscăuani originari din Austria, ci stăruia să fie stăpânul spălătoriilor de aur de pe Valea Arieşului, ba chiar şi al minei româneşti –, Baia cu peşti". În anul 1383, Cândea Nicolae şi Ioan, împreună cu Nicolae, fiul lui Roman, cneji de Lupşa se angajează în proces cu latifundiarul Toroczkay pentru posesiunea Baia cu peşti. Cnejii lupşani, prezintă documente că posesiunea veche le aparţine şi este recunoscută de regele Ludovic I, al Ungariei (1342 – 1382). Urmează hărţuieli şi procese, cnejii lupşani nelăsându-se intimidaţi de hrăpăreţul urmaş al

lui Eleus, înnobilat sub numele de Toroczkay. În anul 1438, pe timpul domniei lui Albert al Ungariei, sunt introduşi în posesiunea cnezală Lupşa Mare şi Lupşa Mică, Ioan de Lupşa şi fiii săi. În anul 1438 regele Albert îi ordonă voievodului ardelean Losonezi Dezideriu să urmeze exemplul regal de a ocroti pe toţi minerii regiunilor montane, îndeosebi pe cei din aşa-numitele Offenbânya (Baia de Arieş), Altenberk (Abrud), Zlatna bânya (Zlatna) şi Baia de Criş, să li se respecte drepturile şi să fie apăraţi de abuzurile duşmanilor.

Cnejii de Lupşa, ca şi minerii, beneficiază de dispoziţiunile date de regele Albert. Nemulţumiri profunde manifestă urmaşii lui Eleus, anume Illes Toroczkay, care îndeamnă ungurimea la conspiraţie contra lui Matei Corvin. O armată de 12.000 de oameni înarmaţi soseşte la Turda, în august 1467. Căpeteniile conspiratorilor arată căinţă faţă de rege. Unii, împreună cu Toroczkay au dezertat din Ardeal (vezi „*Bănyâszati es kohâszati lapok*", nr. 8/1912). Minerii şi spălătorii aurului de pe Valea Ari-eşului, Băişoara şi Valea Ierii, precum şi cei din regiunea Crişului Alb, Abrud şi Zlatna, lucrau cu pasiune să-şi câştige existenţa prin valorificare metalului galben. Nu lipseau conflictele ce trebuiau aplanate de către urburării regelui sau chiar de rege.

Desigur, intrigile îndreptate contra cnejilor români nu aveau limite. Uneltitorii îşi ating scopul în anul 1487, când Matei Corvin anulează drepturile moştenite ale cnejilor Nicolae, Ştefan şi Matei Cândea (Kendeth), iar posesiunea lor, Lupşa, se conferă *oppid-ului* montan Offenbânya. A săvârşit o eroare grosieră Matei Corvin faţă de românii de pe Arieş, după cum covârşitoare i-a fost greşeala când a scos sabia contra paloşului renumitului Ştefan al Moldovei. La Baia, voievodul Moldovei i-a dat o replică binemeritată, după care regele Ungariei a înţeles că vocea sângelui şi interesele comune îi impun o optică realistă, aceea de a inaugura politica de bună vecinătate cu Moldova, în perioada istorică a vieţii celor doi mari români, când pericolul semilunii apăruse extrem de ameninţător. Matei Corvin a părăsit lumea lui de glorie în 1490. Urmaşii românilor din cnezate şi voievodate au rămas pe aici pe unde mai trăim şi azi, după cum vor trăi şi urmaşii noştri.

Zlatna noastră a fost românească, fiindcă aici activitatea băieşească nu a dispărut, după cum nu s-a pierdut nici aurul văilor Ampoiului, cu afluentul său Valea Morilor. Numai numele localităţii a fost schimbat de către emisarii regilor arpadieni şi succesorii lor, sau

de către colonistii străini, cărora li s-a acordat dreptul de a colecta aurul de la băştinaşii români. La început a existat *Terram Ompoi*, adică Ţara Ampoi, numire derivată de la localitatea Ampelum, a vechilor daci şi romani. Vecină îi era Terra Obruth. Mai spre apus, Terra Beveniş, (Beleniş) adică Beiuş. Slavii au numit urbea noastră Slato, iar privilegiaţii colonişti germani au botezat-o Gross-Schlatten, apoi Klein Schiatten, Goldmarkt. Masa românească pe întregul curs al Văii Ampoiului a ştiut-o din moşi-strămoşi sub numele de Zlagna, ridicată pe ruinele oraşului Ampelum. Pentru oficialitatea ungurească, prin veacul XIV-lea, Clement al VI-lea aminteşte existenţa ţinutului Terra Ţopus, a lui Aprozie.

În lucrarea citată, *Familiile nobile române*, se face referire la un proces judecat în 1362 – 1363, când Ivan Olahul, voievod de Belenieş şi fraţii lui Bale şi Bolc s-au împăcat cu Nicolae, fiul lui Kend (Cândea) de Zalatnabânya şi fraţii acestuia, pe nume Ioan de Henig, Ladislau de Zalatnabânya, Tătaricu şi Stoian de Zalatnabânya. Pentru nerespectarea teritorială a voievodatului sau cnezatului s-a întâmplat o crimă, fiii lui Kend de Zalatnabânya omorându-i pe Bichoch şi Roman, fraţii voievodului Ivan Olanul, voievod de Belenieş. Rezultă că valahii din aceşti munţi auriferi nu tolerau ca românii din voievodatele vecine să le încalce teritoriul minier. Cu mult mai zeloşi vor fi fost în lupta cu supravieţuirea românească pe plaiuri transilvănene. Nu e nimerit acum să intrăm în amănunte. Vom sublinia totuşi faptul că, în perioada la care ne referim, între voievodatele şi cnezatele româneşti este menţionată şi Baia Zlatna, stăpânită de români, fii ai unui Cândea de Zlatna. Numită de romani Aurăria Minor, i s-a schimbat numele când au ajuns pe aci slavii, dar ne-a rămas Ampoiul nostru drag, mărturie a descendenţei noastre daco-romane.

Aurul munţilor noştri, descris de tatăl lui Ogmand, spion al lui Tuhutum, a aţâţat pofta de cucerire de către străini a munţilor lui Gelu. Neavând pricepere la scoaterea metalelor, primul şef al statului ungar, Ştefan I, nu s-a ocupat de producţia metalelor. Ştim că ungurilor le erau propice numai şesurile. Ba chiar şi lucrarea acestora nu era dorită de o populaţie migratoare, venită din Asia. Regeasca *bulă de aur* nu pomeneşte despre exploatarea nobilului metal. Mai târziu, în veacurile XI – XII, regii Ungariei s-au declarat stăpâni exclusivi ai minelor. Cu trecerea timpului, au cedat şi feudalilor din drepturile lor. Ca să li se sporească tezaurul, regii n-au pregetat să acorde drepturi minerilor,

dar cu respectarea veniturilor cuvenite feudalului. Primul beneficiar al preţiosului metal, pomenit de Wenezel Gusztáv (în *Istoria critică a mineritului*, publicată în 1880) a fost Banul Gyla, (Iuliu) pe la 1201. După el, lacom după aur a fost Zubuszlâusz secuiul. Regele Béla al IV-lea al Ungariei a dorit să adune în tezaurul său aurul din Munţii Vulcanici ai Zlatnei şi din cele trei mameloane ale Cârnicului, din cunoscuta noastră localitate Roşia Montană.

Toţi cunoaşteţi băieşagurilor. Ştiţi că niciun proprietar de mine nu este stăpânul absolut al aurului ce se extrage din măruntaiele pământului. Descoperitorul filoanelor, adică populaţia băştinaşă, a găsit în toate timpurile, când era crunt exploatată, metode de a-şi reţine ceva din produsul ostenelilor sale, îndeosebi atunci când zbirii stăpânirii străine exploatau, fără noimă, masa lucrătoare a adâncurilor. Capitul mănăstirii romano-catolice din Alba Iulia a vrut să deţină tot aurul munţilor, împotrivă s-au organizat oraşele miniere. Potrivnice au fost şi cnezatele şi voievodatele româneşti. Contrari au fost minerii, răsculaţi de multe ori, cu dorinţa răsturnării neomeniei, exploatării şi silniciei. Cnezatele şi voievodatele româneşti, treptat au fost desfiinţate. Unii voievozi şi cneji români s-au contopit cu asupritorii şi au devenit renegaţi. Alţii au răbdat chinurile, alături de masa poporului. Apoi, în timpuri de mare bejenie, s-au ridicat lăncierii lui Horea şi, după puţin timp, tribunii Iancului. Acum noi putem striga, aici, în piaţa Zlatnei: S-*a dus Iosif*, *împăratul şi praf alesu – s-a de-mpărăţia lui*. *Cât vezi pe-aci*, *de-a lungul şi de-a latul E slobod astăzi drumul moţului* Da. Aşa scria poetul. Dar noi vedem că drumul moţului nu are suficiente faruri care să ne lumineze calea spre progres. Poporul continuă să citească, silabisind împăcat cu Nicolae, fiul lui Kend (Cândea) de Zalatnabânya şi fraţii acestuia, pe nume Ioan de Henig, Ladislau de Zalatnabânya, Tătaricu şi Stoian de Zalatnabânya. Pentru nerespectarea teritorială a voievodatului sau cnezatului s-a întâmplat o crimă, fiii lui Kend de Zalatnabânya omorându-i pe Bichoch şi Roman, fraţii voievodului Ivan Olahul, voievod de Belenieş. Rezultă că valahii din aceşti munţi auriferi nu tolerau ca românii din voievodatele vecine să le încalce teritoriul minier. Cu mult mai zeloşi vor fi fost în lupta cu supravieţuirea românească pe plaiuri transilvănene. Nu e nimerit acum să intrăm în amănunte. Vom sublinia totuşi faptul că, în perioada la care ne referim, între voievodatele şi cnezatele româneşti este menţionată şi Baia Zlatna, stăpânită de

români, fii ai unui Cândea de Zlatna. Numită de romani Aurăria Minor, i s-a schimbat numele când au ajuns pe aci slavii, dar ne-a rămas Ampoiul nostru drag, mărturie a descendenţei noastre daco-romane.

Aurul munţilor noştri, descris de tatăl lui Ogmand, spion al lui Tuhutum, a aţâţat pofta de cucerire de către străini a munţilor lui Gelu. Neavând pricepere la scoaterea metalelor, primul şef al statului ungar, Ştefan I, nu s-a ocupat de producţia metalelor. Ştim că ungurilor le erau propice numai şesurile. Ba chiar şi lucrarea acestora nu era dorită de o populaţie migratoare, venită din Asia. Regeasca *bulă de aur* nu pomeneşte despre exploatarea nobilului metal. Mai târziu, în veacurile XI – XII, regii Ungariei s-au declarat stăpâni exclusivi ai minelor. Cu trecerea timpului, au cedat şi feudalilor din drepturile lor. Ca să li se sporească tezaurul, regii n-au pregetat să acorde drepturi minerilor, dar cu respectarea veniturilor cuvenite feudalului. Primul beneficiar al preţiosului metal, pomenit de Wenezel Gusztáv (în *Istoria critică a mineritului*, publicată în 1880) a fost Banul Gyla, (Iuliu) pe la 1201. După el, lacom după aur a fost Zubuszlâusz secuiul. Regele Béla al IV-lea al Ungariei a dorit să adune în tezaurul său aurul din Munţii Vulcanici ai Zlatnei şi din cele trei mameloane ale Cârnicului, din cunoscuta noastră localitate Roşia Montană.

Toţi cunoaşteţi băieşagurilor. Ştiţi că niciun proprietar de mine nu este stăpânul absolut al aurului ce se extrage din măruntaiele pământului. Descoperitorul filoanelor, adică populaţia băştinaşă, a găsit în toate timpurile, când era crunt exploatată, metode de a-şi reţine ceva din produsul ostenelilor sale, îndeosebi atunci când zbirii stăpânirii străine exploatau, fără noimă, masa lucrătoare a adâncurilor. Capitul mănăstirii romano-catolice din Alba Iulia a vrut să deţină tot aurul munţilor, împotrivă s-au organizat oraşele miniere. Potrivnice au fost şi cnezatele şi voievodatele româneşti. Contrari au fost minerii, răsculaţi de multe ori, cu dorinţa răsturnării neomeniei, exploatării şi silniciei. Cnezatele şi voievodatele româneşti, treptat au fost desfiinţate. Unii voievozi şi cneji români s-au contopit cu asupritorii şi au devenit renegaţi. Alţii au răbdat chinurile, alături de masa poporului. Apoi, în timpuri de mare bejenie, s-au ridicat lăncierii lui Horea şi, după puţin timp, tribunii Iancului. Acum noi putem striga, aici, în piaţa Zlatnei: S-*a dus Iosif*, *împăratul şi praf alesu – s-a de-mpărăţia lui*. *Cât vezi pe-aci*, *de-a lungul şi de-a latid E slobod astăzi drumul moţului*! Da. Aşa scria poetul. Dar noi vedem că drumul moţului

nu are suficiente faruri care să ne lumineze calea spre progres. Poporul continuă să citească, silabisind câte o informaţie, aci pe podul de peste Valea Morilor. Despre necesitatea unui cămin cultural, noi vorbim continuu. S-a scris şi-n revista „Astrei" despre dorinţele românilor de a se cultiva printr-un aşezământ propriu de cultură. Au sperat românii anului 1886 că li se va permite să se cultive în casa „*Zalatnni Polgări Olvasokdr*" (Cercul de lectură al cetăţenilor zlătneni), căci la construirea edificiului au muncit românii, de bunăvoie, sau forţaţi prin jandarmi cu pene de cocoş. Mulţi din cei care au cărat bolovani, pietriş, nisip, var şi alte materiale de construcţie, mai trăiesc şi sunt chiar aici printre noi. Dar în loc de primirea frăţească, li s-a refuzat admiterea ca membri ai Cercului de lectură, primiţi fiind numai românii gata să se lepede de naţionalitatea lor. Chiar în statut se preciza că scopul de căpetenie al Cercului este „între membri să se stârnească, să se deştepte şi susţină spiritualitatea maghiară". După Unire, în 1932, câţiva comercianţi şi meseriaşi patroni unguri, între ei fiind numai trei-patru români, s-au declarat stăpâni ai imobilului şi, sub acoperământul lui, unii şovini au format un cerc închis şi un cuib de cartofori. Atari unguri nu erau dispuşi la o înfrăţire culturală cu românii. În acest an, 1936, un număr de 77 de români am înaintat cereri să fim primiţi membri ai vechiului Cerc de lectură cu noua denumire „Reuniunea Comercianţilor şi Meseriaşilor din Zlatna". Statutele prevăd că membru al reuniunii poate fi „fiecare comerciant, meseriaş, intelectual, funcţionar şi agricultor de sex bărbătesc, fără deosebire de naţionalitate şi confesiune, cu trecut de viaţă morală nepătată". Comitetul numitei reuniuni a respins toate cererile depuse. Am cerut explicaţii. Mi s-a spus că nu pot fi primiţi „ciorecarii", adică ţăranii şi lucrătorii Uzinelor deoarece primi ar aduce cu ei mirosul de bursuc de oaie, iar *coharii*

(topitorii uzinelor) poartă cu ei putoarea de pucioasă.

Prin refuzul de a ne înscrie ca membri ai Cercului, ni s-a adus o mare jignire şi noi declarăm în această adunare că respingem insulta adusă vrednicilor muncitori şi ţărani ai Zlatnei. Le declarăm revizioniştilor unguri că pe-aici, de când e lumea, pământul a fost românesc. Străinii ne-au stors aurul, ne-au tăiat codrii seculari, ne-au jupuit prin *urbiiră* şi taxe, chiar şi pentru locul de căsuţă sau bordei, dar inima n-a încetat să pulseze cu toată puterea, cum bate şi acum, când pretindem înlăturarea pârleazurilor din calea culturii noastre.

Vrem frăţietate cu ungurii, cum a vrut şi zlătneanul Petru Dobra, în 1848. Marele Odobescu, în cărticica „Moţii", a îndemnat cu înţelepciune ungurimea să se înţeleagă cu românii în interesul ambelor popoare şi scria: „umăr la umăr, coapsă la coapsă, inimă la inimă, ungurii şi românii vom putea domoli zborul marilor zgriptori cu două capete, care şi nouă şi lor le fâlfâie deasupra". Cu câtă pregnanţă se impune astăzi sfatul lui Odobescu. Dar, iată că există şovinişti unguri care, la noi acasă, în România noastră, ne refuză dreptul la cultură.

Strigătele mulţimii despicau văzduhul. Glasuri hotărâte rosteau: „ţara asta-i a noastră!". Marea masă a lucrătorilor şi ţăranilor a dat porunca hotărâtoare: „La Polgarikor", la „Casina ungurească", „La reuniunea comercianţilor!". Fiori de răzbunare cuprinsese mulţimile. Fanfara Uzinelor a pornit. Localul cerut de peste 2000 de trupuri-meneşti, a fost ocupat. Steag naţional s-a abordat pe zidul clădirii. Unii din satele vecine se pregăteau să dărâme zidurile. Am apelat, cerând locuitorilor din regiune să nu deterioreze cu nimic imobilul, nici biblioteca ungurească sau mobilierul. Prin mulţime am pătruns în sala festivă a clădirii. Ne-am constituit în Adunare generală, apoi în mod solemn, cu toţii am hotărât ca imobilul ocupat să poarte numele „Casa Culturală Zlatna". În comitetul provizoriu au fost aleşi Popa Tra-ian, Iancu Traian, Crişan Bazil. Secretar, Oltean Nicolae.

SĂ FIE CONDAMNAŢI BOLŞEVICII

Pentru ocuparea, de către popor, a imobilului zlătnean, ce fusese sediu al focarului zlătnean de maghiarizare a românilor, purtând numele „Zalatnai Polgári Olvasokor", am fost deferiţi justiţiei cerându-se condamnarea penală a următorilor militanţi culturali români: Popa Ioan, Popa Traian, Morar Romul, Iancu Traian, Oltean Nicolae, Iancu Nicolae, Tomuş Iacob, Pe tiu Filimon şi Ştefan Filimon, domiciliaţi în Zlatna.

În faţa instanţei de judecată, (Judecătoria de ocol Zlatna), preşedintele celor aproximativ 50 de membri ai numitului Cerc de lectură, ne-a etichetat drept bolşevici încăpăţânaţi. Avocatul acuzării, un adept al partidului vaidist, a îndulcit expresia, nenumindu-ne bolşevici, ci numai adepţi ai metodelor comuniste. Seara, după prima zi a procesului, populaţia a manifestat în faţa locuinţei avocatului, declarându-l vândut străinilor. La următoarea dezbatere a procesului a apărut avocat acuzator un alt vaidist, pe nume Cioara, din Abrud. Noul avocat nu voia să se judece cu prea mulţi pârâţi. Ne-a ales pe următorii

patru: Popa Ioan, Popa Traian, Iancu Traian, Tomuş Iacob, buni a fi condamnaţi.

Atitudinea unui restrâns număr de fanatici revizionişti l-a determinat pe avocatul deputat liberal de Alba, dr. Ovidiu Radeş, să demaşte în parlament „acţiunile nefaste ale celor ce subminează buna înţelegere între românii băştinaşi şi minoritatea ungară". S-a redactat o declaraţie a locuitorilor zlătneni semnată de peste 200 de persoane, între care mulţi muncitori ai Uzinelor Zlatna şi mineri, inclusiv preşedintele filialei socialiste, Ilie Iosif. Data declaraţiei este 21 februarie 1937. S-a arătat, pe larg, starea de înapoiere culturală, înrobirea economică, măsurile de exterminare aplicate românilor, pentru a fi zdrobiţi conform lozincii lui Tiszá Kâlman şi Bânffy, foşti premieri ai Ungariei. S-a relevat că nu numai conţii şi baronii au fost duşmanii luminării poporului ci şi burghezia maghiară sau maghiarizată tindea la menţinerea românilor în bezna nopţii nesfârşite, dovada însăşi statutele lui „Zalatnai Polgári Olvasokor", concepute numai în favoarea maghiarilor. În consecinţă, locuitorii zlătneni plugari, meseriaşi şi câţiva comercianţi cu arzătoare sentimente româneşti, solicitau prefectului judeţului Alba şi autorităţilor de resort anularea autorizaţiei de funcţionare a numitului cerc de lectură cu numele schimbat în „Reuniunea Comercianţilor şi Meseriaşilor din Zlatna". Cu toate acţiunile întreprinse de deputatul şi prefectul judeţului, şeful judecătoriei Zlatna, dr. Nemeş Ioszef, ne-a condamnat pe cei patru pârâţi la plata amenzii penale de 2000 de lei şi cheltuieli de judecată pentru conturbare în posesie, justificând că la data când mulţimea a intrat în clădirea pomenită numită de noi, la 1 decembrie 1936 „Casă Culturală", posesia o avea Reuniunea Comercianţilor.

m fost bun şi sincer prieten cu judecătorul ungur Nemeş, căci împreună am ostenit să hrănim prin „Economat" populaţia înfometată din anii 1932 – 1935. Această prietenie a fost înmormântată de Nemeş Ioşka, la începutul anului 1937. În contra sentinţei judecătoriei

Zlatna am apelat la Tribunalul Alba.

VREM IEŞIREA DIN ÎNTUNECIMEA VEACURILOR

Las Tribunalul Alba se judeca recursul făcut de noi „cei patru". Spre instanţa de apel ne-au însoţit mulţi zlătneni care considerau că sentinţa de condamnare lovea în demnitatea celor 2000 care au pus piciorul în imobilul numit de întreaga obşte „Casă Culturală.

În sala de şedinţe a Tribunalului a apărut primul procuror, dr. Velican. Ne cunoşteam. Avea bune păreri despre activitatea noastră cultural-artistică. Mi-a adresat binevoitor întrebarea: Ce vreţi urmaşi ai lui Dobra şi Ian-cu? Am răspuns: Vrem ieşirea din întunecimea veacurilor! Vrem să ne deschidem orizontul înainte văzător prin cultură! Din sala alăturată şi-a făcut apariţia completul de judecată. După îndeplinirea formalităţilor procedurale a început dezbaterea, dreptul la cuvânt dându-i-se acuzatorului. În locul avocatului vaidist, Cioara din Abrud, a apărut avocatul dr. Nicolae Todoran, secretar general al organizaţiei Partidului Naţional Ţărănist. Acesta nu ne-a mai onorat cu adjectivul „bolşevici", cum ne considera clientul său, Baie. A invocat numai faptul că am conturbat în posesie Reuniunea Comercianţilor şi Meseriaşilor Zlatna. A cerut menţinerea sentinţei judecătoreşti Zlatna şi evacuarea noastră din clădirea ocupată la 1 decembrie 1936.

Întru apărarea noastră s-au prezentat benevol dr. Emil Oţoi, conducătorul biroului avocaţial al dr. Ioan Pop, preşedinte al P.N.Ţ., avocat dr. Traian Mârza, dr.

Ioan Colbazi, au., primarul liberal al municipiului Alba Iulia împreună cu stagiarul său, dr. Steinherz, de origine evreu. Pe ortacul nostru. Popa Traian, se oferise să-l apere avocatul legionar dr. Lupu, din Alba Iulia, dar la prima dezbatere nu a apărut. (Probabil conducerea judeţeană legionară i-a interzis să-i apere pe nişte indivizi care refuză să devină legionari). Dr. Emil Oţoi a formulat apărarea şi pentru Popa Traian.

Avocaţii apărării au pledat cu mult entuziasm, invocând drepturile istorice ale neamului românesc şi necesitatea deschiderii căilor propăşirii culturale în Carpaţii Apuseni. S-a arătat prodigioasă activitate culturală întreprinsă în munţi de către acuzaţi şi s-a făcut referire la constatările publicate în revista „Transilvania" (nr. 4/1936, pag. 377) unde se afirmă textual: „Casele culturale lipsesc peste tot în Munţii Apuseni". Personal sesizasem „Astra" asupra necesităţii ardente de a se înfiinţa Case culturale şi Cămine şcolare, subliniind că ar fi un act de omenie dacă negustorii, în loc să se judece cu noi, s-ar orienta spre săvârşirea actelor caritabile pentru sărăcimea satelor muntene, aşa cum procedează bunii români Ţibea Emilian, Iancu Ionel, Bârzan Gheorghe şi alţi fii ai Zlatnei.

Primul procuror, adresându-i-se reclamantului i-a spus: „Ar

trebui să te ruşinezi de îngâmfarea de care ai fost stăpânit în momentul când ai respins cererile acestor români, care au cerut să fie şi ei alături de puţinii dumitale unguri, membri ai Reuniunii Comercianţilor şi Meseriaşilor". Jimul preşedinte al tribunalului a acordat un termen în care părţile să poată ajunge la o înţelegere ca, în Zlatna, să nu fie tabere adverse ci, în armonie socială să se poată promova cultura, arta corală şi educaţia fizică a maselor.

În gara Alba Iulia – Cetate ne-am fotografiat cu grupul de prieteni, în 20 martie 1937. Am continuat prodigioasă activitate culturală, sumar evidenţiată în numărul 3/1937, al revistei *Transilvania*, pagina 202. Impetuos avansam spre piscuri de cultură. Cum se va termina acest proces într-o vreme când revizionismul hortist pare tot mai îndrăzneţ?

MOŢII REVENDICĂ SUBTERANELE AURIFERE

Ministrul Industriei încă nu se arăta înclinat, în 1936, să ia în considerare memorandumul nostru pentru a îmbunătăţi regimul juridic minier cerut de moţi. Şeful departamentului industriei s-a simţit bine la Brad. În mintea lui se cuibărise părerea că „gălăgioşii" regiunii pot fi neglijaţi. Importantă era, pentru el, părea celui mai venal industriaş şi exploatator al moţilor, Ion Gigurtu.

În noi creştea revolta. Nemulţumirile se stratificau ca bombele şi lapilii vulcanilor, gata de rostogoliri primejdioase. Secretarul general al Comisariatului pentru Munţii Apuseni venea la adunările noastre uneori cu promisiuni liniştitoare, altă dată făcând corp comun cu noi în exprimarea protestelor contra insuportabilelor realităţi economico-sociale, tot mai penetrante în regiune. Se mai făcea şi câte o mică îmbunătăţire, praf în ochii nemulţumiţilor, prin neînsemnate reduceri la costul materialelor explozive necesare băţului, infime prime la schimbul aurului micilor producători mineri. Unii mineri mai înstăriţi obţineau chiar şi câte un banal împrumut de la micuţele bănci, împrumut garantat cu toată bruma de avere posedată de debitor. Ca urmare a cererilor noastre – de a se anula concesiunile de exploatare în care nu se executau lucrări conform legilor în vigoare, perimetre deţinute de societăţi anonime – lucrătorii montani obţineau, în schimbul unor arenzi, locuri de lucru. În majoritatea cazurilor, contractele de arendare erau scandalos de oneroase, inspirate din vechiul sistem iobagial al zeciuielii. Condiţiile impuse uneori îl ruinau pe nefericitul arendaş care era nevoit ca, pe lângă refacerea extrem de

costisitoare a galeriilor vechi, să predea societăţii proprietare de teren minier a zecea parte din producţie. Din acest motiv noi am îndemnat populaţia să-şi unească protestele cu ale noastre şi împreună să pretindem anularea concesiunilor şi oricăror drepturi miniere, ţinute în nelucrare de patronii capitalişti.

În adunările publice ale minerilor din primele luni ale anului 1936, moţii se agitau şi formulau îndrăzneţe pretenţii asupra strămoşeştilor băieşaguri. Cu comisarul şi secretarul general pentru problemele Munţilor Apuseni ne-am deplasat la Crişcior şi Zdranţi. Am ţinut cuvântări îndemnând locuitorii să se organizeze în nuclee de luptă pentru a recuceri patrimoniul minier, pierdut în vremuri de întunecate nedreptăţi naţionale şi sociale. A fost a doua oară când comisarul guvernamental a răspuns invitaţiei noastre de a cerceta regiunile miniere. La Zlatna şi la Abrud eram bine organizaţi, iar lucrătorii subteranelor îndrăzneau să se afirme cu mult curaj, cerând să plece din munţi Gigurtu cu ai lui şleahtă. De importanţă majoră era atragerea roşienilor în arena luptei, obiectivul de atins fiind cristalizat în enunţul: MOŢII REVENDICĂ SUBTERANELE AURIFERE.

În luna mai/1936, în comuna Roşia am evidenţiat temeiul granitic ce stă la baza revendicărilor moţeşti. Căutam documentări istrico-juridice, spunând tuturor: cerinţa de prim-rang este să se restituie lucrătorilor munţilor noştri bogăţia subsolului, cu aurul diseminat în maiestuoasele stânci vulcanice. Era necesar să se spună şi să se accentueze ca să ştire de la copil până la ultimul moşneag că a existat şi mai dăinuie legenda scitică relevată de părintele istoriei Herodot, conform căreia un fiu al lui Hercule (Heracles la greci) nepot al lui Zeus, anume Agathyrsos a părăsit ţinutul unde s-a născut fiind alungat de mama sa Echidna (făptură jumătate femeie, jumătate şarpe) fiindcă nu a avut puterea să treacă proba de forţă în întinderea corzii arcului până la limitele arătate de părintele său. Agathyrsos, în mersul departe de ţara tatălui său, a ajuns în regiunea râului Maris, s-a stabilit pe aici şi urmaşii lui s-au numit agatârşi. De aici înainte, Herodot trece de la legendă la istorie, notând cele ce ne spune neuitatul arheolog şi istoric Pârvan în valorosul sau volum „Getica" (p. 34): „Agathyrşii erau un neam deosebit de scythi. Ei sunt, e drept, iubitori de viaţă uşoară (cum sunt prezentaţi şi minerii Roşiei în versul „Contranţa" lui Furdui) şi poartă multe podoabe de aur…" Pârvan afirmă că agathyrşii „erau mari purtători de scule de aur" (Herodot). Personal cred că greşit se

spune „scule” în loc de „bijuterii”.

Lukács László în broşura *„Erdely nemes fem bumjâszat Jelene es fovoje* (anul 1879, pp. 7 – 8) scrie tot după Herodot următoarele: „Pe malurile Marisului trăiau agrârşii, popor ce se desfăta în aur”.

Urban Mihail scria (în *„B.K.L.*, 1906, p. 267): „Aga-târşii au migrat între dealuri. Se crede că acest popor a fost paşnic, se îmbuiba în aur, pe care îl obţineau dintre munţii Ardealului; le plăcea să-şi arate bijuteriile. Se afirmă că erau oameni somptuoşi, purtând pe ei cel mai mult aur. Cantitatea mare de aur au putut-o avea numai din munţii Ardealului, cari, în timpurile antice au putut fi abundenţi”. Trebuie subliniată afirmaţia lui Urban, având textul: „Nu încape îndoială că (agatârşii) au cunoscut mineritul şi au avut dezvoltată arta aurăriei, de aceea au fost în măsură să confecţioneze (producă) multe bijuterii. Nu există între ei invidie, duşmănie şi cu toţii voiesc să fie fraţi, rude; cu femeile trăiesc în comun necunoscând, actul căsătoriei…”

Gr. G. Tocilescu în a sa *„Dacia înainte de romani”* (1880, p. 508) scrie: „Trăsăturile ce da Herodot despre dânşii (agatârşi): portul cel mai desfătat şi podoabe de aur”. Tocilescu precizează: „Agatârşii erau stabiliţi cu locuinţele lor căci bogăţia de aur presupune exploatare continuă a minelor şi râurilor Transilvaniei şi o societate deja înaintată… Nici natura ţării lor nu era propice pentru viaţa nomadă…”. Tocilescu mai informează: „Dacă vom crede lui Aristotel, ei înainte de a fi început să scrie cu litere cântau legile în versuri spre a le înfige mai bine în memorie şi ăst obicei se continuă la agatârşi”.

Am tradus pasagiile citate, publicare de Urban, fiindu-mi cerute în 1927 de publicistul Ion Rusu-Abrudeanu. El a publicat, în volumul „Moţii” (1927, p. 11) un alt text, compilaţia lui fiind: „Pe ţărmul râului Maris locuia un popor care se desfăta în aur…”

Indiferent de micile deosebiri ce se constată în traducerea textului istoriilor lui Herodot, noi reţinem că agatârşii au exploatat aurul văilor şi munţilor în care s-au aşezat. Înainte de agatârşi, vor fi fost alţii pe care-i atrăgea” 3 nineralul galben, cu fascinant luciu metalic. După agatârşi – ne spun istoricii şi arheologii – dacii au fost cei ce adunau, cu nesaţ, aurul. Tracii din sudul Dunării, geţii din partea nordică a Hemului (Balcanii) sporesc şi formează triburi care, toate se unesc într-un regat sub viteazul Burebista, formând puternicul stat al dacilor. Urban scria în lucrarea citată că agatârşii au fost biruiţi de daci şi au dispărut ca individualitate rasială. Ca mineri şi spălători ai

nisipurilor aurifere ei nu puteau dispărea, ci s-au contopit cu dacii. Grecii spuneau că strămoşii dacilor au fost tracii. Urban scrie că Herodot i-a definit pe traci ca pe cei mai viteji, mai drepţi şi mai de omenie dintre traci. Autorul maghiar aminteşte despre geţi numai când scrie că Zamolxis a fost get la origine sau scit (op. cit. p. 268). După Herodot, Tocilescu (op. cit. p. 683) scrie că geţii sunt cei mai curajoşi din neamurile trace, iar la pagina 635 scris este că geţii sunt cei mai viteji şi mai drepţi dintre traci. Poetul Ovidiu, ca exilat al Romei, trăind în mijlocul geţilor pe Ţărmul Pontului Euxin şi-a formulat păreri rele despre ei caracterizându-i ca fiind: aspri, neumani, sălbatici, cruzi, nepotoliţi, porniţi pe gâlceava şi vărsare de sânge, făcându-şi singuri dreptate. Homer şi Hesiod erau de altă părere spunând, încă pe vremea lor, că populaţiile din nordul Traciei sunt oamenii cei mai drepţi.

Fiecare ascultător sau cititor poate crede ce vrea. Noi lăsăm la o parte meandrele istoriei îngustându-ne cărarea spre domeniul mineritului că, de la Burebista până la Decebal cel harnic, dacii au împărtăşit concepţiile filosofice propovăduite de sclavul lui Pithagora numit Zamolxis şi răspândite de al dacilor profet Deceneu. Dogma în nemurirea sufletului le-a sporit vitejia, curajul în luptă. Cu această tărie sufletească au cutezat să se opună puternicelor legiuni romane apărând, până la supremul sacrificiu, sfântul pământ.

Despre exploatarea aurului de către antici în Dacia, Tocilescu ne comunică date sumare, dând ca izvor lucrarea *„Aurăria romano-dacica”* a lui Koleseri Samuel.

4?

cunoscută nouă. Cu accent vrednic de semnalat ne dă Urban Mihály următoarea referinţă: „… industria lor minieră a fost destul de dezvoltată; nu numai că au băit, ci au practicat pe scară întinsă extragerea aurului prin spălarea (din aluviuni); pe drept cuvânt se afirmă că la daci se putea găsi cel mai mult aur”.

Ostile romane ale înţeleptului Traian au cucerit Dacia pătimaşului iubitor de Tară, Decebal. Mândrul rege dac şi-a trimis sufletul întru nemurire. Traian s-a făcut stăpân al Daciei şi a plecat la Roma cu 165.500 kg. aur şi 331.000 kg. argint. Cantităţile sunt precizate în „Geticele” lui Cri ton, medic al lui Traian (*Getica* lui Pârvan, p. 595). Iohannes Lidus zice că ar fi fost 1.600.000 kg. cantitatea de aur luată de Traian din Dacia. Koleseri scrie că anual în Dacia se produceau

11.200 kg. Aur, cantitate ce echivala cu producţia altor patru provincii romane, citate de Pliniu cel Bătrân. Personal în revista „Miniera" (Bucureşti, anul 1932) am arătat, după Râkoczi, că romanii au extras din nisipurile aluvionare câte 116, 5 kg. aur săptămânal, adică 6058 kg. anual. Deci cantitatea de 11.200 kg. producţie anuală este cu ceva mai mult de jumătate cât se producea de sclavii şi liberţii „fericitei" Dacii a împăratului Traian. Mult aur s-a extras din Munţii Corabia de la Ampelum şi Colonia *Vecus Pirustarum*, trecut pe hartă sub numele de Alburnus major.

Relativ la Roşia, geologul german Cotta (1808 – 1879; v (3 fci art. „*B.K.L.*", anul 1905, autor Teglâs Gábor, p. 225) a făcut aprecieri interesante asupra conţinutului în aur a întregului volum de rocă din craterul Cetate, apreciind conţinutul conului vulcanic la 460 gr. aur în 560 quintale minereu, deci colosale ar fi cantităţile de aur ale masivului Cetate care în întreaga rocă are diseminat aur.

(Râkoczi S.)

Aurul agatârşilor, dacilor şi al daco-romanilor se cuibărea prin stâncile Daciei, nisipurile pâraielor şi ale văilor cu apele lor ce udau faţa pământului strămoşesc, în „Miniera" (nr. 5 – 6/1932) am arătat că din vechime s-a produs metalul nobil în următoarele locuri: Băiţa, Caianel, Trestia, Baia de Criş, Căraci, Măgura, Ţebea, Brad, pe Crişul Alb, Ruda, Criştilor, Vârfu Fericei, Dealul Ungurului, Poiana, Techereu, Stănija, Almaşu Mare (în dealul Dosul Negrii, Dealul Bisericii, Dealul Breaza – Zlatna), Corabia (Zlatna), Bucium, Vulcoiu – Zlatna, Roşia Montană, Baia de Arieş, Valea Ierii, Valea Erţii (Metalelor), Săcărâmb, Hondol, Lupşa, Rodna – Năsăud şi Turnul Roşu – Sibiu. Se producea aur şi în multe locuri de pe Valea Arieşului, Ribiţa, Boita, diferite zone de pe Valea Mureşului, la Lăpuş pe Someş şi în câmpurile aurifere de la Pian – Alba.

Oare odată cu părăsirea Daciei de către romani, pământenii localnici s-au ferit de aur? N-au găsit ei ascunzişuri prin păduri seculare, prin grote şi peşteri numai de băştinaşi ştiute? Au dispărut toţi dacii? Nu! Este dovedit că în război n-au murit toţi dacii! Curăţirea totală a teritoriului de băştinaşii locurilor a fost cu totul imposibilă! Nici hunii n-au stârpit elementul valah din locurile unde s-a plămădit! Cronicarul Turoczi scrie: „Hunii nu i-au deranjat pe paşnicii păstori valahi". Rămăseseră mulţi romani care s-au înrudit cu dacii, iar urmaşii lor s-au numit valahi de către străini, după cum, mai târziu, avea să-i

numească cronicarul Nestor, *vololii*.

Străinii au venit peste valahi, au pângărit adăposturile pământenilor, le-au răpit agoniseala, s-au dedat la tiranice vărsări de sânge, cu un cuvânt au jefuit, apoi au plecat. Băştinaşii locurilor s-au pitulat prin pădurile lor, pe culmile semeţe, printre stânci prăpăstioase, pe sub coclauri şi înguste văi. Folosind bine terenul şi arcul îşi apărau viaţa şi rămâneau mai departe stăpâni ai locurilor strămoşilor lor, pe unde hărăzit le-a fost să rămână în viaţă. Cândva s-au organizat în obştii, cnezate şi voievodate.

ISCOADELE LA PÂNDĂ

Arpadienii pătrunşi în câmpiile Panoniei au aflat de existenţa valahilor în ţinutul numit de ei „Erdoelo" (*înaintea pădurii*). Tuhutum, unul dintre cei şapte comandanţi de cete arpadiene, a dorit să primească informaţii despre un teritoriu pe care ar fi vrut să-l cucerească, servindu-i apoi ca proprietate personală. Ţintea la locurile pe unde se ştia că există voievodatul unui valah ce se numea Gelu. Oamenii paşnici din voievodatul valahului nu erau pregătiţi pentru un război, dar, ameninţaţi fiind, s-au adunat în grabă câţiva arcaşi să îşi apere ţinutul. Bătălia a fost pierdută, căzând întru apărarea gliei sale voievodul Gelu, lângă Valea Căpuşului. Petru Maior în „Istoria pentru începutul românilor în Dacia", citează din limba latină căderea ducelui Gelu şi faptul că „locuitorii ţării văzând moartea Domnului lor Gelu, din bunăvoinţa lor cu dare de mână îşi aleseră lor domn, în locul lui Gelu, pe Tuhutum… şi-i jurară credinţă la locul numit „Eskule-şi, din ziua aceea, a ţinut ţara cu pace şi cu fericire". Aşa scria în Cronica sa Adorjan (după Petru Maior, Paul), episcop al Transilvaniei, sub Béla al III-lea, rege între 1173 – 1196. Numai respectându-se existenţa, libertatea şi obiceiurile vechi ale valahilor din ţara lui Gelu, după victoria lui Tuhutum, au putut trăi în pace numărul infim de maghiari, cu imensa masă de valahi. Cine se putea furişa printre românii din voievodatele lui Menumorut, Glad şi Gelu? Este mai mult ca verosimil că primii tentaţi a pătrunde în silvanele Ardealului au fost stăpâniţi de aviditatea după aurul descris de Opaforcos, tatăl lui Ogmand, spion al lui Tuhutum.

UN MAGHIAR DESPRE MAGHIARI

În literatura minieră, scriitorul Urban Mihaly afirmă, după acelaşi secretar al lui Béla al III-lea, că „la pătrunderea maghiarilor în Dacia, după dispariţia avarilor, teritoriile au aparţinut voievozilor

independenţi, anume Zalân, Glad, Men-Morut, Gyalu (Gyla, Gelo). Propriu-zis, în Munţii Metalici a domnit Gyelo, de la care teritoriul a fost cucerit de Tuhutum". Învăţătorii mei maghiari, Griga Pal şi Csuròs Antal m-au învăţat că aşa s-au întâmplat lucrurile pe vremea lui Gelu după cum scria Urban Mihaly. Le revine istoricilor plăcuta misiune de a pune în lumină adevărurile istorice asupra curgerii evenimentelor din anul 904, judecând şi adăugând, bob cu bob, sămânţa sănătoasă din neghina obişnuitelor minciuni ale unor nemeşi, baroni şi conţi, care nu dau dovadă de imparţialitate întru mărturisirea adevărurilor istorice, în inima mea de adult, a rămas textul unguresc, învăţat ca elev al şcolii ungureşti, pe care-l redau cum îl păstrez în memorie: „A tulaidonképeni Erezhegység terùletén Gyelo (Gelou) uralkodott, tòle Tuhutum hoditotta el e terùletet az Almâspatak melletti csatâban, melyben Gyelo is elesett".

Suntem aci, în Roşia Montană, unde toţi cunoaşteţi limba română şi limba maghiară. Deci sunteţi în măsură să verificaţi spusele noastre.

În 1920 trăiau în Roşia 1260 români, 878 unguri şi un evreu. Între unguri se consideră şi un important număr de germani, unii maghiarizaţi, alţii nu. Îl văd aici pe prietenul meu Gruber, din veche familie de mineri, fapt ce constituie dovada vie a amestecului germanilor cu ungurii, ba chiar formând celule familiale prin căsătorie cu maghiare şi cu romînce. Aşa fiind, hitlerismul şi fascismul n-ar trebui să mijească în Roşia Montană, ci cu îndrăzneală să respingem ura rasială. Nu contestă nimeni că, după căderea lui Gelu a trecut multă vreme până când maghiarii au iniţiat colonizarea Ardealului. Aurul şi sarea constituiau punctele de atracţie pentru cei ce făceau incursiuni în munţii a căror configuraţie nu semăna cu pusta ungurească. Sarea de la Uioara se transporta cu plutele pe Mureş. Aurul era râvnit încă din timpul banului Gyla, de la 1201. De la aceste bogăţii îşi potoleau nesaţul regii unguri. Pace deplină nu putea exista, căci băştinaşii munţilor luptau să nu fie jefuiţi de venetici. Se spune de către istoricii unguri că abia sub Ladislau I (1077 – 1095) s-a ajuns la o relativă pacificare. Sub Géza al II-lea (între 1143 – 1150) au fost colonizaţi saşi şi germani prin luncile propice pentru agricultură, fiindcă nu toate terenurile erau cultivate de oamenii locurilor. Câţiva colonişti din productiva regiune de cereale şi vinuri Ighiu şi Cricău au cules informaţii că sus, prin munţi, Zlatna, băştinaşii scot aur din munte.

Despre acest fapt aflaseră şi călugării capitului mănăstirii romano-catolice din Alba Iulia. Lăcomia lor după aur era nesăţioasă. Aşa au ajuns la confruntări sângeroase, nu din dorinţa de a lucra prin întunericul pământului, răbdând umezeala, frigul, noroaiele, din care românii extrăgeau aur, ci numai pentru a-l primi gata, ca o friptură pe tavă. Atât saşii cât şi călugării depuneau eforturi să colecteze cât mai mult aur. Ca să fie pace în Ire cele două tabere lacome, intervine regele Béla al IV-lea, la 1238, şi acordă privilegii saşilor, oaspeţi regali, să scoată aur din munţii Zlatna şi Chernech. De atunci şi până acum, aici, în măruntaiele Chernechului, care nu e altul decât românescul Cârnic, braţe de oameni, uneori muritori de foame, au crăpat stâncile, le-au zdrobit ca şi strămoşii lor daci liberi, sclavi sau liberti romani. Béla al IV-lea nu avea idee cum arată muntele aurifer Cârnic. Nu-l ştiau nici saşii de la Cricău şi Ighiu, căci pe-aici prin munte, ca şi la Vulcoiu-Corabia-Zlatna, nu erau drumuri accesibile ci numai păduri şi stânci fantastice, cu înguste poteci spre păşunatele şi băţul din munte. Nişte făpturi ciudate, cu barba stufoasă, cu plete până la umeri, ca ale strămoşilor daci, coborau din muntele cu văgăuni misterioase şi schimbau produsul lor metalic pe bucatele din căruţele târgoveţilor veniţi de la Abrud. Târgoveţii, meşteri în înşelăciune, în general erau cei din Cricău – Ighiu şi trimişii călugărilor din Alba Iulia. Băieşii nu aveau pretenţii mari. Ei trăiau în colibe şi bordeie, care mai puteau fi văzute în unele crânguri şi pe vremea copilăriei mele. Profitori fuseseră şi voievodul Gyla, de la 1201, şi urmaşul său, secuiul Zubuszlâus. În cele din urmă, capitul romano-catolic a obţinut de la regele Ungariei, Ştefan al V-lea (1270 – 1272), privilegiul de a încasa dijmele din producţia de aur din regiunea Zlatna şi Abrud. În revista „Miniera", pe care mulţi dintre roşieni o aveţi şi aţi citit-o, aţi putut observa continuitatea peste veacuri a nedreptăţilor suferite de lucrătorii subteranelor. Scriam în 1932: „Abuzurile şi nelegiuirile săvârşite de asupritorii neamului românesc n-au fost înlăturate nici prin memorabila revoluţie a martirilor Horea, Cloşca şi Crişan, fiindcă roata călăului a învins făcând loc cruzimilor ce se manifestă tot mai accentuat. Populaţia minieră şi-a reclamat în justiţie vechile drepturi, dar nici acolo nu a găsit dreptate ci, din contră, în anul 1820, înalta Tablă Regească din Cluj dă câştig de cauză uzurpatorilor obligând populaţia minieră la robotă.

Identic, ca pretutindeni în Apuseni, băieşii roşieni au fost

cumplit apăsaţi de toţi cei ce ţineau să le fure, într-un fel sau altul, produsul ostenelilor de sclavi ai grotelor, *jompurilor*, lucrători în puţuri şi *ştiolne* (galerii), subterane. Aurul lor era drămuit pentru *urbură* dată regelui, alte cote date la urburari, părţi date ca vamă pentru căile de acces la micile lor loturi miniere etc. Cu toate şicanele şi greutăţile întâmpinate, nevoile de trai şi pasiunea de mineri, de descoperitori, îi determinau să fie activi prin marele coş vulcanic al Roşiei, ca nişte albine în coşniţele făurite cu neegalată măiestrie. Munţii ăştia, cu tot ce-i în ei, noi i-am moştenit de la daci şi de la romani. Prietenul meu, dr. Henzel Carol, ne arată că în zidul casei sale se păstrează un monument roman reprezentând două figuri omeneşti, poate Dioscuri, fii ai lui Jupiter. Alte vestigii din Roşia, demne de îngrijire, se află zidite în pereţii unor case. Amintesc doar pe cea din peretele locuinţei familiei prietene Cornea Iulia, Cornea Nicolae şi câte alte lucruri, interesante din punct de vedere arheologic, pot fi văzute în Roşia Montană. Vor scrie, peste, specialiştii despre monumentele şi inscripţiile de pe teritoriul Roşiei. Pentru noi, cei ce luptăm acum, ca minerii să-şi făurească o nouă epocă de aur, cum au avut-o cândva, trebuie să ne documentăm asupra tezelor concis formulate de înaintaşi şi să ne inspire marea lor strădanie de a ţine în pumni puternici moştenirile milenare. Trebuie să le spunem, cu toată tăria, celor ce nu ştiu, sau se fac a nu şti, că pe aici nu se află numai o vale cu roşeaţă, căreia oamenii locurilor i-au zis Valea Roşie, care cu acest nume românesc figurează şi pe hărţile Institutului Geodezic din Viena. Pe coclaurile munţilor existau din vechime în Roşia mineri şi crescători de animale, care erau români. Preţuit de ei era Cârnicul, căruia sub Béla al IV-lea, regele Ungariei, i se zicea Kernekh. Ungurii veniţi după aur i-au spus Verespatak (Valea Roşie), înainte de 1848 ca şi în vremea lui Horea, s-a numit Roşia. Cu acest nume este indicată de Simion Balint, la 1848, ca şi de Ion Biro, căpitanul companiei de revoluţionari români din 1784, cel ce şi-a unit forţele cu răsculaţii conduşi de Cloşca pentru cucerirea Roşiei, la 7 noiembrie 1784. Cu acest nume şi cel al cătunelor, până la locul numit „ţarina", s-a tipărit, în memoria locuitorilor, localitatea cu filoane de metal nobil, cu vâlve uneori aducătoare de noroc, alteori pline de răzbunare, aducând nenorocul prin pedepse tragice pentru indiscreţii, aşa cum ne descrie crâmpeiele roşiene Maria Botiş-Ciobanu în broşura „Ţara Moţilor" (anul 1928). Numele cel mai vechi al muntelui în care au băit urmaşii dacilor şi

romanilor, a fost Cârnicul. Lava incandescentă, neîncăpută pe o singură gură de coş, a izbucnit uneori furioasă, alteori molcomă, dând naştere Cârnicului Mare, Cârnicului şi Cârnicelului. Au mai urmate alte răbufniri din plămânii Terrei. Odată, dintr-o zvâcnire a pieptului pământesc a ţâşnit o topitură cu seminţe de aur şi s-a aşezat aici, într-o formă de uriaşă zidire, concepută şi hotărâtă de Zeul Vulcan. Astfel s-a plămădit uriaşa stâncă pe care primele făpturi omeneşti existente pe aici au numit-o „CETATE". Din clocotul ei de magmă fierbinte s-a ridicat, apoi a încremenit podoaba cu specifice structuri, neegalată în vreun peisaj stâncos european. Noi nu cunoaştem în altă parte o stană în formă de cetate naturală care să cuprindă în mădularele corpului şi steluţe de aur şi argint şi niciun vulcan de pe teritoriul ţarii noastre similar cu cel de la Cârnic şi Cetate. În copilărie mă visam prin Cetatea de Colţ a Ilenei Cândea, zisă Cosânzeana, situată la sudul orăşelului Haţeg. Aici la Roşia, tot o Ileana, tot o Cosânzeana de o frumuseţe nemaiîntâlnită, a făcut să rodească aurul nu numai în pieptul de rocă *riolitică* a Cetăţii, ci peste tot în dealurile din jurul ei. Visarea zânelor a fost depăşită, căci altfel a vrut Geea, zeiţa pământului şi Vulcanus, zeul puternic şi cu ei a lucrat şi Diana, zeitatea munţilor. Prin agenţii zeităţilor, sub nume de Vâlve, se căşuna fericirea sau nenorocul lucrătorilor din subterane. Băieşi vechi credeau în existenţa vâlvelor. Cei mai noi vorbesc de ele doar în povestiri plăcute, în timpul lor de odihnă.

Românii au individualizat scobiturile, ciupiturile zise *pincuituri* în stean (lucrări de finisare a profilului lucrării sau scobirea în cuibul de aur, cu dalta şi ciocanul). Le-au dat nume patronimic, aşa cum s-au pomenit din bătrâni/ după locurile unde se lucra, după omul descoperitor, ori identice cu numele stâncii sau văilor, ba chiar şi pe Zeus l-au coborât din înălţime şi l-au dat nume unui deal şi unei galerii. Ca nişte file istorice dovedesc romanitatea dealului Cârnicul Mare, străpuns de sute de galerii şi mine vechi care, dacă ar avea grai, ne-ar vorbi dj-un trecut istoric foarte frământat, al oamenilor care au creat multe bunuri, mai mult pentru alţii decât pentru ei. Sunt interesante numirile subteranelor din Roşia, din care citez câteva: Sf. Treime, Sf. Gheorghe (al biruinţei), Sf. Nicolae, Mina Frumosului zisă „La Trandafir". Oameni inventivi şi buni de lucru au fost eternizaţi prin numiri ca Iacobuţ, Atanasie şi urmează în continuare Baia Roşie, La Bodeşti, Jurcuieşti, Lungeşti, Duma, La Brazi, Mancei, La Baia Onea,

Nicolae la Piatra, Napoleon (românii nu l-au uitat pe marele împărat), Candin, Drăgăneşti, Şerpeşti, Văteşti, Talian, Stolniţa din Părăul Cârnicu. La Roşia s-a înălţat, din sferele plutonice, piatra Colţ şi căutătorul aurului a numit baia sa Sf. Iosif la Colţ; alta La Cosaşi căci dintr-o fâneaţa a pornit săpătura. Altele aveau gurile în pădure şi s-au numit La Brazi; alta s-a numit Roşaţa, căci avea oxid de fier. În acea parte a Cârnicului Mare, care se întinde şi pe teritoriul Cornei, s-au numit minele la ţărăneşti-coastă, Ciocănaşi, Coasta Albă, Colţ Baia Liţului, Ştiolna Rece, Banca sub Lilieci, Piatra Corbului, Sf. Maria – Baia Mică, Sf. Iosif – Poiana Lungă, Potârnica, Transilvania, Mestecăni, La Râpa, Căţăl, Sf. Simion-Arini etc. Toate acestea, situate în Cârnicul Mic şi Cârnicel. Cu nume româneşti şi-au tăiat drum spre speranţă, în găsirea aurului, prin dealurile: Afiniş, Afiniş Gaur, Afiniş Carpen, Orlea, Igren, Văidoaia, Dealul Letii (argilei). Una sută optzeci şi nouă este numărul băilor (minelor) din Roşia şi Corna, dintre acre una se situează pe învecina tul teritoriu al Abrudului. Din acest total subliniem că 56 de mine sunt proprietatea ungurilor şi una s-a format în asociaţie stat şi particulari, care avea menirea să exploateze subsolul la nivelul şi subnivelul celei mai mari galerii din Roşia, cunoscută sub numele „Szent Kereszt altâro", adică Galeria principală *Sfânta Cruce*. În unele cazuri părţile de participare la exploatarea concesiunilor miniere erau deţinute de români, unguri şi germani. În general, românul descoperea filonul apoi apela la capitaliştii străini şi astfel se forma o copărtăşie de exploatare minieră.

INGENIOŞII STRĂBUNI ROŞIENI

Oricât ar fi fost de ingenioşi romanii aduşi de Traian în Dacia, ei n-ar fi reuşit să execute, în scurt timp, cercetările şi explorările miniere în nişte munţi acoperiţi de codrii seculari, dacă n-ar fi preexistat mineritul agatârşilor şi dacilor. Tot aşa, n-ar fi reuşit regii Ungariei să recolteze mult râvnitul aur dacă n-ar fi preexistat lucrul românilor şi priceperea oamenilor lui Gelu întru descoperirea bobiţelor, firişoarelor foiţelor sau chiar a acelor muşchi numiţi în vechime „lâna de aur". Nu s-ar fi îmbogăţit Lorinez Pal împreună cu cei 74 de oficiali zişi nobili şi 195 orăşeni din Abrud, din anul 1780 (rev. *Bdnyaszati es kohdszati lapok*, 1913, p. 199), dacă n-ar fi existat un înainte-mergător, identificat în persoana românului George Iancu din Roşia cu băieşii din copărtăşia lui minieră care au lucrat, după datina veche, pe filoanele din dealul Igre, Cârnic şi Leti. Peste baia lui Ianc (trecut în evidenţele

miniere Iank) şi-a întins perimetrele sale maghiarul Lorinez Pal, conform practicii veneticilor acaparatori ai concesiunilor miniere, favorizaţi de tezauriatul vienez şi guvernul din Budapesta.

Sortit i-a fost românului ca în mâna lui să descopere în 1786 table de lemn ceruite, cu text grecesc, dintre care una se mai păstrează la Muzeul „Batthyâneum" din Alba Iujja. George Iancu a alergat cu preţioasa lui relicvă la Tribunalul Minier Zlatna, donând-o judecătorului montan Daniel Gomboş care, la rândul său, a predat-o muzeului amintit. George Iancu are meritul de a fi suscitat interesul colecţionarilor, al unor oameni de ştiinţă, ca şi al speculanţilor pentru colectarea vestigiilor din sânul pământului care documentează că daco-romanii au exploatat aurul Munţilor Apuseni. În mina Sf. Iosif din Dealul Letii a fost găsit, de un băieş, tripticul roman rechiziţionat printr-un mic bacşiş de Pal Lorinez-Kovâcs, din Abrud, apoi, după ce a trecut pe la Colegiul Unitarilor din Cluj – Samuel Lizâr şi alţii, a ajuns la Muzeul naţional din Pesta. Dintr-un total de 40 de table cerate au rămas numai 25, dintre care unele destul de deteriorate. Un triptic şi patru tăbliţe cerate au ajuns la ilustrul român Timotei Cipariu. Trebuie relevat faptul că niciunde în lume nu s-a găsit un tezaur de documente ca în dealurile Igre, Letii, şi Cârnicul Mare (îndeosebi în mina Sf. Simion-Ohaba şi la 277 metri în adâncul minei Sf. Ecate-rina) în subsolul cărora natura a ocrotit, pentru posteritate, vestitele table. Din textul unora din ele se poate observa că arendarea către particulari a(*ondinelor* aurifere era practicată încă din timpul romanilor, în condiţii, poate, mai puţin oneroase de cum sunt făcute acum de Societatea Mica, după sistemul zeciuielii iobagiale. De real interes este consultarea volumului „Romanica" de G. Popa-Liseanu (istorie, filologie şi arheologie, anul 1925) precum şi „Dacia" de Kirâly Pal (anul 1983, vol. II, p. 417). Pare lucru curios că în mina Sf. Simon, din Cârnicul Mic, minerii lucrători, înaintând cu scobirea, au căzut într-o groapă în formă de cameră de locuit. Mai exista vatra de foc cu cenuşă şi cărbuni. Se presupunea că o familie minieră din timpul romanilor a fost locatara acestei camere lipsite de lumina soarelui. Se vede că fiinţa minerului – poate sclav – nu se depărtase prea mult de primitivul locuitor al peşterilor. Alburnus Major era colonia *piruştilor* identificată cu Roşia de munte. Unde au fost situate coloniile romane *Deusara*, *Immenosum Maius*.

Cartum şi altele? Poate Vârşu, spre Baia de Arieş şi alte crânguri

din Munţii Roşiei să fi fost tot mici colonii dacoromâne.

Cu toată certitudinea se poate afirma că după piruştii contopiţi cu dacii, minerii Roşiei s-au impus prin temeritatea şi cutezanţa de a înfrunta orice pericol ivit prin tainiţele subteranelor. Cert este că, pe aici, mineri mândri de profesia lor au fost şi vor mai fi cât vor dăinui stâncile semeţe. Imensele labirinturi din subsolul Roşiei constituie dovada eclatantă că mineritul s-a continuat, în Roşia, de la agatârşi până-n vremurile noastre. În vechime nu existau legi scrise asupra modului de comportare a omului în bezna pământului. Se lucra după obiceiuri transmise de la o generaţie la alta. Pentru *revirul* minier Abrud-Roşia s-au editat statuetele miniere în anul 1453. Nu se mai ştie nimic despre conţinutul lor. Ne-au rămas, spre cunoştinţă, unele decrete de privilegii, dintre care se cuvine să-l amintim pe cel din anul 1438, emis de regele Albert. Prin acesta se ordonă să fie respectate drepturile şi libertăţile vechi ale muntenilor şi minerilor, indicându-se localităţile Baia de Arieş, Abrud (care cuprinde şi Roşia Montană), Zlatna şi Criş, adică Baia de Criş. Dispoziţiunea regală se referă la toţi locuitorii, fără deosebire de originea etnică. În fiecare adunare băieşească trebuie să amintim şi despre libertăţile miniere decretate în 1523 de Ludovic al II-lea.

Obiceiurile vechi miniere, uneori, se publicau, numindu-se legiuiri miniere. Proprietarul de mine abru-dean Lfifmez Păi, în 1792, scria: „Am citit că primele regulamente miniere s-ar fi întocmit în 1602, în timpul maestrului Fodor Paul-Pug, înmulţindu-se şi îmbunătăţindu-se legile miniere mai vechi; apoi dispoziţiunile s-au înnoit în 1654, când s-a dispus ca duminică seara minerii şi ştemparii să se prezinte la minele lor". Lorinez Pâl conchide că Roşia avea puţini, sau chiar nu avea locuitori şi că minerii şi ştemparii locuiau în Abrud. Apoi, zice el, situaţia s-a schimbat radical, aşa că în 1792, numărul caselor este mai mare în Roşia decât în Abrud. Afirmaţia lui Lorinez că în 1654 Roşia nu avea locuitori este tendenţioasă şi ascundea caracterul lui şovinist. Locuitori existau în Roşia, dar imensa lor majoritate erau muncitori mineri români.

Mai conforme cu adevărurile istorice sunt datele publicate în revista „*B.K.L.* (anul 1906, p. 284), rezumate după cum urmează: în 1490 oraşul minier Abrud a jurat credinţă Capitului romano-catolic din Alba Iulia. Cetăţenii mineri ai Zlatnei au avut multe dificultăţi cu funcţionarii episcopali. În Abrud era în fiinţă Tribunalul Minier care, cu

încuviinţarea Capitului a dat o sentinţă, în 1525, în ceea ce priveşte Verespatak (Roşia), instanţa spunând: „Am ascultat reclamaţiile privind apa Văii Roşii şi am decis ca domnii proprietari ai minelor şi şteampurilor, fiecare să utilizeze etern apa aparţinătoare şteampurilor, precum au folosit-o liber înaintaşii, fără să fie împiedicaţi de spălătorii de aur. Se pedepseşte până la 40 de florini spălătorul de aur care va încerca să folosească apa Văii Roşii fără aprobarea minerilor. Cu aceeaşi pedeapsă se sancţionează şi acela care va abate apa din matca ei pe alte teritorii".

Prin sentinţa citată se confirmă că din vechime au existat mine şi spălătorii aurifere în Roşia de munte. Desigur, au existat şi lucrători în ramurile respective. Crângul Văidoaia, cu căsuţele montane, poate a fost cel mai vechi. Activitate rodnică vor fi avut băieşi Roşiei pe timpul voievodului român Iacob de la Abrud. După mineritul daco-roman au rămas multe halde cu conţinut de aur, pe care ploile şi pârâiaşele le mişcau din loc. Apele ieşite din subteran şi ele au mărunţit minereurile aurifere, numite de români *gozuri*. Viroagele ce coborau de pe Zânoaga, Garda, Lazuri, Orlea, Ţarina, Igre, Văidoaia, Letii, Troaşe, Carpin, Afiniş, Zeus, Gaur, Cetate, Cele trei Carne etc, cu apele lor tulburate în timpul ploilor, spălau stâncile de pojghiţa nisipoasă, filetată de ger, soare, apă, lăsându-le înfrumuseţate, adevărate bendiţe pigmentate cu steluţe încadrate în calcedonie – ametist, din care aurul căuta să se impună prin strălucirea lui nepieritoare. Românaşii, necuprinşi în clasa privilegiată a nobililor, avea îndeletnicirea de a extrage aurul cu şaitrocul şi *Intren*, din mărunţişul sedimentat al văilor, vâlcelelor şi vâltorilor. Ba, mai ciocăneau şi câte o vână auriferă, pusă în evidenţă de apa curgătoare. Spălatul aurului din nisipurile văilor era reglementat prin Aprobate şi Compilate care (în titlul 16, art. 4) scria: „Valahii, ţiganii şi alte viţe de oameni fără stăpâni, care-şi susţin viaţa prin căutarea prafului de aur – dacă nu vor preda aurul la*schim bntorile* principelui (Râkoczi al II-lea) şi se va dovedi că l-au vândut altuia, pot fi pedepsiţi cu moartea sau alte pedepse, după merit. Aceşti oameni fără domiciliu, care trăiesc în ţara aceasta, au fost consideraţi şi până acuma ca iobagi aparţinători principelui; acestora să le fie permis a căuta praf de aur în apele curgătoare, cum au obişnuit şi până acuma, în râuri, în pâraie şi în munţi, între iarbă şi nisip precum şi în teritoriul oricărui, dar fără a cauza pagube şi neplăceri moşierilor". În munţii noştrind erau ţigani spălători de aur.

Românii se îndeletniceau cu recoltarea aurului în munţii şi în apele lor.

Mai exista în Aprobate – Compilate şi titlul IX, articolul I care prevedea că se permite ca, oricine are posibilităţi şi loc (teren), să exploateze mine de aur, argint, sulf, dar cu obligaţia de a preda oficiilor de schimb zecimea metalelor provenite din mine.

În Munţii Apuseni îndătinate erau decretele lui Albert şi Ludovic al II-lea. Orice îngrădire şi separare a libertăţilor miniere, prevăzută în aceste decrete, se considera abuz de putere ce trebuia răsturnat prin violenţă. Românii, urmaşi ai celor din voievodatul lui Gelu, Aprozie şi Iacob, tindeau să trăiască sub egida strămoşeştilor drepturi cuprinse în „jus valahicum". Deci dispoziţiunea articolului IV, titlul XVI era indezirabilă în regiunea Munţilor Apuseni. Românii, având conştiinţa clară că ale lor au fost comorile munţilor, nu se puteau lăsa frustraţi de anticele drepturi. Dar iată că străinii aşezaţi în Abrud întocmesc statute care, prin articolul 8, titlul V, proclamă: „Considerăm ca util şi folositor şi în viitor să proclamăm că iobagii de aici şi din alte localităţi – atât în nobilul nostru oraş cât şi la periferia lui – să nu-şi poată însuşi intravilane sau alte bunuri" (*B.K.L.*, 1913, p. 139). În „nobilul" oraş erau cuprinşi şi locuitorii din Roşia şi Corna. Lucrătorii români, declaraţi iobagi, erau excluşi prin Tripartitum – Aprobate – Compilate, de la obţinerea de case intravilane sau alte bunuri imobiliare în Abrud, Roşia, Corna. Celor ce, din vechime au fost băştinaşii locurilor, li se aplică, cu patimă, măsura deznaţionalizării, în primul rând prin părăsirea religiei. Urban Mihály consemnează: „pentru prosperitatea şi maghiarizarea regiunii miniere, de mare folos au fost Alba Iulia şi Episcopia; în acest fel s-au maghiarizat celelalte regiuni ale munţilor metalici: Turda, Trascău, Abrud, Zlatna, Roşia".

Ca să-şi întărească afirmaţia privind maghiarizarea, Urban arată că, în 1569, Abrudul dispunea de tipografie, proprietate a preotului unitarian Karâdi Păi, iar la

1568, în timpul regelui Maximilian (elaboratorul vestitei ordonanţe maximiliane), în Roşia, conform documentelor, s-a constituit parohia unitariană, fapt din care se poate deduce că aici au existat şi alte parohii (adăugăm noi, parohii româneşti). Că au existat din vechime români în Roşia de Munte, reiese şi din faptul că Alexandru Aron, altă dată ortodox, ajunge protopop greco-catolic al *tractului* Roşia. Împotriva lui, a fratelui său Teodor şi a altor credincioşi, propovăduitori ai unirii cu biserica Romei, s-au răsculat la

1760, românii ortodocşi, adepţi ai călugărului Sofronie. Deci legea strămoşească (ortodoxă) s-a păstrat de roşieni atât sub principii ardeleni, cât şi sub habsburgi, atestând că românească a fost în toate timpurile Roşia de Munte. Minerii români, care ştiau să-şi apere *fodina*, adică mina moştenită sau de ei deschisă şi botezată cu nume românesc, deveneau aprigi luptători contra abuzivelor legi ale Dietei din Alba Iulia. Ei au cutezat să încalce legea nr. 6/1620 şi 1671 şi înaltele depoziţii care dispuneau să fie predaţi nobililor iobagii fugiţi din Abrud. Se fac vrednici de pomenire George Iancu şi George Gritta, care, înainte şi după revoluţia lui Horea, au fost recunoscuţi ca vestiţi mineri şi neîntrecuţi descoperitori ai filoanelor aurifere. Dacă în Roşia populaţia este românească în marea ei majoritate, apoi în Corna întreaga populaţie era românească. Deci minerii corneni nu şi-au renegat nicicând obârşia neaoş românească.

Asupra roşienilor şi cornenilor, nobilii din Abrud – dintropcare amintim doar pe cei din familiile Kosă şi Fodor – nu au putut avea nicio influenţă, n-au fost în stare să-i dezmoştenească. În 1930, când am întocmit tablourile de validare, urmaşii familiei Kosă nu mai aveau concesiuni de exploatare ci numai cercuri perimetrice de explorare, situate între Roşia şi Baia de Arieş. Nu se lăsau cu uşurinţă despuiaţi de drepturile lor nici românii iobagi care, intraţi în copărtăşie cu minerii liberi, îşi păstrau patrimoniul minier, apărându-l cu străşnicie, ca nişte fiinţe conştiente că moştenirile de la înaintaşi constituie drepturi inalienabile.

ROMÂNII CUTEZĂTORI

După zdrobirea mădularelor martirilor Horea, Cloşca şi Crişan, ura ungurilor împotriva românilor se ridica tumultuos pe piscurile pătimaşelor urgisiri. Chiar şi proprietarul de mine din Roşia, Lorinez Pâl – a cărui familie şi muncitori au scăpat cu viaţă, respectându-li-se avutul doar în schimbul acceptării legii ortodoxe – în 1792 declară că discipolii lui Horea l-au prădat amarnic, secătuindu-l de toată averea. Szánto György, din Ighiu şi omul de curte al grofului Teleki Ádám, îşi arăta satisfacţia şi ura scriind: „Am păzit şi eu cazematele cetăţii Alba Iulia în care erau aproximativ 500 prizonieri (români ai lui Horea), dintre care, în fiecare zi mureau jumătate, lovi-i-ar boala rea; cei eliberaţi de comisia prezidată de grof Iânkovits, unii au murit după ce au ajuns la domiciliul lor, alţii au rămas infirmi pe toată viaţa".

Erdely Victor scria că Horea şi Cloşca au fost onoraţi cu multe

epitete. Citǎm unele versificate: „Horâje” (Lui Horea)

Nezz Magad e kepre’s ezer atkott szorj a fejere (*Privește acest chip și aruncă pe capul lui o mie de blesteme*.)

Merţ ha van în mi szep lâtva az or dogi kep

(*Căci dacă e ceva aici frumos*, *de văzut este chipul diavolului*)

Külsö formâja, neză mit mulat a szeme’s szája (*Privește ce arată forma-i exterioară*, *ochii*, *gura*) Ember ez în festre’s nekie HORJA a neve (*Om este aici pictat și Horea este al lui nume*) Ugy de ha Horja nevit hallod magad ezt Te ki valod (*Așa că*, *dacă auzi numele Horea*, *tu care-l rostești*) Ez rut gylkos olân; is Ördög, ezt inad ală (*Acesta-i pocit valah*; *criminal și drac*, *asta s-o subscrii*.) Au fost difuzate în popor avalanșe de epitete injurioase la adresa lui Horea şi Cloşca. Memorandistul Rubin Patiţia, fiu al protopopului Ioan Patiţia din Câmpeni, publica una din insulte: „Te, Hora, tolvaj, varju es kutyafajolân”, (Măi Hore, tâlharule, cioară, viţă de câine valah). Insultele la adresa românilor au devenit atât de primejdioase, încât, printr-un verdict împărătesc, împăratul Iosif al II-lea a interzis să li se mai arunce românilor, în batjocură, numele „Hore”. Dar o poruncă împărătească nu putea îndrepta nişte suflete înrăite în şovinism.

După cum am amintit, minerii români de felul lui George Ianc şi George Gritta rămâneau pasionaţi cutezători, cercetători mineri, aşa după cum fusese altă dată Idu Crăciun care, în 1779, căuta să inoveze maşinării pentru şteampuri, sau Munteanu Urs care, în 1789, voia pentru Săcărâmb să pună în mişcare şteampuri cu puţină apă şi cu mare randament. Trebuie să amintim şi pe moţul Palade Constantin din Câmpeni, care în 1827, gândea să utilizez-forţa mecanică în locul celei hidraulice. Soluţia radicală, în acea epoca, nu putea fi alta decât tot forţa hidraulică pe care au utilizat-o daco-romanii prin râurile lor. La acelaşi remediu s-a ajuns prin construirea rezervoarelor (taurilor) de apă de pe înălţimile Ţarina, Tăul

Mare, Brădet, Corna, după modelul celui de la Vulcoi-Corabia.

Arhiva Direcţiunii Regionale Miniere Zlatna cuprinde adevărat tezaur de documente care ilustrează că minerii munţilor gândeau la modernizări tehnice şi erau cutezători în acţiunile de modernizare în domeniul industriei miniere înfruntând răutatea celor potrivnici inovaţiilor.

CONTRANŢA CEA VESTITĂ

Cândva în 1746 şi 1769, Tezaureatul minier intenţiona să

sporească producţia de aur lucrând în minele Verkeşul de Sus şi Verkeşul de Jos din dealul Cârnic. În 1776 a atacat şi dealul Igre, la care a renunţat în favoarea lui Lorinez Pal. În 1772, Tezaureatul se convinge că nu poate realiza beneficii din lucrările miniere întreprinse, în consecinţă, se decide să lase mineritul aurifer pe seama băştinaşilor. Se fac cercetări asupra rentabilităţii exploatărilor *erariale*, constatându-se că statul lucrează cu mari pierderi. Drept urmare, Tezaureatul hotărăşte în 1781 că este mai rentabil ca întreprinderile particulare să lucreze minele, iar statul să preia aurul produs (de multe ori cu sudori de sânge)

În 1783, când Iosif al II-lea dăduse unele dispoziţii în favoarea iobagilor români din Transilvania, la Roşia de Munte începe excavarea galeriei principale „Orlea-Sf. Cruce" la cota 714 deasupra nivelului mării. Din galeria principală se puteau deschide, la diferite nivele, mai multe orizonturi de lucru şi se realiza scurgerea apelor din vechile mâncaturi miniere din muntele Cârnic, cu cota 1143, Cetatea – 1004 şi altele. Prin noua lucrare se amenajau şi canale de aeraj, putându-se realiza în mai bune condiţii, galeria principală. Imperiul Austro-ungar se cam împotmolea cu finanţarea marii lucrări subterane, în 1815 se opresc orice investiţii necesare continuării lucrărilor la galeria Orlea-Sf. Cruce. Minerii români, cunoscând bogăţia întâlnită prin lucrările vechi, îndeosebi în zona filonului numit de bătrâni „Cotrânta" au decis să ia în arendă lucrarea în care statul nu mai era dispus să investească, capital. Cu cel mai înţelept om în ale mineritului roşian, George Gritta, cutezător în lucrări primejduite de instabilitatea rocilor, au format asociaţia de arendaşi, constituită cu 20 părţi de participare. Pe măsura creşterii cheltuielilor s-a sporit numărul părţilor de la 20 la 40, apoi la 60. Încă nu era uzul constituirii, la Roşia, a asociaţiilor formate din 128 cuxe (părţi sociale). Cam în acelaşi timp se scoteau de prin subterane multe resturi aurifere – rămăşiţe ale daco-romanilor – de către copărtăşia lui George Gritta, a cărui mină era în adâncurile mamelonului scobit în creastă ca şi cel de la Corabia, al Zlatnei. Tăietura în stâncă s-a numit, în limba celor mai vechi mineri ai locurilor, „Piatra Despicată". Pentru corporaţia minieră condusă de Gritta, Cârnicul mare, Cârnic şi Cârnicel erau zone cu filoane şi scaune aurifere sigure, unde trebuie să se ajungă cu lucrători destoinici, cutezători şi pricepuţi în descoperirea bogăţiilor pietrificate, în convingerea lor îi întărise şi faptul că ortacii lucraseră pe vestitul filon

cu multe pungi pornite dintr-o axă grosieră, numită de bătrâni Contranţa, stoc de mare întindea & Când minerii lucrau ca arendaşi, un stihuitor, băieş din Abrud-Sat, Petru Furdui, scrie pentru lucrători şi pentru posteritate ceea ce ni s-a transmis nouă de Bogdan-Petriceicu Haşdeu, în 1877, reprodusă în *B.K.L.* ungureşti, anul 1913, p. 206 etc. Am trimis revistei „Miniera" din Bucureşti versurile minerului, dar nu s-au publicat până acum. Citez începutul operei versificatorului Furdui: *Vérsu Kotmnezi*, în stihuri alcătuite de P. Furdui, de la Abrudfalva, la anul 1818 – 18 zile, december:

„Oh, bajé vérkéséneászke
Dumnézé té áldujaszké
Ké vésztéa csé czái fékut
Toate czárá száu umplut.
Ináltá Thézáurérié
Înké pré bine te stié
Ké tu Kotranezé vésztite
Lá mulezi oameni ái dát pité
Şi hájné noáo ai fékut

Lá mulezi káré náu ávút… în acest fel scria minerul Furdui, în timpul său, dar oamenii rosteau cu grai românesc versurile şi anume: „O, baie veche românească (a statului), / Dumnezeu te alduiască (binecuvânteze) /Că vestea ce ţi-ai făcut, / Toată ţara ai umplut… / Sper că revista „Miniera" va publica integral textul trimis.

Baia vercheşenească era a statului, luată în arendă de copărtăşia (consorţiul) Gritta. După ani de osteneli arendaşii lucrau în grele condiţii ca să ajungă cu galeria principală sub muntele Cântic, la bogatul filon „Contranţa". Pe parcurs s-au mai asociat şi oameni mai bănoşi, după cum alţii, sărăciţi, s-au retras din asociaţie. În martie 1845, Gritta avea asociat şi pe nobilul de la Silvas, Vasile Nopcea. Nobilii români nu erau priviţi cu simpatie de împărăteasa Maria Tereza, care i-ar fi dorit pe toţi catolicizaţi. Aceasta mai dorea să fie părtaşă la exploatarea aurului de pretutindeni, deci şi la Roşia. Ajunsese la urechile ei că există un filon aurifer inepuizabil pe care valahii l-au numit „Contranţa". După indicaţiile înalte s-a constituit asociaţia minieră divizată în 128 cuxe, cu următoarea repartiţie: 60 cuxe (părţi de participare) să rămână la vechii arendaşi, 60 cuxe se predau Cămării Maiestăţii sale, 8 cuxe se atribuie Casei imperiale. Întreprinderea minieră mixtă (împărat, stat şi particulari) se baza,

juridic, pe un contract din 1 martie 1845. Dintre români au intrat în asociaţie nobilul Vasile Nopcea din Silvaş, Lucaci Th. Simon, Ioan Sterca-şuluţiu, Gritta George, Ioan Boier (care reprezenta şi pe alţi deţinători de cuxe, unguri şi germani). Părţi sociale, în asociaţie, deţin şi parohiile ortodoxe din Zlatna şi Roşia, reprezentate prin protopopul Iosif Ighianu (Zlatna) şi prim-curatorul bisericii ortodoxe Roşia, George Gritta. Tezaureatul credea că micii proprietari şi perimetrele prismatice vechi, limitate în spaţiu, nu obiectează la acordarea concesiunilor miniere nelimitate în adâncime din moment ce instituţiile româneşti cele mai reprezentative (parohiile) aveau părţi de participare la exploatarea aurului din muntele cu citadele naturale. Aşa credea deţinătoarea coroanei austro-ungare.

Poate Simian Balint să fi raţionat altfel din moment ce parohia lui nu avea părţi de participare în marea asociaţie minieră „Orlea-Sf. Cruce". Sau el, fiind tânăr capelan greco-catolic într-o comună cu ortodocşi, om fără experienţă în minerit, fiind „venetic" în munţi, încă nu se bucura de popularitate printre mineri. Dar, după trei an-Balint dă dovadă că studiase realităţile social-culturale din Roşia şi observase atitudinea celor mulţi faţă de evenimentele timpului. Auzise că băieşii au avut drepturi mai extinse sub principii Ardealului. Românii ţinutului Roşia-Abrud se hotărăsc să lupte pentru recâş-tigarea drepturilor avute în vechime, drepturi neştirbite, pentru care, românii au luptat întotdeauna şi în mod clar s-au exprimat prin „Supplex Libellus Valachorum", precizându-se: „Naţiunii române din marele Principat al Transilvaniei să i se redea drepturile vechi".

Petru Dobra, avocatul săracilor din regiunea Zlatna, pleda la Tribunalul minier Zlatna, prin 1847, cauzele crezute sfinte, ale românilor. Tot în 1847, abrudenii îl chemaseră la ei pe avocatul Ioan Buteanu, originar din Maramureşul voievodal, ca să aibă un apărător, căci tare erau sufocaţi de burniţa nedreptăţilor.

Ce ne spun câţiva români despre începutul unei temerare acţiuni: „Locuitorii acestui oraş (Abrud, la care aparţinea Roşia şi Corna) băieşc fără deosebire de naţiune şi religiune, prin puterea privilegiului dat de către principii naţionali, cari au dat drepturi tuturor la toate dregătoriile şi foloasele politice cuvenite, a căreia dovezi aflăm în timpurile vechi, când şi dintre români s-au primit la toate diregătoriile magistratuale şi s-au împărtăşit din foloasele comune ale acestui oraş. Acum, însă, durere, cu moartea aceloraşi

(principi) în atinsele (amintitele) diregătorii concetăţenii maghiari luară toate foloasele, iar bieţii români s-au scos afară din toate acestea (funcţii), cât pe la anul trecut (1847) abia se mai aflară dintre români câte unul până la doi *centumpatri* (funcţionari), iar magistratuali (consilieri orăşeneşti), niciunul. Dacă vreun român ar fi dorit să ajungă (în funcţii) nu putea fără lepădarea de naţionalitatea şi religiunea sa, cum s-a întâmplat dăunezi unui român când a fost ales arhivar". Funcţia de arhivar era cea mai neînsemnată şi mai slab retribuită la o primărie. Întâmpinarea muntenilor continuă: „Românii dară, ca cea mai însemnată parte constituantă a acestui oraş şi a adevăratei culturi, cu amară durere simţindu-se despoiaţi de toate străvechile sale *cădinţe* (drepturi cuvenite), propuseră a aduce în sânul său (în mijlocul românimii) şi pe un avocat român destoinic, spre redobândirea şi apărarea intereselor sale (ale românilor) ce se dobândiră în persoana domnului avocat Ioan Buteanu, care, anul trecut, aşezându-se la Abrud, a şi purces în privinţa alegerii de „centumpatri" şi dintre români, proporţional cu numărul lor. După aceasta, la 22 martie 3 aprilie 1848 românii din cuprinsul Abrudului au ţinut o adunare sub prezidiul renumitului procurator (avocatul Buteanu) … în această adunare şi-au desfăşurat (expus) dorinţele… arătând greutăţile sub a căror povară de mai multe timpuri gem, şi au cerut redobândirea tuturor drepturilor cuvenite, prin ce atingând puţin interesele concetăţenilor maghiari, aceştia au început a urgisi preconcetăţenii români într-atâta că, pe la Duminica Tomii, renumitul avocat se văzu silit a părăsi Abrudul. Iar românii, de atunci încoace, avură de-a suferi cele mai urâte batjocuri, blestemuri şi prigoniri de la concetăţenii săi maghiari".

Românii regiunii voiau să fie înfrăţiţi cu ungurii în garda naţională. Autorii scrisorii declară: „În primăvara de curând trecută, statorind o gardă naţională, românii încă ar fi intrat în aceasta, dar maghiarii pe aceştia i-au batjocorit într-atâta cât fuseseră siliţi a ieşi dintr-însa, a cărei mădulare (membri) numai maghiarii au rămas, în 28 mai / 10 iunie s-au împărţit acelora şi (ungurilor) arme şi în 29 a aceleiaşi luni (11 iunie), de bucurie îmbătându-se cu vin, pe nişte români veniţi din vecinele sate» laytârgul Abrudului, cu puştile şi baionetele rănindu-i, greu i-au zdrobit, pentru care (fapt) s-au aşternut plânsori înaltului Guberniu, însă până acum fără rezultat din acea pricină că magistratul (primăria) local numai din membri maghiari e stătătoare…"

În Marea adunare din 3/15 mai 1848 s-au sunat tulnicele redeşteptării naţionale. Revendicările naţiunii române au tot cristalizate ca un diamant cu reflexe strălucitoare. Buteanu, din Sibiu, îl informa pe popa Balint din Roşia despre evoluţia evenimentelor. În 9 iunie/ 12 iunie 1848, o comisie guvernamentală avea misiunea să ancheteze cele petrecute la Abrud în 29 mai /9 iunie. Comisia a fost informată din ultraşoviniştii maghiari Kozma Pal, prim-comisar guvernamental Nemegy M. Iânos, consilier minier Zlatna şi Nemethi Iânos, confident guvernamental. Comisia avea la dispoziţie o forţă militară compusă din 490 ostaşi, din care 375 secui şi 115 polonezi austrieci care au sosit la Abrud. Polonezii se purtau corect cu românii, secuii se dedau la jafuri şi atrocităţi, spun autorii scrisorii. De la Abrud şi Roşia secuii continuă opera lor distrugătoare la Câmpeni. Popa Balint şi ortacii săi precizează: „Tratarea ostaşilor poloni cu românii noştri a fost umană, iar a secuilor, întărâtaţi de concetăţenii maghiari contra românilor, a fost *vawnrn* (barbară)". Românii urmăriţi mai relatează: „Comisia… începe ancheta în urma căreia zelosul naţionalist Simion Balint şi Ilie Cojocaru, preoţi români din Roşia Abrudului, în 19 iunie /2 iulie se puseră sub pază ostăşească, în acest fel de prinsoare în care necum cuiva amic sau cunoscut, dară nici aerului nu era iertat să intre la renumiţii deţinuţi. Asemenea păţiră şi alţi naţionalişti". Descrierea continuă, confirmând că la 21 iunie /4 iulie, s-a iscat o mare încăierare la Abrud între ostaşii polonezi, care-i apărau pe români, şi ostaşii secui, duşmani ai românilor. Ortacii întru suferinţă ai lui Simion Balint arată că secuii, la Câmpeni, în 23 iunie /6 iulie au continuat „inchiziţia" punând în prinsoare doi preoţi şi patru mireni naţionalişti români, între care se afla şi Ianc Todor, pe carele cât sosi de la Viena, ca deputat al naţiunii române, băgându-l în cătene (lanţuri) de fier, îl aşezară la prinsoare. Ruşinatoare adevărat faptă în acest timp de libertate, egalitate, căreia, asemenea doară nici în timpuri varvare nu s-ar putea afla…" (Cele descrise mai sus sunt cuprinse într-un act din arhiva fostului protopopiat Bistra, aflătoare, în 1936, la protopopiatul greco-catolic Zlatna). Actul citat este semnat de Balint, Cojocaru, Ilie din Verespatak (Roşia), Fodor, Balea Gheorghe, Costea Ioan, Danga Ionuţ, Morar Samoilă, Frunete Petru, Şuluţ Iosif, Tioc Todor, alias Copos.

Despre adunarea populară de la Abrud 22 martie/3 aprilie 1848 relata ungurul Iakab Elek în „*Visza emlekezesek*" „Amintiri

retrospective" (anul 1848, pp. 82 – 83) arătând că la adunarea populară de la Abrud au participat şi locuitori din judeţul Zarand, cu care prilej s-au etalat revendicările românilor, de a căror soluţionare depinde buna convieţuire a naţionalităţilor. În 5 aprilie 1848 (arată acelaşi autor) sosind Iancu la Câmpeni, nu a rostit vreo cuvântare. Adunarea populară a fost de acord cu tezele formulate la adunarea de la Abrud, pretenţiunile românilor urmând să fie aprobate de dieta ţării din Cluj. Tulburările provocate de militarii secui la Abrud, prigonirea românilor şi arestarea grupului Balint-Tioc, i-au convins pe românii Munţilor Apuseni că principiile profund umanitare ale libertăţii, egalităţii şi frăţietăţii sunt vorbe fără conţinut pentru cei ce se obişnuiseră a-i considera pe români plebei, *ingulini*, adică jeleri-i iobagi.

În strălucita adunare naţională de la Blaj, Simion Bărnuţiu a aprins flacăra, de mare intensitate, a redeşteptării naţiunii române. Pentru mineri, la Blaj, cunoscătorii legislaţiei miniere Dobra, Buteanu, Balint, Iancu au declarat că nedrepte au fost acele dispoziţiuni prin care urburării au ajuns să acapareze filoanele metalifere. A. Treboniu Laurian citeşte, în 16 mai, 1848, cele 16 puncte ale petiţiei românilor către monarh. Noi reţinem, cu interes deosebit, textul punctului VI al petiţiunii: „Naţiunea română cere desfiinţarea zeciuielii (...) la toţi proprietarii de fodini fără distincţiune între urburari (nobili încasatori ai urburei şi proprietarii de mine) şi metalurgi (mineri şi ştempari, în mare majoritate români) să li se dea acelaşi drept în privinţa măsurării hotarului minier".

Un deputat ardelean, Iuliu Maniu, cu ocazia dezbaterii legii minelor din 1924, critica dispoziţiile care prevedeau să se acorde concesiunile miniere numai capitaliştilor care dispun de capacitate tehnică şi financiară. Deci, din nou discriminare! Nu descoperitorul substanţei miniere utile este cel în drept a obţine integral concesiunea de exploatare, ci capitalistul. În urma nemulţumirilor moţilor, s-a promulgat regulamentul pentru aplicarea art. 264 din Legea minelor, din 1929. Noi declaram că nu ne mulţumesc paleativele, praful aruncat în ochii moţilor, ci ne menţinem la principiul afirmat continuu cu toată tăria că „naţiunea română este antică, nu venetică, că dreptul ei asupra solului şi subsolului, asupra aerului pe care îl respiră şi apelor care-i alină setea, derivă din dreptul natural al primelor progenituri omeneşti". Reaşezarea românilor în aceste drepturi s-a cerut prin

Supplex Libellus Valachorum, concis exprimate ca, naţiunii române „să i se redea drepturile vechi". Aşa am cerut şi noi, de repetate ori, conform formulării lui Amos Frânai, în deviza „Resututio in integrum". Pentru dreptatea neamului românesc şi-a dat viaţa Horea cu lăncierii săi, Iancu cu prefecţii şi cohortele lor şi acelaşi lucru – Restitutio in integrum – îl cerem noi, cohorta „Şoimilor" din Munţii Apuseni, cu toţi minerii păgubiţi şi exploataţi în veacurile de împilare.

De peste două mii de ani, aici, în Roşia, au trăit oameni clasaţi în două categorii: unii jertfindu-şi viaţa prin cotloanele subteranelor, rău hrăniţi, costelivi ca nişte frunze îngălbenite de uscăciune. Alţii, luându-le aurul, produs al ostenelilor lor, trăind după datina grofească, îngâmfaţi ca nişte curcani îndopaţi. Un astfel de sistem economico-social trebuie aruncat pe maidanul lucrurilor nefolositoare.

Imperativul timpului nostru este să nu lăsăm ca în Roşia, un mănunchi de favoriţi ai regimurilor vechi, ca Rakoşeştii şi Ajtayeştii să prospere, să se îmbogăţească în timp ce mulţi mineri sunt loviţi de uscăciunea subali-mentaţiei. Normal ar fi fost ca, familia Suluţ, urmaşi ai luptătorilor de la 1848, să se afle în fruntea unei mişcări de revendicări istorice, să nu primească, în mineritul roşian, pe nelimitatul în pofte Ion Gigurtu. Uniţi cu Suluţeştii s-ar fi respectat tradiţia lăsată de lăudatul George Gritta, apoi de urmaşul său Mihăilă Gritta, binefăcător în ogorul obştii, după cum ni-l descrie romînca Maria Botiş-Ciobanu. Altfel sunt Suluţeştii de acum decât cei din 1848.

Graiul românesc s-a impus în Roşia din timpuri străvechi, înainte de a fi existat un român, Gelu, în vremea lui, ca şi după moartea lui. Toponimicele oglindesc existenţa unui spaţiu mioritic păstrându-se de la o generaţie la alta. Aşa se explică faptul că în Roşia, cu colonişti străini, „ftentru toată populaţia s-au permanentizat numiri româneşti, curate ca nişte perle sau ca translucidul rodonit, cristal local, a cărui culoare raz-roşietică reţine privirea. Geologii şi vizitatorii au poposit pe aci să cerceteze structura şi textura riolitelor (greşit numite dacite), să privească coloanele şi colonadele „Cetăţii de Piatră", ce s-au păstrat în veacuri şi peste veacuri, cu numire românească. Pe aproape, ca trei cupole de catedrale, străjuiesc Cârnicul Mare, Cârnic şi Cârnicel, al căror nume românesc nimeni nu l-a putut schimba. Astfel individualizate de înaintaşi, ni se păstrează vârful conic numit „Piatra", Garda, Vârful Izlazului, Vârful Rotunda (trecut pe harta Institutului Geologic din Viena cu cota 1176); Dealul Vârşului, Vârful Pietrii cu

renumita stâncă „Despicata”; Dealul Văidoaia cu vestitele caverne, adevărate peşteri, din care s-a scos piatra cu miez de aur. Pe cât de vechi au fost locuitorii locurilor, pe atât de antice sunt româneştile dealuri. Spre Abrud se întinde Dealul Băieşului, spre Corna Vârful Hebadarului şi Vârful Citerii; spre inima Roşiei se întinde, mai liniştită, Curmătura. Vecină este Orlea, înfrăţită petrografic cu Carpinul. Dealul Zeus, Afiniş şi Brazi se înrudesc prin roca *riolitică*, mândră de filoanele mult râvnite de mineri. Dealul Igre, din acelaşi trup cu Văidoaia, Lazuri şi Colţu’, cu osatura de melofire şi împunsături de dacite, momesc spre cercetarea adâncurilor. Amintesc la urmă Dealul Ţarina, pe unde minerii roşieni asudau să scoată şi din piatră seacă, pâinea de toate zilele, căci aşa erau minerii vechi, cu sânge ţărănesc.

Cinci lacuri, numite de localnici tauri, săpate şi amenajate pe coama dealurilor, aveau menirea să asigure apa, transformată prin căderea ei în forţa ce punea în mişcare roata şteampului. Unul dintre iazuri a căzut din rostul său. Au rămas patru. Dar şi cestea, cu multe solicitări la guverne – să se facă ceva investiţii pentru amenajarea lacurilor, rezervoare de apă, ca malurile lor să nu se prăbuşească.

Despre peisajul roşian, despre oamenii locurilor, ar trebui înzestrare poetică spre a se putea scrie. Altul este rostul nostru. Anume, acela de a-i îndemna la unire pe toţi micii producători nedespărţiţi de strămoşeştile dealuri pe care le-am numit, a-i îndemna să-şi unească forţele şi, într-o solidaritate indestructibilă să-şi asigure bătul în orturile lor (locuri de muncă) de deasupra galeriei Orlea-Sf. Cruce, iar statul să-i ajute cu scule şi materiale să lucreze orizonturile sub nivelul cotei galeriei principale.

Micii producători îşi împart producţia la gura minei, după lucrul prestat. Apoi macină în şteampuri minereul şi aleg aurul. Rămân *şucurile* (concentrate de minereu). Statul ar trebui să finanţeze transportul acestor şlicuri până la Zlatna, la Uzine.

Minerii de la minele statului vor trebui să beneficieze de acea legislaţie din anii 1929 – 1933 privind cointeresarea la beneficiul întreprinderii. Acest lucru devine posibil numai dacă reprezentanţii sindicatului minerilor fac parte din Consiliul de conducere al minei. Am arătat că în trecut 60 cuxe din Asociaţia minieră erau ale coroanei austriece, 8 cuxe ale împăratului şi 60 deveneau particularilor. Acum 60 plus 8 cuxe sunt, de drept, ale statului, iar cele 60 de părţi, foste ale particularilor, trebuie să revină totalităţii muncitorilor, reprezentaţi

prin sindicatul lor, cu obligaţia de a se construi şi finanţa un aşezământ de cultură pentru familiile lucrătorilor.

Un trecut vitreg a sleit vitalitatea minerilor şi le-a impus orbecăirea prin întuneric. Acum avem un comisariat guvernamental pentru moţi şi prin el formulăm pretenţii precise şi categorice ca guvernul ţării să înlăture trecutul amar. Mulţi dintre amicii producători de aur nu au capital necesar, nici pentru procurarea unor şine de fier. Se folosesc şine de lemn. Comisariatul moţilor trebuie să stăruie ca Banca Naţională să acorde credite fără dobândă micilor proprietari. Noi repetăm apelul nostru ca minerii să se unească în lupta lor pentru dobândirea mai binelui, să se impună prin voinţa lor.

Am cerut prin revista „Miniera" să se organizeze minerii în cooperative capabile să prospecteze, să exploreze şi să exploateze aurul Munţilor Apuseni. Gândul ne duce spre întemeierea unei mari unităţi economice, pentru dezvoltarea economiei de munte, care ar putea fi numită „Fundaţia Moţilor". De o acută actualitate este modernizarea instalaţiilor de extracţie, preparare şi prelucrarea minereurilor extrase. În acest scop este indicat să se amplifice instalaţiile statului de la Gura Valea Roşiei, construindu-se o secţie pentru prelucrarea minereului produs de micile întreprinderi roşiene. O mare cooperativă ar fi în măsură să realizeze dezideratul moţilor mineri. Personal sunt adept al principiilor cooperatiste. Comisariatul moţilor se gândeşte la realizarea unui sindicat îndrumător şi apărător al intereselor micilor întreprinderi miniere. Bine venită este orice formă de asociere cu singura condiţie ca să se pună barieră împotriva celor ce fură aurul moţilor ca şi a celor ce trafica, pe pieţe străine, metalul menit să consolideze finanţele patriei române. Tribunii din Pantheonul nemuririi ne ordonă să consolidăm şi să înălţăm pe piedestale de glorie frumoasa noastră ţară. Băştinaşii acestor plaiuri sunt receptivi la astfel de chemări. Îmboldiţi de un destin puternic, roşienii, crişenii cu toţi moţii declarăm, cu toată îndrăzneala că a sosit momentul să redobândim subteranele metalice, care ale românilor au fost şi lor trebuie să le revină!

SPERANŢE ŞI AMĂRĂCIUNI

Timp de două zile am cercetat multe locuri şi lucrări din Roşia Montană. Secretarul general al Comisariatului Munţilor Apuseni era uimit de tot ce se putea vedea prin subterane, atât la minele statului, cât şi în minele micilor întreprinderi ale particularilor. Unii mineri

vorbeau cu însufleţire de felul cum a aplicat Horea legea dreptăţii, contra jefuitorilor poporului. Alţii păstrau pioasă amintire şi multă veneraţie pentru popa Balint, mândria roşienilor, spunând că el a fost mâna dreaptă a Iancului. Ajungând în subteran, la filonul „Contranţa", dr. Carol Henzel recita stihuri din versul minerului Petru Furdui, repetând: „O! Tu Cotrântă cea vestită /La mulţi oameni ai dat pită". Minerii manifestau dorinţa să se republice stihurile lui Furdui. Discutăm şi despre epoca cea bună când, pe la 1547, românii aveau căpetenia lor, pe Iacob, voievod din Abrud.

În perioada de instabilitate politică, valahii asudau prin subterane, când storşi de toată vlaga, de conţi şi de urburari, când protejaţi de umbra unor măsuri mai umane, mai blânde, ale unora din principii Transilvaniei ca Gabriel Bethlen şi Râkoczi al II-lea. Chiar şi uşuraticul principe Apary acordă ocrotire celor căzuţi la lucrările miniere.

Dialogând, un miner întreabă: cum o stat lucru pe vremea-caterinei Varga, căreia unii buciumani îi spuneau „Doamna noastră"?

Răspunde Octavian Macavei: Ecaterina Varga a aflat că pe timpul lui Mihail Apary au fost nobilaţi 56 de familii din Bucium, în frunte cu Simion Ilie şi Ioan Macavei. Ei şi alţi mineri au fost scutiţi de sarcini iobăgeşti făcând unele danii principelui. Aşa spunea moşul şi aşa scrie în cartea „Familii nobile". Sub habsburgi, numai împăratul Leopold I – până la 1705 – a sprijinit băieşagul. Au urmat timpuri grele, ştirbindu-li-se buci-umanilor drepturile. Ecaterina Varga, culegând nişte informaţii de la niscai locatari din Bucium, care alergau la Viena să-şi recâştige drepturile avute sub Apary, s-a decis să se avânte în aţâţarea petiţionarilor, îndemnându-i să nu se ogoiască până ce nobilimea nu va decide să-i reaşeze în ceea ce ai lor a fost, după cum scrie în diplome vechi. Aşa or tot petiţionat oamenii până ce, în 1874, Ecaterina Varga o fost luată în sanie de Şaguna şi dusă o fost. Speranţele buciumanilor s-or transformat în amărăciuni.

Ecaterina Varga nu ştia să formuleze pe temeiuri juridice acţiunile întreprinse. Versat în problemele miniere era Petru Dobra, avocat al săracilor de pe domeniul fiscal Zlatna. El, din copilărie, observa cum se întind nedreptăţile peste capul iobagilor şi minerilor. Timp de un an se specializase în problemele juridice, juristul Ioan Buteanu din Abrud, apoi, cel ce se introdusese în problemele montane

era şi Simion Balint, din Roşia. După 3 aprilie 1848, coaliţia apărătorilor intereselor moţeşti s-a întărit cu Avram Iancu, cunoscător al fondului forestier.

Cunoscător al realităţilor, eu precizam: se pare lucru bizar că aceleaşi probleme ale luptătorilor de la 1848 ne frământă pe noi şi acum, în anul 1936, când nu mai suntem iobagi, dar am rămas tot săraci. Pădurile Iancului sunt unele ale statului, altele exploatate de firmele organizate de Tischler Mor, Urmanezi, Kalotaszegi etc. Băieşagurile mari şi rentabile nu sunt ale băştinaşilor din Munţii Apuseni, ci ale Societăţii anonime „Mica" cu marii ei acţionari Gigurtu, Sieber Adolf, Schapira, ale societăţii „Magyar Orszâg bânya es kohomii" din Budapesta, dându-i-se numele de „Pyrit"; la Bucium mica proprietate minieră a băştinaşilor a fost înghiţită de capitaliştii bancari, grupaţi în societatea anonimă „Industria aurului" încăpută în traista fără fund a societăţii „Aur", de sub directoratul lui Dinopol; minele băştinaşilor din Măgura, Băiţa, Topliţa, au fost achiziţionate de capitalişti străini, sub firma „Topliţa – Măgura – Concordia"; în Roşia Montană, băştinaşii au rămas cu câte o gură de baie veche şi speră că poate le va veni de undeva mântuirea. Vintilă Brătianu, cât a fost ministru de finanţe, avea deviza conducerii economice a ţării „prin noi înşine". În ce măsură vor beneficia moţii de concepţia ministrului liberal, se demonstrează prin faptul că, în timpul guvernării lui, niciun moţ nu a obţinut vreun drept minier. Este timpul ca în munţii noştri să avem noi voinţa de a realiza unităţile noastre economice, adică prin noi înşine, prin pământenii meleagurilor noastre. Avem îndrăzneala să spunem că s-a comis o greşeală enormă prin dispoziţiunile art. 19 din Constituţia din 1923 care a dispus recunoaşterea, pe termen de 50 de ani a concesiunilor de exploatare acordate sub imperiul legii miniere austriece din 1854, aplicată şi în Transilvania. Adunarea constituantă trebuia să ştie că Transilvania era acoperită cu drepturi miniere de explorare şi exploatare deţinute de străini. Băştinaşi români aveau numai mici perimetre de explorare şi exploatare care, în regiunea Abrud, Roşia, Corna erau limitate în spaţiu, în formă de prismă cu lăţimea d18, 96 m, înălţimea de 18, 96 m şi lungimea de 37, 92 m. Perimetrele de explorare cilindrică aveau lungimea de 76 m, raza de 23 m. Mai existau şi perimetre sferice cu raza de 38, 8 m. Este uşor de înţeles că prin aceste perimetre românul deschidea filonul şi, după ce

era bine dezvelit, continuarea exploatării revenea statului ungar sau unui favorizat cu legături la Pesta ori la Viena. În bună cunoştinţă de cauză, Marea Adunare Naţională a românilor, la Blaj, ceruse să nu se facă deosebire între urburari şi metalurgi la acordarea fodinei miniere. Dar, după revoluţie nu s-a înfăptuit dorinţa şi dreptatea românească. Noi, acum în 1936, cerem revizuirea tuturor drepturilor miniere şi în locul concesiunilor acordate străinilor – cu vădită discriminare faţă de români – cerem să se instituie perimetre pe seama cooperativelor miniere, cum am cerut şi prin revista „Miniera". Secretarul general al Comisariatului pentru Munţii Apuseni, în subteranul de la Roşia Montană, îşi asuma obligaţia de a lupta alături de moţi pentru judicioasele revendicări ale minerilor. Speranţele cresc, inimile se înviorează.

PENTRU DOCUMENTARE

Ministrul Industriei şi Comerţului ne cerea date din care să rezulte că pretenţiile moţilor în materie minieră au temeiuri istorice. Am invocat ordonanţa maximiliană conform căreia descoperitorii filoanelor erau în drept să obţină exploatarea lor, fără să fie supuşi la îndeplinirea unor formalităţi birocratice greoaie. Institutul Geologic al României, care aviza asupra acordării perimetrelor miniere a răspuns că nu are ordonanţa amintită. Secretarul general al Comisariatului îmi scrie din Cluj, în 4 sept. 1936, că „trebuie să ne îndreptăm cercetările în altă parte". Mi se cer date asupra drepturilor miniere existente în regiunea Măguri, Someşul Cald, Someşul Rece, intenţionându-se să se organizeze şi acolo o cooperativă minieră după modelul celei înfiinţate la Almaşu Mare sub numele „Cooperativa Aurul moţilor". Se manifestă dorinţa ca să lucrăm în cadrul Comisariatului Munţilor Apuseni după criteriile echipelor „Fundaţiilor" de sub conducerea profesorul Dimitrie Guşti. Răspund că personal înclin să lucrăm sub egida Asociaţiunii transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român „Astra". Comisariatul proiectează o adunare la Alba Iulia pentru documentare în cauza moţilor. În 29 august 1936, locul lui Costinescu la Industrie şi Comerţ a fost luat de Valer Pop. „Cu el – îmi scria Virgil şortan, secretar al Comisariatului – vom avea mai mare noroc şi de aceea să batem fierul până-i cald".

În 16 octombrie 1936, de la hotel Paris-Bucureşti, Şortan îmi scria: „Dragă Ionel, Aseară am avut un schimb de vederi cu dl. Ministru al Industriei. I-am expus în linii largi situaţia băştinaşilor moţi din

industria aurului cerându-i totodată agrementul pentru organizarea sindicatului. S-a arătat foarte binevoitor şi ne-a felicitat pentru idee, spunându-mi să ne strângem rândurile şi să ne închegăm în sindicat fiindcă numai organizaţi ne poate ajuta. M-a însărcinat să organizez sindicatul şi să vă declar că are cea mai largă bunăvoinţă pentru minerii moţi, însă nu este destul de edificat asupra problemei. Mi-a cerut un memoriu condensat şi documentat.

Întrebându-l de legea minelor şi de modificările ce i se vor aduce, mi-a declarat că o va modifica, însă aşa cum cer interesele moţilor, nu aşa cum a vrut Gigurtu în primâvâtfă. Mi-a făcut impresia unui om hotărât şi dornic de a face bine, chiar mult bine pentru moţi.

În interesul cauzei moţilor, socot că a sosit timpul ca, peste orice veleităţi personale ori de partid, noi trebuie să-i dăm tot concursul. Tu ce zici? Te rog scrie-mi la

Cluj imediat cum vezi tu cauza.

Pentru noi, moţii, la Industrie, începe să se facă ziuă. Deci *Carpe diem*.

Te îmbrăţişează cu dragoste de frate, Virgil".

De la Cluj, în 18 dec. 1936, Şortan îmi trimite 110 bucăţi imprimate, adeziuni ca să le iscălească minerii băştinaşi din regiunea Zlatnei, Almaşelor etc. În vederea organizării sindicatului minerilor proprietari de mine din Munţii Apuseni. O mare adunare s-a ţinut la Abrud despre care şortan mă informa: „La Abrud am avut o mare opoziţie din partea societăţilor „Mica" şi „Aur", Ambruş şi Hrişcă, directori ai societăţilor respective. Le-am administrat câteva duşuri reci – zice şortan – asupra felului cum au procedat faţă de băştinaşi. Ei au părăsit adunarea". În aceeaşi scrisoare, pct. II, secretarul general al Comisariatului moţilor scria: „Îţi mai trimit o ispravă a lui P.M… Te rog trimite-mi date precise contra lui fiindcă vreau să dau un comunicat în ziare ca să demasc pe acest escroc care acum vrea să facă pe tribunul crezând că lumea a uitat toate blăstămăţiile comise în ţară şi străinătate. Te rog trimite-mi date imediate. Între fondatori figurează un profesor universitar din Bucureşti, cu numele Hortolomei, pe urmă rectorul Academiei de agricultură, Popovici Dănşoreanu, unul Radian, Daşchievici de la Alba Iulia, a mai iscălit Micu de la Abrud, fără să-i fi dat mandat, apoi Radeş, de asemenea fără mandat, apoi un avocat Cernăianu din Bucureşti. Precum vezi şi tu, o nouă serie de escrocherii. Am nevoie de toate urgent, pentru a-l demasca prin ziare, fiindcă nu

putem tolera nicidecum ca acest ins să vorbească în numele moţilor şi să evoce figuri istorice ale ţării moţilor, de vreme ce el nici măcar moţ nu este". La punctul III: „O veste nouă: de 1 ianuarie scoatem <Tulnicul>, irevocabil. Te rog trimite-mi articole de la intelectuali: preoţi, învăţători, funcţionari, ţărani etc. ca să le pot avea ăl mai târziu până la 28.1. c. Mai trimite şi material din domeniul minier. La Bucureşti, marile întreprinderi petroliere, de acord cu cei de la „Mica", prin oamenii lor au depus proiectul de lege a minelor pe biroul Camerei (deputaţilor) fără ştirea lui Valer Pop. Ministrul, prinzând de veste în tren, când venea de la Satu Mare, a dat ordin să fie retras pentru că el nu şi-a însuşit partea privitoare la mine, în special la moţi.

— Cu dragoste de frate, Virgil".

La Ministerul Industriei şi Comerţului, Ion Gigurtu, director general al societăţii „Mica", trăgea sforile, sprijinit de deputaţii guvernamentali ai judeţului Alba care se înfruptau din fondurile societăţii. Ei vor ca mineritul să intre în proprietatea Societăţii Anonime. Noi, minerii, ne agitam pretinzând să se menţină şi să se promoveze asociaţiile pe cuxe, cu 16 – 128 cuxe şi să se încurajeze constituirea cooperativelor miniere, stăruind, în acelaşi timp, să se acorde perimetrele cerute de cooperativa „Aurul Moţilor" în care erau cointeresaţi mineri din Almaşe, Zlatna, Bucium, Abrud şi Roşia Montană. Speranţele minerilor băştinaşi deschideau tot mai largi porţile creierului ca să ţâşnească idei izbăvitoare cu putere de convingere că luptele moţilor vor atinge, în cele din urmă, plafonul eliberării totale din jugul înrobirilor economice.

Politicienii adversari liberalilor îl porecliseră pe ministre Valer Pop „pupăza Ardealului" ceea ce însemna că din gura lui nu iese ceva plăcut. Se vorbea deschis că Valer Pop are încredinţarea de la regele Carol al II-lea să dărâme popularitatea lui Iuliu Maniu în judeţul Alba. Noi credeam că este interesul moţilor să-şi câştige vechile drepturi, indiferent de cine se află la guvern. Ce va aduce anul 1937?

O SCRISOARE INTERESANTĂ

„Hotel Paris, Bucureşti. 10 februarie 1937. Secret confidenţial. Frate Ionel. În zilele astea libere trebuie să viu la Zlatna împreună cu dl. Comisar al guvernului Dunca şi cu domni Tecău şi Radeş, parlamentarii de Alba, pentru a fi convinşi şi domnii parlamentari de situaţia ce se va crea prin adoptarea art. 254 (greşit scris, este art. 264) aşa cum l-am redactat noi la Zlatna în martie, anul trecut.

În urma lucrăturilor ce s-au operat contra noastră s-a renunţat la acest gând, deşi dl. Ministru aprobase principial ideea unei comisiuni care să se documenteze pe teren de dreptatea amendamentului formulat de noi.

Dl. Comisar al guvernului, fiind bolnav în pat, m-a delegat pe mine ca să susţin amendamentul şi propunerile formulate de noi la proiectul de modificare a Legii minelor.

Eu nu voi ceda un milimetru din dreptatea moţilor, chiar dacă aş şti că supliciul pe roată mă ameninţă! Ţin să te vestesc despre acest lucru, fiindcă în tine am avut un colaborator sincer şi un frate de cruce adevărat, care ne-ai luminat cu cunoştinţele tale miniere, pentru a vedea şi noi clar, în această problemă, hotărâtoare pentru existenţa noastră, a moţilor.

Este foarte probabil că soarta îşi va arunca zarul cât de curând, iar noi va trebui să ne coborâm în mijlocul poporului pentru a-l lumina şi deştepta asupra primejdiei ce ne ameninţă.

Te vestesc din bună vreme pentru a ţine poporul pregătit spre a sări cu toţii, atunci când tulnicul redeşteptării va suna mobilizarea.

Dacă suntem sortiţi să mâncăm ca nişte câini, din fărâmiturile cari ni le aruncă marile întreprinderi, socot că n-am fi demni de numele de moţi. Socot că pentru demnitatea noastră este mai bine să murim în lupte cu glorie deplină, decât să fin sclavi iarăşi… Aici ne-a lucrat, în modul cel mai ticălos, Tecău, atât la ministru cât şi la comisie. Acest analfabet şi trădător al cauzei s-a angajat să apere drepturile moţilor la băieşaguri fără să aibă elementare cunoştinţe atât de dreptul minier, cât şi de evoluţia acestor drepturi. Graţie acestei lucrături nu ai fost chemat tu alături de Bădulescu să informezi pe ministru asupra situaţiei de fapt ce se creează prin admiterea amendamentului propus de noi, la art. (254 264) din proiect. Eu, ieri am expus consideraţiunile de drept şi de fapt, arătând şi temeiurile istorice şi necesităţile de o importanţă hotărâtoare economică, care pledează ca moţilor să li se facă dreptate în băieşaguri. Socot că este bine să fiţi pregătiţi şi voi pentru declanşarea unei rezistenţe, până la completa izbândă. Ce este de făcut? Se va hotărî după un plan precis care se va comunica din bună vreme. Fiţi gata, Şortan".

FIŢI GATA!

Pe noi ne-au învăţat să fim gata a lupta pentru supravieţuirea românească pe teritoriul Transilvaniei toţi acei oameni ai ţărânii

strămoşeşti care nu s-au lăsat duşi de multele promisiuni, titluri nobiliare, funcţii înalte în stat, donaţii şi favoruri mari sau mai mărunte, toate făcute de o stăpânire vicleană, cu scop bine determinat, anume maghiarizarea românilor. Gata au fost de luptă pentru brazda proprie, obştile de ţărani din începuturile începuturilor; gata au fost de luptă urmaşii liberţilor şi „damnaţi ad metalla", fiecare găsind calea spre supravieţuire; gata voievozii şi cnejii români cu pământenii de pe plaiul Transilvaniei; gata de suprem sacrificiu Horea, Cloşca şi Crişan; gata temerarii tribuni în 1848 – 1849 şi tot atât de gata pentru pătimire şi pentru jertfă, toţi cei ce au îndrăznit să lupte şi să înfăptuiască Marea Unire de la 1918! Acum a sosit ceasul să fim gata a nu lăsa să se săvârşească mârşăvia de a se întocmi legi menite să consolideze poziţiile fortificate ale veneticilor care s-au cuibărit aici în munţi, cu mentalităţi fanariote, mercantile, tot atât de primejdioase ca şi ale grofilor din vremurile noastre de bejenie.

Meleagurile noastre sunt cu văi peste care arinii îşi împletesc cununile într-o boltă de smarald verde; lunci înguste cu mici fâşii în care puţinul grâu creşte bine înspicat, iar cucuruzul, aproape fir în fir, ar vrea să dea maxim de belşug, ca, măcar două-trei luni pe an, locuitorii văilor Apusenilor să nu flămânzească. Fânaţele coastelor şi, pe alocuri, şi ale luncilor creează tabloul frumuseţilor florale ca nişte covoare măiestrit ţesute de veşnic lucrătoarele mâini ale muntencelor; dealuri cu spinări sferice, alteori cu ţepi de piatră care îndrăznesc să împungă cerul, taie munţii în lung şi-n lat, în care cornutele îndrăgite de oamenii locurilor se desfată în pururea îndrăgita iarbă, apoi rumegă în umbra deasă a livezilor Carpaţilor Apuseni. Peste tot ar fi „un picior de plai/pe-o gură de rai" dacă ar fi cum au vrut ti ibunii, dacă aurul munţilor ar fi al moţilor şi nu al traficanţilor şi al acelora cu îndeletniciri fanariote. În calea acestora, ca scut de apărare, trebuie să se ridice oamenii care au dăltuit cetăţi subterane, toţi urmaşii celor ce s-au jertfit, de la Agathyrsos până-n timpurile noastre, pentru apărarea comorilor sufleteşti, naţionale şi de profunde rezonanţe patriotice, în citadele, azi numite Carpaţii Apuseni.

Am scris „Să nu se fure aurul moţilor"; cu secretarul Comisariatului Munţilor Apuseni am elaborat un memorandum trimis, în 1934, ministerului de resort. Am prelucrat altul şi s-a depus la minister în 1935. Acum trebuie să împiedicăm promulgarea unei legi a minelor. O delegaţie a noastră trebuie să plece la Bucureşti să

boicoteze în parlament votarea legii dorită de Gigurtu cu milionarii lui.

Delegaţia noastră, formată din dr. Henzel, reprezentant al roşienilor, Petru Sturza, Anca, Silviu Roman şi prof. Ioan Micu din Abrud, Octavian Macavei din Bucium cu unii din comitetul cooperativei „Aurul Moţilor", Iosif Boca din Balş, Popa Petru din Procurea, Ioan Popa – Zlatna, trebuie să-l lămurească pe ministrul industriei şi Comerţului că moţii resping orice legislaţie minieră care nu ţine seama de revendicările formulate prin petiţii şi memorii de către băştinaşii Munţilor Apuseni.

În miez de iarnă (1937) delegaţia a plecat la Bucureşti. Virgil şortan, în numele Comisariatului Moţilor, a cerut ministrului să aprobe pentru subsemnatul (I. Popa – Zlatna) concediu pentru a face parte din delegaţia ce urma să susţină în faţa ministrului interesele minerilor. Eram rţerent ai drepturilor miniere, în Direcţiunea Regională Minieră Zlatna, deci funcţionar public, subordonat ierarhic forului ministerial. Nu aveam latitudinea de a părăsi serviciul fără aprobarea ministrului. Acesta i-a declarat secretarului general că are consilieri şi reprezentanţi parlamentari din judeţul Alba, pe Tecău şi Radeş, care-i pot fi sfetnici în problemele miniere. Din ianuarie până în martie 1937 o parte din delegaţi, împreună cu Virgil şortan şi Octavian Macavei au urcat zi de zi scările departamentului ministerial din Calea Victoriei – Bucureşti. Mereu forfecaţi, delegaţii dau semne de oboseală. Cheltuielile lor de cazare şi întreţinere în capitala ţării deveneau insuportabile. În 18 martie 1937, Valer Pop, ministrul, i-a comunicat delegaţiei micilor producători mineri că parlamentul va intra în vacanţă, deci Legea minelor va fi reluată în dezbatere într-o altă sesiune. Delegaţia moţească a părăsit Bucureştiul amarnic înşelată, căci în noaptea de 19 martie, parlamentul a votat proiectul ce avea să devină Legea minelor, publicată în Monitorul oficial din 24 martie 1937.

În modul acesta, prin minciuna ridicată la rang de dogmă, a înţeles ministrul Industriei să înşele buna credinţă a moţilor.

PERFIDA ÎNŞELARE

Despre secretarul general al Ministerului Industriei şi Comerţului din anul 1937, Virgil şortan – Secretar general al Comisariatului Munţilor Apuseni şi al „Frăţiei Moţilor" – spunea că este un analfabet şi trădător al cauzei moţilor.

De repetate ori arătasem prin cuvântări şi în presă că

guvernanţii din Viena şi Budapesta au favorizat acoperirea cu perimetre rezervate a tuturor regiunilor miniere transilvane. Dispoziţiunile legislative prevedeau ca, an de an, permisele de explorare să fie prelungite dacă posesorii au îndeplinit obligaţiunile de lucru şi au achitat taxa anuală prevăzută pentru prelungirea permiselor respective. Pentru concesiunile miniere de exploatare legea prevedea ca mina să fie ţinută în exploatare normală. Populaţiei româneşti, incapabilă a mitui forurile de control minier, i se aplică riguros legea. Cel ce în târzia o secundă cu achitarea taxei era lovit de căderea din drepturile posedate. În locul românilor apăreau acaparatorii străini sau chiar funcţionari de stat, cum a fost judele – primpretor – Grigore Lovişi din Zlatna care ocupase perimetre în dealul aurifer Haneş, din comuna Almaşu Mare. O soră a acestuia s-a căsătorit cu românul Trif, al cui nepot, Eugen, a vândut drepturile moştenite învăţătorului zlătnean Emanoil Scrobote. De la acesta au fost achiziţionate de Societatea „Pyrit", din complexul Societăţii anonime „Mica", deşi, personal, am căutat, zadarnic, să-l conving să nu se lase înşelat de acaparatoarea societate anonimă. Mulţi alţii, ca Lovişi, îşi conservau perimetrele, cu toate că nu executau lucrări de explorare conform legii, în vreme ce românii pierdeau micile lor perimetre, fiindcă peste ele, potentaţii timpului suprapuneau concesiuni nelimitate, în adâncime.

Popa Balint, în 1852, denunţa abuzurile săvârşite cu pădurile şi băieşagurile de spanii sau oficialii camerali. Inechităţile au fost clar evocate şi în adunarea naţională de la Blaj, din 2/14 mai 1848.

Cum au fost despuiaţi românii ţinuturilor munte-ne apusene de patrimoniul minier am arătat în revista „Minieiv (nr. 3/1933) Am scris şi am ţinut conferinţe în regiunile miniere arătând că toate perimetrele de explorare şi exploatare, achiziţionate după 1920 de Societatea „Mica" trebuie preluate de stat ca bunuri ale germanilor, foşti inamici, legislaţia românească fiind categorică în această materie. În primul rând trebuia operată trecerea în patrimoniul statului a drepturilor miniere deţinute de societatea „*Harkotsclien Bergwerke und Chemischen Fabriken zu Schwelm* când *Harkorten Aktiengesellschaft*" din Gotha (Germania). Vicleanul Gigurtu cu acoliţii lui, favorizat de guvernul Averescu a cumpărat cu 15.000.000 mărci bunurile numitei societăţi. În complexul de perimetre achiziţionate de germani erau concesiunile grofului Toldalagy, Ribiczei, Hollaki, drepturi ce fuseseră

achiziţionate prin abuz de putere, măsură împotriva căreia se ridicaseră crişenii lui G. Crişan, cu adevăratul lui nume de Giurgiu Marcu, cel ce voia să cureţe ţara de stârpiturile grofeşti.

Datorită atitudinii populaţiei miniere de după 1918, ministrul Tancred Constantinescu, la dezbaterile asupra legii miniere din 1924, s-a simţit în drept a declara că ar fi o crimă dacă statul ar recunoaşte ca valide drepturile obţinute de indivizi străini, în scopuri de speculă, perimetre în care nu s-au executat lucrări de explorare. Datorită protestelor populaţiei băştinaşe, până în 1936, Societatea „Mica", Societatea anonimă „Pyrit", din Budapesta (fostă *Felsómagyarországi bánya és kohoniü Budapest*), societate auriferă anonimă recte „Aur" etc. n-au putut obţine validarea şi recunoaşterea perimetrelor de explorare posedate de fostele întreprinderi germane şi austro-ungare eliberate până în anul 1920. Prin evidenţele miniere se putea demonstra că sub regimul austro-ungar, se acordau perimetre capitaliştilor străini, care aveau agenţi informatori ce pândeau, ca pe vremea lui Tuhutum unde să pătrundă ca să acapareze întinse teritorii miniere. Din multele exemple amintesc doar cazul inginerului Krăusz Layos, unul care îndemna străinii să ocupe perimetre miniere pentru aur şi fier. El avea experienţa tatălui său, care i-a lichidat pe micii proprietari de mine, din regiunea Almăşel-Porcurea, constituind o societate de exploatare cu un grup de germani şi unguri la care roboteau lucrători mineri români. Krâusz Lajos îl invita pe Harkony Ignâcz, din Budapesta, să ocupe perimetrele pentru plumbul necesar producţiei de război. Îi chema stăruitor pe Bogdâny Iozsef, Bruck Albert, ing. Strânszer din Budapesta şi pe Wiesz Ludvík din Berlin să finanţeze întreprinderi miniere pentru exploatarea minereurilor din Munţii Apuseni. Sugera ca Strânszer să organizeze societăţi miniere similare unora din Germania şi Franţa, exprimând regretul că în Ungaria nu există atari iniţiative. Tot Krâusz comunica date lui Klein Eduard Rolând din Budapeste, relative la minele din Bucium-Arama, Kenesc (Faţa Băii). Informează despre Stănija, Fericei, Căraci, Ţebea, Procurea şi despre proprietăţile miniere ale lui Bruch din regiunea Crişcior. Omul voitor să înzestreze străinii cu darurile subsolului românesc, a introdus un grup de străini în regiunea minieră Sălciua şi Poşaga. El se ocupă şi cu înstrăinarea minelor de la Băiţa-Fizeşti-Trestia-Căienel de unde înlesnea şi acapararea teritoriilor de către dr. Klein din Orăştie. Nu uita să ofere altor străini

câmpurile miniere de la Zam, foste ale unei societăţi franceze. Ortac în afaceri miniere, Krâusz îl avea pe Kibedi Iozsef, din Tg. Mureş. Afaceristul în ale mineritului era pasionat în a-i lichida pe ţăranii românii scriind, în februarie 1914: „În prelungirea minelor de la Musar (Brad-Crşcior, jud. Hunedoara) ar fi ceva mine preţioase în proprietatea ţăranilor, care merită a fi luate în considerare, adică achiziţionate. Pentru activarea Boteşului (mine din munţii Boteş-Vulcoi-Corabia, pe teritoriul Zlatna-Bucium) ar fi necesar capital de 100.000 coroane; pentru Baia de Arieş e necesar capital mai mare". Krâusz îşi oferă serviciile pentru explorări şi deschideri de mine (februarie 1914) accentuând că s-ar putea achiziţiona ieftin minele fostului ministru Lukács ca şi alte mine lovite de criza intervenită în 1913 datorită războiului balcanic. Pe Kibedi Iozsef îl îndeamnă stăruitor să valorifice stocul minier de la Tebea-Caraci, trimiţând asupra regiunii o monografie.

Din relatările foarte sumare se poate desprinde şi înţelege cu uşurinţă cât de pasionaţi au fost veneticii colonişti în ogorul deposedării românilor de vechiul lor patrimoniu minier. În bună parte au reuşit pentru că iobagul miner a fost continuu deposedat de străbunele subterane, într-un fel până în 1848, cu alte metode după 1848 şi prin nepriceputa legislaţie românească, după 1918. Deci după desfiinţarea iobăgiei de la 1848, a apărut neo-iobăgia. Aceasta trebuia extirpată, în privinţa mineritului, prin noua legislaţie minieră. Memoriile delegaţiilor noastre din Munţii Metalici indicau ce ar trebui făcut. Guvernul prezidat de Gh. Tătărăscu şi Valer Pop la Industrie a acceptat, din propunerile noastre, numai prevederile privind drepturile băştinaşilor de a menţine şi de a se organiza în asociaţii miniere pe cuxe.

În loc de revizuirea tuturor drepturilor vechi şi respingerea validării permiselor de explorare, obţinute prin trafic de influenţă, abuz de putere şi ură rasială faţă de valah, legea din martie 1937 prevedea validarea prin efectul legii, precizând în art. 249: „se declară valabile, în forma şi situaţia topografică în care au fost acordate, toate permisele exclusive de explorare dobândite în baza legiuirilor miniere austriece şi ungare care se găseau înscrise, prelungite şi neradiate în registrele de explorări ale autorităţii minere respective, la data de 16 iunie 1920". Ceva mai anacronic şi mai stupid nu se putea născoci!! Deci sub Tătărăscu, liberalul dispus la orice fel de compromisuri se

săvârşea validarea acelor drepturi despre care Tancred Constantinescu, liberalul din 1924, declara că ar fi o crimă să se recunoască miile de perimetre deţinute în imensa lor majoritate de către ne-români. De ce altă opinie în 1937, faţă de cea din 1924? Fiindcă drepturile miniere ale societăţilor austro-ungare şi germane, după 1920 au fost achiziţionate la preţuri derizorii de către Societatea anonimă „Mica" şi afiliatele ei. De ce preţuri derizorii? Fiindcă prin legea din 1924 şi 1929 se dispunea că statul român are facultatea de a recunoaşte sau respinge, conform intereselor naţionale, drepturile fostelor societăţi străine a căror prelungire an de an s-a făcut fără să se fi respectat obligaţiunile de ţinere în lucrare. Recunoaşterea unor astfel de drepturi însemna că românimea Munţilor Apuseni să fie expropriată pentru totdeauna de milenarele ei drepturi.

Ministrul Valer Pop, în interesul Societăţii „Mica" lucra ca un subaltern al lui Gigurtu. Fasciştii şi hitleriştii se întăreau şi Valer Pop dorea să fie agreat de toate părţile, de liberalii partidului său ca şi de eventualii cuceritori fascişti ai puterii. El dărâma principiul validării facultative a perimetrelor de explorare şi punea în braţele lui Gigurtu aproape tot aurul Munţilor Apuseni. Cei de la Societatea „Mica" cochetau cu extrema dreaptă, Valer Pop nu-i deranja. Pe moţi i-a minţit că nu va face o lege minieră pe placul marilor societăţi anonime. Perfidia şi înşelătoria câştigau strălucire. Pentru delegaţii moţilor care se «pgitau declarându-i ministrului că şi-au cheltuit bruma de avere bătând pe la uşile departamentului, a aruncat o vorbă spunând că le va plăti cheltuielile şi-l va obliga pe Iuliu Albini să plătească suma de un milion de lei. Cooperativei „Aurul Moţilor" i-a promis acordarea unui perimetru de 40 ha, în vecinătatea perimetrului proprietarului de mine Iuliu Albini. Macavei Octavian, preşedintele Cooperativei „Aurul Moţilor", cu prof. Micu de la Abrud, întorcându-se de la Bucureşti, au venit să mă întrebe ce se mai poate face. Am răspuns: vom continua lupta! Valer Pop a înşelat buna credinţă a moţilor consolidând străinii în tezaurul subteranelor Munţilor Apuseni!

Dunca, prefect al judeţului Cluj şi Comisar al guvernului pentru Munţii Apuseni, a amuţit. Dr. Virgil şortan spera în organizarea unor noi societăţi miniere ale băştinaşilor. Iluzii!! Pentru înfumuratul ministru al Industriei din 1937 nu avea nicio valoare faptul că prin *Supplex Libellus Valachorum* valahii au cerut să li se redea drepturile vechi, iar tribunii Munţilor ţinuturilor apusene, în 1948 au cerut să li

se acorde românilor aceleaşi măsuri miniere ca şi urburărilor. Guvernele din Viena şi Budapesta au desconsiderat vrerea românească. În acelaşi mod procedează ministrul Valer Pop, sfătuit de Gigurtu.

Cât timp vor mai fi desconsiderate interesele legitime ale românilor din Munţii Apuseni? De ce trebuie să rămânem implacabil săracii vremurilor? Până când se vor practica perfidia şi înşelătoria faţă de poporul supremelor sacrificii?

AUR CONŢILOR, SĂRĂCIE MOŢILOR

Astfel caracterizau minerii stările existente în timpul stăpânirii austro-ungare asupra Transilvaniei. În 1918 se împlinea visul milenar al românilor, de a fi cu toţii uniţi peste bunul pământ dacic. Altă dată unirea tuturor românilor o realizase Voievodul Mihai cel Viteaz. În 1918 fiecare român devenise voievod unificator al neamului de pretutindeni. Marea Adunare a poporului transilvan şi-a ales comitetul său cârmuitor numit „Comitetul Diri-gent", investit cu depline puteri discreţionare de a face tot ce va găsi bun şi necesar pentru realizarea hotărârii luate la Alba Iulia: Unirea cu vechea Românie şi înstăpânirea guvernării româneşti în Ardeal, Banat, Crişana şi Maramureş.

Unitatea naţională hotărâtă la Alba Iulia, la început, nu era respectată de duşmanii milenari ai românilor. Nu era înţeleasă limpede nici de autorii care au încheiat la Belgrad armistiţiul cu Puterile Centrale. Consiliul Dirigent se bizuia pe hotărârile de la Alba Iulia şi nu lua în considerare protestele Budapestei, nici ale colonelului Vyx, reprezentant militar al aliaţilor; nu a luat în seamă Comitetul Dirigent nici observaţiile dăunătoare românilor transilvăneni, ale comandantului militar, al aliaţilor din Constantinopol şi, cu temeritate, trecea peste ingerinţe şi greutăţi ce păreau, pentru unii, a fi insurmontabile, în sfârşit, generalul Berthelot şi mareşalul d'Esperay, comandantul suprem al frontului din Orient, au declarat că politiceşte este „îndreptăţită şi prevăzătoare acţiunea Consiliului Dirigent" care a preluat, cu mari greutăţi, guvernarea şi administraţia Ardealului, Crişanei, Maramureşului şi, mai pe urmă, a Banatului.

Ce se întâmpla cu aurul Transilvaniei în timpul revoluţiei din 1918? Românii, mobilizaţi şi duşi în război – pentru apărarea poliglotului stat ungar – încetaseră lucrul în micile lor perimetre miniere. În regiunea Munţilor Apuseni vreo două-trei familii româneşti înstărite îşi păstrau producţia auriferă, preschimbând la Oficiul de

schimb al aurului infime cantităţi, doar cât să încaseze câteva coroane pentru plata câtorva lucrători ce-i aveau angajaţi. În funcţiune – mobilizaţi pentru lucru – rămăseseră coloniştii străini, funcţionari şi meseriaşi români mai vârstnici. La un moment dat, cu viteza vântului furtunos, străbate în munţi vestea că în Budapesta a fost ucis Tisza Îistrăn, considerat vinovat pentru împingerea Ungariei în război alături de Austria şi Germania (Tripla Alianţă). Noul guvern al Ungariei, format în 31 octombrie 1918, sub prezidenţia lui Kâroly Mihai, depune eforturi disperate să salveze Ungaria de la înecul total. Se trimit arme în diferite localităţi ale Transilvaniei cu scopul de a-i intimida pe români şi pentru a asigura plecarea aurului Munţilor Apuseni spre Budapesta. Un vagon sigilat soseşte în gara Zlatna. Descărcători de vagoane erau angajaţi zlătnenii Doncuţ Toan-Highiduş, Bulza Nicolae de la Luncă, Nuţu Tomii, Rof Gheorghe de la Cicheră, Doncuţ Petru.

PREVIZIUNEA DESCĂRCĂTORILOR VAGONULUI

Descărcătorii observă că vagonul ce trebuia descărcat este „ferecat şi sigilat", deci bine asigurat. Teama că ar fi în vagon arme pentru populaţia Zlatnei îi determină pe descărcători să exploreze cu ce ar putea fi încărcat vagonul misterios. Explorează şi constată că în vagon sunt arme şi gloanţe. Cu o îndrăzneală moţească ei deschis vagonul şi, în timpul nopţii, îi înarmează pe urmaşii revoluţionarilor lui Petru Dobra. Încep detunăturile. Aderenţii la politica contelui Kâroly înmărmuresc. Spaima reduce la nimicnicie trufia ungurească. Unii, care au batjocorit în toate ocaziile pe cei cărora le spuneau „valahi puturoşi" au plecat cu argintăria şi piesele de aur către Budapesta, Viena şi alte locuri de baştină. Alţii, mai puţin şovini fanatici, au rămas angajaţi fiind ai Uzinelor metalo-chimice Zlatna. De la mecanici la meşteri, ingineri, contabili, director, toţi erau unguri, germani, slovaci maghiarizaţi. Au fost menţinuţi în posturile lor, Consiliul Dirigent având deviza că românii nu vreau să devină din persecutaţi – persecutori. Topitorii Uzinelor Zlatna şi lucrătorii din locuri de muncă poluate cu gaze au fost românii, cu vechile lor îndeletniciri şi obişnuiţi să lucreze în insalubre condiţii de muncă. Aurul extras din *şlicuri* (concentrate metalice) continua să fie trimis tot la vechi uzine de prelucrare şi afinare ungureşti. Concomitent cu şlicurile pleca din Transilvania, în mod clandestin, aurul neafinat şi aur nativ, reţeaua fiind bine ţesută între contrabandiştii de aur, care nu

intenţionau să părăsească Transilvania şi între rudele şi prietenii lor plecaţi în Ungaria, Austria şi Germania. Românii, autohtonii plaiurilor aurifere, stăpâniţi de feerica fericire a împlinirii visului milenar, nu-şi îndreptau privirea spre cărările pe care se rostogolea aurul românesc. Se continua chiar şi acordarea de către autoritatea minieră Zlatna a peri-metrelor miniere până la apariţia unor ordonanţe din 1919 a Consiliului Dirigent, prin care se încerca să se facă o oarecare ordine în minerit. Dar, contrabanda de aur lua proporţii nebănuite în acele vremuri când guvernul prezidat de Kâroly voia să stoarcă din Transilvania tot ce se putea smulge pentru tezaurul ungar. În 16 noiembrie 1918 Urinaria se proclamă republică. În 18 noiembrie, acelaşi an, întors din Rusia, Kun Béla aduce cu el sprijin moral şi material pentru triumful comunismului (vezi *Rêvai Nagy Lexicona XX*, p. 622). În 10 decembrie apare primul număr al ziarului „*Voros ujsâg*" (Gazeta roşie). În 19 martie, 1919, contele Kâroly predă puterea socialiştilor. Portofoliul externelor este încredinţat lui Belă Kun. „Anarhia atinge creste culminante în Ungaria", aşa spune Revay. Aurul străluceşte şi pentru socialişti.

La chemarea locotenentului de artilerie – în timpul convulsiilor din Ungaria, – soldaţi şi ofiţeri români se adună la Viena şi constituie „Sfatul ofiţerilor şi soldaţilor români". Cu comanda supremă a Sfatului este încredinţat generalul român baron Boieriu. Astfel iau fiinţă regimentele române 64 din Viena, 2 şi 51 din Praga. Efectivul armatei române, constituită în pripă, era de 20.000 la Wiena şi 70.000 la Wiener-Neustadt. Regimentul 2 şi 51 devine puternic la Praga unde activează Amos Frâncu, nepot al tribunului moţilor. Aceste unităţi militare îi ajută pe revoluţionarii cehi să preia puterea în statul cehoslovac.

În regimentul Zlatna, în acea toamnă târzie, revoluţionarii români, înarmaţi cu armele din vagonul misterios, deschis de Doncuţ şi ortacii lui, fac ceea ce se obişnuieşte în revoluţiile populare dezorganizate: spargerea prăvăliilor celor ce au înşelat şi exploatat sărăcimea. Apoi revoluţionarii au ascultat chemarea fruntaşilor români – mai ales îndrumarea celor ce fuseseră întemniţaţi de unguri, anume moţii Emanoil Beşa, Ioan Fodorean din Zlatna, Magda Iosif din Feneş, Nicolae Ştefan din Presaca Ampoiului, Băieşan din Poiana Ampoiului şi alţii – de a milita pentru o România a tuturor românilor. La îndemnul celor amintiţi se organizează o gardă naţională, pusă sub

comanda locotenentului de artilerie, proaspăt sosit de pe front, înflăcăra tul român zlătnean, Alexandru Fărcăşan.

Solidaritatea românească, entuziasmul fiecărui vlăstar, dorul de libertate, independenţa naţională, au constituit pietrele unghiulare şi liantul edificiului unirii celei mari de la Alba Iulia. Străinii plecau şi duceau cu ei aurul; *gozarii* recoltau de la unii şi de la alţii aur nerafinat. Dar, pentru români luceafăr cu puternice sclipiri, deocamdată, nu era aurul ci dictonul „Unire sau moarte". Gărzile Naţionale române stăpâneau situaţia cu o disciplină liber consimţită. Garda naţională din Zlatna, comandată de Al. Fărcăşan şi cea de la Abrud, de sub comanda căpitanului dr. Candin David şi dr. Laurenţiu Pop, precum şi puternica, faimoasa gardă naţională de sub ordinele comandantului militar al Cetăţii Alba Iulia, maior Florin Medrea, devin atât de puternice încât sunt în măsură a garanta desfăşurarea, în cea mai desăvârşită ordine, a măreţei Adunări Naţionale de la 1 decembrie 1918.

AUR PENTRU ŢARA ROMÂNILOR

Producţia de aur din Transilvania, care atinsese în 1911 cifra de 3194 kg, scade în 1916, la 1340 kg. În 1918 se preschimbă la oficiile de schimb ale statului numai 800 kg aur; în 1919 se preschimbă pentru B.N.R. 733 kg, iar în 1920 numai 707 kg. Una din cauzele scăderii preschimbării aurului, la Oficiul de schimb, a fost devalorizarea ropnedei ungare, a doua cauză, stocarea aurului de către proprietarii minelor; a treia era că micii producători: unii nu s-au mai întors de pe front, alţii, întorşi, lucrau la redeschiderea minelor surpate, fără să ajungă grabnic la vechile filoane; a patra cauză a scăderii cantităţi de aur colectabil era nivelul înalt la care ajunsese contrabanda metalului, ce migra din Transilvania spre Apus.

Buletinele statistice din arhivele autorităţii miniere arată că numai întreprinderile statului, într-o anume perioadă, mai preschimbau aur şi argint la Oficiile statului. Preţul aurului se stabilise de B.N.R., în 1919 şi câteva luni din 1920, la 17.000 lei.

Banca Naţională a României întregite avea nevoie de aur ieftin spre a-şi înfiripa stocul necesar bazei monetare. Vechiul Regat (Principatele Unite) dispunea în 1916 de un stoc de aur în valoare 7, 5 miliarde lei aur. Ca să-l ferească de lăcomia germanilor ocupanţi, aurul şi alte valori au fost date în păstrare Rusiei ţariste, membră a Antantei. După revoluţia proletară din 1917 tezaurul românesc nu ni s-a mai restituit de către U.R.S.S. aşa că, după Unirea cea mare, B.N.R. – ca să-şi

încorporeze un stoc de aur, absolut necesar, ca bază a emisiunilor monetare – cumpără aurul transilvănean la preţuri derizorii, între 17.000 – 20.000 lei kilogramul. În acest timp, prin Arad, Oradea şi Halmei se strecura aurul – prin intermediul marilor *gozari* – spre ţări străine. Conţii şi baronii, prin samsarii lor, ştiau cum să acumuleze aurul în folosul lor, prin diverse metode clandestine. Moţii şi băieşii erau frustraţi şi sortiţi să rămână în continuare în sărăcie. Suprastructura ungurească avea deviza împământenită: aur conţilor, sărăcie moţilor. Se considera de ei faptă patriotică evaziunea aurului românesc. Cu astfel de concepţii am început a scrie o serie de reportaje ce mi se ceruseră de ziarul Universul.

EVAZIUNEA AURULUI, RACILĂ VECHE

Tribunul roşian Simion Balint, în anul 1852, se adresa lui Schwarzenberg, guvernator al Ardealului printr-un document-memoriu, cerând printre altele: „... încetarea injuriilor şi apăsărilor ce se fac băieşilor din Munţii Apuseni ai Transilvaniei". Se susţinea, în memoriu, că băieşii munţilor, până la 1710, se bucurau de mari libertăţi care au fost ştirbite numai după ce „în ţinuturile muntene apusene s-au ivit spanii şi provizorii camerali sau fisco-dominali". Tribunul aruncă o rază de lumină asupra înşelăciunilor practicate de evrei, scriind: „Industria noastră băieşească este apăsată în vremea din urmă şi din partea evreilor care se îndreaptă cu speculaţiile în ţinuturile noastre. Avurăm ocazie în răstimp de doi ani, să ne convingem despre înţelepciunea legiuirii, care nu ierta evreilor să se aşeze cu locuinţa decât în depărtare de mai multe mile de la locurile ţinuturilor aurifere, fără a mai vorbi că evreii nici acum nu au inundat ţinuturile noastre decât ca mistuitori ai bucatelor aşa de preţioase între munţi, spre gătirea veninului şi fizic şi moral al vinarsului şi că dânşii culeg şi speculează toate articolele de hrană din pieţele noastre. Decât toate astea, ni se fac daune mai mari din partea evreimii nu numai nouă, prin înşelăciune şi prin cumpărarea aurului furat de unii lucrători băieşi, demoralizându-i, ci, în acelaşi timp evreii înşală şi păgubesc şi *erarul*, căruia nu-i plătesc zecimea şi alte folojsse ce le încasează de la locuitorii moşneni".

Simion Balint nu era băştinaş din Munţii Apuseni, dar căsătorindu-se cu Carolina, fiica pătimaşului miner roşian Golgoţ, a ajuns, după câţiva ani, să cunoască, de la Petru Dobra şi, nemijlocit de la roşieni, tainele băieşeşti, să observe, ca un cercetător iscusit, nevoile

minerilor şi zelul lor în căutarea aurului, precum şi practicile obişnuite în „Curtea Mare a cetăţii Roşia”, unde negoţul cu aur nativ era de faimă răsunătoare. El sesiza că evreii înşală minerii „distribuind vinars pentru aur”, adună în schimbul bucatelor, aurul; cumpără la preţuri derizorii aurul clandestin, nezeciuit de la colecţionarii sau gozarii fiscali.

GHEARA BANCHERULUI ROTHSCHILD

Înşelarea în schimbul aurului era un procedeu generalizat, atât de oficiali cât şi de colectorii clandestini. De aceea, încă de pe timpul regilor arpadieni şi până-n timpurile moderne, aurul aluneca prin vaduri clandestine spre tezaurul clasei nobiliare şi a bogătaşilor sau a bancherilor. Unul din familia Rothschild era ispitit să stocheze în depozitul aurifer al băncilor sale aurul munţilor. Gândit şi făcut. Producătorii de aur protestează, argumentând că evreii nu au dreptul să se aşeze în regiunile aurifere. Angajează pe germanul Hocheder şi-l plasează în centru Munţilor Metalici, în Abrud. Aici obţine autorizaţia de-a colecta aurul nisipului pâraielor şi văilor, în ale căror meandre se pitulau metalele grele. Agentul atotputernicului Rothschild se bucură de protecţia autorităţii miniere şi, cu poftă de lup feroce, pândea şi înhăţa de pretutindeni mieluţii de aur, indiferent dacă aurul provenea din văile buciumanilor, a Abruzelului, Abrudului sau Arieşului, ori chiar din minele băieşilor. Uimit de mulţimea şteampurilor construite de ţăranii mineri, evreul bancher, cu faimă internaţională, nu se putea înfrâna să nu pătrundă cu lăcomia lui după aur în regiunea auriferă moţească, unde, înainte şi după revoluţia lui Horea, fiinţau câteva sute se şteampuri. Le amintim în treacăt după cum sunt date de Erdely Victor, în 1913, unde se afirmă că la Roşia Montană, alimentate de apa lacului mare, funcţionau 126 roţi hidraulice punând în mişcare 1344 săgeţi; din lacul de captare ăl mai multor pâraie se asigura forţa hidraulică punând în mişcare 8 roţi, acţionând 96 săgeţi de şteampuri; lacul Troaş alimenta cu apă zece şteampuri cu 66 săgeţi; lacul mic şi o ramură a Troaşului alimenta cu apă 12 şteampuri cu 117 săgeţi; sub Lunecuş funcţionau 20 şteampuri cu 141 săgeţi; la pârâul Orlea 60 şteampuri cu 666 săgeţi.

Cercetătorul rămâne uimit de creaţia lucrătorilor pentru alegerea nobilului metal necesar pentru procurarea pâinii de toate zilele.

În afară de roşieni, prin aceeaşi muncă, îşi câştigau existenţa cei

care îngrijeau să se mişte următoarele roţi hidraulice: la lacul Corna se alimentau 84 roţi punând în mişcare 789 săgeţi; apa de la Găuri alimenta 28 şteampuri cu 222 săgeţi; lacul Buntău alimenta 13 şteampuri cu 78 săgeţi; sub apa Abrudului, pe teritoriul Cornei, funcţionau 90 şteampuri cu 90 săgeţi; de la lacul Reliştei se alimentau 35 şteampuri cu 252 săgeţi; apa mare a Abrudului alimenta 2 şteampuri cu 12 săgeţi; Valea Cernitei alimenta 2 Şteampuri cu 15 săgeţi; la Cărpiniş, însemnările unui anonim arată că, în 1793 au funcţionat 149 şteampuri.

La Câmpeni, pe valea Arieşului, au funcţionat 56 şteampiH cu 351 săgeţi; la Vârtop, pe Valea Izvoarelor, au funcţionat 36 şteampuri cu 222 săgeţi.

Şteampurile buciumanilor: pe apa Ştiolnelor funcţionau 27 şteampuri cu 186 săgeţi; la valea Negrileasa – 70 şteampuri cu 441 săgeţi; Ia Valea Albă – 91 şteampuri cu 561 săgeţi; pe valea Şasa (Bucium Şasa) – 36 şteampuri cu 219 săgeţi; pe valea Izbita (Bucium Izbita) – 34 şteampuri cu 210 săgeţi; pe apa mare a Abrudului, în teritoriul buciumanilor, – 57 şteampuri cu 345 săgeţi; în Bucium Cerbu – 4 şteampuri cu 24 săgeţi, sub lacul Bucium – 81 şteampuri cu 513 săgeţi; în pârâul Muntelui Mic – 69 şteampuri cu 420 săgeţi; pe apa Molitnilor – 2 instalaţii de şteampuri cu 12 săgeţi.

În timp de secetă cântecul şteampurilor nu răsuna pretutindeni. De aceea scotocise prin creierul său zlătneanul Idu Crăciun, în 1779, ideea unui şteamp care să nu depindă de capriciile atmosferice. Se gândise, în 1798 şi Urs Muntean din Săcărâmb, să construiască o instalaţie de şteampuri de mare randament, pentru minele de aur din Săcărâmb, proprietatea coroanei austriece şi a căpitanului Born, mine al căror descoperitor a fost ciobanul băieş Ion Ormindean.

În 1827, un iobag din Câmpeni, Constantin Palade, preconiza ca printr-un angrenaj de roţi dinţate să înlocuiască forţa hidraulică, necesară funcţionării şteampurilor. Zlămenii şi câmpenarii nu erau înclinaţi să accepte inovaţii care ar fi adus foloase numai tezaureatului şi spânilor camerali, în vreme ce forţa de lucru (manopera) s-ar fi redus, încât miile de ştempari şi spălătorii de aur ar fi rămas fără de lucru, deci fără mijloace de existenţă. Am studiat din vechea arhivă a autorităţii miniere Zlatna propunerile inovatoare ale românilor amintiţi şi m-am convins că, într-adevăr, de pe urma lor ar fi profitat numai coroana austriacă şi oficialii camerali. Poate profitul de prim

ordin, după un oarecare timp, l-ar fi avut şi bancherul Rothschild cu omul lui de încredere Hocheder.

Minerii moţi privesc cu neîncredere pe oricare străin pripăşit în Carpaţii Apuseni. Neîncrederea lor era întemeiată căci, de pe vremea lui Gyla şi Zubuszlausz, secuiul, orice stăpân aşezat în munţi, nu venea cu gânduri bune pentru pământeni, ci numai cu mare foame de aur. Hocheder nu şi-a ţinut ascunsă pofta. După ce a obţinut de la autoritatea minieră dreptul de a extrage metalul sclipitor din văile munţilor Abrudului, sutele de spălători de aur băştinaşi nu mai erau lăsaţi să lucreze prin vâltorile apelor după bobiţele şi lameluţele de culoarea discului solar, din răsăritul dimineţii sau apusul serii. Răbdarea românească e lungă, dar nu e infinită. Un mare număr de acte din arhiva fostului tribunal minier Zlatna arată că românii aveau din moşi-strămoşi îndeletnicirea de a scoate aurul din diluviuni şi aluviuni. Toţi ştiau că regii şi stăpânirea statală le cereau numai să preschimbe aurul, contra numerar, la Cămara de schimb a coroanei. Alteori nu aveau această obligaţie, ci numai să predea zeciuiala cuvenită regelui. Hocheder nu respecta datinile băieşeşti, nu ţinea seama că aurul este pâinea moţului, nu respecta nici obiceiul pământului conform căruia metalul i se cuvine descoperitorului şi că românii au fost descoperitorii, cum erau altă dată agatârşii. Moţii reclamă autorităţii minere că Hocheder secătuieşte munţii de un metal pe care îl trimite bancherului internaţional Rothschild. Acesta îşi întinsese gheara spre aurul munţilor. Autorităţile miniere nu ridică niciun obstacol contra lui Hocheder şi patronul său Rothschild. Atunci ce-i de făcut?

MÂNTUIREA DE CEL RĂU

Când cuţitul ajunge la os, dacă nu mai ai forţa cât de puţină, instinctiv faci un efort de salvare. Hocheder provocase atâta jale şi nemulţumiri în inima celor ce-şi agoniseau pita cu multă osteneală, încât numai printr-un act temerar se putea obţine dreptul la lucru şi la viaţă pe plaiurile cu aur aluvionar. Un om macru găsise soluţia: „să-l trimitem pe Hocheder în focul iadului”. Un băieş priceput în mânuirea explozivelor formează echipa menită să scape pe toţi spălătorii de aur de „cel viclean”. Echipa, ajunsă la casa lui Hocheder, din Abrud, lichidează pe cel ce trebuia stârpit. Ion Pop Florentin, în romanul său *Avram îancu*, *regele Carpaţilor* (pag. 21) ne descrie scena după cum urmează: Când au ajuns la fraza *şi ne mântuieşte de cel rău*, mai-marele

echipei scoate din chimir o cremene, iască şi un amnar, începe scăpărarea, sfoara ia foc, focul porneşte pe aţă şi fuge-fuge… ca un şarpe roşu către zidurile cele blestemate. La primul cântat al cocoşilor, o duruitură ca de patru trăsnete spintecă văzduhul. O amestecătură de bolovani, de cărămizi, var şi grinzi se ridică spre cer şi cad grămadă înapoi. Un nor de fum se întinde pe deasupra, ca un uriaş giulgiu, ţesut din păcate. Turbate limbi de flăcări roşii se împletesc pe deasupra dărâmăturilor lăcaşului celui osândit. Se împlinise prorocirea: din casele ridicate fără de legi, piatră peste piatră nu va rămâne. Aşa, din castelul tiranului Hocheder, piatră peste piatră n-a rămas şi, din fărâmi turile zidurilor, afurisite oasele lui cele blestemate în mii de bucăţi s-au făcut".

Aşa s-au mântuit odată moţii mineri de cel rău, cu vreo doi – trei ani înainte de a fi pus Iancu mâna pe sabie şi pistol

AURUL, PRETUTINDENI RÂVNIT

Profesorul inginer Alexandru Iancu, directorul minelor din Baia Mare şi al Şcolii Miniere şi Metalurgice ca şi profesorul inginer Petru Walmer, subdirector al şcolii, ne ţineau lecţii însufleţite de mineralogie. Al. Iancu avea o vastă şi uimitoare colecţie de minerale cu splendide „flori de mină". Când ţinea lecţia de mineralogie, aducea câte două-trei eşantioane din propria colecţie, ba mai scotea două-trei minunăţii de minerale din muzeul şcolii. Apoi ne vorbea despre creaţia, formarea lor în variatele roci ale Transilvaniei. Lecţiile erau continuate de prof. Walmer cu o expunere revelată asupra punctelor de glob unde se găsesc mineralele ce formau obiectul lecţiei. Personal, aveam crescândă curiozitate de a cunoaşte amănunte despre mineralele pe care le vedeam arătate în cursul lecţiilor, dar nu mă mulţumeam ca atât, ci cam abuzam de bunăvoinţa directorului, arătându-i pasiunea mea pentru studiul mineralelor. Directorul mi-a permis să-i văd frumoasele *stufe* din muzeul său. Eram uimit de culorile eşantioanelor, luciul lor metalic, sistemul de cristalizare, agregarea – *maclarea*. Am înregistrat clipe euforice de viaţă în momentul când am dat cu ochii de cristalele de aur nativ, în pepite şi grăunţe pitite pe lângă masive cristale prismatice de cuarţ, implântate într-o mă Isă în care străluceau particule de cupru galben-roşietic, blendă cu luciu ca oglinda cristalului de huilă. Câte alte mirifice pietre se adăposteau în imensele dulapuri cu mari uşi de sticlă, prin care puteam privi rare frumuseţi dăruite de natură şi plasate în *turmalin*, în

rodonitul şi rodocrozitul de la Cavnic, uneori acoperit cu un strat subţire de mici cristale de cuarţ, alb ca neaua de pe crestele munţilor. Cât de miraculos se înfăţişa voluminoasa stufă aciculară de stibină ale cărei suliţe paralele, uneori încrucişate, legate între ele cu discrete încrengături de baritină sau gips, şi acestea în variate forme de cristalizare… Din mulţimea de frumuseţi se detaşa cristalul de aur ca rupt din soare şi concesionat de demiurg pământului. După ei au alergat Argonauţii Colchidei, căutători ai lânii de aur, ca şi Siegfried care aflase că, din *furaturi* de munţi, s-a scos comoara stăpânită de Nibelung. Mult aur roşu se afla în ţara lui Nibelung, pe care Siegfried voia să-l împartă cu a sa mână. Încă omul primitiv fusese fascinat de splendoarea bobiţelor de aur, ce se arătau ca nişte strălucitoare mărgele pe care, primitivul le culegea din nisipul aluvionar. Cu o treaptă mai târzie, sălbaticul plaiurilor aurifere schimba obiectul său sclipitor, obţinând alt produs necesar existenţei. Căutarea se intensifica şi pământul a început să fie răscolit pentru a se extrage atractivul metal care-l fascina pe omul simplu şi pe şefii tribali. Nilul, Gangele, Indusul, Satadra, apa Senegalului şi cele ce se revărsau de pe Himalaya se dovedeau a fi purtătoare de aur. Lui Herodot nu-i scapă din vedere şi informează omenirea despre cei care cărau nisipul aurifer în saci de piele. Rând pe rând apar ştiri despre gurile de vărsare bogate în aur ale mai multor ape din Caucaz, amintite de Appavian, despre apele cu nisip aurifer din Asia Mică, Phrygia şi Lydia; apele munţilor Urali şi Altai uimesc prin abundenţa de aur spălat din cele mai vechi timpuri. Nici căpetenia spirituală a evreilor, numit Moise, nu-l refuză, ci semnalează existentă aurului chiar şi-n raiul prin care curge apa Pison din jurul ţinutului Hevila, în care, zice Moise, se ascunde aur preţios.

În antichitate, abundenţa în aur a nisipurilor văilor şi râurilor este remarcabilă. Egiptenii şi asirienii sunt renumiţi şi foarte pricepuţi în extragerea aurului din nisipuri şi topirea lui. Metalul topit de ei trecea direct în folosinţa giuvaergiilor. Egiptenii, ca şi indienii, utilizau aurul pentru ornamentarea templelor, a palatelor proprii ca şi pentru cum bijuterii ori obiecte de schimb. Pe timpul faraonilor Thutmes al III-lea şi Thutmes al IV-lea se produc imense cantităţi de aur din Nubia şi din alte regiuni.

Profesorul Walmer, în 1923, ne vorbea cu patos despre măreţia civilizaţiei antice şi cultul pentru regi, când mormintele faraonilor erau

înecate cu aur şi bogăţii, ca spre exemplu mormântul lui Tut-Ank-Ammon, găsit în 1922. Despre timpul lui Moise se aminteşte că dăduse dispoziţia de a se placa sicriele cu plăci de aur, iar israeliţii, în lipsa lui Moise, se închinau la viţelul turnat din aur. În cronici se afirmă că regele David a adunat 100.000 de quintale de aur pentru construirea templului din Ierusalim, iar pentru ornamentarea pereţilor s-au utilizat 3.000 kilograme de aur. Scriitorul ungur, Râkoczi Számuel afirmă că, la fel ca în Nubia şi Mesopotamia, în Dacia extracţia aurului se practica pe cursul râurilor Aries, Crişul Alb, Jiu şi-n unele porţiuni ale Mureşului. În revista „*Szăzadok*", (anul 1889, p.390), Teglâs Gábor afirmă că a găsit, în câteva locuri, urmele vechilor spălătorii de aur. Îi aceeaşi revistă el mai scrie că fenicienii, pe la 1200 a. Ch. extrăgeau aurul din nisipul Dunării de jos, de unde apoi, pătrund pe apele Daciei. După fenicieni, pe aceleaşi văi, extrag aur grecii şi, după ei, agatârşii. Herodot aminteşte de aluviunile purtătoare de aur ale Oltului, Jiului, Timişului şi Mureşului. Granule, glomerule, grăunţe, bobi, plăcuţe lamelate de aur au fost extrase, în mari cantităţi, de daci. Agatârşii topeau aurul şi-l turnau în bare prismatice, în sfere sau semisfere. Succesorii dacilor, în arta extracţiei aurului au fost romanii, care adaugă Streiul, Lăpuşul şi Someşul la râurile purtătoare de aur, pomenite de Herodot. Romanii au dus cu ei la Roma imense cantităţi de aur dacic. Pe câte drumuri şi cărări a apucat aurul văilor şi munţilor noştri în timpurile preistorice, până la romanii veniţi în Dacia şi după plecarea lor din Dacia Felix? în câte direcţii era dus aurul străvechilor noştri munţi? Profesorul Petru Suciu, directorul liceului din Turda scria în 1927 că „dacii s-au folosit de giuvaericale de aur al căror aliaj este identic cu cel al aurului nativ din Roşia, Bucium, Abrud.

Da, aurul Munţilor Apuseni atinge piscul marilor carate. De aceea a fost râvnit şi de veneticii unguri şi descris de Anonymus după cum urmează: „*Praedictus vero Tuhutum*, *vir prudentissimus*, *misit qnedam virum astutum*, *patrem Opaforcos Ogmand*, *ut pinevideret qualitatem el fer-tilitatem terme ulira Sylvaniae*… *qui cum venisset dixit*: *quod terra illa irrigaretur optinns fluviis*, *quorum nomina el utilitates seriatim dixit*, *el quod în arenis corum aurum colli-gaterur*, *et aurum terrae illius optimum esset*" (*Historia de septem ducibus XXV*). Deci, ni se spune că Tuhutum l-a trimis pe Opaforcos Ogmand să observe calitatea şi productivitatea pământului de dindărătul pădurii… care, întorcându-se a spus că acest pământ este udat de cele mai bune ape,

pe ale căror nume şi avantaje le enumeră una câte una, şi că din nisipurile lor se extrage aur şi că aurul acestui ţinut este de cea mai bună calitate (traducere după textul istoricului ungur Râkoczi Samuel, B.K.L., 1907, pp. 28 – 29; cf. informaţii date de Albert Ferencz din Căpitănia Minieră Zlatna).

Este meritul lui Urban Mihály că, în literatura minieră, ne arată: „În Transilvania, după dispariţia avarilor, au domnit voievozii Zală, Glad, Men-Morut, iar asupra Munţilor Apuseni s-a luptat tribul ungar al lui Tuhutum contra pământeanului Gelu".

De milenii, aurul era frumoasa vedetă călătoare. Oamenii lui Gelu şi Menumorut iubeau munţii nu numai pentru aurul lor, ci în totalitatea şi unitatea *terrei* Apusenilor. Simbioza *terra*, glia, aur, pădure, ape, era unitatea românească mai desăvârşit înţeleasă de Horea cu ai săi, Iancu şi ceilalţi pământeni din Ţara tribunilor. Pentru aceasta, aurul trebuie să fie al băştinaşilor, nu al râvnitorilor conţi şi baroni. El nu trebuie să fie vedeta călătoare spre sacul fără fund al nobilimii ungare.

SUFLETUL MUNŢILOR RĂSCOLIT DE AGÂRBICEANU

La baia Arhanghelii e aur mult… „Acum e adevărată minune – taie în aur ca-n mămăligă"… Proza lui Agârbiceanu relatează, în aforisme plastice, o perioadă din epoca de aur a buciumanilor, ca şi prăpădul generat de risipa nemărginită a parvenitului îmbogăţit. Baia vestită, cu mult aur, a existat cândva după revoluţia din 1848/49, când mineritul în Bucium (în muntele Vulcoiu-Corabia" J ajunsese la o înflorire ca pe timpul dacoromânilor. De pe atunci până în vremurile noastre izvorul substanţei aurifere din muntele Corabia nu şi-a încetat total emergenţa. Un prozator din vremurile noastre susţine că filoanele „aur şi oameni au fost vânate, au fost stoarse de tot ce au putut să dea, prin cele mai teribile procedee". Nu este aşa. Mult aur s-a scos din Munţii Apuseni şi, uneori, sleită a fost de vlagă făptura românească, dar nici munţii şi nici oamenii n-au putut fi goliţi nici de aur, nici de suflet românesc. Agârbiceanu vede lucrurile de la suprafaţă până-n profunzimea lor. Nu este miner şi nici ştempar care să nu fie tentat a cerceta şi a descoperi bogăţiile zăvorâte în sânul pământului şi a poseda o cuxă la una din sutele de asociaţii miniere pe cuxe existente, sau *copărtaşii* străvechi, din Bucium. Scriitorul priveşte, meditează, disecă şi emite judecăţi de valoare. Pătrunde în miezul obiceiurilor buciumanilor, le analizează bucuriile şi necazurile, le măsoară

dimensiunile celor bogaţi şi mizeria celor săraci, îndreaptă focarul lunetei sale spirituale asupra întregului şi vede stricăciunea celor ce se închină la viţelul de aur. În comparaţie cu acestea, Agârbiceanu redă întruchiparea binelui uman izvorât din sufletul celor stăpâniţi de etică, de o morală sănătoasă şi comportare umană exemplară. Nu este potrivit ca, în schiţarea unor reportaje să lărgim aria analizelor de ordin sociologic, dar merită toată atenţia evidenţierea migăloasei lucrări în descrierea pivelor (şteampurilor), pe care autorul *Arhanghelilor* le detaliază ca un specialist. Mergând pe Valea Buciumelor, scrie autorul „auzi larma tipică a vălenilor, acel toc, toc, toc, toc, toc, toc (ecoul şteampurilor de la şase săgeţi n.n.) împreună cu un vuiet ciudat. Larma pe care o fac şteampurile – pivele de pisat piatra auriferă. Larma aceasta o prindeau pădurile, o repetau, o creşteau şi nu se mai putea cunoaşte de unde vine. Pivele erau aşezate aproape de valea aceea alburie, a cărei apă groasă, tulbure, învârtea roţile căzând din scocuri largi de brad ca din nişte jilipuri (jgheaburi n.n.) mai mici. La fiecare piuă apa era condusă din vale, pe canale, la unele, din depărtări destul de mari, ca să fie căderea apei puternică. Roţile aveau dimensiunile celor de la mori mai mici; sulul gros (axul cu came pentru ridicarea săgeţilor n.n.) era împănat cu măsele de lemn care, rotindu-se, ridicau, în fiecare clipă, câte un mai, din cele patru, şase, nouă, ori douăsprezece, în vreme ce, în fiecare clipă lăsa câte unul să izbească în piua afundă, căptuşită cu *blane* tari, în care se vărsa piatra auriferă, sfărâmată de ciocane. În paralelogramul acela, pe scocuri subţiri, se conducea, din jilipuri, vâne de apă… La capătul inferior al săgeţii era ţintuită, cu un cerc de fier, câte-o uriaşă măsea de cremene, înaintea pivei terenul era închis cu scânduri groase (dulapi). Covată aceea, în formă de paralelogram, avea câteva găuri prin care se scurgeau necurmat zeama alburie, care apoi se închega, scurgându-se apa în spaţiul acela închis. Zeamă de aceasta împroşca, iarăşi, de câte ori izbeau în piuă măselele. În spaţiul închis cirul tot creştea, se închega şi, zbicindu-se, rămânea un nisip foarte fin. Îl prindeau pentru ca să-l spele, să-l aleagă din nou, ca să nu ducă în vale firele de aur ce le mai ascundea. Îl spălau pe petece de pănură, aşezate anume într-un scoc aplecat, în care conducea o şuviţă de apă din jilip ori din canal. Aurul cel mai mult rămânea, însă, pe fundul pivei. De aici era scos cu îngrijire şi spălat din nou, clătit mai bine zis, într-un vas de lemn triunghiular (aproape trapezoi-dal n.n.). Tot aşa se prindeau şi firele

de aur care se opreau în pănurile din scoc. Le muiau într-un vas cu apă, se „ftorcea bine, apoi, după ce se aşeza conţinutul, apa din vas o vărsau pe încetul… Operaţiunea migăloasă se baza pe principiul că ce-i mai greu se duce la fund, sau că rămâne înapoi, cum se întâmplă în vasul triunghiular (al cărui nume străin este *şeitroc*). Pulberea de aur era apoi uscată în tipsii puse la foc, ori era prinsă cu mercur. În Văleni erau destui care schimbau numaidecât aurul, dar nici topitoriile statului nu erau departe…"

Cu astfel de descrieri a instalaţiilor de prelucrare a minereurilor aurifere, *Arhanghelii* ne introduce în ştiinţa şi arta băştinaşilor de a separa din minereu metalul nobil. Romancierul, urcat de la „ţară" în mijlocul munţilor, a fost uimit de puzderia săgeţilor gălăgioase ce zdrobeau piatra auriferă. Încă din 1793, buciumanii aveau 471 de *pive* (şteampuri) ţărăneşti, cu 2931 de săgeţi (*maluri*). În 1906 existau în Bucium 360 de şteampuri cu 607 de săgeţi în funcţiune. Creaţi tehnică românească şi osteneli ale unui popor care nu ştia să lenevească. Agârbiceanu era impresionat de dăruirea celor ce se jertfeau în adâncuri, *înjompuri* şi puţuri subterane, de unde, de multe ori erau scoşi cu trupul cuprins de răceala morţii. Băieşii aveau viaţa lor bine dozată cu simţurile temerităţii. Nu se lăsau uşor învinşi nici atunci când pierdeau ultima brumă de avere, risipită de cheltuieli generate de speranţa că până la filonul aurifer mai este doar un metru-doi-zece. Şi nu disperau… nici când, în faţă, în loc de vâna mult visată, apărea surpătura lucrărilor vechi sau steanul colţuros al sterilului. Eroul principal al romanului, notarul Iosif Rodeanu, sigur va fi cercetat marile mâncaturi din creasta conului vulcanic al muntelui Corabia (numit de romancier Corăbioara), care impresiona prin golul rămas după exploatarea miezului de către daco-romani. La o adâncime mai mare au început excavaţii românii buciumani şi săpăturile s-au intensificat de ortacii socrului lui Rodeanu. Ei se temeau că după andezitele extradure s-ar putea să nimerească în *corănzi* (excavaţii) rămase după exploatările înaintaşilor. Lăcomia de a aur a lui Rodeanu nu permitea judecăţi cu alternan

4?

te, ci o singură linie de gândire, o pasiune, pasiunea aurului îl stăpânea. Când peţeşte pe Marina, singura fiică a unui proprietar de mine, îi cere ca zestre o roată de piuă şi zece părţi din cele douăsprezece de la copărtăşia minieră „Arhanghelii", posedate de Ion

Negru. Ajuns proprietar, după un oarecare timp, minerii lui nimeresc filonul cu faima că în el „se taie în aur ca-n mămăligă”! Nu devine numai proprietar al unei mine ci şi autor al valorificării aurului la mare preţ pe piaţa Vienei. Deci, persoana lui întruchipează pe proprietarul legal al aurului şi contrabandistul de mare anvergură, care înstrăina aurul Munţilor Apuseni, la fel cu cei pomeniţi de tribunul şi-mion Balint, aşijderea lui Hocheder, Rothschild şi alţii, care au săvârşit şi vor mai săvârşi aşa-numita contrabandă de aur. Hocheder a plătit cu viaţa lăcomiile lui. Eroul romanului „Arhanghelii”, Iosif Rodeanu, a înnebunit. Mulţi, mulţi gozari şi-au pierdut viaţa prin surpăturile minelor, în nopţile subterane. Alţii cumpără conştiinţe, tribulează după onoruri, înşală şi ating culmile parvenitismului. Agârbiceanu răscoleşte, explorează, răstoarnă brazdă după brazdă în păturile sufletului munţilor şi conchide că veneticul, fie că este străinul de altă naţionalitate, fie că este românul venit din alte regiuni, aduce cu el setea îmbogăţirii şi stricăciunea sufletească, infestând mediul curat şi ozonat al munţilor ce aur poartă…

Împotriva dezagregării sufleteşti, printre munţi se ridică, val după val, răsunetul deşteptării noastre, aşa cum îl vestea Andrei Mureşanu. Această redeşteptare naţională este mai de preţ decât toate filoanele aurifere!

NEASTÂMPĂRAŢII GOZARI

Cu ocazia discuţiilor relative la bugetul Ungariei pe anul 1890 un deputat, luând cuvântul în Camera din Budapesta, atrăgea atenţia guvernului că aurul produs în minele ardelene exploatate de capitaliştii străini nu se preschimbă în ţară, ci în străinătate, practicându-se prin aceasta, şi evaziuni fiscale. Deputatul mai spunea: pericolul mai mare stă şi în aceea că, rând pe rând, aluviunile aurifere ajung pe mâini străine. Alt deputat accentua necesitatea extragerii bogăţiilor subsolului prin capitalul indigen. Ministrul ungur Wekerle declara că nu poate opri proprietarii particulari să-şi vândă minele la străini.

În Munţii Apuseni au existat pururea conflicte între populaţia băştinaşă şi venetici. Aborigenii s-au născut, au crescut şi au lucrat în munţii lor, pentru a-şi câştiga traiul zilnic. Străinii veneau în munţi să cumpere sau să fure aurul pentru îmbogăţire. Aşa îmi mărturisea un vechi miner, bătrânul Scrobote, care-şi pierduse un picior în mina „Toţi Sfinţii” din Almaşu Mare”. El declara: „Pe aici toate minele or fost a

noastre până când o vinit câţiva nemţi şi or cerut hotare mari de băi, pastă micile noastre hotare. Străinii aveau bani şi or făcut, în Valea Turnului, şteampuri minunate, cum se zicea, că numa în California mai existau. După ce firea nemţească o ocupat terenurile şi băieşagurile, oamenii s-or băgat lucrători la firmă. Aveau plată mică, da nu mureau de foame, că fiecare mai gozărea, adică scoteau aur de prin locuri neştiute de firmă şi vindeau gramele la jidovi, la nemţi şi la unguri, care cumpărau pe ascuns metalul, plătindu-l mai bine decât Cămara de schimb Zlatna. Nici firma nu preschimba tăt aura la stat, ci îl ducea în Germania şi în Austria. Vezi bine dar, că statul era mai în câştig de la ai noştri, care schimbau mai mult aur la Cămară. Germanii scoteau aurul de la noi ca să-l ducă în ţara lor. Proprietar la multe din băile almăşenilor era Lukács Béla, ajuns ministru de comerţ la Pesta. El o pus o vorbă bună să se construiască o cale ferată, Alba Iulia – Zia ma şi drumul Zlatna – Almaşu Mare. El s-o ţâpat în Dunăre, în 1901, că, bag sam făcuse nişte învârteli când o fost expoziţia la Paris. Apoi, o făcut el destule învârteli şi cu aura …"

Bătrânul Scrobote ştia multe despre lacomii care voiau să fie al lor tot aurul.

De la Almaşu Mare – Zlatna, Roşia, Baia de Arieş şi Ţara Crişurilor s-a scurs mult aur, de pe timpul principilor ardeleni. Metalul era al nobililor şi al principelui. Cu el erau plătiţi şi turcii, dar se mai reţinea câte ceva, în mod clandestin şi pentru lucrătorii băştinaşi. Nu căzuse încă total în desuetudine decretul nr. XXXIX privind libertatea minieră. La Almaşu Mare era un minerit înfloritor, în 1669, când lucrătorii colonişti germani de la minele de mercur din Valea Dosului erau opriţi de principele Apary să se vândă ca sclavi şi să fugă de la minele de mercur din Almaşu Mare.

La Săcărâmb, casa austriacă, împreună cu căpitanul Born, formase în 1741 (după *Lexiconul Revay* în 1742, iar dup-Friedvalszky şi Wenezel Gusztáv, în 1749) prima asociaţie minieră pe cuxe, care exploata aurul pentru nevoile tezaureatului împărătesei Maria Tereza a Austriei. Friedvalsky afirmă că în regiune nu au existat numai urmele exploatărilor romane, ci şi după ei, mai târziu s-au exploatat mine. Deci şi la Săcărâmb ca şi la Almaşu

Mare, aurul exercita puternică vrajă pentru toţi străinii lacomi de îmbogăţire.

Am cercetat personal lucrările vechi, de mare amploare, din

zona galeriei „Toţi sfinţii”, ca şi multe alte lucrări miniere tăiate cu simple unelte vechi: şpiţul şi dalta. Modernizarea a apărut abia în 1879, când austriacul Stach Frigyes a repus în lucrare complexul minier „Toţi Sfinţii”. Bătrânul băieş Scrobote ne informează: „Neamţu a cheltuit bani zidind o colonie pentru specialiştii lor, chiar şi o şcoală ungurească, nădăjduind că prin ea ne vor unguriza pe tăţ românii. Da a noşti nu s-or lăsat mai prejos, ci ne-am ridicat biserica şi şcoala noastră, în partea de sus a comunei Almaş. Lucrări grele, nemaipomenit de obositoare s-or ivit atât la curăţirea surpăturii ştiolnelor vechi, cât şi atunci când s-o început lucru la desfacerea jumpului. Ne înecau gazăle puturoasă. De multe ori, băieşii mai slăbănoji erau scoşi din baie cu targa. Nu puţini or fost ai care or dat ortu’ popii… Patruzeci de metări de jump or săpat bătrânii, încă în Evul Mediu. Cî (1 or murit în întuneric, cine mai ştie…?” Scrobote spunea că o nouă ocnă a fost săpată până la adâncimea de 80 metri.

În calitate de secretar al „Astrei” am ţinut multe cuvântări pentru minerii almăşeni. Mă pasiona trecutul lor. Când am vizitat minele reginei, împreună cu şeful Direcţiei Regionale Mineie Zlatna, puţul şi lucrările de sub nivelul galeriei „Toţi sfinţii” erau sub apă. Vechii mineri susţineau că în mină s-a mai găsit aur nativ care avea 17 carate, lucru confirmat şi de Vereş Iosif junior (în revista *B.K.L.*, 1894, p. 153). După aurul nativ căutau şi gozarii vremurilor şi, mai ales, băştinaşii români în micile lor perimetre prismatice, plasate în spaţiu ca nişte felii drămuitoare a muntelui. Din literatura minieră se ştia că în concesiunile miniere „Toţi Sfinţii”, în roca extradură, de melafire, se găsesc filoane purtătoare de pyrit, calcopirit, galena blendă, stibină şi aur. La data cercetării minei, în 1935, se chinuiau arendaşii cu căutarea aurului, în frunte cu bătrânul Scrobote, fiul său preot şi alţi pricepuţi mineri. Cheltuiau dar aurul nu se arăta. Unde se ascunsesem filoanele din care, în 1891, în luna martie s-au scos 538 de tone de minereu, din care a rezultat 5, 95 kg aur topit şi 16, 1 tone măciniş aurifer? Se construiseră în Almaşu Mare şteampuri californiene cu zece săgeţi în greutate de 360 kg săgeata, cu înălţimea de pisare de 17 – 19 cm, care zdrobeau bine minereul din piuă. Randamentele intuite de Idu Crăciun, în 1779, se realizau după o sute de ani, prin şteampurile californiene, instalate la mina „Toţi Sfinţii”, din Valea Turnului. Minerii locului inventează. Săcărâmbenii prelucrau minereul cu instalaţiile concepute în 1792 de românul Urs Munteanu. Românii erau iscuşiţi în arta

extragerii aurului, numai că, profirul era al străinilor. Gozarii ciupeau şi ei câte ceva, cât să nu moară de foame.

BOB DE AUR PENTRU GOZARII BUCIUMANI

Cu riscul pierderii vieţii, gozarii din Bucium pătrundeau prin câte o scorbură ascunsă, răsturnau pietrele pentru unu-două grame de aur nativ. Cei care, după legea minieră ausbitacă din 1854, obţineau concesiuni de exploatare asupra unor perimetre, în întindere de 4, 5 hectare, aveau posibilitatea de a organiza societăţi miniere capitaliste. Capitalul străin era ahtiat după aurul Munţilor Apuseni, unde se găsea nu numai minereu aurifer ci şi braţe de muncă ieftine, creiere pricepute în capul unor oameni curajoşi şi iscusinţă în despicarea steanului. Scriitorul Ion Agârbiceanu descrie, ca nimeni altul, ce bogăţie minieră poate ascunde un petec de pământ la Bucium. Romanţat a scris şi Tokay Mor, localizând miracolul undeva în peştera Lucia, despre care buciumanii credeau că este pe teritoriul lor. Nu este, însă, roman – ficţiune faptul că un oarecare Herman, atras de cele auzite despre minele din Bucium, a cerut şi a obţinut un perimetru minier şi a început săparea galeriei, dorind să ajungă sub creasta conului vulcanic, spintecat, al Ierugii din muntele Vulcoiu-Corabia. Hermania s-a numit mina neamţului. Până la apariţia legii miniere austriece în 1854, la Buciumam numai românii localnici îşi câştigau existenţa din valorificarea gramelor de aur. Perimetrele erau de dimensiuni reduse şi, conform uzanţelor din bătrâni, se acordau pe direcţia filonului. Herman s-a înscris la autoritatea minieră cu perimetrul de întindere mare, stabilită de legea minieră austriacă. Astfel consolidat în proprietatea minieră, el se putea gândi să atragă la Bucium capitalul străin. În acest scop se contopesc într-o asociaţie pe cuxe minele vechi „Petru şi Pavel”, foste ale românilor. Iniţiatorul formării acestui complex a fost ministrul Lukács Lászlo, de origine armeană. În 1884, asociaţia „Petru şi Pavel” din Vulcoiu se arendează pe timp de trei ani unei societăţi minere franceze, care investeşte însemnate capitaluri în redeschiderea minelor vechi lucrate de români şi de băştinaşi cu dalta şi cu ciocanul, până la introducerea explozivelor în minerit în anul 1644. Notăm că şi după această dată micii producători mai tăiau în piatră cu dalta. Societatea franceză aplică metode occidentale de lucru, în subteran. Construieşte în Munţii Apuseni primele şteampuri californiene cu 20 de săgeţi, puse în funcţiune în 1855 de asociaţia „Petru şi Pavel” din

Vulcoiu-Bucium-Zlatna". Trei ani se exploatează în stil european aurul. Pe lângă francezi mai piguleau câte ceva şi gozarii, mai ales cei pricepuţi în căutarea aurului nativ. La expirarea contractului de arendă cu francezii, minele se arendează unei societăţi germane. După zece luni, germanii renunţă la exploatare, nepricepându-se să caute prin surpături după rămăşiţele filomene, rămase de la daco-romani şi urmaşii lor, românii. Întreprinzători întru administrarea minelor, se remarcau coloniştii zlătneni Lukács Lukács (anii 1782 – 1861), Lukács Daniel (1818 – 1877), Lukács János (1827 – 1882), Lukács Béla (1847 – 1901), Lukács Lászlo (n. 1850), care în 1879 a scris lucrarea „*Az Erdélyi nemesfém bdnvăszat jelene és jóvője*" (Prezentul şi viitorul mineritului metalelor nobile din Ardeal). Lukács Béla a ajuns ministru, iar Lukács Lászlo, ministru şi chiar prim-ministru, în 1912 şi a supravieţuit războiului mondial, fiind numit de Horthy Miklós, în 1927, membru al casei superioare (a lorzilor).

Aurul, pentru care Petru Dobra lupta să fie al românilor, a deschis drum lui Lukács Lászlo spre culmile ministeriale ale mândriei ungureşti. La Bucium, ca şi la Almaşe, Lucăceştii din Zlatna ajung stăpânii aurului. Unul din ei, Lukács Mihaly, a promovat conducător tehnic al minelor Petru-Pavel, Ieruga şi Butura. În treacăt semnalam că, la numita mină din Vulcoiu, în 1857, într-o zi s-a produs cantitatea de 20 kilograme de aur. Societatea franceză din aceeaşi mină, a prelucrat, între 1884 – 1887 minereu în valoare de aproximativ două milioane de coroane. Nu am găsit în arhiva Căpităniei miniere Zlatna date privind producţia de aur liber, care, fiind destinat a trece peste graniţă, nu se raporta autorităţilor miniere. După francezi şi germani, Lukács Lászlo, domiciliat pe atunci în Zlatna, a devenit proprietarul bogatelor terenuri aurifere, din care, prin anii 1890 extrăgea anual 50 – 60 kilograme de aur. Geologul Popp Kâroly scria în 1908 articolul despre mina Bucium-Arama, afirmând următoarele: „bogăţia minelor buciumane, de multe ori a trezit înclinarea spre furt a poporului. Aşa, în 1816, valahii au jefuit, de la Bucium, aur în valoare de aproximativ 17.000 florini. În martie 1886, tâlharii au furat de la asociaţia minieră franceză, colonia Hermania (Bucium) 32 kilograme de aur crud.

În 1908, Popp Kâroly scria în *B.K.L.*P. 606) următoarele: „Astăzi colonia Hermania şi sectorul Arama arată chipul pustietăţii şi mizeriei. Ţăranii valahi răscolesc imensele halde ale vechilor lucrări şi duc la şteampurile lor, acţionate prin rotaţie hidraulică, minereu bun de

ştempare, îl zdrobesc şi spală în covată". În acel timp, prozatorul Agârbiceanu locuia în Bucium şi observa cu atenţie încordată mişcarea ritmică a celor 607 de săgeţi puse în mişcare de 306 roţi ale şteampurilor ţărăneşti, de la care se recoltau gramele se aur, atât cât îi trebuia familiei ţăranului miner şi ştempar ca să trăiască în legea şi datinile strămoşeşti.

Popp Kâroly era militant întru formarea marilor exploatări miniere cu capital străin şi îi denigra pe români. Orice dispariţie de aur el o atribuia valahilor, care erau chinuiţi, maltrataţi şi schingiuiţi. Chiar şi în anul 1886, ca urmare a dispariţiei aurului din colonia Hermania amintită mai sus, se arată în „Replica Junimii Academice Române" din că oamenii (buciumanii) sunt spânzuraţi cu picioarele în grindă şi bătuţi de zbirii puterii cu *corbace* muiate în oţet şi sare. E destul să amintim că, dintre cei bătuţi, patru nevinovaţi au fost schilăviţi, încât în ziua de astăzi (1892) umblă la cerşit. Aici nu mai poate fi vorba de gozari, ci însăşi cineva din conducerea minei a organizat sustragerea celor 32 de kilograme de aur brut. Nimeni nu îndrăznea să-l acuze pe Lukács László de nepredarea la stat a aurului. El era omul guvernului şi devine stăpân al minelor Hermania şi Vulcoiu-Corabia, pe care le exploatează în regie sau prin arendaşi. În 1891, la mina Vulcoi-Corbia erau angajaţi peste 300 de muncitori. În 1895, Lukács László era deputat şi susţinea în Camera de la Budapesta că minereul aurifer există şi se datorează capitalului străin. El mai spune că „de acest fapt nu trebuie să ne plângem, fiindcă, dacă ţinem seama de modul cum s-a comportat capitalul indigen faţă de mineritul metalelor nobile, nici chiar peste o jumătate de secol n-am fi ajuns, cu capitalul din patrie, acolo unde am ajuns ca urmare a revărsării capitalului străin în judeţele ardelene". (Aplauze furtunoase din partea deputaţilor guvernamentali ai Camerei din Budapesta. Vezi *B.K.L.* 1895, pp. 4 – 5 supliment)

Cât cinism? De o parte schingiuirea şi uciderea minerilor români, de altă parte aprobarea prin aplauze furtunoase a politicii lui Lukács László, avid după capitalul străin investit în mineritul din Munţii Apuseni, într-o astfel de jecmănire ticăloasă, promovată de parveniţii ce purtau numele Lukács, moţii îşi arătau ura lor prin gozărit, adică *piconirea* câtorva bobi de aur în noaptea vecinică a subteranelor.

CASE ZLĂTNENE CONFORTABILE

Despre veneticii zlătneni care au profitat de aurul Munţilor Apuseni ne vorbesc şi câteva case impozante, cu multe camere şi deosebit confort. Cea mai reprezentativă este fosta locuinţă a lui Lukács Béla. A doua clădire cu ziduri imense şi splendid parc cu arbori seculari, a fostului ministru şi prim-ministru Lukács László. A treia, într-o luxuriantă livadă, fosta casă a lui Lukács Mihály, în care, după unire, a funcţionat Şcoala medie de fete Zlatna. Aceasta a fost neglijată de inginerul Vass, care o cumpărase de la erezii lui Lukács Mihály. În zidul fiecărei case se află câte o relicvă romană. În curtea cu brazi şi pădure a lui Lukács Béla sunt expuse monumente romane, adunate de proprietar, care avea înclinări spre arheologie. Peste veac a trecut şi casa cu etaj, cea mai solidă din Zlatna, a medicului dr. Reinbold Ignatz, în care s-a instalat, mai târziu Banca ungurească din Zlatna.

ADEMENITORUL CAPITAL STRĂIN

Capitalul străin pătrunde vertiginos în Munţii Apuseni. Se menţionează că, după ce s-au construit la Bucium şi la Almaş, şteampuri californiene, în 1893, s-au instalat şteampuri de acelaşi tip, cu 15 săgeţi, şi la Baia de Arieş. Prin şteampurile respective s-au făcut cunoscute în Munţii Apuseni, firmele „Fraser et Olhalmers Builders, Chicago Illinois U.S.A", precum şi firma „Friedrich Krupp" din Germania. În zona Băii de Arieş exista un minerit vechi, al cnejilor din Lupşa, anume la Baia cu Peşti, despre care am amintit. Au fost conflicte între cnezatele româneşti şi lacomul colonist Eleus, de la Trascău. Matei Corvin a atribuit minele *Opid-ului* montan Offenbaia (Baia de Arieş). Erariul a lucrat importantele mine cu intermitenţe până în 1837. Furnalul construit în 1770, cu timpul completat cu patru cuptoare mijlocii, şi-a încetat activitatea. Particularii au avut şi ei concesiuni asupra unor hotare miniere mici. Între particulari, mai importantă a fost asociaţia minieră „Francisc şi Barbara". Filoanele subţiri exploatate conţineau telur, aur, pirite aurifere, plumb şi antimoniu, cantonate în învelişuri de calcit. Un grup din Budapesta a achiziţionat şi ţinut în lucrare minele, având 60 de angajaţi şi şteampuri obişnuite în regiune, cu 24 de săgeţi. După capitaliştii din Budapesta intervine un contract de arendă de cinci ani, prin care, capitalul german pătrunde în Baia de Arieş, firma purtând numele „Berg-und Hiittenverk Offenbânya". Această întreprindere abandonează instalaţiile existente şi construieşte şteampuri californiene cu săgeţi grele de 375 kilograme bucata, cu 90 lovituri pe

minut şi cădere de la înălţimea de 15 – 17 cm. După cinci ani, capitalul străin s-a retras de la Baia de Arieş. Au rămas cei obişnuiţi să scoată gramul de aur cu multă şi neîncetată oboseală. Aceştia se simţeau legaţi de vestita Valea Ciorii, unde, de pe timpuri de mult trecute, băştinaşi români împreună cu câţiva colonişti nemţi născoceau topirea minereurilor metalifere cu o tehnică a lor progresivă de la vetrele de foc, până la cele 36 de cuptoare metalurgice de pe Valea Ciorii, ale căror vestigii mai dăinuiau în timpul când le-a amintit I. Friedvalszky, în a sa lucrare *Mineralogia Magni Principatus Transsilvaniae Claudiopol* (1767). Depozitele haldelor vechi şi de zgură dovedeau că, secole de-a rândul, populaţia Băii de Arieş şi-a câştigat existenţa pfjh minereul întins pe sub masivul Măgura Mare (1360 m) şi versantele lui cretacice, străpunse de dacite vulcanice. Pe hărţile vechi, păstrate în arhiva fostei Căpităniі Miniere Zlatna sunt splendid configurate anticele lucrări miniere şi pictural reprezentat relieful montan, cu mine şi cu arbori multiseculari. Peisajul montanistic încântă ochiul şi înnobilează inima. Germanii colonişti s-au maghiarizat, căci aşa puteau obţine avantaje guvernamentale de la Budapesta. În 1920 mai erau în Baia de Arieş numai 107 unguri şi germani maghiarizaţi şi un evreu, pe când masa veche lucrătoare, românească era reprezentată prin 782 de români. Aceştia, prin hărnicia lor băieşească, crescători de vite şi desţelenitori ai pietroaselor dealuri, au supravieţuit înfruntând toate vitregiile vremurilor. Existenţa unora se datorează şi *gozărilului*, practicat când străinii căutau să acapareze tot darul subsolului, spre paguba românilor. Cnezatul Cândeştilor din Lupşa şi Offenbaia confirmă vitalitatea fiinţelor româneşti, ce nu voiau să piară nici înainte şi nici după 1366, când Ludovic I Rex a emis actul de reînnoire a dreptului lui Nicolaus Filius Kendeth (Cândea) asupra Lupşei şi a munţilor Ovenberg (Baia de Arieş).

Se poate conchide, fără posibilitatea de dezminţire, că românii s-au considerat stăpânii legitimi ai plaiurilor aurifere. În ochii lor, străinul apărea ca un hoţ care fură aurul subteranelor strămoşeşti, apoi, dacă străinii răpesc aurul cu îngăduinţa autorităţii statale, atunci, de ce nu şi-ar însuşi câteva grame de aur şi cei care ostenesc, asudă şi jertfesc energia lor până la epuizarea totală, pentru sfărâmarea stâncilor, ca să extragă metalul preţios. Gozarii aveau judecata lor şi niciun jandarm nu-i puteau convinge că păcătuiesc când îşi însuşesc câteva *zmicnrui* de aur, dintr-o mină descoperită de strămoşii lor.

Lukács László, ca ministru de finanţe la Budapesta, susţinea fanatic necesitatea intrării capitalului străin la exploatarea aurului munţilor, dând asigurări că aurul rafinat se plăteşte la Oficiul de schimb la preţul de 1640 de coroane, ceva mai avantajos decât în Germania. Deci n-ar avea nicio raţiune să se treacă aurul peste graniţă m şi că nici nu se trece decât în cantităţi minime. El vorbea de pe poziţia de ministru, dar şi ca beneficiar al capitalului străin, participant fiind la exploatarea aurului alături de marile societăţi capitaliste străine. El nu putea pune decât în mod subiectiv problema aurului.

GOZĂRITUL

În 1906, comisarul juridic al Căpităniei Zlatna, inginer Schweiger – devenit director al Direcţiei Regionale Miniere Zlatna, după 1 decembrie 1918 – a citit un referat despre mineritul particularilor în regiunea auriferă ardeleană. El afirma că lucrătorii mineri din regiune se încadrează în categoria celor cu cele mai scăzute salarii. La micile întreprinderi, lucrul se plăteşte cu piatră din producţia proprietarului minei. Cei mai mulţi mineri au căsuţe şi o mică gospodărie care-i leagă pentru totdeauna de munţi. În continuare, conferenţiarul mai spune că, de când există mineritul aurifer, cu aur liber, se duce lupta continuă contra furtului acestuia. Proprietarii minelor aplicau numai control prin percheziţii corporale. Controlul, cu ajutorul röntgen-ului este periculos. Furtul aurului este pedepsit după aceleaşi proceduri ca orice furt, dar pe hoţul de aur nu-l poţi prinde asupra faptului decât îijt foarte rare cazuri, iar cercetarea provenienţei aurului găsit la el este anevoioasă şi sterilă. Schweiger enunţă că un proiect nou de lege cuprinde formalităţile pe care trebuie să le îndeplinească schimbătorii aurului; arată că şi mai demult au existat dispoziţii guvernamentale pentru reglementarea preschimbării aurului – regiunea auriferă fiind împărţită în circumscripţii gazonale (*gozaronis*), în fruntea cărora erau gozari, care depuneau jurământul la Căpităniа Minieră Zlatna, lucru dovedit prin exemplul original al formularului de jurământ rămas în arhivă, din prima jumătate a secolului trecut (sec. XVIII).

Am cercetat în arhiva Căpităniei Zia ma – a cărei rază de control se întindea din Carpa ţii Meridionali până la nord, în Munţii Ţibleşului şi ai Rodnei – şi am găsit formularul de jurământ prin care gozarii se obligau să preschimbe, în Cămara de schimb, aurul colectat de la diverşi producători. Zlătneanul Dumitru Moguţ (n. 1852, m. 1937)

spunea că el avea parte la Baia din dealul Breza. Poseda aur din mâna lui, dar, dacă se nimerea ca alţii să plătească mai bine, vindea aurul în ascuns, la oricine. El credea că numirea de *gozar* derivă de la gozuri, adică aur rămas dintr-o vână (filon) părăsită. Spunea că gozărea finanţat de Banca ungurească „*Zalatnay Takarézpénztar Részvénytnrsnsng*", la care avea, din 1896, cinci acţiuni, fiecare în valoare de 60 de coroane. Conducerea băncii era compusă din directorul general Bârna Kâlmân şi director Mesko Iakab, bine sprijinit de Lukács Béla şi Lukács Lászlo, miniştri ridicaţi de aici, din Zlatna.

Deci în traficul cu aurul contribuiau cu gramele lor, băieşii mărunţi şi cu kilogramele, marii exploatatori. Posedarea lingourilor de aur era visul unora care se conduceau după spusele lui Cristofor Columb „aurul este tot ce există mai de preţ, cu aur facem pe acest pământ tot ce ne place, cu aur scăpăm sufletele din purgatoriu şi populăm cerul cu ele". Patima posesiunii metalului nobil îi determină pe germani să pătrundă în regiunea auriferă a judeţului Hunedoara, cum pătrunseseră saşii de la

Ighiu în judeţul Alba.

BĂIŢA

Sub acest nume mineresc s-a născut o comună, undeva la nord de Deva, Deva lui Decebal. Dacii şi romanii au fost cândva prezenţi şi acolo. Statuile minerilor, descoperite în regiunea Baia de Criş, sub vârful Feredeu, demonstrează că, pe acolo, dacii şi romanii au extras nobilul metal.

Materialul documentar aflat în arhiva fostei Căpitănii Miniere Zlatna atestă că romanii localnici au băit şi au spălat aur din văile regiunii. Mai târziu, a băit şi statul, ca şi multe asociaţii miniere formate din băştinaşi şi coloniştii străini. În 1827, statul se retrage din mineritul acelei regiuni, lăsând locurile de extragerea aurului în seama pricepuţilor băieşi. În 1884 minele ajung în proprietatea lui Klein Henrik, care se ocupă de modernizarea lor, după cerinţele vremii. În 1889, o nouă societate, formată de un german din Sibiu-Zeibig, iniţiază executarea unei galerii principale, pornită din valea Crăciuneşti. Societatea se numeşte „*Erszte Siebenburger Goldbergbau bruiyn*". Bine organizată, produce câte 130 – 150 de kilograme de aur anual. E o producţie importantă, subliniată, în 1906, de către comisarul minier al Căpităniei miniere Zlatna. Despre surprinzătoarea producţie aminteşte şi Vereş Idăif junior (Rev. *B.K.L.*, 1894). Statul ungar avea, pe lângă

complexul Băi ţa (ungurii numind-o Boitza), concesiuni de exploatare şi pe teritoriul comunelor fi/eşti, Trestia, Măgura, Barbura. După nume şi după realitate, populaţia era neaoş românească, cu vestiţi mineri. Numai în comuna Băiţa situaţia demografică era puţin schimbată, statistica oficială arătând un neînsemnat număr de germani. Toate dealurile comunelor amintite, ca şi la Băiţa, au fost răscolite, în cursul veacurilor, de băştinaşii căutători ai metalului rupt din soare, cum spunea Aron Popa din Sârbi, pasionat explorator, de pe care se scurgeau zdrenţele din cauza alergăturii după aflorimentele minerale.

De la stat au fost achiziţionate minele, în 1888, de către întreprinderea „*Goldbergbnu Fiizestd Trestia*". Reprezentantul autorităţii miniere Zlatna preciza că minele regiunii sunt toate cuprinse în complexul condus de Zeibig F.J. Aurul de la Băiţa, Măgura, Fizeşi-Barbura, avea pârtie bine bătătorită spre Budapesta, Viena, Berlin. Două societăţi miniere de exploatare ajunseseră, cu timpul, în patrimoniul lui Zeibig, care construieşte şteampuri californiene, cu 30 de săgeţi, greutatea săgeţii de 360 de kilograme, depăşind greutatea primei instalaţii existente. Valorificarea aurului îi asigură lui Zeibig cheltuielile de investiţie la săparea galeriei principale din Crăciuneşti. Rând pe rând sunt lichidate exploatările miniere ale băştinaşilor. Autoritatea minieră îi acordă noi concesiuni. Progresul e vădit. Două instalaţii de şteampuri sunt necesare pentru prelucrarea minereului. Când investiţiile reclamau mai mult capital, urmaşul lui Zeibig, fiul său, apelează la capitalul străin. În 1935 intră în regiune capitalul englezesc. Englezul, zgârcit, îşi dă seama că investiţiile s-ar putea acoperi din contribuţiile arendaşilor minelor. Englezul se mulţumea cu 1/2 parte din producţia de aur nativ. Alţi băştinaşi mineri plăteau patronului Zeibig 1/10 parte din aur. Neîncrederea în arendaşi era notorie. Încă din 1895 se arăta că proprietarul minelor nu se poate încrede în lucrători şi că nu poate supraveghea îndeajuns furtul aurului. Gozarii intrau prin minele cu multe străpungeri la suprafaţă şi tăiau din filoane „bogata" (minereu de aur nativ). Lucrătorii erau nevoiţi să fure, căci nu se putea trăi din salariul primit pe schimbul de 12 ore, salar cifrat la 1, 5 forinţi pentru miner, O, 8 – 1 forint pentru zileri şi 40 – 50 creiţari copiii de mină. În 1894 întreprinderea avea 669 lucrători.

Am cercetat în mai multe rânduri regiunea şi minele Băiţa, Crăciuneşti, Hărţăgani, Fizeşti, Trestia, Măgura, Barbura etc. Din halde

şi din mine vechi, oamenii scoteau, fără teamă „gozuri" rămase din exploatarea incompletă a unor filoane. La suprafaţă, pe mari întinderi, existau grote, gropi, mici galerii. Într-un loc de lucru, minerii în straie petecite asudau scobind în *trahite* alterate. Întrebare: Aveţi autorizaţie să lucraţi aici? Răspuns: „Avem braţele noastre, că, dacă nu ne dă Zeibig de lucru, noi ştim să lucrăm şi fără el! Urmele astea de pe aici sunt ale strămoşilor noştri, nu ale coloniştilor veniţi pastă noi. Noi zăcem că moştenirea după străbunii noştri nouă ni se cuvine, nu altora!"

Locuitorii, băştinaşi ai Munţilor Apuseni, nu se împăcau cu ideea că trebuie să robotească pentru îmbogăţirea capitaliştilor străini. Gozăritul, pentru ei, era o necesitate vitală şi o formă de luptă contra străinilor, care se străduiau să lichideze toate micile întreprinderi ale băştinaşilor, ocupând cu perimetre de explorare şi de exploatare vaste câmpuri miniere.

AURUL CRIŞENILOR

„Aurul e bine să stea închis în pământ ca-ntr-o cămară. Să iei din el numa cât trăbă pentru pită. Dacă ai mai mult, îi numa năcaz". Aşa-mi spusese ţăranul miner Păşeau Păştiuţ, tatăl Mariei, n. Bunea, din Brădet – Almaşu Mare, când i s-a confiscat aurul adus pentru schimb, la Oficiul de la Uzinele Zlatna.

Practica urmăririi mărunţilor posesori de aur avea o vechime ce se socotea în secole. Nu erau urmăriţi cei „mari", care posedau obiecte artistice din aur şi din argint şi care erau onoraţi cu funcţii şi stimă pentru dibăcia lor de a colecţiona splendide bijuterii, vase şi lucruri ornamentale, turnate de marii maeştri flamanzi, colonizaţi în locurile cu aur pe la 1147, de Geza, regele arpadian, în câteva localităţi cu nisipuri aurifere sau în preajma munţilor cu firicele de aur din Transilvania.

După arpadieni, metalul nobil era destinat consolidării economiei regilor din dinastia de Anjou, dispunându-se ca nimeni să nu cuteze să-l trimită în străinătate. Aşa ordona Carol Robert, în 1342, şi fiul său Ludovic I. Se permitea ieşirea aurului numai pentru procurarea uneltelor necesare mineritului. Aurul emigra sub formă de bijuterii şi alte născociri ale iubitorilor de podoabe. Erdely Victor oferă date neconcludente când afirmă că la 1831 nu exista nicio urmă de minerit în Zarand (*B.K.L.*, 1913, p. 84). În schimb Sendrey Iânos scria în legătură cu expoziţia artei aurarilor, din 1884, următoarele: Regii

noştri, de sute de ani, se străduiau ca din metalele nobile extrase din mină, să bată monezi în cantitate cât mai mare. Paralel cu aceasta s-a sporit şi producţia de vase casnice şi necesitatea lor cât mai mult s-a înmulţit. Din acest motiv, regele Sigismund (1387 – 1437) a interzis scoaterea din ţară, în orice stare, a aurului şi a argintului, dar a permis ca, pentru uz propriu, oricine să poată procura vase, linguri, bijuterii şi cantităţi necesare decorării armelor din cuarţ sau, dacă respectivul este proprietar al minelor, să confecţioneze, în metalele produse de el, obiecte din cele enumerate, având dreptul să reţină o parte din producţie în scopul arătat (*B.K.L.*, 1907, p.628)

Sigismund de Luxemburg reconfirmă privilegiile populaţiei montane, scutindu-i de orice taxe asupra obiectelor de îmbrăcăminte şi de consum aduse din munţi, de oriunde. Urmaşul său, regele Albert, în 1438, îl obligă pe voievodul Ardealului, Losonezi, să respecte drepturile vechi ale minerilor, îndeosebi ale celor din Baia de Arieş, Abrud, Zlatna şi Baia de Criş. Acelaşi Albert, în 1439, îi donează despotului sârb George Brancovici, domeniul Siria, împreună cu Baia de Criş şi Kisbânya (Boita), adică Băiţa, cu importante terenuri miniere.

În 1441, Brancovici pierde minele de aur şi întreg domeniul Siria trece sub stăpânirea prefectului de Orod (Arad), Maroth, (menţionat în lucrarea *Familiile nobile române*, ca posesor al Castrului Maroth din Baia de Criş, cu numele de Menumorut). Se nasc conflicte între iobagii spălători şi minerii aurari şi între monetarul Simon din Sibiu şi ortacii lui, cumpărători ai unor loturi delimitate, din care se extrăgea aur. Maroth (afirmativ din seminţia lui Men-Moruth), care, în 1445 se adresează iubiţilor nobili şi voievozi Vasile Moga de Bolya, Ştefan de Birtin, Ioan de Fenyopatak, Şerban de Ribiţa, să aplaneze conflictele dintre locuitorii Băii de Criş şi monetarul Simon din Sibiu. Conflictele nu puteau fi aplanate uşor. Aurul are miraculoasa putere de atracţie. Iancu de Hunedoara, guvernatorul, nu este imun faţă de metalul care-l ajută în multele lui cheltuieli militare. El dispune imperativ, în 1445, ca nimeni să nu cuteze să conturbe, în proprietăţile şi drepturile sale din Baia de Criş, pe meşterul monetar Simon, din Sibiu.

În 28 iulie 1446 Iancu de Hunedoara, de astă dată guvernator al Ungariei, se adresează din Apold, către distinşii bărbaţi: voievodul Moga şi Moruth, căpitan al cetăţii Baia de Criş şi împrejurimi,

dispunând cu fermitate, ca nimeni să nu cuteze a-l împiedica, molesta, tulbura sau păgubi pe monetarul Simon, în orice fel, la spălarea aurului şi în lucrările aferente din Baia de Criş, ci să-l lase să lucreze în pace şi libertate „ca unul ce lucrează pentru noi" (pentru guvernator). Iancu de Hunedoara precizează, printr-o scrisoare din Sebeş-Alba, datată 1 februarie 1451, că a arendat lui Simion, pentru 4 mărci aur (112 florini aur), spălarea aurului, din sectorul Baia de Criş).

Se înţelege că un control strict, în zonele de spălare nu se putea exercita nici pe Valea Grisului, nici în alte părţi pe unde românii scoteau preţiosul metal. Voievozii din tulpina lui Moga de Crişcior şi a Ribiţenilor, ca şi urmaşii lui Vasile Maroth, cândva Menumorut, erau mulţumiţi că ţăranii spălători ai aurului, ca şi băieşii, scormonitorii aflorimentelor filoniene, schimbă la ei aurul. Aceleaşi satisfacţii le aveau şi cnejii şi voievozii „districtelor valachorum" dintre care e suficient să amintim pe cei din spiţa Cândeştilor, a Morsinilor din Rechitova, a Zerechinilor din Sălaş, a lui Mare din Fărcă din, Stanciu din Zăvoi, care şi ei erau beneficiarii aurului din nisipurile văilor şi afluenţilor Streiului.

După Iancu Corvin de Hunedoara, Matei I. Corvin vizitează, în 1462, Baia de Criş, dar nu promovează drepturile crişenilor şi voievozilor Ţării Crişului, ci, în Baia de Criş emite decretul de privilegii pentru Kendefişti (Cândeşti), confirmându-le proprietatea asupra regiunii Subcetate şi Haţeg. În 1464, Matei îi donează familiei Báthory domeniu Siria (avut de tatăl său), completat cu Băiţa şi Baia de Criş „cu toate minele de aur şi argint, ca şi minele de alte metale, precum şi apele şi râurile din care s-a spălat aur şi argint…". Românul privează pe cei din neamul valah de drepturile străbunilor.

În 1519, regele Ludovic al II-lea reînnoieşte privilegiile şi libertăţile locuitorilor Băiţa şi Baia de Criş, aşa cum fuseseră stabilite de Sigismund de Luxemburg. În 1523, regele decretează libertatea minieră, dispunând că minele de aur, argint, cupru şi alte mine metalifere, oricine să le exploateze în toată libertatea. Se poate presupune că urmaşii lui Maroth (Men-Moruth) şi ai lui Bâlea-Moga din Criştilor, ca şi ai lui Ioane şi Sorban, nobili şi voievozi de Ribiţa şi-au păstrat minele descoperite de oamenii din voievodatele lor. Ne este cunoscut faptul că Maroth, în 1393, primise concesiunea exploatării de aur, argint, cupru, plumb, dar cu condiţia că, dacă între timp regele ar dori să preia minele, atunci, proprietarul este obligat să

le predea casei regale, în schimbul contravalorii sau a unor concesiuni generatoare de venituri asemănătoare (*B.K.L.*, 1905, II, p. 284)

Cu trecerea timpului, catolicismul, apoi reforma, îi obligă pe voievozii crişeni să părăsească religia strămoşească. Ei trec printr-o metamorfoză sufletească ciudată, înrăindu-se în raporturile lor cu românii de aceeaşi obârşie. Poate i-a înrăit şi hărţuiala continuă cu Bathoreştii, care arendau minele la diferiţi exploatatori străini. Sub Báthory, la 1573, se dispune ca minerii Băii de Criş, Ţebea şi Rişca să predea erariului a opta parte din producţie (*B.K.L.* 1913, p. 95). O astfel de obligaţie devine insuportabilă. Minerii părăsesc lucrul în subterane sau execută lucrări superficiale, care nu asigurau securitatea vieţii. Mineritul crişenilor decade. În 1585, un oarecare Herbstein cercetează regiunile miniere şi consemnează starea deplorabilă în care sunt minele. El semnează starea deplorabilă în care sunt minele. El este de părere că, la Ruda, sunt pe sfârşite filoanele. Timpul nu i-a confirmat presupunerea.

Sub principele Ardealului, Gabriel Bethlen, Baia de Criş se arendează pentru suma de 18.000 de florini. Contrar principiului privind libertatea minieră, se aplică pedeapsa cu moartea pentru traficul clandestin al aurului. Crişenii ajung pe povârnişul decăderii, devenind iobagii lui Szebesi Miklós. În anul 1653, pârjolul şi distrugerea îi îngenunchează prin cucerirea Transilvaniei de către otomani, când propriii lor latifundiari i-au hărţuit în mod barbar. Jaful ajunge la apogeu în momentul când aurul se storcea pentru doi tirani: sublima poartă şi lacomul latifundiar. Zarandul era complet pustiit de turci. (Aşa scria, în 1848, Kozma Pal, în lucrarea sa *Znmnd vármegye leirâsa*, p. 87, citat de Wenezel Gusztáv, în 1880). Principii Transilvaniei, până la apariţia ordonanţei lui Leopold I (1693) practică dezordonat şi cu lăcomie jefuirea aurului crişenilor. Numai iscuşiţii gozari mai puteau ajunge, prin gramul de aur, la un bruş de pâine sau la condamnarea la moarte. Le revine istoricilor îndatorirea de a cerceta documentele şi legislaţia, privind frământările socio-economice ale minerilor crişeni, ca şi ale celor din alte regiuni.

STATUL ŞI FAVORIŢII REGELUI

Odată cu emiterea ordonanţei leopoldine privind mineritul, intră în proprietatea statului o parte din mine, iar altă parte se atribuie favoriţilor regali. Printre aceşti privilegiaţi s-au încadrat şi foştii castrenşi din Baia de Criş şi nobilii din stârpea lui Bâlea (Bolja, de la

Criştilor) şi a lui Ioane şi Sorban de Ribiţa. Prin maghiarizare, urmaşii foştilor voievozi români vor purta numele de Kristiory şi Ribiczey. Au existat, pe Valea Crişului mulţi mineri privilegiaţi, înainte de anul 1700, dar după ce li s-au retras privilegiile avute, aceştia au neglijat mineritul. Tezaureatul era în pagubă. În 1760, la minele din Ribiczey, de la Ruda (Brad) se înregistrează o anemică activitate. La Criştilor se lucrează ceva mai intens, de către 12 mici întreprinderi. Pentru a ataca în adâncime filoanele era nevoie de utilaje miniere şi o tehnică ceva mai avansată. În lipsa unei dotaţii tehnice corespunzătoare extinderii lucrărilor în adâncime, Ribiczey exploatează la sânge iobăgimea. Împrumuturi financiare nu se acordau minerilor şi nici copărtăşiilor formate de ei, ci numai câtorva înstăriţi. Rândurile iobăgimii se îngroşau. Totodată sporea şi mizeria. Ea, mizeria, a fost supremul comandant care i-a îndemnat pe crişeni să pună mâna pe furci şi pe topoare şi să îndrepte coasa în toporâşte. De aici, cu băieşii, ţărani mineri, cu toţii iobagii, storşi de vlagă, a pornit Crişan „să stingă pe toţi nobilii şi pe toţi ungurii" (Densuşianu, *Rev. lui Horea*, p. 161). Printre primii nobili stinşi de pe faţa pământului Crişului Alb, a fost şi un Kristiory, urmaşul nedemn al acelui Bâlea din Criştilor, care adusese insulte şi ofense regelui Sigismund, fapt pentru care i se tăiase capul de comitele Timişoarei, Pipo de Ozora. Românul Bâlea, din vechea seminţie de voievozi independenţi din ţara Crişului, prefera ă-şppiardă capul decât să se supună unui rege, chiar şi atunci când acesta era vestitul Sigismund. Vitejia în războaie a descendenţilor lui Bâlea (Bolya) anume, a lui Vasile Ladiszlausz, îl determină pe rege să-i restituie Cristiorul, Rişca, Zdranţi şi Tărăţel, confiscate de la tatăl său. Fiul lui Bâlea luptase victorios pentru cucerirea cetăţii Balavar-Bosnia, din Serbia. Urmaşii, rătăcind pe drumuri antiromâneşti, plătesc cu capul, în 1784, greşelile lor, căci grăise Crişan „să stingă pe toţi nobilii, pe toţi ungurii" făcători de rele. Acelaşi preţ trebuia să-l plătească şi Iosif Ribiczey, nevrednic urmaş al voievozilor crişeni Ioane şi Sorban de Ribiţa.

Vechii voievozi din epoca lui Iancu de Hunedoara au fost în sectorul Bradului, Moga Ioan (altă dată voievod al lui Maroth – Menumorut); în sectorul de la Baia de Criş la Ribiţa, Bulzeşti – Moga Şerban şi Ioan; de la Bulzeşti, de sub Găina (cota 1481), pe întinderea a şapte sate muntene, în acel timp numit comuna Balea (Bolyafalva) s-a extins voievodatul lui Moga Vasile (voievodat independent); de la Baia

de Criş, spre sud-vest, la Birtin, este stăpân Moga Ştefan, voievod dependent de Marothi Lâdiszlâu (vezi publicaţia lui Teglâs Gábor despre Baia de Criş, Băiţa – pe vremea Huniadeştilor).

AURUL CRIŞENILOR ÎN MÂINILE GROFILOR

Străinii au retezat capul lui Bâlea, voievod de Criştilor, căci era dârz şi plin de demnitate românească, fiindcă nu accepta supunerea faţă de regele Sigismund de Luxemburg. Simţirea românească nu se putea tăia cu sabia. Alte metode urmau să fie inventate: catolicizarea apoi reforma. Acestea dădeau rezultate demne de luat în considerare. Sufletele, o dată cumpărate, aurul va perfecta puterea corupţiei. Căzut-au sub măciuca revoluţionarilor, înrăiţii saturaţi de aur şi josnicie. Căzuseră cei ce au pus mâna pe minele „Ruda 12 Apostoli", ca şi cei ce aveau minele din Criştilor, mine în care iobagii erau siliţi să lucreze ca robii, fără vreo remuneraţie (vezi cum scrie Kemeny în „*Mngynr Muzeimi* II, 1854, pp. 125 – 126). În arhiva veche a fostei Căpităniі Zlatna, puteam cerceta multele plângeri nu numai ale iobagilor, ci şi ale unor salariaţi care primeau salarii de mizerie pentru lucrul lor în adâncimile lipsite de aer respirabil. Iadul subteran dezintegra fiinţa omenească. După ce Crişan a tăiat capul câtorva năpârci, a fost şi el ucis. În ţara crişenilor a apărut groful Tholdalagi cu baronul Zeik şi acoliţii lor, latifundiari hapsâni, cu foame nebună de aur. Ei vor să cuprindă toate terenurile aurifere despre care se vorbea în regiune, pe unde mii de scobituri în piatră indicau că au existat mici exploatări miniere ale băştinaşilor români.

Tholdalagi primise rangul de grof în 1744, în acel timp când împărăteasa Maria Tereza căuta să-şi câştige sprijinul latifundiarilor din Transilvania, pentru consolidarea Imperiului Austro-ungar. Groful avea latifundii întinse în jud. Mureş-Turda. După revoluţia lui Horea, ca nişte corbi flămânzi se repezeau grofii să înfulece roadele ostenelii maselor de iobagi. Impulsuri mari, cu putere de atracţie emitea aurul. Tholdalagi ştie să profite de buna conjunctură ca să devină stăpânul filoanelor. Mulţi proprietari de *muthunguri* (hotare mici, prismatice) şi spălătorii aurifere s-au recules şi, mânaţi de lipsuri, după marea răscoală, au reînceput activitatea lor băieşească. Terenul era bine explorat de înaintaşii băştinaşi, aşa că în multe lgcuri se scotea aur după aceleaşi metode de lucru ca pe timpul lui Bâlea din Criştilor, Ribiczey (exploatator al unei mine din Ruda), Moga Petru din Hălmagiu, Moga Ştefan şi Moga Laslău, voievozi de Hălmagiu,

domiciliaţi în Baia de Criş. Din datele de care dispunem

4?

rezultă că aceşti voievozi de Hălmagiu şi-au păstrat numele româneşti de Moga, sub care solicită, în 1535, totala scutire de impozite pentru coloniştii de pe proprietăţile din Ciuci, Lazuri, Căzăneşti, Peşterea, Poiana şi Fenyovachova. Unii din aceştia şi-au unit averea şi s-au înrudit cu contele Tholdalagy şi Toroczkay. Aşa se pierdea neamul voievozilor de pe Crişul Alb.

În 1789 luase bun avânt mineritul de la Ruda, anume în galeria Ribiczei, la cota 530, deasupra mării. Membrii familiei Tholdalagi împreună cu Zeik constituie asociaţia miniera „Ruda 12 Apostoli", deci păstrează numele vechi al asociaţiei la care primul asociat a fost Adam de Ribiţa, maghiarizat Ribiczey. Se practică metoda exploatării crunte a iobagilor urgisiţi pentru răscoala lor alături de Crişan. Unde se lucra pe filon, înrobirea minerilor era groaznică, după cum ne informează Kozma Pâl, în lucrarea sa monografică privind Zarandul. După răscoala lui Horea, până-n 1848, în Munţii metalici, populaţia minieră a fost în continuă revoltă. Erdely Viktor se referă la o descriere din 1837 în care se afirmă că străzile şi piaţa Bradului sunt scufundate în noroi, piaţa este scârboasă datorită murdarelor şi neorânduitelor cocioabe acoperite cu paie. În condiţii de groaznică mizerie trăia populaţia de pe meleagurile Crişului Alb, când grofii se desfătau, beneficiind de rodul muncii celor ce-şi scuipau sângele plămânilor prin văgăuni subterane.

Szentkiraly Zsigmond, (în lucrarea *Az Erdelyi bânyaszat ismertetese*; / *Cunoaşterea mineritului ardelean*/, p. 78) scria că pentru cei care exploatau mina „Sfântul Ioan Zdraholtz" s-a acordat scutirea de plata zeciuielii şi li s-au acordat şi împrumuturi, dar cu toate înlesnirile acordate, nu s-a putut smulge mineritul de sub plafonul mediocrităţii. Exploatarea normală a încetat. Numai micile întreprinderi mai funcţionau unde şi unde. Prin 1840, Kozma Pâl scria că ţăranii mineri lucrează băieşagurile din localităţile Stănija, Crişcior, Ruda, Hărţăgani, Trestia, Băiţa, Crăciuneşti, Luncoiu de Sus, Ţebea. Într-o descriere din 1848 privind judeţul Zarand, se spune că minele erau lucrate de pământeni. Aurul se colecta, în mare măsură, de groful Tholdalagi. Românii lucrau ca să trăiască şi ţineau în stare de funcţionare, în Zarand, un număr de 175 de instalaţii de şteampuri ţărăneşti. Numărul minerilor fiind de 1391 (vezi *B.K.L.*, anul 1913, p. 91). Când conţii şi grofii nu erau dispuşi a investi capital în minerit,

lăsau să lucreze băştinaşii în gropi şi subterane, ei mulţumindu-se să stoarcă, de la mineri, a opta sau a zecea parte din producţia scoasă din mină. Că apăsarea era amarnică, ne-o dovedeşte aderarea sărăcimii la revoluţia din 1848, deşi Zarandul era ticsit cu însemnate forţe militare ungureşti. Înţeleptul prefect de regiune, Ion Buteanu, a hărţuit trupele ungureşti, încât timp de câteva luni a stăpânit Baia de Criş. Se vede, însă, că pe aurul nobilimii fugite în munţi, nu a reuşit să se facă stăpân. El îşi îndrepta săgeata gândurilor şi spre revoluţionarii de peste Carpaţi şi, în 24 ianuarie 1849, îi scrie lui Avram Iancu: „Fă paşii ulteriori, în privinţa banilor luaţi din casa biserica la din Abrud şi ca să putem ajuta pe fraţii de dincolo (de peste Carpaţi), să scriem toţi trei, cu Dobra (adică Iancu-Buteanu-Dobra) la Comisariu ca să luăm împrumutu ăla din a clerului nostru". Iată, deci, că biserica română finanţează revoluţia!

BIBLIOTECA FAM. ADAM
ALBA IULIA
NR. _____

ISTORICE URME SUBTERANE

La marea adunare de la Blaj s-a hotărât desfiinţarea zecimii asupra metalelor şi înlăturarea discriminării în privinţa acordării fodinelor miniere. Deci, latifundiarii de talia lui Tholdalagi trebuiau să dispară de pe suprafaţa munţilor metalici. Muthungurile s-ar fi putut transforma în hotare miniere mari, ca asociaţiile formate din băştinaşi să se poată consolida şi să obţină perimetre, cu posibilitatea efectuării unor lucrări miniere raţionale. Cei ce aveau merite reale, ca descoperitori ai filoanelor, ar fi obţinut recompensa cuvenită pentru munca lor. Grofii, nemaidispunând de forţa lucrătoare gratuită a iobagilor şi nefiind dispuşi a-şi investi capitalul în ştiolnele din imperiul subpământean al lui Hades, au neglijat mineritul. În schimb, temerarii crişeni, după cum rezultă din evidenţele Căpităniei miniere Zlatna, au obţinut zeci de autorizaţii de căutare a metalelor. Într-o conferinţă din 1906, Comisarul minier afirma că vechile căutări sunt confirmate de multele surpături miniere, pe unde au existat terenuri ale micilor întreprinderi, *târşăgii* sau asociaţii formate din băieşii

pământeni. Evidenţele vechi din podul autorităţii miniere Zlatna, ne oferă documentaţie abundentă privind relieful dealurilor înţepate cu târnăcopul, piconul sau dalta vechilor exploatatori ai gramului de aur. Haldele înţolesc cu mantia lor coastele stâncilor eruptive. În unele puncte mirosul de sulf înţeapă mucoasele nazale. În alte locuri, dintr-un bruş aglomerat, se descătuşează cristalul rombic de pyrită. Spărgându-l, se vede o strălucire lăuntrică ce ar vrea să semene cu sclipirea aurului. Verdele codrului Mâncelului (cota 776 m) ascunde vechile *jubre*, răni ale feţei muntelui. N-au dispărut total golurile de munte cu covorul verde al păşunilor, pe unde cândva, cirezile de cornute ale boarului Bâlea îşi împlineau nesaţul. Lava străbunului deal românesc, când a erupt a învins rezistenţa păturilor de argilă şi conglomerate ale regiunii, acoperind cu incandescenta magmă andezitică şi tufurile ei vulcanice apreciabile întinderi, construind un peisaj cu geometrii impunătoare. Mâncelul nu a reţinut pentru el aurul. De aceea a fost tulburat numai la mari distanţe periferice, de către strămoşul finului meu Lazăr Stanciu, care, prin lucrările lui miniere cheltuia continuu, mânat de speranţa minerului că odată Fortuna va apărea strălucitoare în bezna unei ştiolne. Vâlva băii nu l-a favorizat. Mai generoase s-au dovedit a fi dealurile ovalului Hârnicu, înalt de 705 m şi rotundul con de andezit Coranda (cota 695 m). Minerii numesc *coranda* golurile în forma unei camere mari ale excavaţiilor subterane. Datorită acestor goluri subpământene, crişenii din cătunul Ruda, au numit dealul lor Coranda, în care au băit moşii şi strămoşii lor. Pe urmele vechi au scobit prin andezite coapte (alterate) şi iobagii, în părţile unde renegatul Ribiczei le-a poruncit să scoată rudă de aur. Mina s-a numit Ribiczei şi, sub acest nume a găsit-o geologul Pâlfi şi Popp Carol, prin anii 1906 şi 1910. Unii nepoţi şi strănepoţi ai voievozilor de Ribiţa şi Moga de Crişcior şi-au trădat obârşia, dar au meritul că nu au schimbat sau nu au putut să schimbe numirile româneştilor dealuri, care, în munţii crişenilor, au rămas aşa cum au fost botezate dintru începutul începuturilor. Mă delectez de multe ori cu scrutarea hărţilor miniere ale Muncilor Metalici, pe care topografii străini au fost nevoiţi să treacă toponimicele punctelor geografice în graiul băştinaşilor. O mină concesionată unui capitalist străin avea nume străin, dar văile, dealurile, munţii, îşi păstrau individualizarea făcută de minerii ţărani sau ciobanii locuirilor şi, aici, în locurile cu mult aur, auzul înregistrează plăcut sunetele toponimicelor geografice

cum sunt: Valea Crişul Alb, Valea Bucureştilor, Valea Barza, Valea Ruzii, Valea Arsului; paralel cu Valea Crişului Alb sare vesel, pleoscăind prin strâmtoarea muntelui, renumita Valea Ruzii, numită aşa fiindcă ea coboară de la muntele cu multă rudă de aur. Cine i-a dat acest nume? Poate oamenii despotului sârb Brancovici, în anii 1438/39, sau o altă seminţie mai veche, care, în timpul regelui Béla al IV-lea, a numit satul Ruda, din judeţul Hunedoara, vecin cu Dielarul. Tot după ruda de aur a fost numită, în sudul Banatului, comuna Rudăria.

Un miner harnic va fi lucrat cândva în coasta dealului cu vârful perfect ovalizat de ordonatorul Vulcan, deal ce avea să rămână cu numele Harnicul. Prin despicăturile şi fisurile acestui impunător deal, au străbătut suflaiuri gazoase din ale căror gaze magmatice aurul, obosit de lungul drum străbătut, a poposit să se odihnească, ascunzându-se în învelişul de splendide cristale de siliciu şi alte minerale, cu înfăţişări de o frumuseţe răpitoare. Cândva, poate dacii, au scos aur prin mici excavaţii, „ciupituri" în scoarţa Terrei. Romanii au săpat trepte de intrare în adâncimile filonului metalic. De aproape două milenii dăinuie pe teritoriul comunei Ruda treptele romane. Mulţi speculanţi, iubitori de aur, s-au perindat în lungul secolelor prin ţara Crişului Alb. Statornice au rămas dealurile, văile şi nepoţii daco-romanilor. Românii munteni au scris istorie când au dat numiri eterne peisajelor cu baze rotunde sau alungite – coline – prin care au străpuns spinări şi crupe de lave vulcanice, scoţând până la suprafaţă materia incandescentă, purtătoare a atomilor metalici. Regiunea nu are un pârâu, vale sau deal, cu nume străin. Am pomenit Mâncelul, Harnicul, Coranda, numiri româneşti, cu rezonanţe generatoare de puternice răscoliri sufleteşti şi aşa sunt încă: Dealul Fetii (693 m), lunga coamă a dealului Postaia (423 m), Auratu (554 m), Pleşa (564 m), Iuga (553 m), Dealul Crişciorului (431 m), Barza (764 m), Mirezul (595 m), Ursoiul (499 m), frumoasa Pietroasă ce-şi întinde, până la Criştilor cele trei mame-loane (434 m), Garda, Lacul şi Cireşata, până la coasta Miculi (752 m). Întreaga regiuni a fost acoperită cu concesiuni şi perimetre de explorare. Dealuri măreţe, cu variate pietre strălucitoare în filoane, descoperite de oamenii plaiurilor de exploatare în folosul lacomilor venetici sau rămăşiţe ale celor ce şi-au trădat originea. Ceva nu s-a putut răpi în zestrea sufletească a românului, anume conştiinţa că daco-romanii şi românii sunt descoperitorii filoanelor metalice, care, după datini şi obiceiul

pământului, ale descoperitorilor trebuia să fie. Acest lucru l-a sesizat bine martirul Ion Buteanu care, pentru apărarea munţilor crişenilor, hotărât a fost să lupte jertfindu-şi viaţa. Un ungur abrudean, martor ocular al vremii, afirma că Hatvany l-a spânzurat la Iosaşi pe Buteanu în 22 mai 1849, (după alţii în 23 mai), comiţându-se o faptă grosolană şi atitudine neca-valerească, întrucât Buteanu a fost unul dintre bărbaţii români de prestigiu care s-a străduit să le asigure ungurilor abrudeni şi roşieni o viaţă suportabilă, militând cu toată puterea, în primăvara lui 1849, pentru scoaterea din impas a înţelegerii necesare pacificării între unguri şi români (*Monografia judeţului Alba*, vol. II, p. 322 după Kozerdek din 1898, nr. 38).

Mişeleasca comportare a ungurilor faţă de Petru Dobra şPloan Buteanu îl determină pe Avram Iancu să refuze momelile de pace ce i se întindeau, răspunzând categoric deputatului Dragoş, privind raporturile dintre români şi unguri: „Între noi, deja numai arma poate decide". La propunerea nesinceră de pace a colonelului Br. Kemeny, din 12 iunie 1849, Iancu dă un răspuns fără echivoc: „Între noi, numai sabia poate decide!"

Uciderea lui Dobra şi spânzurarea lui Buteanu i-au convins pe crişeni, zlătneni, almăşeni, buciumani. abrudeni, roşieni, câmpenari şi vidreni, lupşeni, băişoreni că sângelui vărsat de duşman trebuie să i se răspundă cu sânge. Spiritul jertfelnic al lui Horea zguduia pământul Apusenilor, umplea zările şi cutremura munţii, ca seismele şi răsturnările vulcanice din vechile epoci geologice.

După 1849, mulţi străini au cam lăsat locurile unde, aşa-numita „sălbăticie valahă" arătase că Transilvania este o mare, un ocean românesc.

DACIA MICĂ – KIS DACIA

Aşa numeau ungurii, în mod pejorativ, ţara Zarandului. Românii de după 1849 îi spuneau *Mica Republică Românească*.

Înainte de a fi ucis prefectul Buteanu, apărătorul munţilor dinspre Crişul Alb, îi scria adversarului său, maiorul ungur Csutak: „De când am început lupta… tot adevărată libertate şi recunoaşterea existenţei politiceşte a naţiunii române am cerut… Pentru asta trăim şi murim!…

Credeţi-mă că a trecut timpul de a mai subjuga popoare! Elementul român e mult mai compact de la Tisa până la Marea Neagră decât al vostru şi nu poate să piară din şirul popoarelor.

Voi, în timpul acesta al libertăţii ţineţi încă în vigoare forma sistemului sclavagismului din vechime. Diregătorii lui Verboczi şi ai *Corpului înris*, adică voi toţi, doriţi să fiţi ocârmuitori numai la slugi, nu însă la cetăţeni liberi. Nu-i aşa că libertatea voastră e linguşire, amăgitură şi vorbă seacă?!"

Într-o scrisoare de o pagină şi jumătate, Buteanu caracterizează falsa libertate oferită de Kossuth naţiunii române. La îndemnul tribunului au luptat românii pentru Zarandul lor cu văi mănoase şi munţi cu filoane metalifere. Mai târziu, în 15 decembrie 1849, este arestat în Hălmagiu neînvinsul crai al munţilor, Avram Iancu.

În aprilie 1851 este numit prinţul Schwarzenberg guvernator al Ardealului. Acesta îl taxa pe craiul munţilor *canalie*. Deci după o revoluţie a vitejiei româneşti, străinul guvernator nu-şi putea stăpâni explozia urii rasiale din josnicul său suflet. Iosif Sterca-şuluţiu consemnează undeva că guvernatorul Ardealului s-a răstit la prefectul Vasile Moldovan spunându-i: „Bagă de seamă, eu iubesc românii numai în opinci!". Aşadar întunecatul guvernator îi accepta numai pe românii ce se lăsau robiţi şi căzuţi în bezna inculturii. Faţă de unguri – duşmanii ai românilor în 1848/49 – Schwarzenberg avea o optică binevoitoare, pacifistă. De aceea în *Lexiconul Revay* prinţul este caracterizat ca om stăpânit de spiritul de dreptate şi umanitate. Valahii puteau spune că prinţul devenise pentru unguri mumă, pentru români ciumă. După cum se vede, românii aveau principii mult mai avansate decât guvernatorul Ardealului.

v îjcă în 21 decembrie 1850, mai mulţi bărbaţi reprezentativi ai neamului românesc, în frunte cu episcopul Şaguna, în delegaţie la Viena, au cerut Ministrului Cultelor şi Instiucţiunii publice să creeze o facultate filozofico-juridică pe seama naţiunii române, recomandându-i Clujul ca loc pentru aşezarea acestei şcoli româneşti superioare. Ministrul asigură delegaţia că „guvernul va griji de educarea necesară şi cultura poporului român care, într-adevăr, a fost apăsat până acum. Ministrul nu încuviinţează să se înfiinţeze universităţi şi academii speciale pe seama fiecărei naţiuni. Precizează că e dată popoarelor voia şi posibilitatea să deschidă scoale naţionale pe spesele proprii, câte vreau şi câte pot". (T. Păcăţianu *Cartea de aur*, vol. V, pp. 691 – 692).

Cu un astfel de refuz voalat şi perfid a trebuit să plece delegaţia română de la Viena. Cu gândul la o academie de drepturi, la Sibiu, mai

cutreiera Iancu munţii, îndeosebi Zarandul, în epoca lui tulburată.

ZARANDUL ÎN FLĂCĂRI

Năvălitorii de sub comanda lui Hatvany şi Csutak, în 1849, au crezut că pot stinge sufletul românesc al Zarandului, dacă transformă în cenuşă localităţile valahe ale ţinutului. „Foaia pentru minte, inimă şi literatură" (nr. 13/1861) semnala că la un total de 60.000 de locuitori, 2000 şi-au dat viaţa pentru libertatea românimii zărăndene. Au ars 70 sate din totalul de 98 existente, au fost mistuite case, cocioabe şi gospodării. Vite omorâte, clăi de nutreţuri aprinse de furia unor sălbatici din hoarda lui Hatvany şi a lui Csutak. Dar, ca pasărea Phoenix s-au ridicat din cenuşă cei chemaţi la viaţă de legitima nevoie de a supravieţui pe un scump pământ strămoşesc.

Învăţătorii români ai satelor se străduiesc să fie numiţi în administraţia comunelor, introducând suflul nou de viaţă purificată prin imense sacrificii. Sub absolutism (1850 – 1860) puterea nobilimii ungureşti se diminuează. Apar administratorii cezaro-crăieşti ca Steling, Orosz şi Brodner la cercurile administrative zarandene şi Baia de Criş. Importanţi nu sunt ei, ci vrednic de amintire este protopopul ortodox al celor 60 de comune din Hălmagiu, Petru Moldovan. Sub a sa îndrumare şi cu al său sprijin s-au restaurat bisericile avariate şi jefuite. El a militat pe tărâmul alfabetizării şi culturalizării locuitorilor de sub vrednica lui păstorire. În locul flăcărilor pârjolitoare şi ruina gospodăriilor ţărăneşti, se înteţesc văpăile luminării sufleteşti pentru un popor ce cunoscuse veacurile de cruntă şi nimicitoare apăsare.

Minerii şi spălătorii aurului de pe Crişul Alb lucrează după datini străbune. Timp de câţiva ani, nobilimea învinsă în revoluţie este lovită de incapacitatea de a se mai opune avântului românesc pe tărâm economic şi cultural.

În 1854 apar patentele imperiale prin care se dispune defalcarea pădurilor şi păşunilor comunale din corpul latifundiilor nobililor. Foştii iobagi devin stăpâni ai pământurilor pe care le-au lucrat ca robotari şi dij-maşi. În 23 mai 1854 apare şi legea minieră austriacă, ce se va aplica şi în Transilvania până la apariţia legii miniere din 1924. Legea prevede obligaţia ca proprietarii loturilor miniere să raporteze căpităniei datele privind lucrările de extracţie, precum şi îndeplinirea obligaţiilor prevăzuse de art. 286 şi altele din legea amintită. Pentru spălătoriile de aur este suficientă o autorizaţie eliberată de organul administrativ local (preţură), autorizaţia

comunicându-se căpităniei miniere. Se intensifică lucrul în aluviunile aurifere şi micile ştiolne subterane.

Cade absolutismul. Principiul egalei îndreptăţiri triumfă. Românul Ioan Pipoş, în octombrie 1860, este numit comite suprem (prefect) al Zarandului. Gheorghe Bariţiu îl face atent asupra îndatoririlor ce-i incumbă în calitate de român. Pipoş răspunde că „îşi cunoaşte datoria apărării intereselor naţiunii sale". Într-adevăr, în administraţia Zarandului, Pipoş s-a încadrat cu oameni devotaţi obştii întregi, sârguincioşi apărători ai intereselor naţiunii române, respectând în acelaşi timp şi dreptul la viaţă a semenilor de altă origine etnică. În prefectura condusă de Pipoş se disting prin fapte meritorii membrii Congregaţiei Comitatului, anume: protopop Moldovan, Iosif Hodoşiu, Amos Frâncu, Sigismund Borlea, Ioan Frâncu, Secula Gh., Ieronim Moga, E. Nemeş, Fodor Ladislau, Nicolae Petru, Alex. St. Şuluţiu, Ioan Moga, Const. Taloş, Başa şi atâţia alţii, citaţi pentru posteritate în *Monografia Gimnaziului din Brad*, publicată în 1920 de dr. Ioan Radu.

După flăcările pustiitoare ale Zarandului se aprinde, la Brad, un luceafăr luminător: Gimnaziul românesc. Din 1790 până-n 1848 fiinţase în Zlatna un gimnaziu Cezaro-Crăiesc cu limba de predare latina. Între profesorii gimnaziului sunt remarcaţi şi românii George Anghel sen. şi Gregoriu Mihail. Din izvorul de lumină zlătnean s-a plămădit, în parte, cultura renumiţilor luminaţi ai anilor 1848 – 1849 ca Petru Dobra, Avram Iancu, George Anghel jun., Ioan Pipoş etc. Gimnaziul din Zlatna a ars în 1848.

Românească populaţie a munţilor era însetată de cultură. Iluştrii români din prefectura lui Ioan Pipoş, după ce hotărâseră ca „limba română să se declare limba oficioasă a Comitatului, pe baza votului majorităţii, dar se va respecta şi limba maghiară", îl înfruntă pe renegatul Ribiczei respingându-i contestaţia făcută în numele maghiarilor prin care exprima nemulţumirea că „şedinţa Congregaţiei s-a deschis în limba română şi că limba română a fost decretată limba oficioasă a Comitatului".

Se născuse în 1861 *mica republică românească*, iar în 21 mai (st. vechi) 1869, a avut loc adunarea festivă pentru deschiderea Gimnaziului românesc din Brad. La deschidere participă şi Avram Iancu, care, folosind multe citate latineşti, vorbeşte despre importanţa institutului sortit să îndrepte razele de cultură spre inima şi creierul

românilor de pe valea Crişului Alb şi din Munţii Apuseni.

Perfidul Franz Joseph se împăcase cu ungurii. Este încoronat rege al Ungariei în 8 iulie 1866. Dualismul austro-ungar loveşte în făuritorii „micii republicii româneşti", în primul rând în Pipoş, care este înlocuit cu străinul Haller, apoi cu austriacul Hossler, în 1873.

Pipoş s-a exteriorizat prin omenie şi spirit de dreptate faţă de toţi cetăţenii comitatului său, de aceea chiar şi Ribiczei s-a pronunţat: „Zău, nedemn s-au purtat cu el, iată un om care şi-a jertfit familia pentru neam. Ce bărbat integru, ce suflet nobil – păcat că e valah"(*Monografia Gimnaziului Brad*, p. 128, de Oprişa şi Radu).

După căderea lui Pipoş în dizgraţia împărătească, românii zarandeni nu s-au lăsat doborâţi. Steagul românismului este riguros purtat de marii stegari: dr. Iosif Hodoşiu, viceconte şi deputat, dr. Amos Frâncu, viceconte şi protonotar, fost tribun în 1849, Sigismund Borlea, protonotar şi deputat. Ei, împreună cu pleiada de funcţionari români, pământeni ai istoricelor plaiuri zarands-e şi hălmăgene ne-au lăsat cele mai frumoase pagini privind rezistenţa naţională şi lupta dârză şi iscusită pentru drept, dreptate, independenţă şi prestigiu românesc, în aşa-numita Dacie mică sau Mica republică românească cu cele 98 de comune ale ei.

În 1876, prin Legea ungară XXXIII, Comitatele româneşti transilvănene Zarand, Chioar, Crasna şi Solnocul de Mijloc sunt desfiinţate. Au rămas pentru noi şi pentru posteritate câteva discursuri rostite în Dieta ţării de către Hodoşiu (Hodoş) şi Borlea, reprezentanţii cercurilor electorale Brad şi Hălmagiu. Simţim fiorii dragostei de neam când recitim interpelările redate de Păcăţianu în *Cartea de aur*, în legătură cu impetuozitatea acţiunilor întreprinse spre a se confirma literaţii români de peste Carpaţi, V.A. Urechea şi B.P. Haşdeu ca membri onorari ai Asociaţiunii transilvane „Astra". Ministrul baron Weinheim Béla răspunsese că din motive politice nu află oportun ca numiţii oameni de ştiinţă să facă parte din „Astra". Românească regiune Brad – Hălmagiu nu se putea împăca cu astfel de măsuri ale unei oficialităţi care încerca să împiedice, chiar să zdruncine, unitatea cultural-ştiinţifică a românilor de pretutindeni. Lumina neamului nu putea fi ţinută sub obroc!

O lege care se părea că ar vrea să restaureze iarăşi libertatea minieră, ca pe timpul aplicării art. XXXIX din 1523 a lui Ludovic al II-lea, este legea minieră austriacă din 1854, prin care se consfinţea

dreptul de prim înscris pentru obţinerea permisului exclusiv de explorare asupra cercurilor perimetrice. Din dreptul de prim înscris deriva capacitatea de a obţine proprietatea minieră, adică concesiunea de exploatare. Mulţi crişeni, individual sau asociaţi, au obţinut cercuri perimetrice şi concesiunile de exploatare, pentru aur şi argint, în special hotare mici. Teritorii mari, acoperite cu cercuri perimetrice şi perimetre de exploatare au obţinut grofii Thóldalagi împreună cu Ribiczei, Kristiory. S-a deschis şi pofta familiei Weincheim care a obţinut concesiuni miniere pentru fier-mangan în regiunea Corbu-Dezna. Era perioada când

„Mincinosul de împărat" dăduse curs liber manifestării şovinismului maghiar. Gazeta ungurească „*Alföld*" din Arad ataca orice iniţiativă culturală românească. Chiar şi participarea românilor la înmormântarea lui Avram Ian-cu era considerată de „*Alföld*" ca faptă cu totul inadmisibilă.

În 1876, anul desfiinţării Comitatului românesc al Zarandului, erau în funcţiune minele asociaţiilor miniere „Ruda 12 Apostoli" şi „Sf. Ioan Evanghelistul" – Zdraholez (Zdranţi), cu o producţie totală de 105, 55 kg aur (cf. Lukács Lászlo, „*Az Erdelyi nemesfem bânyâszata*", anul 1879, p. 26).

Producţia micilor asociaţii şi întreprinderi crişene nu este menţionată de autorul citat. Concesiunile miniere, în 1876, aveau suprafaţa de 390, 824 m^2 proprietatea „Ruda 12 Apostoli" şi 329, 079 m^2 ale asociaţiei „Sf. Ioan Evanghelistul" – Zdraholez. Muncitori angajaţi 462 la prima asociaţie minieră şi 28 la a doua. Aurul se preschimba la Oficiul montanistic de schimb Abrud, Zlatna, Certej, Budapesta şi la Oficiul topitoarelor Zlatna, Certej, Lăpuşul românesc, Rodna şi la Monetăria din Viena. Totalul metalului schimbat la oficiile enumerate atingea de 1276, 4462 kg aur şi 2282, 9970 kg argint. Valoarea kilogramului de aur era de 1395 florini. În anul următor se constată o scădere a producţiei cu circa 100 kg aur. Mina asociaţiei „Ruda 12 Apostoli", numită de străini „Ruda Zwölf Apostol", avea filonul explorat în adâncime de 200 m.

AURUL ŞI LUCRUL CRIŞENILOR, FRUCTIFICATE DE GERMANI

În octombrie 1884, minele din Ruda, ale asociaţiei miniere „Ruda 12 Apostoli" au fost achiziţionate de către germanii din concernul „*Hârkortsche Bergiverke und Chemische înbriken Zu Schwelm*

und Hârkorter Actien – Gezellscimă Zu Gotha, Abtlieuung Rudacr 12 Apostel Gewerschaft".

Ceva mai târziu sunt achiziţionate minele societăţii „Sf. Ioan Evanghelistul" Zdrâholez, din sectorul Valea Morii şi Valea Arsului. Apoi rând pe rând, cad în mâinile străinilor micile concesiuni ale băştinaşilor din Musaru, Dealul Fetii, Valea Morii şi Valea Arsului. Minele lui Fugătă, ale lui Tovic Dan, Copos, Hârnicu, ale corporaţiei Certej, Aurora, Augustin, Sf. Petru, Măcăceşti, Trei Crai şi multe altele. Gurile de galerii miniere ale băştinaşilor rămân numai nişte puncte topografice de reper. Capitalul german înghite totul. Nepoţii nu uită că ei au avut cândva mine acaparate de marele capital german.

Conţii unguri şi urmaşii nobilimii române renegate, aflând de imensele bogăţii, probabil, au căzut în extaz, regretând înstrăinarea minelor crişene.

Conform datelor statistice aflătoare în arhiva Căpităniei miniere Zlatna (unele publicate de Weres Iosif), producţia de aur a săltat de la 105, 55 o kg aur, produs în 1876, la 467, 035 kg în 1888. În 1892, societatea germană exploatatoare preschimbă, la Oficiul de schimb, 654, 326 kg aur, deci producţia medie lunară este de 54, 527 kg. Această cifră nu reprezintă oglinda fidelă a producţiei aurifere, căci notoriu era faptul că toţi capitaliştii străini, intruşi în zonele aurifere, transportau aurul în ţările lor de baştină. Weres afirma că statistica pe 1892 sumează la cifra de 956, 9 kg producţia de aur preschimbată la Zlatna, dar producţia poate fi socotită la 1.600 kg, căci, zice el, este verosimil că întreprinderile ce lucrează cu capital străin transportă aurul în străinătate.

Fuga peste graniţă a aurului şi neraportarea exactă a datelor de producţie avantaja concernul străin intrus la Ruda şi Valea Morii scutindu-l de anumite taxe şi impozite. Osebit de aceasta, proprietarii minelor puteau saşi însuşească aur nativ cât le dorea inima. Aşa se explică faptul că în 1893 producţia de aur liber declarată este de 77 kg, deci cu mult mai mică decât cea raportată în 1892, care se cifra la 282 kg.

Capitaliştii şi bancherii germani căutau regiuni cu aur mult şi braţe de muncă ieftine. La Brad şi-au asigurat, până-n anul 1895, suprafaţa de 5.864.227 m^2 concesiuni de exploatare şi 99 de cercuri perimetrice de explorare.

Întreprinderea germană avea, în 1895, un număr de 1062 de

lucrători, din care 900 de bărbaţi, 14 femei şi 148 de copii. Erau consideraţi stabili numai 300 de lucrători, în raport de stabilitatea de lucru erau fixate salariile. Cei nestabili, provizorii, în general masa de mineri români, se încadrau în remuneraţia cu 1, 2 florini pentru şutul (schimbul) de 10 ore. Coloniştii unguri şi germani, aduşi din alte regiuni, aveau salariul între 1, 20 – 3 florini pe şut; cei care lucrau la galeriile de deschidere se plăteau cu 60 – 100 de creiţari. Femeile şi copii erau salarizaţi cu 30 – 5Greiţari. Schimbul pentru toţi era de 10 ore (conform Statisticei, anul 1895, arh. Căpităniei Min. Zlatna).

Observăm inechitatea proclamată prin diferenţierea salariului discriminatoriu pentru români. Cei care lucrează la galeriile de deschidere, au salariul înjumătăţit faţă de cei care lucrează pe filon, deşi osteneala minerilor în subterane este aceeaşi. Judecata germană: ne daţi aur mai mult, vă dăm salar mai mare.

Germanii aduc câţiva specialişti străini pentru conducerea săpării de puţuri şi suitoare. Pentru ei construiesc câteva clădiri, formând mici colonii. Locurile unde se construiesc coloniile au toponime româneşti. Una este colonia Valea Arsului, alta Valea Morii, comuna Crişcior. În străvechea aşezare montană Ruda ia fiinţă colonia Musariu şi colonia Ruda. Grelele lucrări subterane erau executate de românii din Zdranţi, Crişcior, Tărăţel, Valea Brad, Luncoiu de Sus şi de Jos şi alte comune învecinate.

Recrutând braţe ieftine de lucru, bătrâni, femei şi copii, se încarcă şi se transportă la şteampuri zeci de mii de tone de material din haldele vechi, care în medie conţineau două-trei grame de aur la tonă. Toate resturile de la cele 84 de săgeţi ale vechilor şteampuri şi 56 de instalaţii de amalgamare, existente în 1876, au fost apreciate ca rentabile pentru reuzinare.

După ce în 1889 au fost achiziţionate cuxele vechilor deţinători de părţi miniere şi, împreună cu ele concesiunile miniere, două instalaţii mari de prelucrare a minereului şi de extragere a aurului, au rămas stăpâne pe munca şi aurul crişenilor. Una era întreprinderea „*Harkort'sche Berg Werke*… Ruda 12 Apostoli", a doua „*Industrie Gezellschaft Geislinger Zu Gestiengn Goldbergbau Muszăr, în Brad*". Şteampuri cu grele săgeţi de fier (150 de kg săgeata) înlocuiesc treptat săgeţile şi şteampurile ţărăneşti. Munţii auriferi sunt tăiaţi cu sete pătimaşă. Puşcăturile dinamitei împrăştie bubuiturile puternice prin deschizăturile făcute în cele trei straturi de lavă vulcanică: andezite,

apoi dacite şi, din nou, andezite. Zgomoţul giganticelor instalaţii de şteampuri hăuie peste întreaga vale a Crişciorului, alergând să se izbească cu vuietul specific al altor şteampuri, situate la Racova din sudul Bradului.

După Bucium, Almaşu Mare, Baia de Arieş, şteampurile californiene cu săgeţi de fier, în greutate de 360 de kg săgeata, sunt instalate la Brad spre a face faţă nevoii crescânde de extragere a cantităţilor tot mai sporite de aur.

FANTASTICE RARITĂŢI SUBTERANE ÎN MUNŢII CRIŞENILOR

Capitalul german a intrat cu avidă lăcomie în ţara Crişenilor. Pentru europeni a avut efect senzaţional ştirea că, în 1890, în mina „Maria", de pe Valea Musariu, comuna Ruda, minerii au nimerit un bloc masiv de aur, în greutate de 57, 7 kg. Muzeul din Brad ar fi putut să se mândrească, peste milenii, cu o astfel de fantastică raritate filoniană. Dar, nemărginita sete de capital a acţionarilor germani i-a determinat să transforme în mărci miraculoasa şi inedita comoară, strânsă ca într-o pungă între pereţii andezitici ai galeriei „Maria". Mărunte sau mări-şoare lentile, lame, muşchi, pepite şi alte forme de metal preţios, au găsit şi almăşenii în mina „Toţi Sfinţii", roşieniijri vestitul filon „Contranţa", buciumanii în vechile mine din Vulcoiu-Corabia, unde cineva spusese că „se taie în aur ca-n mămăligă". Dar, ca în vechea mină din Ruda Musariu niciunde nu se aminteşte să se fi înregistrat un culcuş de aur care să uimească Europa. De multe ori s-au găsit firide din care aurul trebuie cules sau adunat, cum s-ar aduna nişte puişori fără aripi. Natura nu desăvârşeşte artistic formele – cum procedase mâna omului rafinat în cazul tezaurului de la Pietroasa, zugrăvit în alese cuvinte de Odobescu, sau cum arată multele relicve arheologice ca discurile şi vasele de aur descrise în *Getica* eruditului Vasile Pârvan, ori cum sunt obiectele de prin Banat (Sânnicolau Mare), de la Cioara şi altele, prezentate în lucrări arheologice – dar, ea, natura, a creat forme uimitoare, turnate în matriţele geodelor, cu grunzurile ţepoase ale siliciului cristalizat şi împodobit cu suave fire de aur.

Tentaţia capitaliştilor germani de a deveni singurii stăpâni ai filoanelor metalifere, în care puteau apărea stocuri de aur, ca în galeria „Maria", era nemărginită. Se fac salturi uriaşe în intensificarea exploatării miniere şi modernizarea instalaţiilor de prelucrare a minereurilor. Societatea capitalistă din Gotha, după ce se consolidează ca proprietară a minelor „Ruda 12 Apostoli", nu tolerează concurenţa,

ci acaparează minele asociaţiei „Sf. Ioan Evanghelistul" din Zdranţi, apoi – după cum relatează comisarul miner al Căpităniei miniere Zlatna, inginer Schweiger – în anul 1889 achiziţionează minele băştinaşilor de pe Valea Musariu (Ruda/, realizând producţia de 600 kg de aur anual. În anul 1899, firma germană jubilează ca stăpână a tuturor minelor de aur din regiunea Brad. Schweiger, în 1906 relata: „În 1870 în minele de la Ruda lucrează 450 de lucrători, în 1890 – 960 de lucrători; în 1896 – 1.500 lucrători; în 1899 – 2000 de lucrători; în 1900 numărul lucrătorilor se ridică la 3.000. În 1902 producţia de aur atinge cifra de 100 kg aur lunar. În 1905 producţia de aur este de 1.700 kg. În câteva luni din anul 1906, după datele statistice, producţia de aur din regiunea Brad era de 200 kg lunar. Deci, se preconiza producţia de 2.400 kg anual.

După ce reuşise să stăpânească întreg mineritul din excepţional de bogata regiune auriferă, în 1899, firma germană a construit marile instalaţii de şteampuri californiene de la Gura-Barza, anume în Valea Crişului, între comunele Tărăţel şi Crişcior. Capacitatea de prelucrare a instalaţiilor depăşea 150.000 tone minereu anual.

Se abandonează şteampurile vechi. Autoritatea minieră nu a înregistrat date complete asupra cifrei exacte a producţiei de aur, fiindcă influenta societate „Ruda 12 Apostoli" (rezultată din contopirea fostelor întreprinderi miniere amintite) nu raporta cifrele exacte privind producţia, mai ales de aur nativ şi nici cantitatea *şlicurilor* trimise în Germania, pentru extragerea metalelor nobile. La forurile miniere se cunoştea numai faptul că producţia societăţii „Ruda 12 Apostoli" depăşeşte cifra de 2000 kg anual.

Statul german căuta aurul şi-l plătea bine, căci se întrevedea izbucnirea Războiului Balcanic, care putea să genereze conflicte în Europa. Aurul era binevenit pentru consolidarea monedei, mai ales în timpurile de vrăjmăşie între popoare.

Germanii, aterizaţi la Brad în 1884, preschimbă la Oficiul de schimb statal 2002 kg de aur, în anul 1912. În anii următori şi-n timpul războiului mondial patriotismul prusac dă dovadă de şovinism şi trece peste interesele altor naţiuni. Se comunică date inexacte despre producţia metaliferă. E de neconceput, pentru cine cunoaşte regiunea auriferă, ca, de unde în 1912 se recoltaseră aproape 940 kg aur liber, să scadă acest aur în aşa fel încât în 1918 abia să se fi extras din întregul ţinut crişean numai cantitatea de 610 kg, cât i s-a raportat

căpităniei miniere. În realitate, peste tot pe unde ajungeau germanii, în victoriile războinice, storceau produsele solului, subsolului şi vlaga energiilor umane. Ca un tiran, învingătorii aveau scopul să îngenuncheze şi să-l umilească nu numai pe adversarul politic, ci întreaga populaţie paşnică. Spre Germania era „musai" să plece produsele agricole, animalele domestice şi, împreună cu acestea, se răpea aurul Transilvaniei, tezaur mărit de importante cantităţi din ţara Zarandului. Dacă în vreme de pace populaţia regiunilor miniere era sociologic caracterizată de Căpitănia minieră Zlatna, populaţie de mineri de la care se obţinea cea mai ieftină forţă de muncă, apoi, în timpul războiului, lucrătorii mobilizaţi pentru lucru, precum şi cei de la vetrele lor, erau trataţi ca nişte adevăraţi iobagi, cum fuseseră în timpul lui Ribiczei şi Kristiory, dinaintea revoluţiei lui Horea.

Uneori jugul fusese atât de apăsător încât riscau să flămânzească, declarându-se grevă. Amintim greva din perioada 12 iunie – 1 iulie din anul 1909, când lucrătorii de la „Ruda 12 Apostoli" au cerut sporirea salariilor şi condiţii mai umane de lucru (cf. pachetului 213/1909 Căpitănia Minieră Zlatna).

Nu întotdeauna s-au putut declara greve organizate. De cele mai multe ori lucrătorii îşi exprimau nemulţumirea absentând de la lucru. Registrele de pontaj din arhiva amintită şi „Ruda 12 Apostoli" fac dovada indiscutabilă despre acest mod de luptă al minerilor.

În 1919, străinii exploatatori ai aurului de la Brad sperau că la încheierea păcii generale nu se va recunoaşte hotărârea Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia. Deci, direcţiunea societăţii „Ruda 12 Apostoli" cu directorul ei, Bruchner Leonard, sfidau muncitorimea cu remuneraţii de mizerie. Se sabota producţia nedeschizându-se fronturile de lucru pe filoanele cu conţinut mai bogat în aur. Se refuza reangajarea lucrătorilor întorşi din război şi reprimirea în lucru a sărăcimii lipsite de terenuri agricole şi alte mijloace materiale de hai. Voia Bruchner, cu tot dinadinsul, ca românii să-i blesteme pe cei ce luptaseră ca opinca românească să păşească odată pe treptele parlamentului din Budapesta.

Lucrătorii nu mai suportă să fie loviţi în continuare în demnitatea lor. Nu mai pot tolera să rămână la discreţia societăţii germane. Nu mai pot permite să fie batjocoriţi şi flămânziţi, căci, spuneau ei, „din 2, 5 kg de cucuruz cât capătă un muncitor pe lună, nu se poate trăi". Lucrătorii nu mai tolerează sclavia, se intră în acţiune.

O ENERGICĂ SOMAŢIE

Într-un memorandum din 1 iulie 1919 lucrătorii îl somează pe directorul Bruchner Leonard ca până-n 6 iulie să le acorde salariile sporite şi să le asigure aprovizionarea ca să poată ajunge la condiţii de viaţă omenească. Ca urmare a nepăsării patronatului se declară greva. Nimeni nu mai are voie să intre în mine. Consiliul Diligent ordonă o anchetă condusă de românul inginer Andrea. De comun acord cu delegaţia lucrătorilor se hotărăşte ca societatea germană să satisfacă cererile lucrătorilor. Se pretinde: aprovizionarea ritmică cu articole şi alimente, la preţurile maximale; să se reprimească la lucru muncitorii co-ediaţi; se impune obligaţia de a se munci cu efectivele până la 75% din numărul lucrătorilor care fuseseră înainte de izbucnirea războiului; se formează comisii compuse din lucrători pentru stabilirea preţului muncii în acord şi pentru controlul distribuirii alimentelor (acinr. 728/1919, Căpitănia minieră Zlatna)

S-a făcut un pas pozitiv spre progresul social al minerilor, dar extrem de mic, raportat la promisiunile mari făcute de Amos Frâncu în 1918.

Decretul nr. VII al Consiliului Dirigent, din 1919, menţine căpităniile miniere, dar cu restricţii asupra acordării şi înstrăinării concesiunilor miniere şi a permiselor de explorare. În 1920 apare la Bucureşti decretul-lege nr. 2447, prin care se dispune trecerea în competenţa Ministerului Industriei şi Comerţului acordarea drepturilor miniere şi aprobarea tranzacţiilor privind patrimoniul minier. Consiliul Dirigent este desfiinţat. Începe marea vânătoare a altor înfometaţi capitalişti după preţioasele substanţe ale solului. Lucrătorii simt pe propria piele că lucrurile nu merg bine. Se speră ca transilvăneanul Dr. Petru Groza, intrat în guvernul Averescu, să determine guvernul să aplece urechea la păsurile mulţimilor strâmtorate de lipsuri. La orizontul social nu apare nicio urmă de ameliorare. Lucrătorii industriali din toată ţara sunt tot mai copleşiţi de nevoi. O grevă generală se declanşează la 1 octombrie 1920 (conf. act. 4 şi 240/1920, pach. 302/1921, Arhiva Căpităniei Miniere Zlatna)

Deţinătorii de capital, bancherii, oamenii de afaceri şi îmbogăţiţii de război alergau să-şi plaseze capitalul în întreprinderi rentabile. Aurul îi fascina pe germanii de felul lui Bruchner şi Sieber de la Brad. Societatea lor auriferă era pusă sub sechestru, măsură luată de Consiliul Dirigent împotriva foştilor inamici. Afaceristul Ion Gigurtu

avea relaţii cu prusacii de pe timpul ocupaţiei germane, când era inginer şi proprietar al zăcămintelor de mică din judeţul Gorj. Intrând în partidul poporului, de sub prezidenţia generalului Averescu, Gigurtu se orientează bine, cam de pe unde ar putea înfuleca nu un ciolan, ci munţi întregi. Prin Transilvania se putea găsi ceva potrivit, că doar învăţase la Freiburg pe unde sunt zăcăminte de cărbuni, gaz metan, fier, ba chiar şi importante filoane de aur. Se cumpără acţiunile societăţii „Ruda 12 Apostoli" cu suma de 15 milioane de mărci. Preţul cumpărării se va plăti în rate şi cu banii rezultaţi din valorificarea aurului de la Brad. O afacere mai strălucită pentru Gigurtu şi mai fatală pentru crişeni nu se putea imagina. Generalul, eroul de la Mărăşti, îşi îngropa faima vitejiei de război printr-o escaladare, nu prea onorabilă, la prezidenţia societăţii anonime „Mica", contopită cu „Ruda 12 Apostoli". Generalul nu mai guvernează un stat, ci îi exploatează, cu Gigurtu, pe urmaşii lui Crişan. Dividendele acţionarilor cresc de la 2, 6% în 1921, la 50% în 1922 şi la 59, 7% în 1923. Societatea „Mica – Ruda 12 Apostoli" se constituie cu capitalul de 24.632.000 lei. Apoi capitalul creşte vertiginos. Afaceriştii câştigă. Ce se întâmplă cu minerii? Răspunsul ni-l dau lucrătorii: „Regiunea noastră este una din cele mai sărace… Singura bogăţie se compune din minele de aur, proprietate a societăţii „Mica – Ruda 12 Apostoli", al cărei preşedinte de consiliu de administraţie este tata Averescu.

În bilanţul din 1923 se arată un venit net de 45 de milioane de lei, adică 150% venit la capitalul minelor". Aşa spun muncitorii în memoriul lor.

Cum se reflectă situaţia lucrătorilor ne arată memoriul crişciorenilor: „Muncitorilor, – pe lângă că sunt plătiţi mţii rău decât orice muncitor din ţară – în iarna trecută, în mod arbitrar, salariile le-au fost reduse cu 25% şi scumpetea în acest interval a crescut simţitor". Direcţiunea a mers cu îndrăzneala până la extremitate şi a respins cererea muncitorilor. În memoriu se accentuează că, din numărul muncitorilor, 90% sunt români „moţi, băştinaşi, urmaşi ai lui Avram Iancu, cu care toţi deopotrivă se mândresc".

În 18 septembrie 1925 lucrătorii de la exploatările societăţii „Mica" intră în grevă. Ei se adresează presei pentru sprijin.

În martie 1926, echipa ministerială Averescu se instalează iarăşi la putere. Şomajul se răspândeşte virulent, ca o molimă ucigătoare. Fratele meu, Petru Popa, este angajat la minele de sub dominaţia lui

Gigurtu. Încerc şi eu o angajare. Vizitez minele Musariu. Întâlnesc murdărie prin galerii şi aer pestilenţial în multe locuri ale minelor. Muncă umilitoare. Ciocoiul Gigurtu, cum îi spuneau lucrătorii, voia ca angajaţii să tacă şi să acţioneze ca sclavii atinşi de muţenie, nu ca sclavii de talia unui Spartacus. Nu m-am înrolat între sclavi. Fratele meu a plecat peste trei luni. Nu am acceptat cărarea morţii pe care îşi risipeau viaţa 1.800 de lucrători, sub disciplina de fier a germanofilului Gigurtu, flancat de un director total lipsit de sentimentul umanităţii, pe nume Adolf Sieber.

Minerii nu tac. Îşi descriu condiţiile lor de viaţă amară ori de câte ori întâlnesc un om cu răbdare să-i asculte. Un vizitator, D. Moldovan, prinde într-un crâmpei de articol mărturisirile minerilor şi le publică în revista „Societatea de mâine", din octombrie 1926. Se sesizează şi moţul dr. Emil Dandea, comisar al guvernului pentru problemele moţilor, dar rămân indiferenţi Averescu, Gigurtu, Sieber. Mişelnica exploatare se continuă. Acţionarii îşi dublează şi îşi triplează capitalul. Dividendele căşunează venituri uimitoare. Cu cât curge mai mult aur în sacul fără fund al patronatului, cu atât mai mare le devenea teama că acesta se şi fură. Agenţii, jandarmii şi paznicii îşi aruncă ochii după fiecare miner. Nu se acordă salarii corespunzătoare cerinţelor de trai ca lucrătorii să nu poată ajunge la acumulări de bani şi astfel să devină mai independenţi, mai luptători pentru ieşirea din neosclavia fanariotă. Câtă sfidare pentru capitalul om, când un adult de 14 – 18 ani primeşte doar salariul între 25 – 30 de lei pe zi! Ce inimă împietrită pot avea milionarii?! Ei nu au sentimente umanitare. Capitalul trebuie să crească de la 24 de milioane în 1920 la 100 de milioane în 1926.

Altfel gândea şi rostea o voce competentă, dr. Iu-liu Moldovan, directorul Institutului de Igienă Cluj: „… munca să fie astfel organizată încât capitalul uman să nu fie exploatat până la compromiterea vitalităţii lui sau până la distrugerea completă în folosul unui număr restrâns de interesaţi străini de interesele biologice ale neamului. Munca trebuie să fie astfel organizată încât să nu fie o sarcină grea şi anevoioasă pentru cel ce o săvârşeşte, ci o datorie plăcută, rezultată dintr-o necesitate biologică. Exploatarea brutală şi antibiologică a capitalului uman, statul e dator să o reprime…" (vezi „*Societatea de mâine*", anul 1926, p. 360).

În fruntea guvernului era generalul Averescu, la „Mica", director general Gigurtu, director Sieber, iar ministru reprezentând Ardealul

iarăşi Petru Groza.

Dictonul „Munţii noştri aur poartă, noi cerşim din poartă-n poartă" nu încetează. Când oamenii bat pe la uşile îmbogăţiţilor de război şi nu li se dă de lucru, ei completjteză versul: „Munţii noşti de aur plini, noi cerşim pe la străini". Shăinii de la „Mica Ruda 12 Apostoli" au substanţiale profituri şi din valorificarea concentratelor aurifere în Germania, dar ţara este păgubită datorită metalelor neferoase rămase gratuit fabricilor germane cărora li se trimit pentru aplicarea unui procedeu modern de extracţie şi afinare. „Mica" ar fi avut datoria să contribuie la modernizarea uzinelor statului din Zlatna ca să se poată extrage toate substanţele aurifere din minereurile regiunii. Acţionarii aveau beneficii mari, permiţându-şi luxul să le dea ceva gratuit germanilor. Capitalul societăţii Mica face salturi importante. De la 24 de milioane, în 1920, recrudescenţa se vădeşte prin piscurile atinse de 125 de milioane în 1929; 170 de milioane în 1935, la 250 de milioane se ridică plafonul capitalului în 1936. Se remarcă prosperitatea prodigioasă la partida capitalului, stagnare şi tuberculoză în lumea lucrătorilor. Dacă, unde şi unde, un lucrător ridică o casă din cărămidă, acoperită cu ţiglă, apare bănuiala că omul gozăreşte aurul. Gozăreau minerii cu gramul, traficau aurul cu toptanul deţinătorii acţiunilor de la societatea anonimă „Mica". Când marea criză bântuia prin munţi şi-n ţară, în anul 1931, „Mica" realiza producţia de aur declarată de 2236 kg. Gigurtu triumfa, pe când guvernul prezidat de Nicolae Iorga nu era în stare să achite salariile învăţătorilor. Se impunea lămurirea. Adevărul să nu rămână sub oboroc. Aurul trece prin Curtici, Oradea şi Halmei către iubitorii de metal de peste graniţele româneşti. Îl sesizez pe comisarul moţilor, dr. Eugen Dunca din Cluj, că este păgubitoare pentru statul român evaziunea aurului. Trebuia să se ia măsuri.

O EXCURSIE LA *PIATRA CAPREI*

Suntem în 1936 mari amatori de drumeţii şi peisaje încântătoare. Un grup de vreo douăzeci de persoane întreprindem obişnuitele noastre excursii la magnificele stânci de calcar, apropiate unele de altele ca pentru îmbrăţişare, stânci pe unde, mai demult, apărea capra neagră. Oamenii din Zlatna, Pătrânjeni, Valea Mică şi Feneş au botezai semeaţă stâncă „Piatra Caprei". În excursii cu noi de multe ori veneau excursionişti bucureşteni, dornici după anul unirii să cunoască ţara tribunilor. Într-una din aceste excursii s-a nimerit să fie

un om cu o înfăţişare foarte plăcută, maniere alese, vorbe şi aprecieri măgulitoare la adresa moţilor. Se prezentase simplu: Pârăianu. Ştia că moţii trăiesc din lipsuri, deşi produc aur. Simţeam datoria să-l lămuresc spunându-i: „Minerii Munţilor Apuseni produc aurul pentru îmbogăţirea străinilor. Cantităţi importante de aur pleacă peste graniţele Transilvaniei. O măsură radicală se impune, anume ca Banca Naţională să înfiinţeze oficii proprii de schimb unde saşi prezinte aurul oricare deţinător, plătindu-i-se preţul mondial curent. Oficiul de schimb al Băncii Naţionale să fie investit cu dreptul de control al producţiei până la frontul de lucru. Să se etatizeze complexul de bunuri miniere ale societăţii „Mica" şi ale afiliatelor ei. Moţii vor fi mulţumiţi numai când aurul va fi exploatat şi valorificat de ei, sub forma unor mari asociaţii de producţie în care să prevaleze principiul cointeresării lucrătorilor la beneficiul întreprinderii şi această cointeresare să fie reală, pragmatică, nu parodie, cum se întâmplă la exploatările miniere ale statului (Rimma). Noi vom susţine că „Mica – Ruda 12 Apostoli" a ajuns în posesia filoanelor de aur din sectorul Ruda – Crişcior – Zdranţi prin abuz şi putea? în timpul guvernării averescane, din 1920, deoarece drepturile miniere ale societăţii *Rudae zwolf Apostel* trebuiau sechestrate ca bunuri ale foştilor inamici de război, aşa că statul român ar fi urmat să devină proprietarul minelor de aur.

Excursionistul străin intempestiv mă întreabă: „Aveţi pe aici legionari şi comunişti?" Răspund: „Pe aici trăiesc numai urmaşii lui Horea şi Avram Iancu. În Zlatna activăm sub egida Astrei în Cercul cultural „Avram Iancu", iar tineretul „Astrei" are organizaţia „Şoimii Carpaţilor". Ne preocupă achiziţionarea unei case culturale care să poarte numele patronimic al martirului Petru Dobra. Noi suntem însetaţi de cultură, de unire şi nu de învrăjbire politică. Noi, tineretul şoimăresc, ne adunăm în formaţii corale, facem teatru, şezători şi exerciţii de educaţie fizică – sport de masă. Unii spun că legionarii care încearcă o propagandă pe aici sunt supăraţi că din cauza şoimilor nu pot înjgheba un cuib legionar. Muncitorii uzinelor Zlatna sunt sindicalişti. Au organizaţie pentru apărarea intereselor lucrătorilor. Ei sunt alături de noi, de astrişti şi participă activ la manifestaţiile culturale, artistice şi sportive. Nimeni nu se declară comunist sau legionar. Sunt mândri de a-şi spune români. Nemulţumiri există şi noi scriem şi vorbim liber şi îndrăzneţ despre ele. În presă ne facem ecoul protestelor împotriva nedreptăţilor, contra revizioniştilor unguri şi

formulăm soluţii, dorind ca moţii să obţină toate împlinirile pentru care şi-au dat viaţa şi sufletul Horea şi Avram Iancu.

În presă a apărut un articol de-al nostru cu titlul: „Să nu se mai fure aurul moţilor”. Cum se practică un asemenea furt? mă întreabă interlocutorul. Răspund: „Istoria e lungă şi subiectul nu poate fi analizat exhaustiv, ci numai parţial, printr-o serie de comunicări al căror început vrea să fie cel la care vă referiţi. E regretabil că ziarul „Curentul” nu ne-a publicat în continuare articolele. Sunt convins că societatea Mica a sacrificat puţin aur ca să estompeze elanul ziariştilor care s-ar încumeta să arate nişte adevăruri ce nu sunt pe placul milionarilor”.

„Să-mi trimiteţi mie articolele şi eu le voi transmite cotidianului „Universul” spre publicare”, îmi zice interlocutorul, întreb: „Care este adresa dumneavoastră?” Răspuns cu rezonanţe uluitoare: „Sunt generalul Pârăianu, comandantul jandarmeriei statului!”

Ce am făcut, bine sau rău, cu relatările mele? Am făcut bine fiindcă s-au întreprins acţiuni ce vor avea darul să arunce o lumină asupra marilor traficanţi ai preţiosului metal.

Au fost începute cercetări şi urmăriri. S-a constatat că aurul are canale de scurgere prin Curtici, Cluj, Oradea, Baia Mare şi Halmei, spre alte meleaguri. Unde se găsea izvorul cu cea mai bogată emergenţă auriferă?

În zorii unei dimineţi, un general de jandarmerie supraveghea mersul descinderilor pe la domiciliile marilor boieri ai metalului. Câteva sute de kilograme ale nobilei substanţe au fost declarate confiscate. Orăşelul Brad se situa în fruntea depozitarilor de aur la domiciliul „mahărilor”, cum îi numeau minerii pe satrapii lor.

Reportajele trimise de mine şi publicate în „Universul” privind istoricul mineritului aurifer, iniţial, aveau audienţă. Deodată euforia a încetat ca focul stins de potopul unei ploi torenţiale.

Printr-un articol publicat în revista „Libertatea”, finanţată de societatea Mica, Dinopol – ajuns, în 1934, director general al societăţii „Aur” din complexul Mica – protesta vehement faţă de percheziţiile domiciliare făcute devjafl Harmi ca la nişte bandiţi, autorul exprimându-se că faţă de statul în care se practică astfel de metode el, „boierul”, nu poate avea nici măcar un rest de deferentă.

Până la sesizarea revistei „Libertatea”, trimisesem unsprezece reportaje la „Universul” şi continuam scrierea altora, căci multe erau

de scris despre felul cum, de secole, se practica furtul aurului moţilor. După patru reportaje apărute, marele cotidian a încetat publicarea celor relatate de mine. Generalul Pârăianu şi guvernatorul Băncii Naţionale, Mitiţă Constantinescu, mă încurajau, cerându-mi să atac fără rezervă, căci este necesar ca opinia publică să-i cunoască pe cei ce facilitează, în diferite feluri, exodul aurului românesc. „Cei care păstrează aurul în tezaurul personal, ca şi cei care-l trec peste graniţă, sunt duşmanii neamului românesc", spunea Mitiţă Constantinescu.

După descinderea făcută de jandarmi şi articolul lui Dinopol, guvernatorul Băncii Naţionale şi-a schimbat opiniile cu o întorsătură de 180 de grade şi şi-a cerut scuze publice pentru cele întâmplate.

Într-o audienţă la guvernatorul Mitiţă Constantinescu, acesta mi-a răspuns: „Coaliţia aşilor aurului, pe care am voit s-o dărâmăm, dispune de forţe invincibile..."

Cer relaţii de la „Universul", dar nu sunt primit de directorul Stelian Popescu, ci de un alt director ce se numea Zaharov. Acesta îmi spune: reportajele dumneavoastră sunt oprite din „înalt ordin". De la cine emana înaltul ordin n-am aflat. Am rămas cu credinţa că nu era de la Tătărăscu, primul ministru al guvernului liberal, ci de la altcineva de rang mai înalt.

Spusele lui Cristofor Columb că „aurul este tot ce există mai măreţ" deveneau deviza potentaţilor din cârdăşia lui Gigurtu. Acesta visa să-l întreacă în bogăţie pe regele Priam, dar nu şi-n măreţia patriotică şi morală a legendarului rege. Aurul nu a constituit o pavăză bună pentru Priam în războiul troian. Metalul aduce foloase numai atunci când serveşte prosperitatea întregului popor. Acest lucru trebuia să-l ştie şi Gigurtu cu înalţii lui protectori.

Grupul Mica se făcea a nu şti nimic despre luptele moţilor abrudeni, zlătneni şi crişeni. Scrisul nostru, mai ales începând cu capitolul „Moţii revendică subteranele aurifere", trebuia să-i înzestreze pe moţi cu arma ideologică în lupta celor care stăruie să fie stăpâni asupra regiunii pe unde domni au fost cândva Gelul şi Menumorut.

Nu am fost înţeleşi în lupta noastră nici de prea mulţi gazetari, nici de câţiva scriitori, al căror scris era atât de necesar pentru a aduce un dram de bunăstare în viaţa neobosiţilor săpători în cremenea falnicilor munţi.

TRĂIESC CEI CARE LUPTĂ

Cam printr-un astfel de dicton exprimase Victor Hugo o părere

de-a sa. Au experimentat înaintaşi şi experimentăm şi noi că viaţa este o luptă. Şi nu este deloc uşoară când forţe antagoniste se ridică, asemănător uraganelor nimicitoare, potrivnice binelui social. Valabilitate eternă are îndemnul lui George Coşbuc: „O luptă-i viaţa, deci te luptă!”. Pe drumul luptei am apucat şi noi. Am militat să evidenţiem, prin proiectarea unul fascicul de lumină, asupra practicilor rele ale celor ce voiau să acumuleze aurul moţilor. Ne era greu să tăcem. Sporise numărul luptătorilor pentru mai bine. Ştiam de la Petru Maior deviza *M anevoie este a grăi adevărul*. Totuşi el, adevărul, trebuia grăit. Ministrul Industriei şi Comerţului, Valer Pop, prin a lui concepţie avocăţească despre minerit, lovise puternic în interesele de viaţă şi de muncă ale moţilor. Apoi căutau să ne zdruncine moralul cei care au oprit publicarea articolelor noastre în „Universul”. Cu anevoie este a grăi adevărul când banul lui Iuda circulă şi corupe suflete naive sau interesate. Să vezi cum se practică nedreptatea socială sau înşelăciunea odioasă, iar tu, om de omenie, să taci, înseamnă să te faci complice cu detestabilul făptaş.

Era în ziua când micii producători de la Roşia Montană, Bucium şi bazinul Almaş-Techereu-Poiana, veniseră cu şlicurile (concentrate miniere) să le predea spre prelucrarea finală la Uzinele metalurgice şi metalo-chimice Zlatna. Era o veche uzanţă ca din grămada şlicu-lui să se colecteze probe – în prezenţa delegaţilor unui comitet ad-hoc, format din reprezentanţii minerilor producători – apoi pe baza buletinelor de analize, Uzina achita contravaloarea produsului. Un regulament al preschimbării şlicului stabilea procedura de urmat ca să nu se ivească înşelăciuni. Tânărul şef al Uzinelor Zlatna s-a gândit să aplice alte metode de preschimbare a concentratelor. Minerii nu se arătau mulţumiţi de metoda aplicată. În mintea lor se născuse bănuiala că unii pres-chimbători de şlicuri ar putea fi favorizaţi, alţii înşelaţi, prin noua practică. Îndeosebi aveau nemulţumirea că analizele chimice din şlicurile socrului şefului Uzinelor arătau întotdeauna un conţinut mai mare de metal nobil, pe când ale unora dintre ei nu arătau nici măcar cât să acopere cheltuielile generate de extracţie şi cărăuşie de la mari distanţe până la Zlatna.

Nemulţumiţii au venit la Direcţia Regională Minieră Zlatna (vechea Căpitănie) să reclame ceea ce ei numeau o nedreptate. Şeful autorităţii miniere era în deplasare. Minerii mi-au relatat că nu sunt de acord cu şicanele ce li se fac. Mi-au cerut să scriu în „Miniera” despre

necazurile lor. Chiar mi-au reproşat moţeşte că articolul meu cu titlul „Uzinele Metalurgice şi Metalo-Chimice Zlatna" (publicat în „*Miniera*" nr. 4/1935) nu este onorat prin fapte corecte de către şeful Uzinei. În conversaţia cu minerii am subliniat că în articol relevam faptele pozitive, afirmând că elementele româneşti au capacitatea ştiinţifică şi competenţa de a-i înlocui pe specialiştii străini, veniţi la noi să se îmbogăţească în mod rapid; că industria naţională merită toată atenţia şi solicitudinea din partea guvernanţilor care au datoria imperioasă să capteze, în folosul neamului, ştiinţa, capacitatea de muncă şi toată energia acelora care, dându-şi seama de imperativul vremii, caută să se consacre pe câmpul promovării binelui obştesc.

Din câte mi se relatau, rezulta că oamenii trudei sesizau anumite abateri de la datinile procedurale corecte, obişnuite în trecut la valorificarea şlicurilor.

Pentru faptele meritorii am apreciat, în articolul din 1935, calităţile şefului uzinelor. Se cuvenea, însă, ca atunci când omul greşea să fie avertizat că s-a abătut de la cărarea eticii şi dreptăţii. O presă cinstită şi obiectivă era datoare să combată răul. Aşa învăţasem eu din prelegerile de ziaristică audiate ca student. Călăuzit de astfel de principii am scris articolul pentru „*Universul*" şi „*România nouă*", prin care îi avertizam că procedura inovată de şeful Uzinelor Zlatna generează nemulţumiri. Amintitul şef a considerat că spusele mele sunt calomnii la adresa sa şi a cerut justiţiei să fiu condamnat ca unul care loveşte în prestigiul unei autorităţii statale române. Omul atfa neamuri sus-puse şi era sigur că voi fi aruncat în temniţă.

Tribunalul Cluj – în competenţa căruia cădeau procesele de presă – a găsit că prin cele scrise, în mod just am criticat conducerea Uzinelor şi a respins denunoprit publicarea articolelor noastre în „Universul". Cu anevoie este a grăi adevărul când banul lui Iuda circulă şi corupe suflete naive sau interesate. Să vezi cum se practică nedreptatea socială sau înşelăciunea odioasă, iar tu, om de omenie, să taci, înseamnă să te faci complice cu detestabilul făptaş.

Era în ziua când micii producători de la Roşia Montană, Bucium şi bazinul Almaş-Techereu-Poiana, veniseră cu şlicurile (concentrate miniere) să le predea spre prelucrarea finală la Uzinele metalurgice şi metalo-chimice Zlatna. Era o veche uzanţă ca din grămada şlicu-lui să se colecteze probe – în prezenţa delegaţilor unui comitet ad-hoc, format din reprezentanţii minerilor producători – apoi pe baza

buletinelor de analize, Uzina achita contravaloarea produsului. Un regulament al preschimbării şlicului stabilea procedura de urmat ca să nu se ivească înşelăciuni. Tânărul şef al Uzinelor Zlatna s-a gândit să aplice alte metode de preschimbare a concentratelor. Minerii nu se arătau mulţumiţi de metoda aplicată. În mintea lor se născuse bănuiala că unii pres-chimbători de şlicuri ar putea fi favorizaţi, alţii înşelaţi, prin noua practică. Îndeosebi aveau nemulţumirea că analizele chimice din şlicurile socrului şefului Uzinelor arătau întotdeauna un conţinut mai mare de metal nobil, pe când ale unora dintre ei nu arătau nici măcar cât să acopere cheltuielile generate de extracţie şi cărăuşie de la mari distanţe până la Zlatna.

Nemulţumiţii au venit la Direcţia Regională Minieră Zlatna (vechea Căpitănie) să reclame ceea ce ei numeau o nedreptate. Şeful autorităţii miniere era în deplasare. Minerii mi-au relatat că nu sunt de acord cu şicanele ce li se fac. Mi-au cerut să scriu în „Miniera" despre necazurile lor. Chiar mi-au reproşat moţeşte că articolul meu cu titlul „Uzinele Metalurgice şi Metalo-Chimice Zlatna" (publicat în „*Miniera*" nr. 4/1935) nu este onorat prin fapte corecte de către şeful Uzinei. În conversaţia cu minerii am subliniat că în articol relevam faptele pozitive, afirmând că elementele româneşti au capacitatea ştiinţifică şi competenţa de a-i înlocui pe specialiştii străini, veniţi la noi să se îmbogăţească în mod rapid; că industria naţională merită toată atenţia şi solicitudinea din partea guvernanţilor care au datoria imperioasă să capteze, în folosul neamului, ştiinţa, capacitatea de muncă şi toată energia acelora care, dându-şi seama de imperativul vremii, caută să se consacre pe câmpul promovării binelui obştesc.

Din câte mi se relatau, rezulta că oamenii trudei sesizau anumite abateri de la datinile procedurale corecte, obişnuite în trecut la valorificarea şlicurilor.

Pentru faptele meritorii am apreciat, în articolul din 1935, calităţile şefului uzinelor. Se cuvenea, însă, ca atunci când omul greşea să fie avertizat că s-a abătut de la cărarea eticii şi dreptăţii. O presă cinstită şi obiectivă era datoare să combată răul. Aşa învăţasem eu din prelegerile de ziaristică audiate ca student. Călăuzit de astfel de principii am scris articolul pentru „*Universul*" şi „*România nouă*", prin care îi avertizam că procedura inovată de şeful Uzinelor Zlatna generează nemulţumiri. Amintitul şef a considerat că spusele mele sunt calomnii la adresa sa şi a cerut justiţiei să fiu condamnat ca unul

care loveşte în prestigiul unei autorităţii statale române. Omul atua neamuri sus-puse şi era sigur că voi fi aruncat în temniţă.

Tribunalul Cluj – în competenţa căruia cădeau procesele de presă – a găsit că prin cele scrise, în mod just am criticat conducerea Uzinelor şi a respins denun

174

175

tul acuzatorului. Deci regulile vechi, privind valorificarea şlicurilor, trebuiau respectate. Micii producători şi arendaşi mineri, împreună cu mine, păcătosul urmaş al unei familii de iobagi mineri, am triumfat. Prin cele derulate m-am oţelit în convingerea că a lupta pentru promovarea adevărului şi dreptăţii seamănă a fi virtute.

STOP ÎNŞELĂTORIILOR

Dacă este o regiune în care câte un înşelător să-şi poată practica, fără teamă, „meseria", apoi putem spune că „ţara aurului şi a mizeriei" este un plai deosebit de favorabil amatorilor de aventuri şi escrocherii, uneori mărunte, alteori mari, mergând până la traficul aurului peste graniţă, despre care am pomenit deseori. S-a relevat că, pe timpul împărătesei austro-ungare, Maria Tereza, un puşcăriaş, bandit şi escroc, a făcut mult rău moţilor, locuitorilor de pe Valea Arieşului şi Abrud. Despre el, ungur, tâlhar şi jefuitor a scris memorandistul Rubin Patiţia în cartea sa *Ţara ţopilor* (pp. 24 – 27).

După 1930, un oarecare Beliga tâlhărea între Bulbuc şi Meteş, chiar l-a ucis pe un preotul ortodox al comunei Meteş, un urmaş al preotului paşnic din 1848, care-i ocrotea în casa sa pe ungurii fugiţi din calea românilor răsculaţi din regiunea Zlatnei.

Chiar şi în micul Ampelum un poştaş a fost ucis, ceea ce a constituit un supărător eveniment pentru cetăţenii orăşelului în care, de multe decenii, nu se înregistrase vreo crimă.

Cu timpul au fost identificaţi şi deferiţi justiţiei trei minoritari pentru trafic cu aurul. Au primit uşoare pedepse, iar unul dintre ei, pe nume Werner, după condamnare a trecut în Ungaria, scăpând astfel cu câteva luni de temniţă.

Cam tot atunci era unul care speria cu câte o pocnitură de flintă pe directorul societăţii „Minele de aur Breaza-Zlatna". Ungurul, şofer al acestuia poza ca întru apărarea directorului, un inginer venit cu paşaport de refugiat ţarist.

Prin 1935 a reapărut în Zlatna o persoană care prin 1917

încasase ceva capital de la locuitori pentru o unitate economică, apoi a dispărut fără urmă. Zlătnenii au auzit că dispărutul a ajuns în Budapesta, unde i se spunea Czipo kilrâly (regele pantofilor). A dispărut şi din capitala Ungariei şi a ajuns la Viena, unde-şi zicea că este profesor specialist în pielărie. Prins cu nereguli a fost expulzat din Viena. Ajuns la Ploieşti s-a căsătorit cu o profesoară onorabilă. A înmănuncheat într-un volum diferite reclame despre încălţămintea zisă ortopedică, dar a făcut greşeala că s-a intitulat profesor şi fiu al unui protopop. A trimis volumul la diferiţi oameni politici căutând să încaseze câteva mii de lei de la binevoitorii sprijinitori. Voia să încaseze mia şi de la prim-ministrul ţării, prof. Nicolae Iorga. Acesta i-a respins cartea şi nu l-a cruţat spunându-i că, dacă nu vrea să-şi câştige prin muncă existenţa, atunci nu are decât să se spânzure (profesorul mi-a confirmat această întâmplare cu ocazia primirii într-o audienţă). Desconsiderat şi jignit de Nicolae Iorga, autorul reclamei „ortopedice" debita cele mai josnice şi tj-viale cuvinte la adresa marelui istoric. Mulţi îl considerau iresponsabil. Alţii, crezând că prin demagogia omului lipsit de simţul răspunderii, pot lovi în prestigiul altor semeni, concurenţi în obţinerea unui mandat parlamentar, nu se ruşinau să se folosească de demago gia unui om cu un debit clocotitor de calomnii.

OFERTĂ SEDUCĂTOARE

Sunt invitat la primăria Zlatna. Notarul îmi prezintă un om care vrea binele zlătnenilor. Avea o figură prezentabilă, cu ochi scânteietori, rostind cuvinte care lui i se părea că fac impresie. Frazele erau nelegate, cu sincope şi sărituri de la o idee nedefinită la alta. Omul administraţiei zlătnene îl ajuta să-mi spună ce intenţionează. De acord cu notarul, ei voiau să ajute populaţia regiunii organizând o mare cooperativă sau firmă comercială. Eram solicitat ca membrii Astrei să renunţăm la acţiunea de a organiza cooperativa „Horea" şi să acceptăm firma cu denumirea „Aprovizionarea moţilor" care va fi finanţată de un consorţiu belgian cu 55 de milioane de lei. Adresându-mi-se, mă investeşte cu funcţia de director al firmei, cu un salar lunar de 100.000 de lei. El, „ortopedicul", îşi atribuie salariul de 50.000, rezervându-şi relaţiile cu străinătatea. Notarul Zlatnei va avea 50.000 de lei pe nemuncite, iar ceilalţi prezenţi în primărie – Ioan Bibolar, primar; Nicolae Oltean, subnotar; Aurel Ittu, casier – erau generos retribuiţi cu câte 25.000 de lei lunar. Văzând că zâmbesc cu neîncredere, „ortopedicul" caută să mă flateze spunând: „dv., Ion Popa-Zlatna,

sunteţi luptătorul care aţi cucerit inimile moţilor şi meritaţi să fiţi răsplătit material pentru munca pe care o depuneţi. Consorţiul belgian ar fi încântat să vă răsplătească după merit", apoi îmi solicită să semnez procesul verbal de constituire redactat de notarul Zlatnei.

Refuz semnarea şi colaborarea într-o astfel de combinaţie economică. Îmi exprim părerea: „pâinea câştigată fără muncă ar conţine noduli din sângele lui Horea, cum ne spune tradiţia că s-a în întâmplat atunci când trădătorii lui, frângând pâinea, s-au înspăimântat de drobul de sânge căzut din ea. Bătrânii cred că acel sânge este reproşul amarnic la adresa celor ce l-au vândut pe cel mai cutezător luptător al moţilor".

Notarul îşi pusese al doilea semnătura pe actul de constituire a preconizatei unităţi economice. Pentru mine se lăsase primul loc de semnare. „Ortopedicul" încearcă să mă convingă că „din moment ce conducătorul societăţii Mica încasează două-trei sute de mii de lei lunar, de ce dumneavoastră v-aţi jena să primiţii 100.000 lei pe lună sau de ce dacă rusnecul ţarist refugiat primeşte 80.000 de lei lunar şi maşină la scară, dumneavoastră refuzaţi o sută de mii?". Răspund: mi-e de ajuns salariul de 7.000 de lei ce-l primesc fiind încadrat în corpul tehnic al statului şi nu râvnesc la o pâine care să cuprindă „drob cât pumnul" din sângele lui Horea. Să fim cinstiţi cu noi înşine, în acest al 150-lea an de la zdrobirea cu roata a neuitaţilor martiri ai neamului.

La terminarea celor spuse, notarul Zlatnei a luat procesul verbal cu semnătura sa şi l-a rupt. „Ortopedicul" a plecat ameninţând că va spune peste tot că Popa-Zlatna nu vrea binele moţilor. Şi s-a ţinut de cuvânt. Vorbele lui erau însă pietre fără valoare.

Comisariatul moţilor, prin scrisul lui Virgil şortan, l-a numit drept escroc pe cel ce săvârşea acte de înşelare a moţilor şi, drept consecinţă, l-au atacat unele ziare? Ctă toate acestea, „ortopedicul" reuşeşte să inducă în eroare personalităţi de talia profesorului Hortolomei, Popovici Dănşoreanu, rector al Academiei Agricole, Ra-dian, Daşchievici, parlamentar de Alba şi pe alţii, anunţând că are sprijinul lui Stârcea, mareşal al palatului (nume date de Virgil şortan într-o scrisoare).

Inspectorul regional al Cooperaţiei, Mina Grădinaru, sesizat de un mare număr de moţi înşelaţi de „ortopedic" a propus, iar Institutul cooperaţiei a dispus, desfiinţarea cooperativei „Aprovizionarea moţilor", nume cu care jongla omul doritor a-şi câştiga pâinea fără

trudă.

Ziarul „*Curentul*” face propagandă favorabilă pentru o altă grupare numită de „ortopedic” „Sprijinitorii moţilor”. Era în anul când guvernul prezidat de Gh. Tătărăscu exacerba în scopul „fericirii românilor”. Se angajase un pătimaş duel între Tătărăscu şi Iuliu Maniu. Cel de la guvern îşi etala realizările bombastice adresându-se cu „Da sau Nu” celui din opoziţie. Opozantul îl taxa că este „un picolo” al politicii şi le cere votanţilor să nu-i mai acorde încrederea. În climatul politic încărcat cu adversităţi politice ireconciliabile, cu o administraţie publică lipsită de autoritate, era firesc ca oamenii de talia „ortopedicului” să nu fie cu nimic stânjeniţi în opera lor nefastă. La 20 decembrie 1937, aveau loc alegerile parlamentare în care liberalii nu realizează voturi suficiente pentru a obţine prima electorală, ca să poată guverna singuri. Partidele se muşcă între ele. „Ortopedicul” organizează baluri cu colecte publice pentru adunarea de fonduri afişându-se că venitul realizat din astfel de petreceri este destinat ajutorării moţilor. La unul din aceste baluri, cu colecte, s-a încasat în Bucureşti suma fantastică de 189 de mii de lei destinaţi distribuirii de ajutoare copiilor săraci din Zlatna. Împărţirea ajutoarelor era anunţată pentru ziua de 19 decembrie 1937, cu o zi înainte de numărarea voturilor alegerilor. Primăria Zlatna îl denunţă pe „binefăcător” că el şi societatea lui

4?

(„Sprijinitorii moţilor”) nu au distribuit nicicând vreun ajutor aici. Fiindcă spusese că este profesor la Şcoala de arte şi meserii Zlatna, directorul acesteia arată într-un comunicat că individul n-a fost nicicând profesor al acestei şcoli.

În 18 decembrie 1936, Comisariatul Munţilor Apuseni mi-a cerut date concrete pentru demascarea unui om care pătează numele de moţ. S-a sesizat şi Ministerul de interne care, prin circulara nr. 13.759 din 26 noiembrie 1937 le-a cerut primăriilor din ţară date privind activitatea incorectă a celui care ciupea bani de pe unde putea.

Aproape toate neamurile din Zlatna – inclusiv fratele său, subprimar al comunei – erau scandalizate de comportarea insului care nu-şi putea inhiba pornirile rele. Într-o adunare a membrilor „Astrei” ni se cere să sesizăm presa să nu mai publice apelurile la danii ale unui om care, prin faptele lui, loveşte în prestigiul moţilor.

Scriu articolul *Memoriile şi moţii*, publicat în „Universul” (13.

dec. 1937). La îndemnul „Comisariatului moţilor" trimisesem articole la mai multe ziare, denunţând înşelăciunile organizatorului de baluri pentru sprijinirea moţilor, din al căror venit aceşti oameni nu primeau nici măcar echivalentul unei coji de mălai. Omul vizat s-a considerat calomniat şi iată-mă citat la tribunalul Cluj, învinuit de calomnie. Reclamantul se referă numai la articolul publicat în „România nouă", ziar de opoziţie-rău privit de guvern. Nu am răspuns citaţiilor Tribunalului fiindcă presupuneam că sunt de notorietate publică comportările antisociale ale omului care căuta să trăiască de pe spinarea altora. Stupoare! Prima instanţă a dat câştig de cauză pârâtului. Am făcut recurs. S-au făcut cercetări. S-au adunat dovezi. Se ia în considerare raportul către Ministerul de Interne al primăriei Zlatna, în care se arată că la primărie sosesc nenumărate citaţii şi sentinţe de condamnare a celui taxat de mine ca înşelător. Se dă ca exemplu sentinţa prin carte este acuzat de Tribunalul Timiş Torontal, pentru înşelăciune. Un ziar din Timişoara informa despre condamnarea celui care înşela lumea, de către Curtea de apel Timişoara. „Gazeta" din Cluj (nr. 116/5 dec. 1937) ataca vehement pentru înşelăciune pe cel ce nu-şi găsea loc de muncă cinstită.

ATACURI ŞI DEZMINŢIRI LĂMURITOARE

Stârcea, baronul, anunţă în „*Curentul*" că nu are nimic comun cu asociaţia „Sprijinitorii Moţilor" – firmă organizatoare de baluri în Bucureşti cu scopul de a-i ferici pe moţi.

Rând pe rând se leapădă de afaceri necinstite cei induşi în eroare.

În 7 septembrie 1938, ziarul „România", de sub direcţiunea vestitului romancier Cezar Petrescu, într-un articol bine documentat, răstoarnă şubredul eşafodaj cu întregul bâlci al deşertăciunilor şi întreaga gamă a amăgirilor şi stupizeniilor săvârşite de cel ce mă atacase pe mine pentru calomnie şi-l arată opiniei româneşti aşa cum era: om al minciunii şi relelor deprinderi sociale.

Curtea de Apel Cluj apreciază că tot ce am scris se întemeia pe fapte reale, nedezminţibile, stabilindu-se astfel că cele scrise nu erau calomnii.

Personal am regretat că un om născut în comuna de baştină a lui Petru Dobra a luat-o pe un drum greşit.

Nu era numai el vinovat de orientarea sa, nepotrivită cu firea moţului, ci marele vinovat a fost regimul politic existent până în 1918,

cu o şcoală înecată în şovinism maghiar care ţintea deznaţionalizarea şi menţinerea în beznă a românilor. Se deprinsese, încă de la Budapesta, să hălăduiască pe cărări lăturalnice. Se poate conchide că nu era un om prost din moment ce ştia să înşele multă lume, odată la Budapesta, mai apoi şi pe unii de la Bucureşti. A reuşit să ducă cu vorba chiar şi pe Pamfil Şeicaru, directorul cotidianului „Curentul". Ce câştiga uşor, risipea repede. Constructiv n-a realizat decât o modestă casă în Zlatna. Obişnuit cu hoinăritul, nu s-a stabilit în comuna natală, ci a preferat să cutreiere locurile pe unde credea că ar putea găsi o facilă existenţă.

RĂSUNĂ IARĂŞI PORUNCILE TRIBUNILOR

Istoria ne dovedeşte că românul este îndelung răbdător. Ne învaţă, totodată, că dacă nedreptatea se ridică la rang de dogmă, despicarea istoriei devine necesitate legitimă. Din pătimirile de veacuri românul a adunat experienţe şi a rămas cu o evidentă sensibilitate faţă de orice viclenie a duşmanilor milenari. Era firesc, dar, să nu rămânem nepăsători – nici cei mai umili transilvăneni – atunci când, în toamna anului 1936, Mussolini al Italiei declara la Milano că trebuie să facă dreptate Ungariei, caracterizată cu adjectivul „marea mutilată".

CJfepă discursul lui Mussolini noi am protestat în cadrul Marii adunări de la Alba Iulia, în ziua de întâi decembrie 1936, afirmând că marea mutilată a fost Transilvania românească, lovită mortal într-o lungă perioadă istorică de clanul latifundiarilor unguri. Cu autoritate a rostit adevăruri istorice, mitropolitul Bălan din Sibiu, spunând: „O mie de ani stăpânirea ungurească n-a fost, pentru noi, altceva decât temniţa de o mie de ani". Şi mai preciza capul bisericii ortodoxe: „Cu conştiinţa demnităţii noastre de latini respingem această gândire (revizionistă) de om trufaş, a oricui, chiar dacă vine de la Milano, ori de pe malurile Tibrului" (adică de la Mussolini).

În numele „Astrei" scria Agârbiceanu la întâi decembrie 1936: „Marea mutilată până la unire a fost naţiunea română. Însăşi inima ei Ardealul nu aparţinea suveranităţii naţionale. Ungaria n-a ajuns, în realitate, nici cu trupul nici cu membrele sale în acest teritoriu naţional, ci numai cu antenele puterii de stat, anormal crescute datorită împrejurărilor europene favorabile ei şi duşmănoase nouă. Tratatele de pace au tăiat aceste antene şi am rămas noi şi ungurii, aşa cum am trăit de veacuri: ei în ţara lor, pe care nimeni nu vrea să le-o ia, noi în ţara noastră străveche românească, pe care nu o dăm şi nu o

putem da nimănui. Iată de ce cuvântul ducelui (Mussolini) a mâhnit Asociaţiunea transilvană pentru literatura şi cultura poporului român".

Propaganda revizionistă a Ungariei, sprijinită masiv de trustmanul gazetar Rothermere din Anglia, dichisită cu fraze violente din discursul de la Milano al dictatorului Italiei, nu ne lăsa indiferenţi. Nu putem rămâne pasivi noi, cei din cetatea Munţilor Apuseni, fortificaţi prin masive roci plutonice, cu piloni de dacite, an-dezite şi bazalte, cu liant de sânge şi oseminte de castrenşi, voievozi, cneji şi milioane de trupuri ale pământenilor români. Efervescenţa clocotitoare a revoltei spirituale se manifesta ca nişte seisme subterane, aproape de erupţie din momentul când am aflat că Hitler, dictatorul Germaniei, a afirmat că spaţiul vital al Germaniei se întinde până la gurile Dunării. Dictatorul lovea în primul rând în securitatea Cehoslovaciei.

Un fost ministru român scria, în februarie 1937, un articol cu titlul *Nu vom trăda Cehoslovacia*. Săgeţile hitleriste erau îndreptate contra „Micii înţelegeri" (România, Iugoslavia, Cehoslovacia). Fostul ministru, documentat gazetar transilvănean preciza: „Cunoaştem demult pe cehi şi slovaci şi nu ne vom lepăda de alianţa cu dânşii. Cunoaştem vechea cultură a cehilor, luptele lor trecute, cunoaştem înalta civilizaţie a acestui popor, cel mai înaintat şi cel mai occidental dintre popoarele slave, admirăm virtuţile lui extrem de preţioase de pei-triotism, capabil de cele mai surprinzătoare jertfe, de tenacitate fără pereche, de idealism moral şi de adâncă viaţă sufletească şi avem nezguduită încredere în marile lui vrednicii, în aptitudinile lui economice, în hărnicia şi munca lui neîntrecută, în capacitatea lui organizatoare de ţară nouă, în activitatea lui civilizatoare aici, la porţile Orientului".

Aşa scria un transilvănean, Gh. Pop, deputat opoziţionist, într-o revistă transilvană. Aşa simţeam noi, cei din munţii lui Horea şi din tribunatele Iancului.

Cu asemenea sentimente promova apărarea păcii ţărilor din „Mica înţelegere" şi din Balcani, Nicolae Titulescu. Urmaşul său, Victor Antonescu, se ostenea să tempereze, ba chiar să stingă, simţămintele noastre antirevmbniste şi îndrăznea să declare că „manifestarea lui Mussolini nu e îndreptată împotriva României şi că nu vizează hotarele ţării noastre". Din oricare creier sănătos pulsau altfel de idei, căşunate de întrebarea firească: oare nu peste Polonia, Cehoslovacia şi România

intenţiona să treacă dictatorul german pentru a-şi făuri spaţiul vital până la gurile Dunării? Şi cel mai simplu ţăran înţelegea ceea ce se făcea că nu pricepe ministrul de externe al României, Victor Antonescu. Sursa revoltei îşi mărea debitul.

Nu erau orbi şi nici surzi cehoslovacii. Ei înţelegeau că atunci când presa germană prezenta Cehoslovacia ca pe un stat „în proces de bolşevizare", hitlerismul căuta slăbirea unităţii cehoslovace şi întărirea propagandei slovacului Ichlicka, propovăduitor al realipirii Slovaciei la Ungaria. Mica înţelegere se simţea direct lovită în interesele ei de dezvoltare paşnică, într-o Europă a păcii.

Începând din 1937 extrema dreaptă căuta să se avânte pe o largă paletă politică în judeţul Alba. În Munţii Apuseni apărea câte unul ce-şi zicea că este de dreapta. Se avântau aceşti zişi de dreapta în criticarea pactului Micii înţelegeri şi a românilor zişi jidoviţi. Dar, în munţi trăiau foarte mulţi dintre aceia care ştiau că, înainte de unire, reprezentanţii parlamentari ai românilor, sârbilor şi slovacilor enunţau că „popoarele de naţionalitate nemaghiară ale acestei ţări (Ungaria) nu se vor abzice niciodată, de dragul nimănui, de drepturile şi aspiraţiile lor naţionale. Şi declaram solemn că nici individualitatea lor naţională nu şi-o vor contopi în fiinţa altor neamuri străine" (vezi Păcăţianu *Cartea de aur* voi. VIII, p. 218).

Deschis şi cu multă sinceritate, preciza gazetarul transilvănean atitudinea românilor faţă de tratatele de pace, scriind: „Şi în sfârşit, mai există o chestie de onoare în politica externă. La anumite popoare, mult mai înaintate ca la noi, tratatele pot fi petece de hârtie. Poporul românesc, neam de ţărani, cinstiţi şi respectuoşi de cuvântul dat, nu este deprins să-şi calce semnătura. Noi ne vom respecta cuvântul, vom cinsti iscălitura atât din dragoste pentru legăturile trecutului, cât şi din interesele comune, prezente şi viitoare, cât şi dintr-un sentiment elementar de onoare, sentiment propriu popoarelor simple, lipsite de o civilizaţie prea înaltă".

Poporul din arcul carpatic a ştiut ce este omenia şi să respecte drepturile legitime ale naţiunilor. Solidari au fost românii cu sârbii şi cehoslovacii în trecutul istoric. Solidari sunt şi vor rămâne în viitor. Împreună trebuie să-şi apere fiinţa şi glia străbună.

Apariţia unor nori întunecaţi au generat căderea din fruntea ministerului de externe a marelui Nicolae Titulescu. Populaţia munţilor cu dacite şi cremene a rămas credincioasă politicii lui de

libertate, independenţă şi suveranitate naţională. Pe aceeaşi linie politică trebuie să înainteze românii apărându-se de vrăjmaşii seculari, căci de acolo, din munţii Tebei, iarăşi răsună poruncile tribunilor în unitate de grai:

„Şi de va-ndrăzni străinul să vă ia pământ şi drept, / Români, scuturaţi stejarul, ca din somn să mă deştept".

REPERE CARDINALE STATORNICITE DE MARTIRII ÎNAINTAŞI

Trecutul vitreg nu poate fi şters din amintirile noastre, ale celor care am suferit împilarea străină încă din fragedă copttarie. Ne-am născut cu remarcabile simţiri de dreptate şi libertate şi cu mândria obârşiei noastre dacoromâne. Dar, infernalele puteri ale răului se ridicau în valuri succesive împotriva noastră. Ne-a fost dat să ştim că l-am avut pe Gelu, căzut în apărarea plaiurilor sale, acolo între stâncile Văii Căpuşului; s-au stins oştenii şi castrenaşii români în vitejească apărare sau mişelnic ucişi, cum i s-a întâmplat lui Bâlea din Crişcior; trădaţi au fost cei care semnaseră conventul de la Cluj – Mănăştur, din 6 iulie 1437, cu formulările cuprinse în înţelegerea de la Bobâlna. Gheorghe Doja, luptând pentru stârpirea nedreptăţilor, sfârşitu – s-a la 20 iulie 1614, pe „tronul" înroşit în văpaia flăcărilor.

Sub principii Ardealului dreptatea se distribuie cu preferinţă celor care-şi însuşesc reforma religioasă.

Diploma kopoldină din 1691 nu-i pomeneşte pe români, ca şi când n-ar exista pe pământul Transilvaniei, deşi Mihai Viteazul dovedise că strategia şi înţelepciunea lui erau mai scânteietoare decât gândirea împăratului Rudolf al II-lea. În 16 februarie 1699, Leopold decretează libertatea religioasă pentru schismaticii de rit oriental, care acceptă unirea cu biserica Romei, devenind uniţi de rit grecesc. Poporul nu se arată dispus a adera în masă la unire. Împăratul emite a doua *diplomă kopoldină* (19 martie 1701), prevăzând privilegii pentru preoţii trecuţi la uniţi; chiar şi ţăranii trec la uniţi ca să fie consideraţi indigeni şi nu toleraţi, cum îi declarase legislaţia lui Verboczi. Diploma prevede să nu se deschidă şcoli pentru români la Alba Iulia, Haţeg şi Făgăraş, dar dispoziţiile împăratului nu au fost respectate de oficialităţile transilvănene.

Sub împăratul Carol al VI-lea de Habsburg, după cum se relatează în *Cartea de aur* (vol. I, p.p. 56 ş.a.) Ioan Inocenţiu Micu i-a prezentat personal împăratului, înainte de 1740, un număr de 24 de petiţii cerându-se aplicarea prevederilor cuprinse în diplomele

leopoldine. El accentuează că „*românilor nu numai că nu li se înființează scoale, dar copiii lor sunt opriți chiar să umble la școală, fie copii de iobagi sau de preoți, deși legea permite cercetarea* școlilor *tuturor fiilor patriei… Românii sunt opriți de la învățarea măiestriilor, precum și de la orice ram de industrie*; *nu sunt admiși în funcțiuni*; *nu pot cumpăra și nu pot moșteni* (bunuri materiale); *n-au voie să sădească vii, să cultive grădini, pentru că vin alții și le strică*; *n-au dreptul la ape și la păduri*; *n-au decât datorințe, multe și grele, pentru cari, împlinindu-le, nu numai că nu sunt considerați de fii ai patriei, dar nu sunt nici măcar toleraţi*".

Petiţiile prezentate împăratului în numele naţiunii române de vlădica Inocenţiu de Sad, trebuie cunoscute pentru ca fiecare român să poată aprecia şi să ştie la câtă obedienţă şi amarnică silnicie ne-au fost supuşi înaintaşii. Activitatea desfăşurată de Micu (distins cu titlul de baron de Sad) le căşunează profunde îngrijorări şi supărări şovinilor din Dieta maghiară. Ca să lovească şi cu mai multă violenţă în Micu, şovinii întocmesc o listă de acuze contra românilor. Dieta ungară afirmă că „*românii nu sunt oameni de încredere şi că pot să devină dezastru pentru monarhie*". Împărăteasa Maria Tereza ia în considerare atitudinea Dietei maghiare şi ordonă să se întreprindă o anchetă împotriva românilor. Episcopul Inocenţiu Micu Clain fuge la Roma (9 dec. 1744), unde se stinge din viaţă la 23 septembrie 1768.

Poporul împilat trăieşte zile tot mai întunecate de robie. O parte din români încercaseră ca prin biserica unită să poată scăpa de cumplitele umiliri şi de cruda exploatat. Situaţia profund precară în care erau toleraţi să trăiască românii era cunoscută de împărătească, care, sesizată de mai multe ori de episcopul Inocenţiu Micu, dăduse *rescriptul* din 9 septembrie 1743. Prin rescript monarhul declara că „*voieşte să se porcească cu indulgenţă faţă de români şi să se înfrâneze credulitatea domnilor de pământ faţa de iobagii lor, pentru ca poporul să se conserve şi să poată purta sarcinile publice*". Deci, *să se conserve* robii necesari ca forţă de lucru şi pentru prestarea sarcinilor publice. Aşa voia împărăteasa, spre deosebire de nobilimea maghiară care exploata masa de iobagi până la limita exterminării, ca pe vremea sclaviei ucigătoare a fiinţei umane.

Sub o astfel de domnie apăsătoare era firesc ca sclavii să răbufnească în revolte sângeroase, cum s-a întâmplat de mai multe ori, îndeosebi în viforniţa din anii 1437/38 şi 1514. Inocenţiu Micu poate fi

considerat omul care lupta ca, prin unire cu biserica Romei, să câştige dreptate şi libertate pentru neamul său. Dezamăgit, a trebuit să-şi părăsească scaunul episcopal. N-a putut fi trădător de neam.

SOFRONIE CUTEAZĂ

Se ştie că românul este îndelung răbdător. Istoria ne arată că şi răbdarea are limite şi, din când în când, se ivesc scadenţele. În timpul împărătesei Maria Tereza românii ortodocşi ai Munţilor Apuseni ca şi alţi transilvăneni nu urmează linia paşnică, de supunere, faţă de împăratul habsburg. Îndemnaţi de Stan Popovici, cunoscut sub numele de Sofronie, călugăr din Cioara, românii din Hălmagiu, Zlatna, Abrud, Câmpeni şi comunele din jur se răscoală la începutul anului 1760, mărturisind că nu acceptă unirea cu biserica Romei. Sofronie este primit ca vicar al „Sfântului Sinod" ortodox din Karlowitz. Ca animator al celor porniţi să îngroape robia, Sofronie depăşeşte limitele Munţilor Apuseni şi, după soborul din

Munţii Apuseni, ţine un amplu discurs în comuna Bogata, nu departe de Luduş. Pregăteşte un alt mare „*sobor*" la Alba Iulia. Personal, sau prin emisarii săi, Sofronie îl înfruntă pe episcopul unit Petru Aron, restaurând credinţa strămoşească peste tot pe unde-l poartă paşii. Istoricul Augustin Bunea, citându-l pe Ilariu Puşcariu, scrie că „*în conscripţia din 1762, în comitetul Crasnei nu găsim niciun preot unit, pe când neuniţi erau 77, cari toţi se lepădaseră de unire*". Protopopul unit al comunei Cib (Zlatna) şi asesor consistorial episcopesc nota pe o carte, ajunsă la Săcărâmb, următoarele: „*când s-a lepădat sfânta unire din toată ţara Ardealului au fost anii 1760*". Cu un curaj demn de toată lauda, Sofronie înfruntă atotputernicia suveranei Maria Tereza, promovatoarea catolicismului, reaprinde şi întăreşte în suflete focul ortodoxiei. Pe domeniul fiscal al Zlatnei puterea spirituală şi politică, pentru un scurt timp, se exercită de omul care îndrăznea să adreseze, în româneşte, cuvinte tari guvernului din Sibiu, scriindu-i: „*Vă spun că, dacă nu vor fi sloboziţi cei prinşi, nu va fi nici pace în ţară. Domnii diregători camerali din Zlatna sunt în mâinile noastre, pe care oricând îi putem lovi dacă nu ni se vor slobozi cei ce sunt întemniţaţi. Eu, călugărul Sofronie, iscălesc această scrisoare pentru taţi întemniţaţii*" (A. Bunea *Istoria românilor transilvăneni*, p. 192).

Zlatna era un puternic bastion al românismului în care credinţa strămoşească pulsa cu vigoare. Se afirmaseră ca dârzi apărători ai drepturilor vechi, pe la 1363, Stoian, Cândea, Tartamericu de Baia

Zlatna, urmaţi fiind de alţii – pire au ctitorit biserica, dintre ei amintiţi fiind Stanislav Hraboru cu jupâniţa Anca, urmând jupânul Dobra Angliei şi Ianc Ioaneş. Pe aceeaşi linie s-a afirmat Ioan Roşea, decedat în 1744, care a suportat cheltuielile de zugrăvire a bisericii (informator Romul Morar, cantor din Zlatna). Zlătnenii au înfruntat proclamaţia generalului Bukow, din 9 aprilie 1761, care dispunea *„să se ferească muniţii de toate adunările norodului”* şi, în luna mai din anul 1761, ţin cel mai mare sinod din câte s-au cunoscut până atunci. Generalul Bukow trimite trupele împărăteşti să atace munţii dinspre valea bătrânului Ampoi, pe căile dinspre Aiud spre Mogoş şi dinspre Valea Crişului Alb. Soldaţii ocupă Zlatna, Abrudul şi Câmpenii. Sofronie pleacă în Muntenia. Generalul Bukow menţine armata în munţi până când românii vor accepta condiţiile păcii, formulate în 9 puncte: *„că nu se vor mai răzvrăti*; *nu vor mai lua cheile bisericilor din mâinile – preoţilor uniţi*; *nu-i vor mai împiedica pe uniţii în funcţiune şi* nu-i *vor mai înjura*; *aşa cum ascultă uniţii pe episcopul unit, aşa să asculte neuniţii pe episcopul neunit din Buda* (Dionisie Novacovici) *pus interimar peste biserica neunită*; *pe preoţii vagabonzi* (*aluzie la călugărul Sofronie*) *cari seduc poporul de la unire*, *nu-i vor mai asculta*, *ci-i vor prinde şi*, *ca pe nişte tulburători de pace*, *îi vor da pe mâna diregătorilor domeniului*, *de care vor asculta întru toate* (adică vor suporta toate sarcinile iobagiale); *cei vinovaţi vor despăgubi toate daunele cauzate domeniului şi persoanelor private prin dărâmarea caselor şi despoieri de avere*; *dacă se vor respecta aceste condiţii*, *miliţia împărătească se va retrage din munţi şi neuniţilor li se va asigura loc pentru biserici*. *După subscrierea actului*, *în prezenţa provizorului dominai Ştefan Mihalotzi şi a contelui Ioan V. Kdvendi*, *miliţia restituie uniţilor o biserică în Zlatna*, *alta la Abrud şi a treia la Câmpeni*. *După aceasta*, *miliţia s-a retras la Alba-Iulia”* (citat de A. Bunea, după P. Bod).

Acţiunea revoluţionară iniţiată de Sofronie nu s-a putut stinge total prin acceptarea condiţiilor impuse de Bukow. Se semnalau îndemnuri încă şi în 1762, bănuite a fi opera răzvrătitului călugăr. Într-un astfel de îndemn se scria: *„Gândiţi-vă la război*, *ca să gonim unirea şi iobăgia din ţară şi cumpăraţi-vă puşti şi pistoale*, *căci va veni vremea când veţi da un plug cu boi pentru un pistol micuţ şi nu-l veţi afla”* (vezi Nicolae Iorga *Sate şi preoţi din Ardeal*, *Revista română*, 1902, p. 147, citat de A. Bunea în a sa *Istorie*… p. 222).

Întărit în Zlatna, cum făceau în alte timpuri castrenşii, Sofronie

foloseşte psihologia intimidării funcţionarilor domeniali recurgând la ameninţări drastice, cum a făcut în târgul de la Câmpeni când, adresându-se admmis tra torului domenial Imecs Anton, pronunţă fraza de înspăimântare *las că-ţi voi pune eu capul tău la picioarele tale*. Mai categoric şi cuprinzător se exprimă atunci când proclamă că *a trecut vremea domnilor*, *acum noi suntem domni* (raportul lui Imecs, arh. din Blaj; A. Bunea *Istoria românilor*… p. 187). Aici nu mai este vorba de religie, ci de o schimbare radicală, de înlocuire a domnilor străini, jefuitori fără scrupule, cu români aleşi din popor, slujitori ai poporului.

Sofronie şi oamenii care-l însoţeau în misiunea lui erau dominaţi de acele sentimente primordiale care au întărit românimea în credinţa veche, dându-le forţa spirituală necesară supravieţuirii în trecutul veacurilor, depăşind şi amarnicele silnicii inovate încă de pe timpul lui Béla al IV-lea care, în 1234, dispusese să fie extirpaţi ereticii, adică ortodocşii (cf. Fejér III p. 375, citat de Densuşianu *Rev. lui Horea*, p. 64).

Zlatna, aleasă de Sofronie centru al mişcării pentru combaterea uniaţiei, se conturase ca vestită citadelă minieră" încă din timpul lui Sigismund, Bethlen şi Apary. Aici la 1700, sub habsburgi, existau 6 camniţe numite *cuptorişte* sau *cuptoraşe* metalurgice. Dispunându-se, la 1747, aplicarea şi respectarea ordonanţei Maximiliene – cu formalităţi simple pentru obţinerea loturilor miniere ia un puternic avânt cercetarea, explorarea şi obţinerea concesiunilor miniere de exploatare. Corolar al acestei măsuri, creşte producţia minereurilor metalifere. Apoi străinii specialişti, oameni de încredere ai casei imperiale, pătrund la Tribunalul minier, Căpităniа minieră, Oficiul de schimb al metalelor nobile, la conducerea lucrărilor de construire a unei topitorii cu capacitate mai mare decât camnitele uzuale. Se instalează în Zlatna un maestru minier principal „Oberberg Maister", un măsurător (Mark Scheider), casier, un conţopist al topitoriei şi un oficiant. Oficiul montanistic astfel alcătuit primea îndrumările de la Camera Aulică din Viena, prin Oficiul Cameral din Sibiu. Între toţi aceşti funcţionari înalţi nu existau români, numai catolici. Ereticii ortodocşi nu puteau fi acceptaţi de numita Cameră. Lucrătorii manuali la cuptoare erau iobagii români, braţe ieftine sau gratuite pentru progresul metalurgiei. Uniaţia deschidea orizontul speranţelor de mai bine, pentru unii. Inocenţiu Micu spera că uniaţia va asigura cultura,

libertatea şi descătuşarea românilor din cătuşele iobăgiei. Zadarnice speranţe! Sofronie descifra altfel evoluţia spirituală. Pentru el catolicismul însemna sfârşitul ortodoxiei, sfârşit echivalent cu pierzania neamului românesc. Trebuia, oare, să se înfăptuiască pierzania sufletului românesc, cum s-a întâmplat prin rătăcirea spirituală a celor care s-au catolicizat sau au trecut la reformă, ca familiile Kendefi (Cândea), Kristyori (Bâlea), Ribiczei (Ioan, Sorban, nobili şi voievozi de Ribiţa) sau Huniade (Ioan Corvinul, fiul lui Voicu), ori chiar Nicolaus Olahus – strănepotul lui Ioan Corvin de Hunedoara – ajuns primat catolic de Strigoniu? Şi câţi alţi români au ajuns în funcţii ministeriale ungureşti, pierzându-şi sufletul românesc, dar care au demonstrat că din neamul românesc pot să se ridice virtuoşi duci şi beliduci, cum spunea împăratul Ferdinand în scrisoarea adresată lui Olahus.

Sofronie observă pe aria Apusenilor, de la Bobâlna de pe Mureş, pe Crişul Alb, pe Ampoi, la Abrud şi Câmpeni, de pe Valea Arieşului, că românii nu pregetă a lupta pentru credinţa lor, năzuind la sfărâmarea în ţăndări a jugului iobăgiei. Din Zlatna, unde începuseră zidirea unui cuptor cu focul nestins al metalurgiei dorea Sofronie să se aprindă văpaia pururea nestinsă a spiritualităţii şi descătuşării româneşti. Oamenii îl ascultă şi răstoarnă poruncile împărăteşti. Se conduc după indicaţiile revoluţionarului poporului. Dâra acestei revoluţii nu dispare odată cu Sofronie, ci se prinde în şiragul vechilor răbufniri ale neamului apăsat, apoi şerpuieşte prin frunzişul de pe vatra pădurilor de stejar şi de fag, ca, la timpul sortit, să se întâlnească cu flacăra ce, în zarea zorilor, se ivea şi creştea tot mai mare, mai cutezătoare, mai aţâţătoare, mai copleşitoare, fără de hotare, ca istoria învolburată, neîndurată – cum spune poetul – contopindu-se la chemarea lui Horea. Pretenţiile pe care le formulează vlădicul Inocenţiu de Sad (astfel scrie pe un perete al bisericii II din Zlatna) – rostite în Dieta ungară, în numele celor 700 de familii de nobili români, concretizau ca românii să aibă dreptul de a fi numiţi în dregătoriile superioare şi căpitănatele ţinutale în Făgăraş, Trei-Scaune – erau considerate de revoluţionarii lui Sofronie nesatisfăcătoare. Depăşite deveniseră şi pretenţiile lui Sofronie. Complete şi peste veacuri se întindeau orândui Tue politico-sociale şi naţionale ale neegalatului Horea. El despica în două istoria, lăsându-ne amintirea martirilor înaintaşi, statornicindu-ne reperele de orientare pentru izbânzile urmaşilor.

TOTUL PENTRU BINELE NEAMULUI

Tot mai vioi ne afirmam pe tărâmul activităţii culturale şi obşteşti, în anul 1937. Cu Legea minelor, din martie 1937, guvernul Tătărăscu şi al său ministru al Industriei, Valer Pop, îi nemulţumiseră pe miile de membri ai micilor întreprinderi formate de minerii băştinaşi. Toţi erau loviţi în speranţa nutrită că li se va da „*tot ce le-a fost răpit de regii Ungariei şi stăpânii străini ai Ardealului*: *păduri*, *păşuni şi băieşaguri*… *le va da toate România şi regele ei nebiruit*".

Manifestul către moţi, din 1918, preciza: „*ne vor da cu două mâini tot ce au cerut Horea şi Iancu*". Valer Pop prin a sa lege a minelor acţiona în lamentabil contrast cu ceea ce afirma un tribun al moţilor. Căile de luptă ale minerilor ţinuturilor apusene trebuiau dezvoltate pe o arie largă de preocupări. Astfel de gânduri ne stăpâneau pe toţi cei ce însuşiserăm deviza „*totul pentru binele neamului*".

Luptele politice, în 1936 – 1937, atinseseră nivelul unei recrudescenţe nemaiîntâlnite. Lăsau impresia că un ocean tulbure se ridică spre cotele primejdioase ale înecării sufletului românesc. Guvernanţii păreau pururea surzi, bizuindu-se nu pe poporul care i-a ales, ci pe bunăvoinţa camarilei regale. La alegerile parlamentare parţiale, din februarie 1936, marele ţinut al Hunedoarei, printr-o solidarizare a democraţilor, îl alese deputat pe ţărănistul Gh. Pop. La Mehedinţi, un naţional-ţărănist îl trântise în alegeri pe candidatului guvernului Tătărăscu. Dar, camarila nu voia să înţeleagă că poporul vrea o schimbare.

O conferinţă rostită la radio de dr. Iuliu Maniu, (24 ian. 1934), avea rostul să jaloneze imperativele naţionale şi idealurile noi: „*Să folosim toată puterea statului pentru întărirea şi dezvoltarea poporului românesc şi a însuşirilor sale atât de multiple şi nobile, să dăm statului românesc şi tuturor instituţiilor sale caracterul nefalsificat românesc şi să-l conducem sub influenţa însuşirilor caracteristice româneşti, în spirit de toleranţă şi generozitate, de producţiune intensă şi cruţare severă, să folosim imensele bogăţii ale statului şi izvorul nesecat care zace în puterea de producţiune a poporului românesc, pentru buna orânduială internă şi siguranţa externă a ţării româneşti. Câmpiile mănoase, pădurile şi bălţile imense, minele de aur, de cărbuni şi petrol, ne sunt dragi, dar ele au valoare pentru noi numai în raport cu fiinţa şi existenţa poporului românesc pe aceste plaiuri… întreaga această bogăţie trebuie exploatată cu muncă febrilă pentru a face şcoli, spitale, biserici, institute*

de ştiinţe, de arte şi a înzestra şi organiza nebiruit falnica noastră armată română. Să sprijinim şi să ocrotim fraţii noştri iubiţi, rămaşi peste hotare, cari, odată şi odată, ne vor prinde bine acolo unde sunt. Să cultivăm şi să înfăptuim înaltele idealuri ale civilizaţiei umane, să realizăm marea idee de progres a omenirii şi-n acest scop să încheiem strânse legături între naţiunile şi statele cari ne înconjură, indiferent de ceea ce ne-a putut despărţi odată. Să lucrăm din toate puterile pentru înfrăţirea popoarelor acestei părţi din lume, pentru ideea păcii şi a propăşirii umane" (broşura *Unirea Ardealului* p. 20)

Se contura, parcă, un legământ sacru în politică: „*Să nu mai greşim*!"

— Pfitete că şi Tătărăscu gândea la fel, dar, după eşecurile în alegerile parlamentare se convinsese că alte metode sunt necesare ca să câştige încrederea poporului pentru o nouă guvernare de patru ani. O inovaţie se impunea: pe lângă sprijinul şefului statului să obţină şi

„Olecuţă" de sprijin burghez. Valer Pop, ministrul Industriei şi Comerţului, are idei năstruşnice, înflorite şi de imaginaţia prietenului meu, dr. Danii Tecău, trecut în martie 1937 de la mandatul de deputat de Alba, la demnitatea de secretar general al ministerului amintit. Cei doi demnitari din fruntea ministerului înfiinţează Comisia de Contingentare tutelatoare a exporturilor şi importurilor bunurilor de consum şi uneltelor necesare industriei şi agriculturii. Practic, cine solicita un permis sau autorizaţie pentru import sau transport de bunuri, trebuia să depună suma stabilită de secretarul general al ministerului, pentru fondul de propagandă politică şi alte trebuinţe. Din fondul respectiv se acordau sinecuri şi subvenţii diferiţilor susţinători politici. La o stare mai bună ajunsese şi deputatul dr. Ovidiu Radeş din Zlatna şi Mircea Oprea din Deva, deputat de Hunedoara, care, în sfârşit, a ajuns în situaţia să îşi plătească sumele datorate pentru hărţile şi planurile pe care i le întocmisem în scopul solicitării unor perimetre de explorare pentru minereu de fier.

Se considera fapt patriotic crearea micii burghezii, iar Danii Tecău şi ministrul său erau angajaţi plenar în această operă. Din fondul contingentării s-au cumpărat unelte de lucru, maşini de cusut, dotaţii de ateliere mecanice, fierării etc, care s-au distribuit gratuit plugarilor şi meseriaşilor, desigur cu speranţa că-n alegerile fixate pentru toamna anului, Partidul Liberal va obţine majoritatea voturilor. Faptul de a lua de la bogaţii importatori anumite sume de bani şi din ele să se

cumpere unelte şi donaţii mecanice pentru începătorii în ale meseriei, în sine ar fi fost o faptă bună, dacă din fondul contingentării nu s-ar fi înfruptat şi unii din protipendada politică.

În alegerile sorocite pentru luna noiembrie 1937 trebuia să fie zdrobiţi adversarii din multele partide de opoziţie şi, mai ales, citadelele naţional-ţărăniste din Alba şi Hunedoara. Sunt chemat la Alba Iulia de secretarul general Tecău, la o consfătuire. Mă întreabă: *Ce doresc Şoimii Carpaţilor*? Răspund: *Deviza noastră este „totul pentru binele naţiunii”*. *Conform devizei dorim consolidarea Casei culturale din Zlatna*; *începutul binelui la noi s-ar putea inaugura prin construirea sau închirierea de case culturale în toate satele*; *un spital de plasă în Zlatna*, *în care scop s-ar putea amenaja vechea clădire a fostului domeniu fiscal*; *o clădire pentru Cooperativa regională „Horea”*, *ale cărei statute sunt aprobate de Institutul Naţional al Cooperaţiei şi arzătoare este modificarea recentei Legi miniere* (din 1937), *ca moţii să fie restauraţi în vechile lor drepturi*.

Danii Tecău zâmbeşte maliţios, semn că nu trebuie să ne aşteptăm la vreun sprijin din fondurile contingentării, nici la o modificare în bine a legislaţiei miniere. Noi nu voiam să cerşim sprijinul vreunui partid politic, ci doream numai să nu ni se pună piedici în activitatea cultural-sportivă, cooperatistă, precum şi credite fără dobândă pentru micii producători mineri. Modificarea legii minelor, după părerea noastră, trebuia făcută ca Gigurtu să nu mai abuzeze de situaţia în care ajunsese ca stăpân al aurului Munţilor Apuseni. Secretarul general al ministerului declară că numai în viitoarea guvernare liberală pot fi atacate problemele economice de mare răsunet. Acum să ne mulţumim cu puţin şi cu faptul că, în curând, se vor acorda credite pentru micile întreprinderi miqjfere. Omul puterii, căruia îi eram subordonat în calitatea mea de referent în Direcţia Regională Minieră din cadrul Ministerului Industriei, apreciază ca bună conduita publică a „Şoimilor”, care nu se lasă seduşi de propaganda legionarilor, pistolari codrenişti şi-şi exprimă regretul pentru cele întâmplate cu ocazia alegerilor de deputat eparhial, mărturisind că nu-mi poartă vreo ranchiună că l-am învins în alegeri. În problema validării drepturilor miniere, foste ale austriecilor şi ungurilor, trebuia să se prevadă recunoaşterea şi validarea lor, altfel revizioniştii unguri ar fi demonstrat la Liga Naţiunilor că sunt văduviţi de drepturile lor şi ar fi agitat litigiile, ca în cazul optanţilor unguri,

declară Tecău.

Argumentele secretarului general demonstrau că în calitatea lui de avocat nu cunoştea trecutul de lupte ale românilor pentru patrimoniul minier. Nu degeaba Virgil şortan, secretar general al Comisariatului Moţilor, în scrisoarea pe care mi-a trimis-o, îl declara analfabet în materie. Că îmi purta ranchiună, o dovedise atunci când a respins propunerea să fiu chemat la redactarea Legii minelor. Dar, dacă eventual omul ar vrea să-şi schimbe părerea şi să slujească interesele neamului, atunci vom fi bucuroşi de o schimbare în bine. Aşa credeau câţiva din membrii organizaţiei noastre. Alţii, împreună cu secretarul organizaţiei „Şoimii Carpaţilor" Zlatna, Romul Morar, erau de părere că nu trebuie să ne lăsăm amăgiţi de politicieni. De fapt aceasta era linia noastră: „*Cultură da*! *Politică nu*!". Deviza noastră „*Totul pentru binele neamului*". trebuia rostită cu glas de tunet, ca să fie auzită şi de miniştri, de secretari generali şi de toţi subordonaţii acestora.

SĂ NE ÎNŢELEAGĂ CEI DE SUS

Ca să răzbim spre luminişul dreptăţii sociale se impunea să apelăm la oamenii din sfera spiritualităţii şi culturii româneşti şi să fie cunoscută lumea munţilor Apuseni, nu de egoiştii din fruntea marilor societăţi aurifere, ci de oamenii de înaltă şi sinceră cultură românească. Din lumea profesorilor universitari, primul care ne-a vorbit a fost prof. univ. dr. Victor Papilian. Apoi ne-a electrizat cu a sa deviză „*Totul pentru binele neamului*" prof. univ. Dr. Iuliu Haţieganu. Făcuse bune servicii prin ale sale conferinţe dr. Dominic Stanca. Ei, medicii, erau necesari pentru luminarea poporului. Cu multă simpatie primeam trupe teatrale şi solişti de la Opera Română din Cluj. Adevărat apostolat făceau soţii Tâlvan, artişti ai Teatrului Naţional din Cluj care, invitaţi de noi, au reprezentat piesă de teatru *Avram Iancu*, autorul fiind om al judeţului nostru, filosoful Lucian Blaga. Am jucat şi noi, amatorii zlătneni, piesa lui Blaga, primită cu entuziasm şi multe lacrimi, cum se mai întâmplase şi când am jucat piesa *Peste Carpali* de maior Magearu, de la Regimentul 92 Orăştie. „Unirea noastră sfântă" era o piesă jucată de artiştii amatori: Romul Morar, I. Tomuş, B. Iancu, Moguţ, Ioan şi Aurelia Popa, Eleonora Corpade, înv. Cărăbeţ, Ana Fica, Minerva Ponoran şi elevul Cărăbeţ. Multe erau şi conferinţele noastre, căci năzuiam să câştigăm cultural-social-economic tot ce pierduserăm în multele secole de obidă şi subjugare naţională.

DE LA OPINCĂ PÂNĂ LA VLĂDICĂ

Păşind pe drumul solidarităţii neamului, *de la opincă până la vlădică* am pregătit o mare adunare a muntenilor la Zlatna, la care l-am invitat să vină şi să ne vorbească pe academicianul episcop Nicolae Colan. Predecesorul său, Nicolae Ivan, în 1927, a manifestat o atitudine dârză, susţinând revendicările moţilor. Firesc era ca urmaşul său. Colan, să ridice cârja episcopească întru sclipitoare raze luminoase şi prin înaripatele sale cuvântări să lovească în josnicia şi îngâmfarea celor stăpâniţi de avara posesiune a marilor bulgări de aur.

Am învăţat cum trebuie să-i primim pe conferenţiarii semănători în ogorul culturii. Înjghebaserăm încă din 1935 corul nostru, al tineretului, în anul următor, la şezătorile noastre culturale, publicul se delecta ascultând melodii compuse de Ion Vidu, N. Oancea, Sabin Drăgoi etc.

Pentru primirea episcopului nostru de la Cluj, Nicolae Colan, ne-am pregătit cu multă asiduitate, căci nu voiam ca primirea să fie mai puţin fastuoasă decât cea făcută tribunului Iuliu Haţieganu, în 1935. Faţă cu atitudinea duşmănoasă ce ne-o arătau conducerile marilor societăţi aurifere şi agenţii lor, pricepuţi în mituiri pentru a obţine ce le poftea inima, era absolut necesar să cucerim şi noi simpatia pentru moţi a unor personalităţi de la nivelurile de vârf ale stratificării sociale. Preşedintele „Astrei”, dr. Iuliu Moldovan şi tribunul „Şoimilor”, dr. Iuliu Haţieganu, aveau mare prestigiu cultural-ştiinţific, dar erau ambii greco-catolici. Aşa fiind, unii preoţi ortodocşi din Munţii Apuseni nu se entuziasmau prea vădit de apelurile noastre pentru o activitate mai rodnică în cadrul „Astrei”. Noi nu făceam prozelitism politic şi nici religios, proclamând pretutindeni că neamul românesc are nevoie de unire şi armonie socială. Pentru unitatea şi cultura neamului au militat foştii preşedinţi ai „Astrei”, marele Şaguna, Vasile Popp, Iacob Bologa, Timotei Cipariu, George Barițiu, Ioan Micu Moldovan, Alexandru Mocsony, Iosif Sterca Şulţiu, Andrei Bârseanu şi Vasile Goldiş. S-au perindat la conducerea „Astrei” cinci ortodocşi şi cinci uniţi. După apusul din viaţă a distinsului gânditor Vasile Goldiş, de religie ortodox, scaunul prezidenţial a fost ocupat de eruditul prof. univ. dr. Iuliu Moldovan, de confesiune unit. El nu avea alte gânduri decât întărirea biopolitică a unui neam prea mult timp ţinut în întuneric de fosta stăpânire austro-ungară.

Noi, „Şoimii Carpaţilor”, într-o regiune cu populaţie în

majoritate ortodoxă, eram fraţi buni cu uniţii de acelaşi sânge daco-roman. Bucuria de a primi în regiune pe episcopul Nicolae Colan se manifesta cu mare înflăcărare la noi, fie ortodocşi, fie uniţi. Episcopul nu venea într-o vizită canonică planificată, ci era invitatul nostru, căci intenţionam să-l comemorăm pe un fost luptător al Zlatnei, preotul Emanoil Beşa, care suferise în închisoare chiar în odioasa temniţă din Seghedin.

Pe timpul Austro-Ungariei, regiunea auriferă a Munţilor Apuseni era vizitată pentru renumitele sale peisaje cu mirifice tablouri naturale. Nobilimea căuta aur şi puncte de atracţie. Zlatna a avut mare faimă sub principii ardeleni, îndeosebi sub Bethlen Gabor. Sub domnia acestuia, inspectarea minelor îi era încredinţată lui Enrich Lisabona, căruia Martin Opitz i-a dedicat binecunoscutul poem *Zlatna*.

La înalt prestigiu ştiinţific se ridicase Zlatna prin eruditul Vasile Popp (1789 – 1842), despre care, în 1928, Ion Muşlea scria că a fost un deschizător de drumuri în trei direcţii: bibliograf, autor medical şi folclorist. Academiciauftl episcop Colan, ca om de înaltă cultură, ar putea deveni un catalizator în grăbirea reacţiilor noastre potrivnice sechelelor rămase din vremuri de urgie.

Cu asemenea gânduri a ieşit întru întâmpinarea înaltului duhovnic populaţia de la poarta dinspre răsărit a masivului Apusenilor, Gura Ampoiţei. Prapurii şi drapelul naţional cu oamenii în tradiţionalul costum al munţilor umpleau unduitorul drum cu blândele pante, ducătoare spre amonte. Tău tul, unde exista altă dată o mănăstire de călugări catolici, domina prin bisericuţa ortodoxă din bârne, ridicată pe un deluţ. Acum, de strajă era biserica ortodoxă română, zidită înainte de primul război mondial. Locuitorii dovedesc că sunt pe linia de jertfă a înaintaşilor, ostenind să înalţe o frumuşică şcoală, cum nu era alta în ţinutul găsit de primii regi ai Ungariei sub numele de *Terra Ompoi*. Învăţătorul Viespe, ajutat de soţia sa, învăţătoare şi ea, şi de preotul Vâjdeu cu soţia sa, de asemenea învăţătoare, au trudit ca lăcaşul să fie bijuteria Văii Ampoiului. Se spune că pe un munte înalt dacii sau romanii au ridicat o cetate menită să oprească orice pătrundere străină în rărunchii munţilor înzestraţi cu comori, aşa cum se construiseră fortăreţele de apărare la Uroi, Veţel şi altele. Două stânci răsărite deasupra solului, după cum povesteşte inginerul Ludovik Krausz, ar fi fost ruine dintr-un dig al Văii Ampoiului, servind ca „tău" de acumulare, de unde se alimenta cu apă

Apulum, iar când duşmanii străini voiau să atace munţii, obloanele digului se deschideau şi valurile apei îi înecau pe cutezătorii barbari.

Când episcopul a sosit la Tăuţi, apa Ampoiului părea rău de argint viu. Razele soarelui se scăldau în valurile ei, dând naştere refracţiilor şi reflexelor cu radiaţii stelare nestăpânite de umbrele arinilor. De pe coastele văii, florile ţâşnite proaspăt din tinerii salcâmi emiteau mireasmă plăcută cum numai cădelniţele miraculoasei naturi erau în stare să o desăvârşească. După tradiţie, la Tăuţi am ridicat primul arc împodobit, pe sub care ierarhul păşea în munţii supra-încărcaţi de istorie. Au urmat întâmpinările pline de evlavie ale credincioşilor din comunele Meteş, Găureni, Poiana Ampoiului, Presaca Ampoiului, Feneş, Galaţi, Pătrânjeni, Valea Mică.

La ora 9 a dimineţii de 9 mai 1937, o formaţie de 720 de şoimi şi şoimane, în mult apreciatul costum naţional zlătnean – proclamat costum-uniformă a şoimilor – ne aflam la locul numit La Cruce (capătul de răsărit al Zlatnei) pe unde, cândva, se întindea centrul cu reşedinţa procuratorului Aurariarum din Ampelum. La sosirea prelatului am rostit o alocuţiune după care, corul nostru şi mulţimea organizaţiei „Astra – Şoimii" a cântat melodioasa urare „*prestăpânul şi Arhiereul nostru*, *Doamne*, *îl păzeşte*!" Un copil scăpat de lângă mamă ţâşneşte şi se postează cu faţa la cor provocând zâmbetul arhiereului.

Într-o ţinută ce exprima fermitatea în acţiune, coloana celor 720 de şoimi şi şoimane, a condus cortegiul participanţilor până în piaţa Zlatnei. Aici, împodobiserăm podul cum am crezut noi că ar putea avea o înfăţişare cât mai ornamentală, înălţând o maiestuoasă poartă de triumf, despre care chiar şi ungurii declarau că n-au avut aşa ceva în trecut, când ei primiseră în Zlatna miniştri sau pe fostul preşedinte al Societăţii miniere şi metalurgice ungare, grof Teleki Geza.

În ornate, slujitorii altarului din protopopiatul Abrudului, în frunte cu protopopul Petru Popovici şi protopopii onorari Ioan Fodorean şi Gheorghe Popescu, sub arcuri de triumf şi ghirlande împănate cu flori, i-au întins episcopului Evanghelia şi crucea, simbol al creştinismului.

Î3*biserica ortodoxă zlătneană, episcopul şi preoţii plasei Zlatna au oficiat o înălţătoare slujbă de închinare la *Cel mai presus de fire*. Răspunsurile liturgice au fost date de puternicul cor al „bătrânilor" combinat cu corul tineretului, al şoimilor.

A predicat episcopul Colan, tălmăcind înţelesul rugăciunii *Tatăl*

nostru, apoi a rostit cuvinte de apreciere, scoţând în relief activitatea meritorie, în decurs de 25 de ani, a Reuniunii femeilor ortodoxe române din Zlatna.

De la ambele bisericii româneşti din Zlatna, într-o adevărată procesiune arhierească, mulţimile s-au îndreptat spre fosta reşedinţă a celui care era pomenit de preotul zlătnean Gh. Popescu prin pomelnicul: *pe robul lui Dumnezeu Emanoil Beşa*, *Domnul* Dumnezeu *să-l pomenească întru împărăţia Sa cerească*, *totdeauna*, *acum şi pururea şi-11 vecii vecilor*.

Lucru demn de laudă era faptul că în biserici, pentru vecinică aducere-aminte, erau pomeniţi eroii neamului. Noi, tinerii din „Şoimii Carpaţilor *As trei*", căutam să ne înzestrăm sufletul cu sentimente de curată recunoştinţă pentru cei care ne-au fost eroi şi martiri înaintaşi. De la altar erau pomeniţi preotul George şi preotul Emanoil. Pentru şezătorile noastre, aveam un pomelnic mai amplu, pe verticala istorică, începând cu 1 [crea. Era firesc să exteriorizăm printr-o faptă concludentă simţirea noastră şi faţă de eroul Emanoil Beşa, ceea ce am săvârşit prin aşezarea unei plăci de marmură pe peretele casei din Zlatna a decedatului preot Emanoil Beşa.

Episcopul Nicolae Colan cu soborul lui de preoţi au sfinţit placa de închinare memoriei celui dispărut. A vorbit ierarhul, apreciind gestul unui tineret care ţine să dovedească din generaţie în generaţie că „*Eroi au fost*, *eroi sunt încă*/*Şi-or fi în neamul românesc*, /*Căci rupţi sunt ca din tare stâncă* /*Românii orişiunde cresc*". A vorbit apoi preotul Ioan Fodorean, preşedinte al Despărţământului „Astra" şi al Cercului preoţesc, evocând dârza personalitate a preotului Emanoil Beşa care împreună cu alţi preoii din Apuseni a înfruntat umilirile jandarmilor unguri în închisoarea din Abrud, domiciliul forţat şi închisoarea Odorhei, de unde Emanoil Beşa a fost transferat la Seghedih. Acolo fuseseră întemniţaţi memorandiştii cu prilejul procesului Memorandumului.

În calitate de preşedinte al asociaţiei „Şoimii Carpaţilor – Astra" din Munţii Apuseni, iniţiator al comemorării eroului Emanoil Beşa, am cuvântat despre „Recunoştinţa datorată memoriei înaintaşilor", spunând: „*Am fixat această placă din marmoră cristalină*, *pe care strălucesc literele aurite*, *întru vecinică amintire a numelui unui om*, *devenit mare prin lupta de zi cu zi*, *manifestată prin faptă şi viu-grai într-o epocă de mari primejdii pentru fiinţa neamului românesc din*

Transilvania. Popa Manoil, cum îi spunea poporul, s-a căsătorit cu distinsa românca Aurelia, fiică a luptătorului memorandist Septimiu Albini, întemeind o familie întru totul devotată întăririi şi promovării luptei pentru supravieţuirea elementului daco-roman pe plaiurile ţinutului Ampoi. De la amvon, ca şi din cercurile culturale preoţeşti, în vizitele mele de îndrumare la şcolile confesionale, împreună cu protoiereul tractului – Petru Popovici – pe care avem cinstea să-l omagiem aici, în faţa noastră, preoţii noştri din Terra Obruth şi Terra Ompoi, ca şi din ţara Zarandului şi a moţilor de pe Arieş, au chemat neamul să ia lumină şi să se adape din cuvântul adevărului. Şi adevăr grăiau slujitorii al tarului, mărturisind că pe acest pământ întotdeauna *a pulsat vioiciunea neînfrântă şi vrerea românească. Pe aici au cuibărit străinii veniţi cu lăcomie după aur, dar filoanele mari, mai bine zis zăcămintele imperturbabile ale fiinţei şi simţirii româneşti, nicicând i-au putut fi extrase sau smulse din locurile plămădirii românismului. Se spune că pe aici ar fi ajuns sămânţă aruncată de geticul pitagorean Zamolxe şi urmaşul său întru propovăduire, Deceneu, în a căror credinţă întru nemurirea sufletului am răsărit noi pe pământul Daciei. Aşa că Dacia este leagănul zămislirii noastre. Cât se vede pe aici, de-a lungul şi de-a latul, apărătorii datinilor şi credinţei strămoşeşti n-au lipsit. Intru nemurirea sufletului au crezut Horea, Cloşca şi Crişan, cu ortacii lor şi ei au botezat pe cei făcători de rele, iertându-le abuzurile şi fărădelegile săvârşite cu condiţia să se întoarcă şi să fie vii, cum glăsuie Scriptura. În 1848, aici, în Zlatna, preoţii ţărani tanc Ion al lui Milidon, Onuţ Popescu, Ion Lucaci şi Popescu Nicolae, preot ţăran din Valea Dosului, s-au unit cu Petru Dobra şi protopopul unit Mihăli, străduindu-se ca Zlatna să nu ajungă a fi mistuită de foc şi vărsări de sânge. Dar, când duşmanii n-au înţeles că pacea este bunul suprem al popoarelor şi au descărcat armele în garda naţională românească, atunci preoţii ţărani au urmat exemplul preoţilor luptători din vremea lui Horea.*

Un tânăr tribun de la 1848, George Damian din Balşa, ajunge slujitor la altarul bisericii ortodoxe din Zlatna „servind cu zel pe altarul iubitei sale naţiuni timp de 42 de ani" cum ne dovedeşte epitaful de la căpătâiul mormântului său.

La acelaşi altar a fost învrednicit de Domnul să servească neuitatul paroh Emanoil. Lemniţele duşmanilor i-au pricinuit scurtarea vieţii, dar nu înainte de a avea marea fericire să binecuvânteze intrarea armatei române în Zlatna, la începutul anului 1919. De pe tribuna

înălţată în piaţa Zlatnei rosteşte înflăcăratele sale cuvinte de mulţumire că, după mari lupte şi grele jertfe, armata batalioanelor care trecuseră în 1916 Carpaţii, acum în 1919, din nou veneau, aşa cum se spusese „la arme cu frunze şi flori", să întărească măreaţa Unire de la 1 decembrie 1918. Rostind pateticele şi vibrantele cuvinte, emoţia îl cuprinde, cutremurându-i sufletul care se desprinde de trupul său chinuit de jandarmi şi temniceri şi zboară să se întâlnească în eterice înălţimi, unde ridicatu – s-au duhurile martirilor neamului, împreună cu cei 800 de mii de eroi jertfiţi pe altarul patriei pentru întregirea neamului românesc. Preţuind jertfelnica sa lucrare în duh şi faptă românească, noi, tineretul de astăzi, facem legământ în faţa presfinţiei Voastre, episcop al nostru, în faţa soborului preoţesc şi a poporului de faţă să-i cinstim memoria şi să-i urmăm exemplul de luptă pentru binele neamului.

Adresăm aici, în faţa urmaşilor veneratului erou, cuvintele noastre de profundă stimă şi aleasă cinstire pentru femeia desăvârşită, care aţi fost nu numai mamă, cu deosebite însuşiri în familie, crescând odrasle cu care Zlatna se mândreşte, ci aţi întruchipat în mod desăvârşit fiinţa mamei copiilor săraci, pe care i-aţi ocrotit şi i-aţi povăţuit să apuce pe drumul faptelor bune, conform eticii, moralei şi iubirii de adevăr şi dreptate.

Ca soră a memorandistului Septimiu Albini, aţi cunoscut frământarea anilor 1892 – 1894, când fratele dumneavoastră era secretar al Comitetului executiv al Partidului Naţional Român. Atunci s-a stabilit definitiv textul Memorandumului, tipărirea lui în mai multe limbi şi răspândirea pe o întinsă arie, ca toţi oamenii de omenie să înţeleagă că nu e laş românul pe al său pământ. Venerabilă doamnă Aurelia Beşa, aţi lăcrimat mult de la pierderea soţului Emanoil şi până în zilele noastre. Am dori ca, privind placa de marmură de pe zidul casei dumneavoastră, să vă înceteze lacrimile durerii şi să vă copleşească sentimentul mulţumirii, ştiind că în panteonul martirilor, alături de Horea şi de Iancu şi ai lui tribuni, alături de memorandişti şi împreună cu făptuitorii Marii Uniri din 1918, se află între nemuritori şi martirul Emanoil, a cărui urmaşă demnă aţi rămas!"

REUNIUNEA FEMEILOR ORTODOXE ZLATNA

Oricât de mult au încercat conţii şi grofii din fruntea conducerii Ungariei să zdrobească, să nimicească românimea din Transilvania, rezultatele acţiunilor criminale nu erau cele scontate. Cum nu puteau fi secate izvoarele limpezilor ape ţâşnite din pânzele acvifere ale

subteranelor, aşa nu erau în măsură magnaţii şi puzderia multelor categorii de nobili maghiari să zădărnicească setea de viaţă şi de prospeţime sufletească a întinselor pături româneşti cu adânci rădăcini în glia străbună transilvăneană. Jandarmul ungur nu prididea să pătrundă în toate tainiţele năzuinţelor de mai bine ale românilor. De la om la om, de la suflet la suflet, se lega firul solidarităţii româneşti. În bisericuţe şi progadii, credincioşii îşi mărturiseau necazurile. Cine avea dare de mână împărţea pomană pentru sufletul morţilor, pomeni din care sărăcimea îşi îneca foamea. Se organizau colecte pentru pâinea săracilor. Nedeile erau grandioase explozii de veselie în tristeţea timpului.

La Zlatna obiceiul a trecut peste veacuri şi se menţine încă. Oamenii cred că aşa e bine. Din această credinţă au rezultat consfătuirile pentru ajutorarea copiilor săraci şi constituirea unui fond pentru aceasta. Un proces verbal din 21 octombrie din anul 1912, trimis mie de văduva înv. conf. Partenie Duca şi fiica Avina, a fostului învăţător Vasile Popa, constituie dovada eclatantă că românceIe ortodoxe din Zlatna, fără teamă de „jăndari" se adunau şi hotărau să-i ajute pe elevii români săraci care frecventează şcoala greco-orientală-română. Prezente la şedinţă: Ana Paul, Silvia Dămian, Maria Popescu, Aurelia Crişan, Alecsandrina Lenghel, Iuliana Paul, Elena Popa, Octavia Corpade, Elena Morariu, Stana Roff, Mărişcuţa Ţiff. Asistă şi învăţătorii Pompiliu Acelinescu şi Partenie Duca, iar din partea comercianţilor Traian Baciu. Pentru şedinţa ce se ţine se alege biroul. Prezidentă ad-hoc doamna Silvia Dămian. Notar.

Partenie Duca. Din procesul verbal al constituirii rezultă că exista, anterior şedinţei, „*fondul elevilor săraci*", format din contribuţia donatorilor. Cu lista nr. 1 s-a adunat suma de 143 de coroane. Cu ocazia „producţiunii teatrale" din 25 decembrie 1911 a rezultat un venit de 85 de coroane, iar de la „*maialul*" din 3/15 mai 1912 a rezultat venitul de 63 de coroane şi O, 5 filări. Apelându-se la ziarul *Libertatea* din Orăştie şi la *Foaia poporului* din Sibiu, s-au obţinut gratuit 50 de bucăţi de calendare, din a căror vânzare s-au adunat 25 de coroane. Din sumele realizate s-au cheltuit pentru haine, opinci, rechizite şcolare, decorarea pomului de Crăciun etc. 141 de coroane şi 94 de filări. Casierul fondului, învăţătorul Pompiliu Acelinescu, raporta că, după cheltuielile arătate, fondul se cifrează la suma de 190 de coroane şi 62 de filări depuşi la Institutul „Zlăgneana" din localitate, după care

se primeşte o dobândă de 5, 5%.

Prima formaţie de ajutorare a copiilor săraci era compusă numai din femei ortodoxe. Învăţătorii de la Şcoala confesională ortodoxă au dorit ca ajutoarele distribuite să fie mai substanţiale. În consecinţă, în 11 noiembrie 1912 se constituie un comitet provizoriu pentru aranjarea pomului de Crăciun, cu scopul de a „*ajutora cu haine, alimente şi adăpost pe copiii săraci, cari cercetează şcoala confesională greco-orientală română*". Din comitet sunt prezente: Aurelia Beşa, Aurelia Crişan, Maria Popescu, Veturia Olariu, Elena Cristea, văd. Ana Tanislav, Iuliana Paul, Alecsandrina Lenghel, Stana Roff, văd. Elena Popa, Paraschffa Tanislav, Maria Scrobote, Mărişcuţa Ţiff, Elena Fica. Asistă şi bărbaţii Iuliu Albini, Ioan Crişan, Ioan Cristea, Bazil Popescu, Partenie Duca şi Pompiliu Acelinescu.

Învăţătorul Acelinescu propune să se întreprindă o acţiune mai serioasă pentru ajutorarea copiilor săraci de către creştinii de ambele religii (greco-orientală şi greco-catolică). În acest scop cere un comitet lărgit, format din Aurelia Beşa (preoteasă ortodoxă) Elena Albirii (greco-catolică), Silvia Damián, Aurelia Crişan, Maria Popescu, Minerva Duca, Ana Paul, Veturia Olariu, Elena Cristea, Baicu, Iuliana Paul, Alecsandrina Lenghel, Elena Popa, Elena Horvath, văd. Ana Tanislav, Victoria Cândea, Octavia Corpade, Maria Roşea, Ecaterina Domşa, Stana Roff, Chiva Tanislav, Fica Funaţie, Ana Pătrângenar, Lina Fica lui Savu, Marina Bulza lui Nico-lae, Scrobote Vasincu, Paraschiva Moguţ lui Dumitru, Maria Arion, Mărişcuţa Ţiff, Dudaş al lui Rusan. Procesul verbal se semnează de Silvia Damián, preşedinte ad-hoc Alecsandrina Lenghel, Iuliana Paul, membră verificatoare, Par tenie Duca, notar ad-hoc.

Într-un al treilea proces verbal se precizează că scopul comitetului este pur filantropic. Se arată că e necesar să se organizeze un birou provizoriu cu *prezidentă*, secretar, casier şi controlor, precum şi o comisiune executivă „constatatoare" din bărbaţi care să sprijine biroul în acţiunile sale. Acestea împreună vor avea să înfăptuiască societatea aceasta pe bază legislativă".

Din discuţii rezultă că Emanoil Beşa a pregătit statutele fiinţării Reuniunii femeilor de la biserica greco-ortodoxă care, prin statute, are stabilită sarcina ajutorării copiilor săraci. Notarul Iuliu Albini, proprietar de mină, spune că în câteva zile va prezenta statutele Reuniunii femeilor greco-catolice şi cere să fie procurate şi statutele

reuniunii „*Rongyegylet*” (Asociaţia zdrenţelor). Deci, în 1912 starea precară în care trăiau oamenii trudei din Zlatna impunea ca un mănunchi de persoane să întreprindă acţiuni pentru supravieţuirea şi şcolarizarea copiilor săraci. Reuniunile de femei se formează pentru combaterea flagelului înfometării şi goliciunii copiilor, ca să poată frecventa şcoala confesională ortodoxă din Zlatna. Copiii necesitau îmbrăcăminte şi încălţăminte. Ungurimea îşi numise asociaţia de binefacere „*rongyegylet*” care aduna hainele uzate de la înstăriţi şi le dona zdrenţoşilor. S-ar fi putut găsi altă numire pentru asociaţia de binefacere, una mai puţin umilitoare pentru cei nevoiţi a primi mila înfumuraţilor.

La Reuniunea femeilor ortodoxe a fost aleasă ca prezidentă, preoteasa Aurelia Beşa. A păstrat funcţia de prezidentă până după moartea distinsului său soţ, Emanoil. La prezidenţie a urmat Ana Fodorean, născută Cristea, preotească. În funcţia de secretar al Reuniunii – după o oarecare activitate în regiunea Zlatnei – am fost ales eu, Ioan Popa, cu completarea de mai târziu – Zlatna. În urma demisiei din prezidenţie a Anei Fodorean a fost aleasă prezidentă Maria Ciurcu, văduva bunului român Ciurcu din Braşov, renumit editor de carte românească. Aceasta era în etate şi, la deschiderea şi închiderea şedinţei, rostea greu puţinele cuvinte stereotipe: „*vă mulţumesc că aţi venit în număr aşa de mare, dar nefiind destule membre, şedinţa se amână pe duminica viitoare*”. Acest neajuns, de a nu putea încropi cuvinte, era acoperit prin gesturile ei de a face donaţii bisericii ortodoxe.

Obiceiul de a aduna fonduri pentru copiii săraci s-a păstrat din străbuni. Încă înainte de 1877 erau cunoscute manifestările cultural-artistice şi de caritate ale Reuniunii” îemeilor şi „Astrei” din Abrud.

În Zlatna, fiind Dominionul Fiscal, păzit aproape tot timpul de honvezi unguri, manifestările cultural-artistice şi distractive erau stânjenite de autoritatea locală. Nicicând nu s-a renunţat, însă, la datina veche de a-i ajuta pe săraci, cum nu s-a renunţat la serbările Paştelui, cu jocurile populare şi tradiţionalul obicei de a se desfăşura mult gustata ţarină, ruptă de o învârtită vibrantă în Troian.

Manifestările sărbătoreşti erau săvârşite şi întru întâmpinarea acelei zile de Paşti din 1886, când au fost ucişi trei români şi mulţi alţii maltrataţi de „jăndari” fiindcă nu au lăsat să li se pângărească datinile

strămoşeşti. Poporul îşi apăra demnitatea şi obiceiurile. N-a existat putere care să elimine din sufletul românilor dragostea pentru folclor şi afirmare românească.

Noi, tineretul „Astrei" împreună cu Reuniunile de femei am dat amploare sărbătorilor tradiţionale şi am cerut primăriei Zlatna, în 1943, să atribuie pentru joc şi sport lunca din Troian. Încercam astfel să înnodăm trecutul vechilor tradiţii cu prezentul unor serbări bine organizate, cu joc, gimnastică, conferinţe şi teatru. De regizarea pieselor se ocupa Ana Fodorean şi Victoria Popescu (preoteasă în Zlatna şi, respectiv, învăţătoare). După un astfel de joc în teatrul nostru, grupul fetiţelor, prietene ale Nelicăi Fodorean, mi se adresau cu apelativul „domnul Marin", numele eroul uneia dintre piesele jucate. Romul Morar era la înălţime în rolurile comice, lucru despre care am mai scris de multe ori, adică de câte ori el interpreta un astfel de rol. În fiecare an trebuia să se organizeze cel puţin câte o serbare de către Reuniunea femeilor din Zlatna, având ca scop augmentarea fondului copiilor săraci şi îngrijirea bisericii. Ca să nu fie supărare între asociaţiile militante întru culturalizarea maselor, dădeam concursul nostru şi Reuniunii femeilor greco-catolice. Preşedintele „Astrei", Ioan Fodorean, îndeplinea rolul de catalizator al acţiunilor de frumos şi bine. Pentru mărirea fondului cultural al Asociaţiunii, preşedintele ne cerea să organizăm petreceri cu piese de teatru şi cor. Doctorul Ioan Rece, preşedintele Cazinoului, ne cerea concursul pentru serbările de Anul Nou, la care participau locuitorii Zlatnei, indiferent de naţionalitate şi credinţe religioase. Câte o serbare, cu acelaşi scop caritabil, organiza şi preotul catolic Gergely, sprijinit de devotatele catolice Gizi Fărcăşan, născută Szeleş şi Iren Treger, născută Dominik.

Resentimentele vechi, datorate vitregiilor istorice, erau pe cale de dispariţie, dar dinspre Germania se arătau turbioanele vrăjmăşiei, smulgând din lanul cumpătatei judecăţi câte un individ avid după mărire cu orice preţ. Un Eizenmeier tulbura Zlatna cu doctrina rasismului german. Propaganda noastră contra fascismului trebuia amplificată, deschizând paleta şi împotriva hitlerismului. Reuniunea femeilor române, „Astra" şi Asociaţia antirevizionistă se găseau pe aceeaşi linie în combaterea urâtelor clevetiri ale revizioniştilor, căci nu mai voiam să se întoarcă tristele timpuri descrise de Gh. Bariţiu în cele trei volume de istorie a Transilvaniei

UNITATE ÎN CUGET ŞI SIMŢIRI

Dinamica vieţii româneşti se manifesta printr-o multitudine de izbucniri, ca vulcanii care erup deodată prin mai multe coşuri. Erupţiile pot genera distrugeri, pârjol ori chiar îngroparea sub dărâmături a unor localităţi, cu tot ce este viu în ele. Astfel de explozii pot fi folositoare, deschizând canale prin care gaze bogate în sulfuri complexe sau ape termale cu însuşiri vindecătoare pot ţâşni pentru binele a tot ceea ce este viaţă. Terra dacică le are şi pe acestea.

Nouă, românilor, erupţia sufletească a anului 1918, după un război distrugător, ne-a dat unitatea naţională. Ne mai trebuia şi lumina înţelepciunii, pentru ca, asemenea unor fraţii care şi-au dorit atât de mult să trăiască într-o casă şi o patrie comună, să putem lucra şi vieţui fericiţi, pe aci pe unde suntem şi am fost. Nu am prins idealul unei vieţi liniştite. Erau prea multe distrugerile războiului, enorm de numeroase lipsurile, fantastic de mari suferinţele, sechele lăsate de ucigătoarea forţă a maşinii infernale, ucigătoare de viaţă.

Oamenii politici căutau soluţii, fiecare după gândirea politică proprie. Multe idei contradictorii răsăreau şi se stingeau ca schijele meteoriţilor de pe bolta cerească. Nimeni nu deţinea formula magică a armoniei social-politice care să poată fi unanim acceptată de toţi gânditorii democraţiei româneşti. Se formau guverne noi şi cădeau repede de la putere. Partidul Liberal al financiarilor şi bogaţilor a reuşit să se menţină la putere într-o magistratură de patru ani. Liberalii, sub Ionel şi Vintilă Brătianu, ca şi sub şefia lui Tătărăscu, colportau, în surdină şi deschis că deţin puterea fiindcă se bucură de încrederea coroanei. Partide politice erau multe şi se hărţuia u între ele. Şeful statului era arbitru între acestea, dar nu ştia să fie imparţial.

În sufletul nostru, în frământarea timpului, s-a zămislit ideea avută de marii înaintaşi din robita Transilvanie, că numai prin unitate în cuget şi simţiri românii pot avea mântuirea şi limanul fericirii. Ne chema „Astra" şi ea răspândea cu toată puterea ideea generoasă a unităţii neamului. Unire în cuget şi simţiri propovăduiam în numeroasele noastre întruniri pe toată aria Munţilor Apuseni şi, mai ales, în Ţara Ampoiului (*Terra*

Ompoi). În această *Terra*, agricultori, pomicultori, apicultori, forestieri, mineri, ştempari şi *coliari* (topitori meta-lurgi) formau imensa majoritate aborigenă. Pe Ampoi şi în comunele din notariatul Almaşu Mare, noi lucram cu osârdie, cu fruntea înălţată în soarele românismului, să nu se petreacă pe aici ceea ce era în Valea Jiului.

Despre acea regiune, profesorul Ion Breazu scria în revista *Transilvania* (nr. 2/1937, p. 100) următoarele: *Aţi vizitat* vreodată *Petroşani*? *Dacă n-aţi făcu i-o şi aveţi gustul observaţiei sociale, vă rog să o faceţi. Să vă alegeţi însă o zi de duminică sau o zi de sărbătoare, vara. Veţi asista la un spectacol unic în felul lui, care ilustrează cât se poate de plastic cele ce dorim să spunem în acest articol. Pe străzile şi în piaţa pătrată a acestui oraş cei mai mulţi reprezentanţi ai rasei: munteni şi muntence, coborâţi de pe costişele munţilor apropiaţi, gorjeni iuţi, femeile – îndeosebi, delicate ca nişte prinţese – veniţi aici de prin defileul Surducului, pentru a-şi desface produsele, îmbrăcaţi cu toţii în pitoreştile lor costume, rumeni şi veseli, cu toată sărăcia în care trăiesc, se amestecă cu muncitorii mineri cu feţe bătrâne, trişti, cu feţe pământii, cu zdrenţe curgând după ei, cu toate că suntem în zi de sărbătoare. Prezenţa lor pare o murdărie a acestui covor pitoresc al costumelor ţărăneşti. Dacă zăboveşti mai mult, cerşetorul te va acosta în grabă. Nicăieri nu sunt atâţia cerşetori ca aici. În cele mai multe cazuri el va fi un muncitor sau o odraslă degenerată a acestora. Pentru că alături de sărăcie şi-a făcut loc boala… Mizeria morală e tot atât de cumplită. Noţiunea de familie e mai decăzută decât oriunde; noţiunea de neam e tot aşa… Valea Jiului-este un coşmar al societăţii noastre orăşeneşti de mâine. Dacă nu vom lua măsuri grabnice, coşmarul va deveni o groaznică realitate…*"

Ce scria despre noi, cei din Munţii Apuseni, tot prof. Breazu în revista *Transilvania* (nr. 3/1937)? Citãm: „*Şoimii din Munţii Apuseni ne dau aceleaşi nădejdi. Sub conducerea energicului şi inimosului lor prefect, Dl. han Popa, avântul lor a luat aşa proporţii, încât avem credinţa că vor contamina întreaga regiune a Munţilor Apuseni. L-am văzut la Adunarea generală a Despărţământului Zlatna ascultând cu pietate cuvântul preşedintelui Despărţământului Ioan Fodorean din Valea Mică, reprezentând piese, cântând şi dansând. În ziua de 9 mai au organizat o mare serbare de comemorare a preoţidui-erou Emanoil Beşa, pe casa căruia a fost aşezată o placă comemorativă. Serbarea a fost onorată de prezenţa P.S.S., episcopul Nicolae Colan al Vadului, Feleacului şi Clujului. Peste 700 de şoimi şi şoimane au dat ascultare chemării conducătorilor lor, dând acestei festivităţi farmecul disciplinei şi al tinereţii.*

Ei n-au însă la activul lor numai aceste zile mari. Duminică de duminică, în satele unde au fost întemeiate nuclee, se organizează

serbări locale, se fac exerciţii de gimnastică, se înfiripează coruri, se ţin conferinţe. Sunt sate care, la început, privesc cu neîncredere pe vestitorii noului crez, odată ce s-au convins însă de scopurile absolut dezinteresate ale acestora, se înşiruie cu încredere sub steagul Şoimilor. Felul cum a luat naştere organizaţia de aici ne confirmă încă o dată principiul stăruinţei pe care l-am recomandat în repetate rânduri celor care au fost încălziţi de idealul şoimăresc. Fără o muncă continuă de câţiva ani nu se poate ajunge la rezultate durabile în activitatea şoimărească. Odată trecută, însă, această perioadă de incubaţie, contaminarea se face cu mare repeziciune, ţăranii înşişi cerând să intre *în cadrele ei*".

Profesorul Breazu remarca activitatea noastră pe linia artistică: „reprezentând piese, cântând şi dansând". Un sat mărunt ca Valea Mică excela prin teatrul jucat de tineret, ţărani şi ţărănci, făcând minunată impresie mişcările degajate şi foarte naturale ale tinerelor Ana Câmpean şi Gaftia Păcurar. Întreaga echipă de teatru se comportă excelent pe scenă aşa că am îndrăznit să organizăm turnee artistice prin comunele de pe Valea Ampoiului, Almaşe, Ighiu-şard şi Bucerdea Vinoasă. La Ighiu programul s-a desfăşurat în şcoala primară; la Şard sub cerul liber, iar la Bucerdea Vinoasă într-o şură mare a unui cetăţean. Duetul cântăreţelor Ana Câmpean şi Gaftia Păcurar, membre ale corului nostru şi ale echipei de teatru ţărănesc din Valea Mică, era ascultat cu multă plăcere de ţăranii satelor. În fruntea organizaţiei şoimăreşti din Valea Mică a fost ales ţăranul-topi tor al Uzinelor Zlatna, Nicolae Tomuş, om cu admirabile calităţi de instructor şi dinamic mobilizator al sătenilor la manifestări culturale.

Alt lucrător metalurg, care s-a evidenţiat ca instructor-şoim a fost Gh. Târziu, de la capătul de jos al satului Pătrânjeni. Îndrumător intelectual pentru cele două sate a fost ales învăţătorul Traian Marcu de la Şcoala primară Valea Mică.

Cu ocazia Adunării generale a Despărţământului Zlatna, secretarul propagandist al „Astrei", prof. Ion Breazu, a avut prilejul să cunoască un mare număr de ţărani şi lucrători metalurgi însetaţi de cultură şi-n acelaşi timp culturalizatori ai maselor populare. La această adunare generală s-au evidenţiat formaţiile: Corul Şoimilor Zlatna, instructor înv. Romul Oniciu; Corul cultural „Minerul" din Almaşu Mare (preş. preot înv. Pascu Trif, instructor A. Popa) şi echipa de teatru din Valea Mică, instruită de Ana Fodoreanu şi înv. Aurelia Popa, născută Fodoreanu.

Cu prilejul Adunării generale a Despărţământului „Astra latna, cuvântul de deschidere l-a rostit preşedintele, preot Ioan Fodoreanu; raportul activităţii Despărţământului a fost întocmit şi citit de secretarul Despărţământului şi preşedinte al „Şoimilor", Ioan Popa. Secretarul propagandist al centralei „Astra", prof. Ion

Breazu a conferenţiat despre „Povestitorii ardeleni şi bănăţeni până la unire".

Manifestările culturale se desfăşoară în spiritul lozincii „Unitate în cuget şi simţiri".

PAS CU PAS, TOT ÎNAINTE!

Dacă partidele politice aveau ideologiile lor propovăduite de unii cu gânduri cinstite, de alţii demagogice, pentru noi la „Astra", ideologia era cristalizată în formula *„păstrarea şi îmbogăţirea patrimoniului cinic"*. Se observa public faptul că Cercurile culturale „Astra", pe care le-au înfiripat „Şoimii" sunt cele mai active, cu adunări culturale şi de educaţie fizică săptămânale; cele mai multe au coruri, iar festivalurile organizate sunt cele mai bogate şi mai instructive. Apare şi munca de folos obştesc într-un mod impresionant. Aşa apreciau publiciştii clujeni strădaniile de mai bine ale „Astrei".

După serbările de la Zlatna, prilejuite de Adunarea generală a Despărţământului şi după festivitatea primirii episcopului Colan la Zlatna, renumele „Şoimilor" depăşea spaţiul Apusenilor. Gimnaştii şi dansatorii noştri erau cu mândrie prezentaţi la Cercurile culturale de către tribunul prof. dr. Iuliu Haţieganu. Cohorta noastră a pregătit 250 de gimnasta" şi dansatori invitaţi să participăm la Cluj la inaugurarea Palatului Colegiului Academic. În ziua 13 iunie din anul 1937 „Şoimii" noştri au îngroşat rândurile celor 2.500 de şoimi şi şoimane adunaţi la Cluj. Ne-am fotografiat în piaţa gării. De aici am plecat, într-o impunătoare coloană, pe larga arteră a Clujului, până la piaţă, unde ne-au salutat prefectul şi primarul Clujului, cum se întâmplase şi la Blaj, în anul 1936. După cuvântările de deschidere ale Colegiului Academic, în prezenţa şefului statului, ne-am deplasat toţi, şoimi şi şoimane, la arena sportivă clujeană. O splendidă demonstraţie de educaţie fizică, joc tradiţional (2.500 de executanţi) şi debutul în public al extraordinarului ansamblu coral ţărănesc, de 2000 de persoane, condus de preotul Răcăşanu din Sâncrai, au învederat tezaurul sufletesc al românilor capabili de înalte performanţe artistice.

Noi, coriştii şi gimnaştii Munţilor Apuseni, contopiţi cu şoimii

altor plaiuri, am simţit fiorii bucuriei văzând că românii – taxaţi în trecut ca incapabili de asimilare cultural-artistică – demonstrează acum ceea ce nicicând nu au fost în stare să ne arate asupritorii noştri milenari.

Cu exerciţii de gimnastică, jocul ţarinei şi învârtită moţească, în crepusculul zilei i-am arătat lui Matei Corvin Rex – acolo unde domina statuia lui ecvestră – că neamul din ale cărui rădăcini a apărut el este încă plin de vigoare, deşi a suferit prigonirea împăraţilor, regilor şi a nobilimii maghiare. Din palatul lor, urmaşii lui Bânffy erau în măsură să vadă limpede că românii nu au putut fi zdrobiţi, cum dorise Tisza Kâlman şi baronul Bânffy Dezso, cu a lor lozincă „zdrobiţi-i pe valahi".

În 8 iulie 1837, printr-o viguroasă defilare arătam regelui şi guvernanţilor din Bucureşti că mândrii urmaşi ai lui Horea şi Avram Iancu sunt hotărâţi să trăiască demni, (JK în noi există clocot de viaţă în continuă fierbere şi nimeni nu poate opri lupta noastră pentru întărirea vigorii trupeşti şi sufleteşti, ca şi pentru integrala dezrobire şi smulgere din lipsuri, căci:

Drum liber ne-au croit eroii.
Pe el nu năpădit ciocoii în maşini luxoase.
Să-nmoaie a noastre oase.
Legi noi au făcut.
La fel ca în trecut
Să ne sărăcească
Şi să ne robească.
Plugari, *mineri*, *ridicaţi glasul*
Răii să-şi ogoaie pasul!
Toţi mişeii să-nţeleagă
Că n-avem nimic de pradă!
Tot ce scoatem de prin munţi
E pentru noi, *pentru cei mulţi*.

ZIUA „ASTREI" – PORT ŞI CÂNTEC ROMÂNESC

Cu ocazia unui Cerc cultural al învăţătorilor ţinut la Zlatna, Aurelia Popa, născută Fodorean, spunea:

„Portul naţional (românesc) impune respectul, admiraţia şi atenţia din următoarele puncte de vedere:

1. Este portul neamului, legat de fiinţa poporului românesc din momentul zămislirii şi până în zilele noastre.

2. Portul naţional înfăţişează în modul cel mai strălucit arta

populară românească.

3. Portul naţional, din punct de vedere economic, comportă o atenţie deosebită, fiind produsul necontestat al creaţiei şi muncii româneşti.

Privit din punct de vedere istoric, portul nostru naţional cuprinde elemente geto-dace, după cum mărturisea istoricul A.D. Xenopol; a avut chiar forme asemănătoare în multe privinţe portului dacilor, cum afirmă prof. Ion Lupaş, iar prof. Simion Mehedinţi scrie că printre ţăranii din ţara Haţegului, din Ţara Moţilor şi văile din Ardeal şi Bucovina se întâlnesc oameni care, prin îmbrăcămintea şi portul părului, seamănă cu dacii de pe Columna lui Traian. Aşadar portul nostru naţional are asemănări cu portul strămoşilor noştri. În cursul istoriei, el a fost transformat după cerinţele pământului nostru, din punct de vedere climatic, al ocupaţiei locuitorilor şi, mai ales, după gustul şi setea de frumos a româncei. Ţăranul român a păstrat cu sfinţenie portul înaintaşilor, nu s-a lăsat ademenit de luciul stofelor şi al mătăsurilor de peste graniţă, fiindcă el a crezut cu ardoare că e dator să se poarte aşa cum e vorba. De aici proverbul *ori le poartă cum ţi-e vorba*, *ori vorbeşte cum ţi-e portul*.

Limba şi portul naţional sunt cele două elemente de mândrie care i-au dat românului puterea să respingă cu bărbăţie toate curentele aduse de duşmanii neamului, pentru deznaţionalizarea lui. Îmbrăcaţi în acest port, românii au simţit clocotind în vinele lor sângele înaintaşilor, sângele vitejilor făuritori de ţară românească. Acolo unde portul a fost părăsit, a pierit repede şi vorba şi credinţa, cum s-a întâmplat în ţinuturile secuizate… Putem spune că portul naţional a conservat fiinţa neamului românesc. El a fost scutul neamului, apărându-l contra vrăjmaşelor tendinţe de exterminare… Priviţi măiestria cusăturilor, estetica broderiilor în care sunt îmbinate, cu un fin simţ artistic, florile câmpului, frunzele codrului, râurile „3 i munţii ţării de pe pământul neamului. Privindu-le ne convingem de valoarea artistică a operei. În această muncă de redare a frumosului din mijlocul naturii, femeia româncă, păstorind vitele sau doinind cu duioşie lângă leagănul copilului, prin ochiul, gustul şi gingăşia mânii sale, a întrecut în artă pensula multor artişti pretenţioşi. Şi, dacă alte popoare se mândresc cu câte un dibaci maestru în artă, apoi, noi, românii, trebuie să simţim o mândrie puternică, fiindcă la noi, însuşi poporul, în totalitatea lui, a dat dovadă de inspirată creaţie artistică,

făurind cea mai bogată şi diversificată artă populară. Această artă cuprinzând ţesături, cusături, sculpturi în lemn şi crestături artistice, nu cuprinde nimic fals, nimic împrumutat de peste graniţă. Ea este a noastră, în întregimea ei, deci este naţională prin originalitatea ei…"

Adăugăm la cele spuse de Aurelia Popa că forma cămăşii minerului de acum două mii de ani este plastic redată de statuetele daco-romane găsite în vechile locuri ale spălătoriilor de aur de la poalele dealului Vârfu Fe-redeu (Baia de Criş), (vezi Király Pal, *Dacia*, vol. II, p. 417). Ce cusături şi figuri decorative vor fi avut cămăşile purtate de oamenii liberi sau de sclavi, ne spun tot statuetele. Cert este că poetul Martin Opitz, în 1622, prinde în poemul său *Zlatna* ceea ce ai lui ochi vedeau: „*În fiece coliba cu paie acoperită*, *Un sânge nobil spune*, *că limba moştenită şi azi e tot aceeaşi*, *că datinile sunt Păstrate cu credinţă*, *c-al vostru îmbrăcătnând şi jocul chiar e martor c-aveţi tulpină veche*, *Un joc care-n frumuseţe abia află pereche*…" Deci, „îmbrăcământul" ca şi jocul sunt născute de-odată cu fiinţa românului. Zlătnenii nu acceptă teza susţinută de unii că ornamentaţia portului şi arta populară ar fi suferit vreo influenţă maghiară.

ÎNDRUMĂRI PENTRU ZIUA „ASTREI".

Preşedintele Despărţământului „Astra", Ioan Fodoreanu, ne îndrumase în 1932, să înnoim şi să întărim vechea datină a serbării populare din pădurea Negraia, din satul Valea Mică. Ne-am conformat îndrumării an de an. În 1936, Comitelui central al Asociaţiunii a hotărât ca a doua zi de Rusalii să fie declarată „Ziua *Astrei*".

Pentru 1937 a apărut dispoziţia ca şi Cercurile culturale şi Despărţămintele să organizăm ziua „Astrei" la data de 21 iunie (a doua zi de Rusalii). Ne-am pregătit cu un program de gimnastică, port naţional, joc şi cântec, să răsune văile, munţii şi să vibreze atmosfera ca să renască bucuria vieţii. Văzuseră ţăranii noştri frumoasa demonstraţie de pe arena sportivă clujeană. Se scria laudativ în presă şi se sublinia avântul exteriorizării frumosului prin dansuri admirabile şi execuţii corale, desfăşurate în Cluj, Mureş, Someş, Să tu Mare şi ale noastre din Alba. Acum încercam întreceri, adevărate emulaţii, scontând pe o bună apreciere publică, aşa cum s-au remarcat înaintaşii care l-au inspirat pe poetul Opitz să scrie poemul *Zlatna*.

Valea Mică, unită cu Valea Bulzului, a inundat de multe ori lunca văii, dar de terasa aluvionară protejată de fagi şi stejari seculari nu s-a atins. Parcă în curgerea vremii de secole locul acesta avea o destinaţie

bine statornicită ca vatră de voie bună, măcar o dată sau de două ori pe an, pentru cei pururea osteniţi de eforturile fizice, reclamare de cerinţele vieţii. Pentru marea adunare din 1937 am curăţit locul şi l-am lărgit, l-am amenajat pentru spaţiu de gimnastică, sport şi estradă, ca atât corul cât şi teatrul ţărănesc să-şi deruleze programul în mod înălţător. Totul trebuia să fie monumental, cu înălţare sufletească fortificată de frumuseţea peisajului cu dealul stâncos, cu vechea biserică în care se păstra ca într-un muzeu naţional steagul tricolor ce a fâlfâit pe Câmpul lui Horea la Alba Iulia, în 1918. În faţa bisericii stă neclintită stânca golaşă de calcar, rămasă ca podoabă naturală după ce apele unei mări vechi s-au retras, cedând locul *terrei* ce avea să fie numită, cândva, Ţara Ampoiului.

În vârful înaltei stânci, mai impunătoare decât biserica de pe acelaşi deal, un om al credinţei strămoşeşti s-a urcat pe peretele abrupt – numai el ştie cum – şi, după datina veche, a înfipt în stâncă o cruce, „*rivala*" celei din turnul bisericii. Tot o astfel de cruce, pe undeva îl va fi inspirat şi pe poetul care ne-a dăruit versul *Cruce albă de mesteacăn*

„*Cruce albă de mesteacăn*.
Răsărită printre creste
Cine te cunoaşte, *oare*.

Cruce fără de poveste?… Vechea cruce a dispărut, căci aşa era sorocul, cum spune poetul:

„*Şi ca mâine*, *fulgii iernii Te vor duce-n a lor salbă şi vei dispărea din lume*, *Cruce de mesteacăn*, *albă*".

Omul mai nou, ajuns la fier, s-a gândit să împlânte o cruce nepieritoare, din fier, căci „*era ca o capră şută*, *stânca*, *fără cruce*", zice badea Oanu Berbece, temerarul escalador pe piscul alb, cu fruntea înaltă…

Pe micul platou din pădurea Negraia, câţiva credincioşi, adepţii ai unirii cu Roma, au înălţat şi ei o biserică în mijlocul unor brazi care rivalizau cu turlele bisericilor din minunatul peisaj montan. Uniaţia nu a prins teren în satul Valea Mică, numit şi Valea Bulzului, căci aici, un păstor sufletesc – înainte de Ioan Fodoreanu, preşedinte al Despărţământului „Astra" – a fost Nicolae Cristea, propovăduitor al credinţei din bătrâni. Acesta, împreună cu credincioşii săi a construit o şcoală cu minunată înfăţişare arhitectonică şi au consolidat casa parohială ca făclierii ştiinţei de carte să aibă adăpostul şi confortul

potrivit, chiar într-un cătun în care trebuia să răzbată luminiţa culturii vremii.

Faptele pozitive ale lui Nicolae Cristea erau îndemn ca urmaşii să păşească pe acelaşi drum al îndatoririlor obşteşti. Şi îndatorire era să ne unim sub steagul tricolor, căci ordonator ne este versul *Pe-al nostru steag e scris unire*!

Întru unire ne îndemna apelul „Astrei" din aprilie 1936.

Întru unire ne ridicam contra celor ce ne îndemna la irosirea comorii moştenirilor etnice, singure ocrotitoare ale fiinţei româneşti; ne ridicam contra celor ce voiau să ne stâlcească port, cântec, joc şi tradiţie românească, întru cinstirea comorii, păstrată în amarnice timpuri, neam adunat în poiana Negraia, unde murmurul Ampoiului cu afluentul său Valea Mică şi monumentalii *bulzi* ai satului şi *bulbucele* de peste Vale, ca nişte giganţi încremeniţi în stean, ne îndemnau să sorbim apa vie a conştiinţei româneşti, să ne înnobilăm sufletul cu netulburata iubire de neam şi cu sentimentul cinstei, demnităţii şi moralei.

Crestată în memorie ne-a rămas ziua de 21 iunie 1937, zrjte „Astrei". Preşedintele Ioan Fodoreanu oficia în sânul codrului, ca într-o imensă catedrală, dar nu ca preot, ci ca simplu cetăţean, rostind cuvinte pline de curat patriotism, de mare profunzime morală, de jalonări spirituale prin a căror împărtăşanie i se asigură neamului eternitatea. Cu toată convingerea, propovăduitorul cultural şi luptător al naţiunii sale, declară: „*Noi aci am fost*, *aci suntem şi aci vom* fi în *vecii vecilor*. *Noi nu suntem veniţi şi colonizaţi*, *ci pe aceste plaiuri am fost de când e lumea noastră românească*".

A urmat festivitatea sfinţirii drapelului Centuriei Şoimilor din Valea Mică – Pătrânjeni. Slujba s-a oficiat de preoţii Mircea Fodorean, fiu al Munţilor Apuseni, Ioan Hânza din Galaţi şi Miclea din Feneş.

După ce am rostit o alocuţiune, în calitate de preşedinte al Şoimilor din Munţii Apuseni am înmânat drapelul *centurionului*, învăţător Marcu Traian şi *centurionului* Nicolae Tomuş, ţăran topitor la Uzinele metalo-chimice Zlatna. Prin aceasta cohorta Munţilor Apuseni avea – după Zlatna – al doilea steag. La primul fusese naş savantul profesor dr. Iuliu Haţieganu. La al doilea steag naş a fost directorul şcolar pensionar Emanoil Scrobote din Zlatna. Cu ocazia ţintuirii (baterea ţintelor în drapel) Emanoil Scrobote a adunat suma de două

mii de lei. Cu donaţii de sume mai mici au contribuit învăţătorii, preoţii, funcţionarii, ţăranii şi muncitorii care au luat parte la festivitate. Ca-n zilele de praznic naţional, nu numai şoimii şi şoimanele, ci aproape toţi participanţii au îmbrăcat impunătorul costum naţional, făurit cu migală şi mult simţ artistic, cum admirabil se descrie în volumul *Arta ţărănească la români* de Gh. Oprescu şi în relatările făcute de învăţătoarea Aurelia Popa.

Fetele, în costumul lor cu tradiţionalele „*cusături după ac*", negru pe un fond alb, erau asemănătoare zânei din pădurea fermecată. Într-adevăr, ca o pădure fermecată se înfăţişa ochiului pădurea Negraia în mare decor de sărbătoare.

Ţarina şi învârtită, jucate în Negraia, aveau ceva din salturile gingaşelor căprioare şi din ritmicitatea cadenţelor perfecţionate de multe secole de joc străbun, prin înfruntarea timpului. În cadenţa de învârtită răsuna valea şi pădurea, purtând până departe ecouri ale strigătului – aluzie la topitorii metalurgi şi la soţiile lor:

O săracii ce-nsuraţi
Mult îs negri şi-afirmaţi.
D-apăi nevestele lor
Parcă-s pupi şi-acuma-uflor.
Dragă mi-i crâşma-n pădure.
Că beau vin şi mănânc mure.
De s-o-n tâmpla să mă-mbăt
Numai tufele mă văd. Romul Oniciu, director al Şcolii primare din Zlatna, cu bagheta din creanga unui alun şi din diapazon, da tonul îndrăgitului cântec:

Are mama fată mare.
Fată mare, fată mare.
Cu ochi dulci şi gură mică
Şi cu glas de rândunică.
Nu o dau pe lumea-ntreagă
Fata mamii, dragă, dragă…
Dimineaţa când se scoală, Cea dintâi, dintâi se spală, şi când râde iubitoare, Toate razele de soare Bat la geamuri, luminoase Calde, calde şi frumoase…

Preşedintele „Astrei" ne struneşte, pe noi, membrii familiei şi câţiva prieteni, să cântăm favorita-i bucată corală pe patru voci, *Negruţa* de Ion Vidu:

Spune bade ce gândeşti.

Spune drept, o nu iubeşti Ochi negri, ca murele, Lucitori ca stelele. În codru avea rezonanţe impresionante partea solo ce-mi revenea:

Trecui codru colo-n jos
Şi-mi găsii mândră pe-ales.
Cu ochi ca de neghinuţă
Şi la fată cam negruţă… Adorabil se prezentau ţărăncuţele Ana Câmpean, secondată de Agaftia Păcurar, cu doina:

Măi, bădiţă Niculaie
Câte paie-s într-*o claie*?
De le-ai şti tu socoti.
Noi amândoi ne-om iubi.
De le-ai şti tu număra.
Noi amândoi ne-om lua

Şoimanii prezintă un scurt program de gimnastică, iar călușarii, cu tradiţionalul joc, desăvârşesc manifestarea artistică de o factură măreaţă, cum nu mai fusese alta pe Valea Ampoiului. Am rostit cuvântul de încheiere a programului desfăşurat în aer liber, cu mulţumiri pentru participarea miilor de oameni ai regiunii şi felicitările pentru şoimii participanţi la desfăşurarea programului artistic. Nimeni nu se aştepta să vadă o reuniune atât de prietenească, cu oameni veseli, care nu mai erau naţionali sau liberali, ori socialişti, ci *numai români*.

Deputatul liberal, Ovidiu Radeş, din Zlatna, a declarat: „*Văzând grandiosul program susţinut de şoimi mă întrebam dacă e vis sau realitate*. *Nu am crezut că în munţii noştri poate fi cineva în măsură să organizeze un spectacol atât de grandios*, *cum îl înregistrară ochii şi inimile noastre*, *aici în această seculară pădure*, *Negraia*. *Dezbrăcaţi de haina politică*, *în acest grandios peisaj ne-am prezentat ca români*, *ca fraţi şi învăţăm de la tineretul şoimăresc faptul că solidaritatea neamului trebuie să fie supremul nostru ţel în viaţă*. *Se cuvine să exprimăm recunoştinţă pentru toţi cei care au contribuit la demonstraţia cultural-artistică de astăzi şi să felicităm conducerea Cohortei Şoimilor Munţilor Apuseni pentru minunatele clipe pe care ni le-a hărăzit în această zi a „Astrei*”.

În Negraia toţi eram prinşi în hora bucuriei şi veseliei. Portul, cântecul, jocurile şi tradiţiile, exprimau frumuseţea sufletească a unui popor stăpânit de farmecul vieţii. Strigăturile de joc se legau de la

pereche la pereche. Oameni în floarea vârstei, tineri şi bătrâni, îngrădiţi pe margini de copii, exteriorizau, ca-ntr-un cântec de baladă, simţirea supra-încărcată de voioşie. Părea că şi arborii au prins grai şi transmit desfătarea peste minunatele crupe să vane, până peste melafirul dealului „Jidovu", împodobit cu fagii lui ce au învins tăria pietrelor. Ampoiul ducea la vale răsunetul petrecerii din Negraia, căci freamătul vieţii străbătea peste tot şi pusese stăpânire pe intelectuali, ţărani, mineri, topitori, ca şi pe ceata scripcarilor cu ale lor familii de la „Podul lui Paul".

Realizasem ceea ce dorea Comitetul central al bătrânei „Asociaţiuni", după cum scria circulara: «Ziua „Astrei"» să fie pregătită mai bine. Asociaţiunea noastră va trebui să dea roade neasemuit de bogate pentru a învinge mai uşor indiferenţa celor meniţi să ne ajute, pentru a angaja la o muncă tot mai stăruitoare şi rodnică energiile intelectualilor dornici de a restabili vechea noastră-Jblidaritate. Preşedintele nostru, Ioan Fodoreanu – fost coleg de liceu cu preşedintele „Astrei", Iuliu Moldovan – a înfăptuit dezideratul: *peste partide şi confesiuni, la propăşirea noastră culturală*.

ZLATNA – MÂNDRIA DESPĂRŢĂMÂNTULUI JUDEŢEAN ALBA

În revista *Transilvania* (iulie-august 1937, pp. 310 – 311) se scrie „*Despărţământul central Alba se mândreşte pe drept cuvânt cu şoimii din Despărţământul de plasă Zlatna, al căror prefect este dl. Ioan Popa. Cu o energie demnă de admirat, domnia sa a reuşit să întemeieze până acum 19 organizaţii şi să trezească un entuziasm unanim pentru mişcare, îndeosebi în sânul ţăranilor. Dacă mijloacele materiale de care dispune n-ar fi atât de modeste, cu siguranţă că numărul unităţilor ar fi astăzi mult mai mare. Contactul cu aceste unităţi este foarte viu. Activitatea lor interioară este de asemenea intens susţinută. În fiecare duminică şi sărbătoare au loc şezători locale cu care prilej se fac lecturi, se rostesc conferinţe şi se învaţă exerciţiile de gimnastică după îndrumările centrului. Ei au participat într-o bună ordine la serbările de la Blaj, în 4 octombrie 1936. De asemenea, 250 de şoimi au luat parte la inaugurarea palatului Colegiului Academic din Cluj, iar la comemorarea zilei de 1 decembrie 1936, organizată de Despărţământul central Alba-Iulia, au luat parte 400 de şoimi. Serbări cu participarea mai multor unităţi au organizat în mai multe comune cu diferite prilejuri. La 9 mai, 720 dintre ei au dat strălucire şi energie românească serbării organizate de Despărţământ în Zlatna pentru comemorarea preotului*

erou Emanoil Beşa, la care a participai P.S.S. Episcopul Nicolae Colan al Clujului. La 21 iulie (1937) cu prilejul zilei Astrei au organizat o şoimiadă *în pădurea Negraia din comuna Pătrânjeni-Valea Mică, la care au participat Şoimii Zlatna, Valea Mică, Feneş, Galaţi, Presaca, Poiana şi Bucerdea Vinoasă, precum şi vreo patru mii de ţărani. S-a luat cu acest prilej jurământul unităţilor, s-a sfinţit drapelul organizaţiei Valea Mică-Pătrânjeni. Când au fost bătute ţintele în drapel, dl. Emanoil Scrobote, învăţător pensionar, a dăruit organizaţiei suma de două mii de lei, iar părintele Fodoreanu, preşedintele Despărţământului, a donat o porţiune din grădină ca să se ridice casa culturală din Valea Mică. Din realizările practice ale Cohortei amintim: Şoimii din Zlatna au sădit 65 de nuci pe marginea şoselei, cei din Valea Mică 15 nuci, iar cei din Almaşu Mare 20 de nuci*".

Buletinul „Astrei" anunţa că se vor discuta şi studia pe larg problemele care interesează direct regiunile Munţilor Apuseni, graniţa de vest şi secuimea. Preşedintele „Astrei" propunea convocarea unei conferinţe speciale pentru Munţii Apuseni şi se anunţa publicarea unui material preţios împotriva tezelor revizioniste ale Ungariei, material furnizat de prof. univ. dr. Silviu Dragomir. Se mai anunţa că pentru Casa culturală se va trimite Zlatnei tot suma de zece mii de lei. „Astra" centrală hotărăşte ca portul *şoimilor* să fie portul naţional din regiunea Zlatnei. În darea de seamă a Comitetului central, în anul 1937, se spune: „*În anul trecut nu s-a remarcat printr-o activitate deosebită decât Despărţământul Zlatna, al cărui preşedinte e părintele Fodoreanu*". De fapt nici Abrudul, nici Câmpeniul, nici Baia de Criş şi nici Bradul nu aveau o activitate culturală însemnată în cadrele Asociaţiunii „Astra".

Intenţia noastră era să escaladăm Dealul Mare, pentru a răspândi spiritul şoimăresc în toate istoricele sate pe unde au călcat paşii lui Horea şi Avram Iancu.

ESCALADARE CULTURALĂ PESTE BREAZA, LA ALMAŞE

În notariatul cercual Almaşu Mare, până-n 1933 n-au existat formaţii culturale, decât comitetele parohiale şi ale Şcolii primare. Administraţia comunală nu avea altă grijă decât să arunce pe gâtul poporului un noian de taxe şi impozite, fapt care a generat un fel de răscoală populară, în fruntea căreia se afla preotul învăţător Pascu Trif. Protestatarii au reuşit să-l înlăture pe notarul abuziv de la conducerea

administraţiei localităţilor Almaşu Mare, Almaşu Mic de Munte, Almaşu de Mijloc, Poiana-Valea Iepii, Techereu, Nădăştia, Glod şi Cib.

În 1931, în calitate de secretar al Despărţământului „Astra" Zlatna, am cercetat comunele împreună cu şeful ambulatoriului Zlatna, dr. Ioan Rece. Am rostit cuvântări, iar doctorul Rece da sfaturi din domeniul igienei şi-i consulta gratuit pe cei care aveau nevoie de îngrijiri medicale. Mulţumită acestui medic, ambulatoriul policlinicii era înzestrat cu medicamente distribuite gratuit populaţiei.

În 1933 am procedat la constituirea Cercurilor culturale ale „Astrei". Pascu Trif, printr-o scrisoare, îmi reîmprospătează memoria, scriindu-mi: „În urma unei înflăcărate conferinţe ai pus bazele acestui Cerc, la 26 noiembrie 1933, formând Comitetul şi înscriind 40 de membri (completat apoi la o sută cu excepţia şoimilor, în număr mult mai mare). Primul comitet s-a format din: Pascu Trif – preşedinte; Romul Scrobote – vicepreşedinte; Aurel Aron – secretar; Serafim Bora – bibliotecar, iar membri: I. Trif, Gh. Pau, Moise Coşobea, B. Popa, N. Neacşa, I. Croampă (acesta stegar în 1918, la înălţătoarea adunare naţională de la Alba Iulia). Entuziasmul nostru, pe atunci, nu avea limite. Voiam să ne înălţăm spiritual pe culmile dorite de un neam care a fost prea mult împiedicat în idealurile sale de progres şi hrană sufletească".

În dosarul Cercului cultural „Astra" Almaşu Mare (Cercul „Minerul") se află circulara nr. 40/1937 cu textul: „Astra" – Şoimii Carpaţilor din Munţii Apuseni şi judeţul Alba: *Cucernice Părinte*.

Organizaţiile şoimăneşti, având între poruncile de bază credinţa în Dumnezeu şi recunoştinţa faţă de înaintaşi, Cohorta noastră conformându-se acestor imperative, a crezut de bine să eternizeze amintirea unui vrednic slujitor al altarului şi, în acelaşi timp, luptător neînfricat pentru binele neamului, care a fost preotul Emanoil Beşa – printr-o placă comemorativă, aşezată pe casa neuitatului paroh din Zlatna. Dorini să arătăm prin aceasta tineretului de azi cum trebuie să cinstească pe cei ce au ştiut să se jertfească pentru credinţa strămoşească şi triumful idealului nostru naţional.

Sfinţirea şi dezvoltarea plăcii va avea loc în ziua de 9 mai a. e, de faţă fiind P.S. Să Episcopul Nicolae Colan al Clujului.

La ceremonialul dezvelirii şi sfinţirii plăcii vă rugăm stăruitor a lua parte cu Şoimii şi credincioşii din comuna Dv.

Cu titlul informativ vă încunoştinţăm că organizaţiile şomăneşti

vor întâmpina pe P.S. Să Episcopul la intrarea în Zlatna, duminică dimineaţa la orele 9, iar sfinţirea plăcii se va face după sf. Liturghie, ora 12 – 1230.

Organizaţiile şoimăneşti din comunele de pa Valea Ampoiului sunt rugate a ridica arcuri de triumf în comunele prin care trece P.S. Săîntre orele 7 – 9 dimineaţa. Se va parcurge drumul Alba-Iulia – Zlatna fără oprire în vreo comună. Zlatna, 2 mai 1937

SĂNĂTATE!

Prefect al Cohortei ss. Ioan Popa, adresat Cucernicului paroh Trif Pasej-Almaşu Mare".

Preşedintele Cercului Almaş şi delegaţi ai celorlalte comune s-au prezentat la comemorarea de la Zlatna.

În notele sale şi-n procesele verbale ale Cercului, preşedintele Pascu Trif continuă scriindu-mi: „... la 26 august 1934 s-a ţinut adunarea generală a Despărţământului „Astra" la noi în Almaşu Mare. Preşedintele Ioan Fodoreanu, printr-o vibrantă cuvântare, în care invoca memoria memorandiştilor şi descria acel mare proces al neamului românesc, în prezenţa unui numeros public şi a delegaţiilor din satele vecine, a declarat Adunarea generală deschisă. A urmat raportul cu darea de seamă, prezentat de secretarul Ioan Popa, din care s-a constatat că Despărţământul Zlatna a desfăşurat o vie şi rodnică activitate culturală, organizând aproape în toate comunele Cercuri culturale şi biblioteci populare. S-a remarcat în special activitatea neobositului secretar al Despărţământului, Ioan Popa, care a vizitat, a conferenţiat şi a organizat Cercurile culturale în toate satele (extras din Raportul de activitate al Cercului pe anul 1934).

Relativ la anul 1936 se citează, de Pascu Trif, din raportul cercului: „Inaugurarea Casei culturale s-a făcut la 8 nov. 1936 cu toată solemnitatea. Despărţământul Zlatna a fost reprezentată prin dl. Ioan Popa, neobositul luptător pe teren cultural, naţional şi educativ al regiunii noastre. S-a prezentat însoţit de un frumos grup de şoimi ai Carpaţilor şi a rostit o însufleţită conferinţă, arătând rolul „Astrei" şi al Caselor culturale în trecutul şi viitorul neamului, legând această Casă de cultură de sufletul poporului, asemenea bisericii şi şcolii". Tot din acel raport mai transcriu: „... Propaganda naţională din anul trecut a culminat prin manifestaţia demonstrativă de la 1 decembrie 1936, din Zlatna, unde Cercul nostru (*Minerul* din Almaşu Mare) s-a prezentat cu 300 de cetăţeni, cu drapele şi cu placarde, care exprimau lapidar şi

energic drepturile noastre sfinte asupra Ardealului…”

Preşedintele Cercului Almaş continuă: „… pe anul

1937 se aminteşte: Ziua unirii de la 1 decembrie 1937 a fost serbată printr-un program bogat şi select, având ca delegat al Despărţământului Zlatna pe dr. Alexandru Fărcăşan, care dezvoltă o conferinţă temeinică despre însemnătatea zilei de 1 decembrie, invocând momente înălţătoare cu amănunte necunoscute încă de auditori”. Este vorba de modul cum preşedintele „Astrei”, I. Fodoreanu şi Alexandru Fărcăşan au organizat Garda Naţională şi pe cetăţenii care au participat la 1 decembrie 1918 la Alba Iulia, între ei rol important având muncitorul topitor al Uzinelor Zlatna, Ilie Iosif.

Preotul Pascu Trif, împreună cu soţia lui, învăţătoarea Tiberia Trif, născută Onea, au fost colaboratori în cadrele „Astrei” nu de ocazie, pentru o anumită sărbătoare naţională, ca Unirea Principatelor, Ziua Independenţei, Unirea cea mare etc, ci, de la data deschiderii Casei culturale din Almaşu Mare, au militat seară de seră şi-n sărbători, împlinind marile deziderate ale As-teri, de a deschide fereastra ca să pătrundă şi-n fascicule largi razele de lumină, pe acolo pe unde, în trecut, îşi făcuse stăpânire întunericul. O realitate crudă se întindea peste tot pe unde lacomii de aur căutau jefuirea românilor muncitori.

Propovăduiam conţinutul istoric din cele zece volume ale lui A.D. Xenopol şi *Cartea de aur*, cu tot ce a scris Teodor Păcăţianu în opt volume. Consideram că este important ca poporul, lucrător prin subterane şi la suprafaţă, să-şi însuşească pe deplin cât mai multe cunoştinţej Mespre viforosul trecut al neamului. Cu un aparat de proiecţie primit de la Comitetul central al „Astrei”, derulam scene din victoriile lui Mihai Viteazul. Aveau audiţie plină de interes anumite pasaje pe care le recitam noi, cum este tabloul dat de Bălcescu privind primirea lui Mihai Viteazul la Alba Iulia, cu textul*: „Înaintea lui opt seizi duceau de frâu opt cai acoperiţi cu şale preţioase, lucrate în aur şi argint, şi împodobiţi la cap cu pene mari. Mihai purta pe cap un calpac unguresc împodobit cu o egretă neagră de pene de erodiu legate cu o copcă de aur; o mantie lungă, albă, de mătase, ţesută cu fir, având pe lături ţesuţi vulturi de aur; tunică albă de aceeaşi materie; lungi ciorapi de mătase albi, garnisiţi cu pietre scumpe şi botine de saftian galben; de brâu atârna o pală de Taban împodobită cu aur şi rubine. O ceată de zece lăutari urma îndată după domn cântând imnuri naţionale* lângă *domn se duceau steagurile lui Andrei Bathori luate în bătălie, de la*

Săbiu. *Ele erau desfăcute şi plecate spre pământ*, *spre semn că Ardealul era supus*…”. 1 noiembrie 1599 a fost glorioasa zi când Mihai

Viteazul a intrat în Alba Iulia, ca domn al tuturor românilor!

Pomenindu-se de aur, minerul Aron Popa, îşi tălmăceşte gândul ce i se năzărise: „*O fi fost aurul lui Mihai Viteazul de p-aicea din munţii noştri*”.

În 1937 o explozie de manifestări culturale a fost amorsată de noi, împreună cu preşedinţii Cercurilor „Astra” şi instructorii grupurilor şoimăneşti, eviden-ţiindu-se activitatea prietenilor Pascu Trif şi soţia lui, din Almaş, Romul Scrobote din Almaş-Suseni, învăţătorul Bora Serafim, soţii Necşa din Nădăştia, soţii Hancheş, fraţii Trif – Glod, preotul înv. Filip Bodoi din Almaşu de Mijloc, soţii Bunea S. – Almăşel, Aurel Samoilescu şi Olea – Cib, preot Codrin – Techereu, soţii Doncea, notar, preot Tomescu, Boca Iosif şi fiul din Balşa, Simion Micu. Pe bătrânul preot ţăran Simion Micu l-am ajutat să obţină un perimetru de explorare. Când am vorbit în comuna sa despre „Astra”, el m-a prezentat locuitorilor ca pe un „*mântuitor din ai care vrea binele moţilor*”.

UN MĂREŢ MONUMENT AL MARTIRILOR

Despărţământul judeţean al „Astrei”, prezidat de profesorul Eugen Hulea din Alba Iulia, milita activ împreună cu mulţi membri ai Despărţământului „Astra” – preţuită fiind şi contribuţia elevilor din ţară – ca să înalţe un măreţ monument la Alba Iulia în memoria martirilor Horea, Cloşca şi Crişan. Se preconizase strângerea sumei de aproximativ un milion de lei pentru realizarea unui obelisc înalt, prevăzut cu un far ale cărui scânteieri să lumineze spre crestele munţilor, acolo pe unde fuseseră chemaţi la luptă toţi cei înecaţi în silnicii. Pentru adevăr şi dreptate au luptat iobagii. Jugul trebuia aruncat, căci aşa le spusese Horea.

Arhitectul Octavian Mihălţan din Alba Iulia pune suflet din vibrantul să trup, ca să înalţe spre albastrul cerului un obelisc din rumenitul calcar de Banpotoc. Sculptorul Ion Negrulea, cu mâna-i şi dalta măiastră, pune în evidenţă un trup gigant, simbolizând „Victoria înaripată”, victoria unităţii neamului, făurită cu preţul valurilor de sânge şi trupuri omeneşti, jertfiţi la altarul libertăţii neamului. „*Smerită închinare lui Horea*, *Cloşca şi Crişan*” se va însera pe placa de marmură galbenă de la picioarele victoriei. Hotarele ţării vor fi sculptate deasupra uşii de intrare în corpul Obeliscului, iar figurile

martirilor Horea, Cloşca şi Crişan vor domina în ţinută de îndemn la luptă a miilor de ţărani care, atunci şi ori de câte ori în fi nevoie, sta-vor gata să se ridice pentru libertatea, independenţa naţională şi progresul social. De câte ori vizitam, cu oamenii munţilor, marea lucrare întreprinsă pe terasa dealului Cetăţii, din faţa porţii cu statuia ecvestră a lui Carol al VI-lea, arhitectul Mihălţan ne prezenta entuziasmat detaliile visării sale de a construi un monument cum nu mai este altul în ţară.

Într-o zi, la faţa locului a venit şi ministrul Industriei şi Comerţului, Valer Pop. Eram de faţă mai mulţi delegaţi ai Despărţământului „Astra". Mihălţan şi sculptorul Negrulea explicau că fundaţia monumentului a reclamat investiţii mai mari decât cele preconizate. Ministrul răspunde: „*Faceţi tot ce ştiinţa vă îndeamnă*. *La acoperirea cheltuielilor vom contribui şi noi*, *dacă va fi nevoie*".

Buletinul „Astrei" iulie-august 1937, privind activitatea Despărţămintelor semnala evocarea marilor figuri ale neamului. O placă comemorativă se aşezase pe casa memorandistului Rubin Patiţia din Alba Iulia. Alta, la Zlatna, pe casa preotului-erou Emanoil Beşa. Contribuţii ale astriştilor s-au înregistrat pentru ridicarea monumentului luminatului Gheorghe Lazăr.

În Buletin se arată că Despărţământul central din Alba Iulia „*îngrijeşte de ridicarea monumentului lui Horea*, *Cloşca şi Crişan*, *lucrările căreia au fost începute*".

Activitatea ce o desfăşuram pe linia luptei moţilor pentru redobândirea patrimoniului minier, nu era conformă cu doctrina economică după care se călăuzeau ministrul şi secretarul general de la Industrie şi Comerţ. Dar iată că aci, la Alba Iulia, se înfăptuia un act măreţ la care se părea că ministrul vrea să colaboreze şi să contribuie ce ceva subvenţii pentru ca monumentul martirilor să poată fi dezvelit înainte de expirarea mandatului de patru ani de guvernare tătărescianâ.

Prin Munţii Apuseni nu venea nici ministrul, nici secretarul general, dându-şi seama că Legea minelor, promulgată în 1937, a sporit nemulţumirea micilor întreprinderi miniere formate din băştinaşi. Zidurile noii şcoli din Tăuţ – pentru înălţarea cărora învăţătoarea Viespe stăruia ca un obsedat pe la autorităţile statului, să obţină subvenţii – se ridicau spornic, demonstrând că unde ministrul mânuitor al fondului contingenţărilor arată bunăvoinţa, acolo se poate

face ceva pentru obşte. Sătucul Valea Mică, mai în interiorul Munţilor Apuseni, ostenea să adune material pentru zidirea unei Case de cultură, dar până aci demnitarii amintiţi n-au ostenit să urce. Ce importanţă, din punct de vedere electoral, prezenta un sat despre care în Buletinul „Transilvania", din iulie-august (1937, p. 272) se scria: „*Despărţământul Zlatna construieşte o Casă naţională în comuna Valea Mică*". În acelaşi Buletin (p. 157) se scria despre Şoimii Carpaţilor: „*Cucerirea Munţilor Apuseni se face cu paşi siguri*, *prin poarta Zlatnei*". Şi se mai preciza: „*Portul e restabilit în frumuseţea lui iniţială*; *dansul românesc*, *asemenea*; *cântecul răsună pretutindeni*". Aşa cresta, într-o revistă memorabilă, ofensiva culturală şoimărească spre cucerirea munţilor lui Horea.

În cursul verii, monumentul de la Alba Iulia prindea contur măreţ, înălţându-se spre cota terminus de 22, 5 metri. Ministrul ne cheamă la o consfătuire în locuinţa secretarului general ministerial Danii Tecău, din Alba Iulia, de unde dispunea ce trebuie dărâmat şi ce se poate salva. Ieşind pe teren în costum sportiv, cu cravaşa în mână, adresându-i-se primarului Alba Iuliei, dr. Colbazi, ministrul dispunea: „*Să dispară clădirea de colo*, *duglienele alea* (arătând cu cravaşa spre ele) *să nu le mai văd mâine*! *Curăţiţi terenul de cocioabele alea scabroase*!" (Era un atelier de tăbăcit şi colectat piei). Rămâneam uluiţi de uşurinţ-u care hotăra ministrul asupra bunurilor cetăţenilor. Cădeau sub târnăcopul dărâmăturilor câteva prăvălii evreieşti cu dependinţele lor şi toate căsuţele vechi de pe axa intrării din şoseaua naţională Alba Iulia – Teiuş spre poarta Cetăţii. Dintre cei demolaţi numai evreii regretau vadul comercial pierdut. Alţii nu se arătau nemulţumiţi fiindcă li se achita pe loc, în numerar, cam de zece ori valoarea caselor şi a intravilanelor avute.

Un spaţiu larg s-a deschis în faţa dealului Cetăţii, de o parte şi de alta a liniei ferate înguste Alba Iulia – Zlatna. Pe această suprafaţă s-au construit, mai pe urmă, splendidele vile ale câtorva funcţionari, membri ai corpului didactic, şi vilele fraţilor avocat şi colonel Colbazi, avocatului Răhăianu etc.

Dintre spectatorii dărâmăturilor ordonate de ministru, unii exprimau laudativ: „*Ăsta zic şi eu că-i ministrul*", alţii, mulţi, pronunţau: „*Uite cum ciripeşte* (calcă) *un ministru legea în picioare*!"

Numeroşi cetăţeni aveau părerea că din punct de vedere urbanistic, Alba Iulia a dobândit o splendidă înfăţişare orăşenească în

sectorul porţii întâi a Cetăţii, înlăturându-se aspectul de bâlci lăsat de stăpânirea austro-ungară.

Adversitatea între naţionali (membrii P.N.Ţ.) şi liberali (Partidul Liberal al lui Tătărăscu) se manifesta în această vreme prin discursuri politice fulminante. Naţionalii nu voiau să piardă poziţii electorale câştigate prin înverşunate lupte sub regimul austro-ungar. Partidul naţional suferise înfrângeri dureroase la alegerile din 1934, când Gh. Tătărăscu s-a dovedit extrem de abil, câştigând simpatia regelui pentru partidul său. Le celălalt pol se situa Iuliu Maniu, retras din fruntea Partidului Naţional Ţărănesc la Bădăcini, de unde rostea din când în când câte un discurs politic îndreptat împotriva camarilei regale. Lumea zicea: „*a vorbit sfinxul de la Bădăcini în contra regelui*". Discursuri îndrăzneţe contra amestecului camarilei în guvernarea ţării rosteau şi maramureşeanul Ilie Lazăr, blăjeanul Augustin Popa, Ghiţă Pop şi mulţi alţii din anturajul lui Iuliu Maniu. Ion Mihalache – ţărănistul ajuns la şefia Partidului Naţional Ţărănesc – în câte o audienţă la Palat căuta să-l asigure pe factorul constituţional că marea majoritate a membrilor partidului au curată devoţiune şi loialitate faţă de suveran.

La rândul său, şeful statului promitea că va încredinţa guvernarea viitoare unui guvern Mihalache, dar fără Iuliu Maniu.

Valer Pop – flotant de la socialişti, împreună cu Roman de la Mediaş – intrat în partidul liberal, lăsa să se înţeleagă că este omul regelui. Observând, la Alba Iulia, îndrăzneala manifestată în măturarea de pe faţa pământului a unor clădiri, lumea se convinge că ministru] este într-adevăr *liomo regius*. Eugen Hulea, preşedintele Despărţământului judeţean „Astra", era simpatizant naţio-nal-ţărănist, la fel şi arhitectul Mihălţan, ostenitor întru ridicarea monumentului închinat titanului munţilor. Noi, cei din Apuseni, eram bucuroşi că Valer Pop sprijină o realizare menită să cinstească memoria martirilor, deci nu-i făceam vreun rău prefăcându-ne a nu observa că el ţinteşte efecte politice în favoarea liberalilor şi scoaterea din viaţa politică a lui Iuliu Maniu. În mod firesc se isca întrebarea: De ce Valer Pop în cuvântările sale îl ataca pe Maniu şi nu-i atingea cu nicio vorbă pe legionarii care câştigau teren propice propagandei lor, în comunele plasei Sebeş? Se temea, oare, Valer Pop că vreun glonţ dintr-un pistol legionar l-ar putea trimite în lumea drepţilor?

CURENT POLITIC POTRIVNIC SUFLETULUI ROMÂNESC

Din iniţiativa Asociaţiunii transilvane pentru cultura şi literatura poporului român („Astra”) se ridica monumentul de la Alba Iulia. Legionarii nu aveau niciun cult pentru „Astra”, căci Asociaţiunea nu accepta doctrina fascistă şi hitleristă. Această doctrină promova un curent politic potrivnic sufletului românesc, suflet ce nu accepta crima politică. În Comitetul central al „Astrei”, în 1937, nu era niciun membru al Gărzii de Fier (legionar). Comitetul „Astrei”, în 1937, era format din: – preşedinte activ dr. Iuliu Moldovan; – vicepreşedinţi: dr. Gh. Moga, dr. Gh. Preda şi Sabin Evuţianu; – membrii de drept ai Comitetului central: – i. P.S. Să Mitropolitul bisericii greco-orientale din Sibiu, dr. Nicolae Bălan; – I.P.S. Să Mitropolitul bisericii greco-catolice din Blaj, dr. Alexandru Nicolescu. Membrii Comitetului central: – Ioan Agârbiceanu, canonic; – Aron Victor, protopop; – dr. Beu Ilie, medic; – Constantin Bogdan-Duică, profesor; – dr. Vasile Bologa, din liceu; – dr. Lucian Borcea, avocat; – dr. Sebastian Bornemisza, publicist; – dr. Alexandru Borza, prof. univ; – dr. Tiberiu Brediceanu, fost membru în Consiliul Diligent Român; – dr. Nicolae Căliman, medic; – Emilian Cioran, protopop; – Nicolae Colan, episcop; – dr. Cornel Corneanu, avocat; – Ioan Dăncilă, protoiereu militar; dr. Silviu Dragomir, prof. univ., dr. Nicolae Drăgan, prof. univ; dr. Onisifor Ghibu, prof. univ; – Octavian Goga, publicist; – dr. Iuliu Haţieganu, prof. univ; – Teodor Iacobescu, institutor; – dr. Vasile Ilie, medic; – dr. Liviu Ionaşiu, medic; – dr. Vasile Lăzăreanu, episcop; dr. Ioan Lupaş, prof. univ; – Alexandru Lupeanu, din lic; – dr. Iuliu Maniu, fost ministru; – dr.

Vasile Meruţiu, prof. univ; – dr. Miloia Ioachim, din muzeu; – dr. Vaier Moldovan, prof. univ; – dr. Eugen Nicoară, medic; – dr. Voicu Niţescu, avocat; – Petre Olariu, institutor; – Th. V. Păcăţianu, publicist; – Ioan Pelivan, avocat; – dr. Augustin Popa, profesor; – Iacob Popa, canonic; – Ştefan Pop, din liceu; – Ştefan Roşianu, canonic; – dr. Alexandru Rusu, episcop; – Ilie Rusmir, profesor; – Ioan Sandu, din Şc. Normală; – dr. Victor Stanciu, prof. univ; – dr. Iosif Stoichiţă, medic; – dr. Coriolan Suciu, profesor; – Ioan Simu, protopop; – Silviu Ţeposu, profesor; – Ioan Vătăşan, din gen. *Albina*.

Sub îndrumarea unui astfel de comitet, membrii Gărzii de Fier nu acceptă să lucreze – îmi declara şeful judeţean Alba al numitei Gărzi de Fier – Ilie Colhon, care îl adusese pentru propagandă în judeţ pe bă hanul general în pensie Zizi-Cantacuzino, grănicerul. Prin acest general

şi prin faptul că mitropolitul Bălan a întâmpinat cortegiul funerar, cu ocazia înmormântării lui Ioan Moţa junior, adus mort de pe frontul anticomunist din Spania, Garda de Fier voia să demonstreze că în mişcare nu sunt numai copii şi tineret şi că membrii ei luptă *„împotriva politicienilor vânduţi jidanilor”*, folosind chiar şi gloanţele.

Două sinagogi din Alba Iulia ilustrau că evreii comercianţi şi fabricanţi înstăriţi se bucurau de un înfloritor şi puternic avânt economic cu care puteau rivaliza numai germanii (saşii) din prosperele întreprinderi comerciale Ikely şi Misselbacher. În bună stare erau şi prăvăliile ungureşti. Românii din judeţul Alba nu aveau nicio întreprindere capabilă să concureze cu firmele evreieşti, germane şi ungureşti. Noi, în sărăcie ne-am născut şi săraci vom rămâne, dacă nu ne trezim! Obeliscul din Cetatea în care s-a despicat trupul martirilor ne ordonă nouă, membrilor „Astrei”, să ne schimbăm optica asupra lumii, să înţelegem că atunci când Horea a zis: *„poporul român să fie liber de iobăgie*; *nobilime să nu mai fie*; *pământurile nobiliare să se împartă la ţărani”*, el voia să se risipească subjugarea economică, socială şi naţională. Iar, în spusa lui că *„românii să capete arme şi să fie militari”* exprima voinţa unanimă a românilor de a-şi apăra *terra* lor, fiindcă nu pot tolera să fie despuiaţi de pământurile, păşunile, munţii şi pădurile lor.

Pentru ridicarea monumentului de la Alba Iulia şi Despărţământul nostru, „Astra” Zlatna a trimis în 1934, o modestă contribuţie bănească. În 1937 eram datori a participa la o agitaţie puternică, să facem să tresalte inimile întru pomenirea cu evlavie şi adâncă cinstire a celor care n-au pregetat să-şi verse sângele pentru dezrobirea românilor.

STINDARDE ÎN MEMORIA MARTIRILOR

Sunt chemat de ministrul Valer Pop să-i comunic date asupra pregătirii noastre în vederea participării la dezvelirea monumentului de la Alba Iulia şi ce ne-ar mai lipsi. Am răspuns: stindarde tricolor pentru toate satele şi gratuitatea transportului participanţilor la dezvelirea monumentului. Ministrul mi-a acordat permisiunea de a lipsi de la serviciul din Direcţiunea Regională Minieră Zlatna, pentru a ţine cuvântări prin sate despre revoluţionarii din 1784.

Am extras din volumul *„Revoluţiunea lui Horea în Transilvania şi Ungaria”* de Nicolae Densuşianu, acele texte despre care se spunea că le-au grăit revoluţionarii, texte pe care noi, propagandiştii „Astrei”, să

le rostim ca motouri prin localităţile cercetate. Într-o vreme când propaganda revizioniştilor unguri luase proporţii tulburătoare, noi pronunţam hotărât afirmaţia pe care ne-au lăsat-o horenii: „*Ţara asta-i a noastră*”.

Cu toţii trăiam sub zodia lui Horea. Judecam că trebuie amintite şi reamintite mişcările românilor pentru libertate, dreptate socială şi naţională, să nu fie uitaţi românii care şi-au expus viaţa, afirmându-şi dreptul la existenţă onorabilă. Documentat încercase Inocenţiu Micu să arate că românii nu sunt dispuşi să vegeteze în întuneric şi subjugare. Prin violenţă încercaseră cei conduşi de Sofronie şi Popa Tunsu să impună respectarea legii strămoşeşti şi să pună capăt abuzurilor funcţionarilor domeniali, dar nedreptăţile, în loc să înceteze, deveneau tot mai insuportabile.

Se cuvenea ca în propaganda noastră, pe unde ne deplasam, să invocăm că în mod paşnic au încercat, în anul 1778, locuitorii din Râul Mare – cu albăcenii, scărişorenii, cei din Secătură şi din Ponorel – vidrenii, câmpenarii, bistrenii, să oblige respectarea vechilor drepturi încălcate în mod barbar de Devai György, administratorul domeniului fiscal Zlatna. La astfel de demersuri paşnice, tiranul Devai a răspuns cu brutalitate, intentând acţiune penală împotriva delegaţiei care se deplasase la Guvernământul din Sibiu pentru obţinerea legitimelor drepturi. Justiţia feudală, reprezentată prin forul domenial Zlatna dispune să fie bătuţi câmpenarii cu câte 12 bastoane, iar recidiviştilor din Râul Mare, Toader” 7 ungă, Cristea Todea şi Petru Nicola să li se aplice câte 25 de bastoane. Vasile Pasca, Vasile Bide, Toader Nicola şi octogenarul Gavrilă Todea au fost condamnaţi la câte 12 bastoane. Octogenarul a decedat în urma bătăii aplicate. Posteritatea trebuie să ştie cum înţelegea justiţia feudală să răspundă justelor cereri ale locuitorilor de pe romăneştile plaiuri.

Fără încetare, oamenii munţilor solicită să li se facă dreptate. În locul dreptăţii li se aplică pedepse crunte, urmate de fiorii morţii, cum i se întâmplase lui Gavrilă Todea. Locuitorii din munţi înteţesc petiţiile, însă pedepsele sunt nemiloase, între 100 – 200 de florini. Un Niculesc, anume Petru Nicola, a fost bătut şi întemniţat, dar ştia că la guvernământul din Sibiu n-avea sens să apeleze, căci *zadarnic băteau toaca la urechea surdului*.

Un om nu-şi găseşte liniştea, căci uraganul fărădelegilor se întinde ca o molimă ucigătoare. Numele omului este Nicola Urs din

Nagy-Aranyiosiensis, aşa cum semnează el – personal – cererea din 1780 către Cancelaria Aulica din Viena. Nicola Urs în petiţia sa din oct. /nov. 1780 se referă la o cerere din anul trecut privind problemele muntenilor, adică o cerere din 1779 depusă la Cancelaria Curţii din Viena. Deci de două ori delegaţiile arieşenilor au bătătorit cu opincile lor drumul până la burgul vienez numai să-şi obţină drepturile avute ca oameni liberi, fără sarcini iobagiale. Ostenitori pe drumul Vienei, în 1779, au fost Nicola Urs numit de popor Horea, apărător al ţăranilor pe la judecăţi; Ioan Oargă, numit de popor Cloşca, Dumitru Todea Buta şi Gavrilă din Râul Mare. Aşa sunt indicaţi de Cloşca în depoziţia sa. În a doua călătorie la Viena, au călcat drumurile opincile lui Horea, Cloşca, din Cărpiniş, Cristea Nicola şi Gavrilă Onu, din Râul Mare. Ei au fost primiţi de împărat. Delegaţia pretindea să li se respecte drepturile vechi, aşa cum le-a recunoscut şi menţinut regele Sigismund al Ungariei în al patruzecilea an al domniei sale (anul 1427); regele Albert la 1483, Ludovic al II-lea în 1519, drepturi lărgite de acelaşi rege care decretase liberta teaminieră în anul 1523. Nobilul Samuil Marţi, care redacta petiţiile locuitorilor din Râul Mare, cunoştea legislaţia ţinuturilor minere şi a spălătoriilor de aur şi avea cunoştinţă de dispoziţiunile privind drepturile muntenilor, drepturi date de Izabela, văduva lui Sigismund, recunoscute şi de principii domnitori ai Transilvaniei ca Sigismund, Báthory G., Bethlen G., Râkoczi György şi II, Apary Mihály şi II, drepturi respectate, mai mult sau mai puţin, şi de casa habsburgică până în anul 1750. Desigur că muntenii aurari au fost întotdeauna şicanaţi de străini, fapt ce a generat proteste din partea lor, despre care a referat Curţii imperiale Iosif Cozma şi francmasonul medic Ioan Molnar.

La Câmpeni răscoleam sufletele – împreună cu profesorul Ioan Micu, prim-pretorul Abrudean din Abrud şi protopopul Romul Furdui din Câmpeni, vorbind despre tumultul din târgul Câmpeni, de la 24 mai 1782 pentru care forul domenial din Zlatna a ordonat arestarea autorilor, iar guvernul Transilvaniei decretează pedeapsa cu moartea a autorilor.

În martie sunt târâţi înaintea forului domeniali şi osândiţi la moarte 23 de primari şi juraţi din munţi: Du-mi tru Todea Buta, Petru Manciu din Râul Mare, Simion Bostan, Andrieşu Pascu din Câmpeni şi Ursu Gomboşiu din Vidra. La pedeapsa cu câte 23 – 100 de bastoane şi trei luni până la doi ani de închisoare sunt osândiţi: George Buzgaru

Bunu, Petru Toma Capră, Ion Dinişu, Avram Napu, Ilie García Medaru, Simoca Cotoşelu, Petru Leba, Petru <3 oroiu, Gavrilă Heleru, Lupu Coroiu, Iacob Zăhuţu, Avram Şchiopu şi Dumitru Marcu Popa. Toţi locuitorii comunei Râul Mare, Vidra, Câmpeni şi Bistra, indiferent dacă au fost sau nu la târgul din Câmpeni, se condamnă să le plătească aproape nouă mii de florini despăgubiri arendaşilor armeni. Urmăriţi, dar nu şi prinşi, sunt Ursu Nicola (Horea) şi neamurile lui, anume Petru Nicola şi Cristea Nicola. Pentru autorităţile domeniale, Horea este *„faimosul agitator”*. Executarea celor condamnaţi la moarte nu a avut loc. S-a aplicat închisoarea de unu-doi ani şi câte 50 – 100 de bastoane, întrucât tot mai insistente erau reclamaţiile muntenilor la împărat. Scopul pedepselor era să-i intimideze pe munteni şi să nu mai îndrăznească a se plânge împăratului.

În martie – aprilie 1782 deputăţia muntenilor, în frunte cu Horea, a fost primită de împărat a doua oară şi şi-a expus a treia oară doleanţele, prezentând confirmarea drepturilor avute înaintea domniei Mariei Tereza. Delegaţia la împărat era formată din: Horea, Cloşca, şi-mion – vărul lui Dumitru Todea din Râul Mare şi Popa Dumitru din Certege. În mai iunie 1783, împăratul Iosif al II-lea vizitează Transilvania parcurgând traseul: Deva – Alba Iulia, – Sebeş-Alba – Miercurea – Sibiu – Braşov, în Sibiu declară drept ştearsă activitatea personală a iobagilor şi cere” srz *înceteze odată*, *peste tot locul*, *această degradare sclăvească a omenimii*”. La plecarea din Sibiu, adresându-se guvernului spune: *„Vă recomand să urmaţi ordinele mele şi de aci înainte*, *toate şicanele să înceteze şi*, *astfel*, *pace vouă*!”

În august 16, anul 1783, împăratul ordonă guvernului din Transilvania *„să apere iobagii contra tuturor apăsătorilor şi vexaţiunilor domnilor pământeşti…”*

Din tot ce solicita poporul şi aproba împăratul, nimic nu admitea nesăţioasa nobilime ungurească. În firavele trupuri ale pământenilor, cuţitul abuzurilor ajunsese până la os. Secera morţii era neîndurătoare, ca o holeră. Populaţia comunelor Râul Mare, Vidra, Câmpeni, Bistra, Muşca, Offenbaia (Baia de Arieş), Bucium.

Abrud şi Cărpiniş strânge bani de cheltuială pentru o nouă călătorie la împărat. Horea şi Petru Nicula, din Albac, erau în fruntea delegaţiilor.

Pe măsură ce ne apropiam de finisarea monumentului de la Alba Iulia ne deplasam – nu numai în sărbători şi duminicile, ci şi în

zilele de lucru – prin diferitele localităţi ca să le amintim locuitorilor că înaintaşii lor au luptat şi au închinat întreaga lor jertfă de sânge pentru dezrobirea mulţimilor ţinute sub apăsarea jugului feudal. Câte un bătrân analfabet mai ştia că a existat un Horea care a voit binele poporenilor, dar că „*o fost omorât de unguri şi de jidovi*". Tânărul Iosif Todea din Albac informase în 1924 pe profesorul Lupaş, pe prim-pretorul Bârluţiu şi pe alţii că ştie de la moşu, Todor Todea, că „*pă Horea l-o tăiat jidovii pe roată*, *la Băi grad*". Preotul Vasile Bârluţiu, ajuns prim-pretor la Teiuş, îmi povestea cu multă pasiune, cele auzite de el despre Horea, marele erou naţional al românilor. Gândurile noastre se adânceau în istorie şi culegeam tot ce credeam că ar trebui spus oamenilor pentru a-i determina să nu pregete timp şi osteneală spre a coborî la dezvelirea monumentului de la Alba Iulia. Istoria ne ajuta să vorbim de a patra, şi decisiva întâlnite a lui Horea cu împăratul. Ioan Micu, directorul Şcolii Normale din Abrud, folosea talentul său pedagogic expunând adevărate lecţii, ca în faţa elevilor lui. Protopopul Furdui era mai domolit datorită funcţiei sale de slujitor al altarului, invocând iertarea perrpu cei care au păcătuit vărsând sânge românesc. Prim-pretorul Abrudean îşi măsura cuvintele adecvat atribu hunilor sale.

Să reluăm firul istoric. Horea cu ortacii săi pleacă, în 1783, la Viena ca să-l determine pe împărat să înţeleagă că fără drepturile şi libertăţile vechi nu se mai poate

250

251

trăi în munţi. Ajung la Viena după o călătorie de patru săptămâni, în decembrie 1783. Cu ajutorul agentului Enyedi din Viena, stilizează suplica adresată împăratului. Mai bine de patru luni aşteaptă Horea cu delegaţia lui sosirea împăratului din călătoriile sale, pentru a putea sta faţă-n faţă: *unul care nu vrea să primească iobăgia şi altul care ar putea să o înlăture*. Ştia Horea cu băieşii şi spălătorii aurului că, până la 1756, iobăgia n-a putut prinde rădăcini pe Arieşul aurifer, unde se învârteau zeci de roţi de şteampuri, că peste tot în munţi oamenii nu acceptau numele de iobagi, fiindcă majoritatea lor erau *taxalişti* şi nu iobagi. Confirmase Szánto György, amploiatul grofului Teleki Ádám de la Ighiu în 1784, că *naţiunea valahă de o vreme încoace nu primeşte cu bucurie calificativul de iobag*.

Ştia Horea în mod amănunţit despre toate drepturile avute de

români şi le înşira atât în suplica prezentată cât şi prin vorba apăsată, şi-i pretindea împăratului să facă dreptate. În 13 aprilie 1784, împăratul ordonă guvernului din Transilvania să „*apere pe locuitorii comunelor suplicante şi pe deputaţii lor în contra tuturor persecuţiunilor ilegale ale funcţionarilor domeniali şi, dacă unii din ei sunt închişi pentru plânsorile acestea, aceia să fie puşi, numaidecât, în libertate*. După întâlnirea lui Horea cu împăratul, poporul credea că tot ce spune şi face el este „*cu voia şi cu porunca împăratului*". Credea cu adevărat poporul cele spuse de proprietarul minelor de aur de la Ruda-Brad, Ribiczei, că, la încheierea discuţiei Horea ar fi zis*: „Împăratul să elibereze pe români din iobăgia ungurilor*" că, dacă aceasta nu se face „atunci uşor se poate întâmpla ca românii să se răscoale… şi singuri să cerce aşi câştiga libertatea". La aceasta, împăratul ar fi răspuns: „*thut ihr das*" – „faceţi voi asta!". Cât sâmbure de adevăr cuprinde această relatare nu se poate şti. Populaţia din regiunea Zlatnei crede că aşa s-au întâmplat lucrurile, I pentru că relatarea o făcuse, în timpul cât şi după revolulic, căpitanul Sodler din Zlatna, care, în perioada audienţei lui Horea la împărat fusese la Viena.

LA BĂLGRAD DUPĂ ARME

Poporul munţilor, iubitor de pace, a încercat tot ce omeneşte era posibil, ca în mod paşnic să-i determine pe unguri, cu mulţimea lor de nemeşi, să fie rezonabili şi să recunoască dreptul la viaţă al fiecărei persoane, indiferent de originea etnică şi datini strămoşeşti. Dacă ungurii veniţi pe plaiurile româneşti, sunt înarmaţi, atunci este o necesitate legică să se înarmeze şi românii pentru securitatea fiinţei neamului. Deci, „*La Băi grad după arme*" devenise lozinca şi speranţa că numai făcându-se grăniceri, ca secuii şi alte trei regimente ale românilor din Năsăud, Orlat şi Caransebeş, românii vor ajunge la o viaţă demnă. Horea dă de ştire că împăratul a dispus ca toţi locuitorii ţării să fie înscrişi militari, fiindcă nobilimea nu voieşte să-i respecte ordinele împărăteşti care prevăd ca ţăranii să nu mai facă servicii nobililor, ci numai împăratului. Pretutindeni, populaţia Transilvaniei este cuprinsă de febra înscrierii să obţină arme, ca astfel să scape de degradanta stare iobăgească. Din piepturile unor temerari români se rosteau cuvinte cutremurătoare: „*Mai întâi să-i stingem pe unguri, că apoi pe nemţi nici că-i luăm în seamă*", *sat T*" *Vom cerca noi şi alta, că, până nu-i vom spăria pe domni n-a fi bine de noi*". Un ţăran îi rosteşte unui nobil: „… *pe voi, pe nemeşi, pe domni şi pe unguri, ar trebui să vă*

scoată tot cu balegi din sat şi din ţara asta, că ţara asta e a noastră, a voastră e ţara ungurească şi vă scoatem noi de aci!"

Ion Ispas din satul minier Coma, de lângă Roşia Montană îşi descarcă cătrănita lui fiinţă spunându-i unui nobil ungur: „*Vom vedea noi în scurta vreme ce vor mai avea ungurii aici. Noi acuşi vom începe să măsurăm pământurile cu stânjinul*". Cu limpezimea caracteristică izvoarelor cristaline îşi mărturisesc verdictul lor zarandenii la târgul de la Brad, spunând: „*Dacă vicecolonelul Kârp nu le va da arme… îl vor ucide, apoi vor merge la Sibiu şi vor cere arme… la comanda generală, dacă nu vor primi arme nici acolo, vor merge la împăratul Iosif 11, în Viena, dacă nu dobândesc nici de la Iosif, atunci naţiunea românească va începe să lucreze şi altminteri: românii se vor libera singuri pentru totdeauna şi vor da de lucru şi împăratului*".

Pe unde reciteam cuvintele ca fiind spuse de temerarii revoluţionari, se auzea câte un glas din mulţime „*cu înaintaşi ca liorenii ne putem mândri dar cu ce ne putem lăuda noi, ai de acum*?"

Prim-pretorul Abrudean m-a atenţionat că rostirile mele sunt îndemnuri la răzvrătire, că, dacă ar şti ministrul Valer Pop ce propagandă fac, mi-ar retrage permisiunea de a lipsi de la serviciu pentru a cutreiera munţii. Eu continuam în stilul meu şi prim-pretorul se făcea că nu aude ce rostesc.

Ca un om născut pe plaiuri muntene – hunedore-ne – trăind pe domeniul fiscal Zlatna, simţeam o exaltare sufletească vorbind de isprăvile săvârşite de Crişan. După judecata mea, tot ce a săvârşit Crişan în ţara Crişului era determinat de un soroc istoric. Se împlinise scadenţa neînduplecatei plăţi pentru toate nelegiuirile săvârşite de clasa nobiliară şi devotaţii ei slujitori. Pentru că şi-au trădat obârşia românească, trebuia să plătească cu sânge urmaşii lui Moga de Bâlea, Ştefan de Birtin, Ioan de Valea Brad, Sorban de Ribiţa etc. George, numit şi Jurj, după numele bunicului său Giurgiu, rămâne orfan de tată. Preotul Toader Jurj din Bulzeşti îl trimite la şcoală la Abrud. Acolo învaţă ştiinţa buchiilor, iar viaţa de obidă a semenilor săi îi dictează să înveţe mânuirea armei şi să gândească întruna cum s-ar putea ieşi de sub blestemata tiranie a nemeşimii.

Se mişcă oamenii lui Horea din Albac. Nu se lasă mai prejos cărpinişenii lui Cloşca. La Mihăileni crişenii strigă „*vrem arme*" şi sub comanda lui George (Jurj) Crişan pornesc din comuna Vaca să se înţeleagă cu cei din Zdranţi şi alte sate. Se frământă sătenii din jur, se

însufleţesc pentru o viaţă liberă. În comuna Curechi io-băgimea ascultă glasul detunător al lui Crişan care-i îndeamnă spre culmile dezrobirii. Peste tot înscrieri pentru a primi arme. Îndrăznesc şi zlătnenii, cu toate că, după răscoala lui Sofronie, ei era, ţinuţi sub o riguroasă supraveghere militară şi jandarmerească. Metalurgii din Zlatna, prin glasul lui Rad Ion şi al crâşmarului Petru agitau poporul, îndemnându-l să se înscrie pentru arme. După *vorbirea* de la Curechi, Crişan era să fie smuls din fruntea poporului de către soldaţii subprefecţilor din Baia de Criş şi Brad, în urma vicleniei gornicului Kâră Peter care-l torturează bestial pe un copil din gura căruia voia să afle unde se găseşte Crişan. O româncă – păcat că nu i s-a păstrat numele – îl anunţă pe Crişan care scapă cu viaţă de sub gloanţele soldaţilor. În acţiune intră poporul strâns la Curechi şi-i omoară pe subprefecţi şi pe blestematul de gornic. Furtuna se declanşează la îndemnul lui Crişan, că *„e porunca împăratului să se stingă toţi nobilii şi toţi ungurii*". Secularii făcători de rele, nobilii Ribiczei, Pokot Brâdi, Nemeş, Csiszâr etc. cad sub răzbunarea iobagilor osândiţi ca să nu mai fie nobilii şi slugile lor. Scapă cu viaţa numai cine trece la credinţa românească, primind botezul preotului revoluţionar Constantin Turciu, devenit Popa Costan. În cenuşă se transformă conacele nobilimii din Zarand. Unii dintre ei sunt români renegaţi care, după concepţia lui Crişan, şi-au trădat neamul şi poporul. Nobilii i s-au plâns împăratului de cruzimea ţăranilor răsculaţi. De ce o răzbunare atât de cruntă? Ne răspunde Nicolae Densuşianu: *„Tavanul român asuprit, despuiat şi torturat de sute de ani, el care văzuse distrusă întreaga lui individualitate politică, libertatea lui nimicită, proprietatea lui luată, religiunea lui declarată idolatrie, numele de român egal cu numele de sclav, el care nu mai avea niciun tribunal la care să se poată plânge şi singur îşi făcea dreptate. Pedepsele de moarte cari lovise aşa de mult şi aşa de greu pe ţăranul român se întorceau, la anul 1784, asupra nobilimii ungureşti. Era tragica răzbunare a trecutului. Şi violenţa cu care se execută această revoluţiune este numai o probă* despre *nedreptatea, mai mult despre batjocura ce se făcuse poporului român secoli întregi…*"

Crişan n-a putu trăi în satul lui de lângă Brad din cauza lui Ribiczei şi a altora de aceeaşi factură. Printre băieşii din Cărpiniş a fost lăsat să inspire şi să respire aerul, dar nu să-şi împlinească cerinţele vieţii. Mai înstărit era Cloşca, luptătorul care se împrietenise cu Horea într-o frăţească cruce prin care răsărea speranţa unei mari înfăptuiri

revoluţionare.

Mândrul Decebal a ales lupta şi, în final, moartea, căci nu putea suporta sclavia. Poporul munţilor şi toţi iobagii Transilvaniei s-au împărtăşit din văpaia sufletului acestor mari fii ai poporului român şi au pornit să-şi facă un loc liber sub soarele dreptăţii.

INVOCĂRI NECESARE

Era necesar să invocăm în 1937 privaţiunile de libertate, şicanele, silniciile şi martiriul la care au fost supuşi românii de către omnipotenţii *rasei* maghiare. Trebuie să reamintim câte ceva din cuprinsul *Replicii* junimii Academiei Române din Transilvania, din martie 1892, şi să fim de acord că „memoria martirilor naţionali, nouă, românilor, ne este scumpă şi binecuvântată", să ţinem seama că şi după un secol de la revoluţia martirilor, cum se scrie în Replică, *Munţii Apuseni ai Transilvaniei… sunt inundaţi de jandarmi. Câmpenii… este sub stare de asediu, învăţătorii români sunt ameninţaţi că vor fi împuşcaţi ca nişte câini dacă se vor mişca din casă în ziua comemorării celor zdrobiţi cu roata*".

Aproape concomitent cu *Replica* studenţimii române transilvănene a urmat *Memorandumul* românilor din Transilvania şi din Ungaria adresat împăratului Franz Iosif I, document istoric de o valoare inestimabilă în care ni se arată noianul de fărădelegi sub apăsarea cărora erau guvernaţi românii Daciei de altă dată. Datorită tendinţei guvernelor maghiare de a zdrobi un milion cinci sute de mii de români existenţi în Transilvania, ca să trăiască în îmbuibare două sute de mii de unguri – câţi erau în Transilvania la data întocmirii Memorandumului – românii şi-au săditîn minte şi în suflet că numai drumui-ales de Horea, Cloşca şi Crişan arată direcţia eliberării neamului românesc. Dacă pomenirea şi comemorarea acestor martiri era interzisă până în 1918, căci se spusese doar „*să fie împuşcaţi ca nişte câini*" cei ce îi vor sărbători, apoi acum se cuvine să preamărim sfântul lor nume şi să le urmăm exemplul de luptă împotriva nedreptăţilor, abuzurilor şi lăcomiei celor care se închină numai la viţelul de aur.

Pe la întrunirile noastre propagandistice din anul 1937 am văzut şiroind lacrimi de pe multe feţe când pronunţam numele Horea – ţăranul rege, Cloşca – general de fală dacică, Crişan – cruntul exterminator al nobilimii feudale. Sfântă este ţărâna locurilor pe unde au păşit luptătorii cu a lor cumpănă de dreptate derivată din magna

chartă a munţilor. O modestă cruce de piatră de la Mesteacăn, unde fusese bisericuţa în care şi-a rostit Crişan chemarea, şi bisericuţa din Curechi ne-au rămas monumente care vorbesc generaţiilor de azi şi de totdeauna că de aci a lansat Crişan chemarea înarmării. Munţii strigau, prin tot ce aveau ei, cuvintele formulate lapidar:

Poporul român să fie liber de iobăgie; Nobilime să nu mai fie; deci şi nobilii să plătească impozite, la fel ca ţăranii;

Românii să capete arme şi să fie militari;

Pământurile nobilitare să se împartă între ţărani!

Consecvenţi cu legea pământului lor, contrară clasei feudale, Horea dictează ultimatumul către nobilimea din Comitatul Hunedoarei, comunicat de Brünek Kârol de la sărăria din Şoimuş (11 nov. 1784), următorul text:

„1. Nobilii Comitatului împreună cu toţi posesorii şi cu toată seminţia lor, să presteze jurământul sub cruce.

Nobilime să nu mai fie, ci fiecare, dacă va putea să capete o funcţie împărătească să trăiască din aceea.

Posesorii nobili să părăsească pentru totdeauna moşiile nobilitare.

Şi nobilii să plătească impozite, întocmai ca poporul contribuabil plebeu.

Pământurile nobilitarilor să se împărţească între poporul plebeu, în conformitate cu ordinul ce-l va da M. Să împăratul.

Dacă măria sa (comitele de Deva) şi onorabila nobilă Tablă, cum şi nobilii posesori primiţi condiţiile acestea, ei (ţăranii) vă promit pace şi-n semnul acestei păci, dânşii cer să se ridice steaguri albe în prăjini cât se poate de lungi, atât pe fortăreaţă cât şi la capetele oraşului (Deva), cum şi în alte locuri".

Tot Brünek informează Comitatul că „… *de altminteri*, *cei trei deputaţi*, *din ordinul căpitanului lor*, *fixează un termen la toate condiţiunile acestea*, *anume că răspunsul Mariei Tale şi al onoratei nobile Table şi al nobililor posesori să se trimită pe duminică seara*, *în 14 ale lunii acesteia*, *la Popa Dănilă din Criştilor*, *fiindcă la din contră*, *după cum ameninţă dânşii* – scria Brünek – *vor pune jurământ şi cu toată puterea lor*, *dimpreună cu căpitanii*, *îşi vor da silinţa să nimicească oraşul* (Deva)". Semnată în Şoimuş în 11 noiembrie 1784, de Kârol Brünek.

Urmările acestui comunicat ni le redă Densuşianu în scrierea sa.

Noi credem de absolută necesitate ca, la numele martirilor Horea, Cloşca şi Crişan să-i înşirăm pe temerarii conducători ai cetelor de revoluţionari al căror nume să se încresteze adânc în memoria noastră şi să-i popularizăm în toate straturile societăţii româneşti. Vrednic de cinstire şi pioasă aducere aminte sunt: 1.

— George al lui Nistor din Albac; 2.
— Gheorghiţă Nicula, preot; 3.
— Florea Juncu Nicula, din Râu Mare; 4.
— Nuţu Todea lui Ţilă; 5.
— Todor Lazăr; 6.
— Ion Vârtan, din Ponor, căpitan numit de Horea cu diplomă; 7.
— Ilie Burz, din Ponorel; 8.
— Filip Drăgoi, din Ponorel; 9.
— Urs
Soldeş, din Secătură; 10.
— Nicolae Pleşa, din Scărişoara; 11.
— Vasile Giurgiu, din Scărişoara; 12.
— Nicolae Tafe, din Scărişoara; 13.
— Igă Crângu, din Scărişoara; 14.
— Petru Goia, din Vidra, căpitan numit şi jurat de Horea;
— Iacob Todea, din Vidra, căpitan mare al lui Horea;
— Toma Gligor, din Vidra; 17 – 19.
— Pavel Bocu, Tulea Nicula, Petru Nicula, toţi din Vidra; 20.
— Todea Berindei, din Câmpeni; 21.
— Todea Scoica, din Câmpeni; 22.
— Avram Nariţa, din Sohodol; 23.
— Ioan Culda din Sohodol; 24.
— Ioan Iobagiu din Bistra; 25.
— Todor Caturşi; 26.
— Rostie Florea; 27.
— Petru Oaidă Tică, din Bistra; 28.
— Ilie Sântu, din Vârşi; 29.
— Toma Petruţă, din Muşca, alt căpitan confirmat de Horea; 30.
— David Onu Surdu, din Muşca; 31.
— Samuil Marţi, din Abrud (care a redactat şi unele petiţii ale muntenilor); 32.
— Ion Biro, miner, din Roşia; 33.
— Vasile Bodoroiu, din Offenbaia (Baia de Arieş); 34 – 35.

— Todor Faur şi Vasile Todor, ambii din Offenbaia; 36.
— Ioneşu Mămăligă, din Mogoş, căpitan numit de Horea; 37.
— Ilie Ştefu, din Mogoş; 38 – 39.
— Iacob Giurcă şi Savu Trifă, din Mogoş, amândoi căpitani numiţi de Cloşca; 40.
— Vasile Marianu; 41.
— Onu Barbă; 42.
— Nicolae Barbu; 43.
— Onuţ Ungurean; 44.
— Ion Timaru; 45.
— Vasile Jinaru; 46.
— Lulă Bârfe; 47.
— Gavrilă Bârfe; 48.
— Ion Marianu; 49.
— Ion Chirilă, toţi din Mogoş, căpitani recunoscuţi de popor; 50.
— Ionuţ Dande din Bucium; 51.
— Nicolae Forda (în alte documente Torda) din Ponor; 52.
— Solomon Ispas din Vurpăr; 53.
— Ion Munteanu din Vurpăr; 54.
— Drăgoi Rotea cu 55.
— Ionel Secăreanu; 56.
— Serafim Gonţea din Cârna; 57.
— Ionaşcu (figurează în Vinţu de Jos); 58.
— Budaşu (figurează în Cricău); 59.
— Simion Bogolea, din Sălciua; 60.
— Ion Bercea, din Sălciua; 61.
— Ion Iarai, din Sângeorgiul Trăscăului; 62.
— George Nicula, din
Cherecheşu de Vale; 63.
— Simion Ferenţ, din acelaşi sat; 64.
— George Marcu, din Criştilor cu 65.
— Toma Berna, din Vaca; 66.
— Ion Faur, din Tomnatec; 67.
— Vasile Zgârciu, din Sălişte a de lângă Abrud (mama ultimului era sora lui Cloşca). Aceştia numiţi de Crişan. Dintre ei, George Marcu şi Toma Berna erau cei mai mari căpitani din Zarand, după Crişan; 68.
— Ilie Dăncuţ, din Oci; 69.
— Nicula (Nicolae) Bibarţiu, din Blăjeni; 70.

— George Adam, din Criştilor; 71.
— Popa Costan, din Criştilor căpitan recunoscut de popor; 72.
— Ion Lucaci din Zam; 73.
— Ion Lupenciu, din Petriş; 74.
— Ion Manu, din Ilteu; 75.
— Ursu Ribiţa (sau Stăniju) din Cerbi; 76.
— Toma Nicula din Slişte, în Zărand; 77.
— George Brănişcanu, din Săvârşin; 78.
— Ion Lăpădatu; 79.
— Tripa Grozavii; 80.
— Ion Tămaşu, toţi din Săvârşin; 81.
— Juc Celmăgeanu din Conop.

În secundar să mai amintesc: Adam Babă, Ion Savu şi Adam Pagu, căpitani ai revoluţiei din Baia de Criş, ca şi Ion Colcea, Ion Suciu şi Dănilă Tudoran, căpitani revoluţionari din Brad. Cu grade mai mici ne sunt cunoscute numele: Iacob Popa, Anghel al Manciului, Anghel al lui Ţiloşu, din Albac, Ispas Găldău, din Râul Mare, George al lui Costin, George al lui Cormeş, Bunu Corcheş şi Ion Bădău, din Secătură, Ursu Uibaru, din Vidra, căprar jurat de Horea, Petru Vesa şi Lupu Deheleanu, din Câmpeni, Simion Mămăligă, Ion Miclea, Ion Sular, Onu Sularu şi Ion Bogdan din Mogoş, căprari numiţi de Cloşca, Ion Tiuşan, Pavel Tiuşan şi Chirilă Suciu sâft Toader din Mogoş, căprari recunoscuţi de popor, Ignat Damian, Pătruş Macavei şi Văsâi Gavrilă din Muşca, numiţi căprari de Horea, Sântionu Paven, Onu Paven şi Petru Neg, din muntele Ghiurcuţa, căprari numiţi şi juraţi de Horea, Lupu Roncea şi Ursu Roncea din

Brezeşti, Ion Vancu din Hălălişcu şi Alexe Tănase din Petrişu.

Am înşirat numele cutezătorilor revoluţionari care, nemaiputând suporta iobăgia, au decis să-i mobilizeze pe toţi mânuitorii de topoare, coase, furci, flinte sau pistoale ca să astupe cu pământ gura veninoasei hidre, otrăvitoare a vieţii celor care se considerau, prin obârşie, oameni liberi, ca demni urmaşi ai daco-romanilor. Pentru lupta lor nobilă aveau să sufere cumplita frângere cu roata pe dâmbul Cetăţii Bălgradului. Armata de secui răzbunători a călcat pe sfintele plaiuri muntene. Despre această armată scrie, în 1785, Szánto György, oficiantul lui Grof Teleki, că în satul Mihăileni mulţi au fost împuşcaţi şi tăiaţi, aşa că numai în satul Blăjeni au fost căsăpiţi 96 de gospodari şi alţi români.

ATROCITĂŢILE ORDONATE DE VICECOMITELE COMITATULUI HUNEDOARA

Era revoluţia în faza aceea când şi în sudul Mureşului focul mistuia castelele şi conacele nobilimii, clasă care n-a cunoscut omenia în crunta lor exploatare a iobăgimii. Cumplită a fost represiunea. Sfâşietoare putea fi durerea când revoluţionarii luau cunoştinţă că sub comanda locotenentului Pfeiler erau 70 de soldaţi grăniceri şi 74 de husari români din forţa de graniţă a Carpaţilor din sudul Transilvaniei, grăniceri bine echipaţi şi siliţi să deschidă focul asupra fraţilor de sânge, iobagi frustraţi de orice drepturi, români care nu doriseră altceva decât pornirea spre Alba Iulia să primească arme, să se înfrăţească în tărie cu grănicerii.

Ca pe vremea când românii, ieniceri la turci, veneau sub drapelul semilunii să-şi omoare fraţii, tot aşa şi în 1784 grănicerii români, sub comanda vicecolonelului Kârp, erau puşi să-i atace şi să-i ucidă pe fraţii lor dezorganizaţi şi plecaţi de la vetrele lor în răzmeriţă, cu gândul că vor stârpi robia. Kârp cu trupa de grăniceri români, sub comandă străină, atacă cetele ţărăneşti de pe Valea Mureşului cu care prilej *„au fost tăiaţi 72 ţărani. Unii s-au înecat în Mureş, iar 44 au căzut prizonieri”*. La Binţinţul familiei Vlaicu au fost răniţi 20 de ţărani şi 41 făcuţi prizonieri. În Ţara Haţegului, pe malurile Streiului, trupa de grăniceri conduşi de Kârp ucide 50 de ţărani şi mulţi sunt împinşi să se înece în apa Streiului.

Vicecomitele Comitatului Hunedoara, Iânos Zeik, adăpostit în cetatea Devei cu nobilimea în jurul lui, îi condamnă la moarte cu sete de sânge pe cei căzuţi prizonieri. Primul lot de decapitaţi, vrednici de cinstirea urmaşilor, sunt Nicula Sârbu, Petru Petrescu, Lapedatu Veran, Tănase Reu, Onu Solnescu, Avram Ferghiuş, Ion Ferghiuş şi Joja Hegheduş, din Mintia; Nicula Petru şi Constantin Josan din Herepea; Ion Pârău, din Fărnădia; Ioan Dan şi Filimon Grozavu, din Vulceşti precum şi Antoniu Schreiber, din Viţelu.

Nobilimea ungară considera că decapitarea este o pedeapsă blândă faţă de ceea ce li se va întâmpla lui Horea şi lui Cloşca.

Prin decapitare li se curma viaţa, fără nicio cercetare prealabilă, următorilor ţărani: Ion Ciurdaru, Adam Dănescu, Ion Vinţanu, Petru Olteanu, Pavel Băcăinţan, David Mariş, Pavel Ciula şi Ion Romoşan, din Binţinţi; Ion Buciuman, din Geoagiu; Ştefan Dobra, Ioaneş Ignat şi Iosif Trif, din Homorod; Aron Stoica, Sofronie Cândea şi Avram Cândea, din

Ringheţ; Sandru Moraru, din

Jibot; Popa Mihai, din Gelmar; Ianăş Temeşan, Ianăş Spineanţu şi Rusalin Maier, din Săuleşti; Adam Munteanu din Uroi şi Adam Iacob, din Cigmău.

Vicecomitele se mândreşte că 97 de ţărani decapitaţi şi-au pierdut viaţa în atacul de la Deva, unii ucişi, alţii decedaţi în închisoare.

Mulţi au căzut victime fără să fi participat la răscoală.

Nicolae Densuşianu relatează că vicecomitele Iânos Zeik, preşedinte al *tribunalului de sânge*, supraexcitat de paranoicele sale impulsiuni, în patru zile de odioase atrocităţi şi crime, a mărturisit că are mustrări de conştiinţă pentru crimele săvârşite. După această mărturisire, aşezându-se în pat, a murit subit.

În timpul cât vorbeam despre neomenia şi uciga-şa acţiune a lui Zeik, din mulţime s-a auzit o voce strigând că *ăla ar fi trebuit să fie spânzurat de limba-i spurcată cu care a rostit condamnările*.

SĂ NU MAI FIM IOBAGI!

În tot ţinutul unde se desfăşura cumplita răscoală ţărănească, din toate conştiinţele şi toate piepturile se desprindea acelaşi glas ordonator, în cuvinte clare: „*Să nu mai fim iobagi*!”

Starea ţăranilor era cât se poate de umilitoare şi fiecare individ ştia de unde vine răul şi cum s-ar putea stârpi toate nedreptăţile.

Guvernatorul Brukenthal voia să descopere mărturii asupra atitudinii şi pornirilor revoluţionarilor. Culege informaţii prin oculistul Ioan Molnar-Piuariu. Acesta stă de vorbă cu mai mulţi ţărani, dintre care vom lua, ca exemplu, pe George Marcul din Crişcior, ţăran cu o minte clară, care dă amănunte asupra răscoalei spunând: „*Răscoala aceasta s-a început aşa, că eu, George Marcul din Crişcior, m-am dus în luna lui iulie la Zlatna şi am tras la cârciuma lui Varadi şi cârciumarul de acolo, cu numele Petru, m-a întrebat dacă am fost la Alba-Iulia şi dacă nu am fost să mergem şi noi crişciorenii să ne înscriem ca militari, fiindcă aceia care nu se înscriu vor rămâne iobagi, iar cei care se înscriu vor servi împăratului ca soldaţi. Şi aşa după trei săptămâni m-am dus eu, George Marcul, la Alba-Iulia în numele tuturor locuitorilor din comună, pe care îi luasem însemnaţi şi i-am înscris, dar când m-am întors de la Alba-Iulia acasă am aflat pe senatorul meu în lanţuri şi doi boi ai mei legaţi la doamna Szebeny din Crişcior din cauza că am mers la Alba-Iulia cu scrisoarea. În modul acesta s-au înscris toate cercurile din ţinutul acesta, cum s-a înscris ţara întreagă*”. Altă întrebare pusă de

Molnar-Piuaru: „*De unde ştiţi voi că ţara întreagă s-a înscris*?”. Răspunde G. Marcul: „*Horea, căpitanul nostru, pe care-l cunoaştem foarte bine după nume, are o scrisoare de la împăratul şi în puterea acestei scrisori, oamenii nu au să mai facă serviciu domnilor, ci numai împăratului, fiindcă Horea a fost în persoană la M.S. şi împăratul a trimis poruncă şi guvernului că noi să nu mai facem servicii domnilor în măsura de până acum, dar fiindcă domnii nu voiesc să asculte de porunca aceasta, aşa a poruncit împăratul*: *că noi întocmai ca şi ţara întreagă să fim înscrişi militari*…”. În continuare se relatează despre adunarea de la Mesteacăn şi cea de fiturechiu, unde a vorbit Crişan. Faţă de gravitatea faptelor, Molnar-Piuariu arată că faptele săvârşite constituie păcat înaintea lui Dumnezeu şi a oamenilor, la care Marcul răspunde*: „Înainte de toate să ne rugăm în genunchi şi cu lacrimi de prea graţiosul nostru împărat ca să ne ierte, fiindcă nouă ne pare rău de ce am făcut, noi oameni săraci şi chinuiţi de domni, apăi cu deosebire ne rugăm de împăratul să binevoiască pre graţios* a ne libera de jugul iobăgiei *şi să ne primească în serviciul împărătesc aşa cum ne-am înscris la Alba-Iulia, fiindcă de vom ajunge să fim iarăşi supuşi domnilor, dânşii ne vor trata în viitor şi mai rău şi* ţara se va răscula… *dacă împăratul nu voieşte să fim militari, noi ne supunem voinţei şi poruncilor M.S., dar să nu mai fim iobagi. Să ne dea funcţionari germani, însă unguri nicidecum alţii mai mult*!” La întrebarea: „*De ce voiţi acum, deodată, să scăpaţi de domnii voştri*…?”, răspunde Marcul: „*Din cauza că domnii au reţinut toate ordinele ce le-a dat M.S., împăratul pentru uşurarea sărăcimii şi dânşii, din contră, ne-au încărcat cu servicii tot mai greu, unii luau de la noi grâu şi alte bucate şi pe lângă aceea, dijme de la toţi aşa încât noi mima apa nu avem s-o plătim şi cu toţii mărturisim că la Paşti şi la Crăciun trebuie să dăm fiecare câte un colac, un ulcior, o lumânare şi o găină şi dacă vreun iobagiu avea, să fie cu iertare, doi porci, atunci domnul îi luă un porc şi dacă nu avea porci, atunci, de frică trebuia să cumpere unul cu bani şi să-l deie domnului său. Pe lângă aceea fiecare iobagiu, ori avea vaci ori nu, mai trebuie să deie domnului său pe fiecare an câte două cofe de unt, iar după ce ne-am plâns la guvern în privinţa aceasta, înainte de asta cu cinci ani, am primit răspuns că să dăm numai o corfă de unt. Mai departe trebuie să facem pe fiecare săptămână câte patru zile de lucru, deşi unii nu avem în stăpânire decât a patra parte dintr-un iugăr de pământ* (*1438 m.p.*). *Mai mult, unii domni ne sileau să le ducem lemne chiar şi în sfânta noastră zi de Crăciun, zicând că ce le*

pasă lor de sărbătorile noastre. Dacă se întâmpla să moară vreun iobagiu care avea casă bună, atunci pe văduvă o scotea din casă afară dacă nu mai avea niciun fecior şi o trimiteau în temniţă ca să descopere exact toată averea ce a rămas de la bărbatul ei, apoi îi luau toate şi o trimiteau cu copii să-şi capete pâinea de toate zilele unde va putea şi cum va putea. Chiar şi-n cazul dacă rămâneau feciori minoreni, cari nu erau în stare să facă servicii domneşti, domnii luau şi de la copiii aceştia mici pământurile şi averea rămasă de la părinţii lor şi după ce creşteau mari îi sileau din nou să facă servicii, dar fără să le mai deie ceva din averea părinţilor lor. De asemenea trebuiau şi femeile să le facă diferite servicii, să toarcă şi să ţese pânza de in *iar dacă o femeie nu ştia să toarcă bine, trebuia să plătească cu bani alta în locul ei. Acestea sunt împrejurările cari ne silesc să rugăm pe împăratul ca să ne mântuie de un astfel de jug.*

Cerem să se desfiinţeze arenzile din ţinutul acesta şi să rămână în mâna fiscului, deoarece armenii, cari au luat moşii în arendă voiesc să tragă tot de pe noi, cel mai mare folos din moşiile acestea, şi noi nu mai putem suporta o astfel de stare. De asemenea ne rugăm să fie lăsaţi în libertate toţi aceia care au fost prinşi în timpul acestei mişcări.

S-au scris în Brad, în 17 noiembrie 1784, în prezenţa unei mari mulţimi de popor, aşa că a fost de faţă câte un om din fiecare sat din tot ţinutul Crişului şi cu care am declarat toate acestea sub jurământ şi în urma ordinului căpitanului meu pun degetul şi mă numesc George Marcul, Ianoşu Gâlcea, Igna Adămuţ, Ion Filip, Ursu Boganu.

Şi noi, subsemnaţii, proeţi constatăm aici în interesul adevărului că am văzut şi am auzit toate câte au scris pentru noi. Eu, namesnicu Popa Alexandru, Popa Constantinii Turciu, Popa Ion Cloos, Samuil Popovici, Mihai Popovici, Popa Giurgiul Juncoianu, Dănilă Popovici.

După ce subsemnatul Ion Molnar am ascultat de la răsculaţi cele scrise mai sus, a trebuit în urmă să le promit că voi înaiupi autorităţii plângerile lor, apoi, în conformitate cu instrucţiunea ce am primit-o de la domnul Brukenthăl, consilierul guvernului, le-am declarat limpede şi lămurit că întreaga purtare a lor revoluţionară este contra voinţei M.S., că nu este cu putinţă că Horea să fi putut căpăta poruncă de la M.S…"

Ţăranii au făcut repetate cereri în timpul armistiţiului când Crişan a dizolvat trupa ţăranilor din Zarand.

Prin cereri românii solicitau ca orice călător străin prin Zarand să aibă paşaport de la căpitanii lor şi să introducă limba română ca

limbă oficială, aşa cum ceruseră la adunarea de la Mesteacăn şi la cea de la Brad.

De-o mare cutezanţă este cererea prin care românii solicită ca niciun ungur să nu mai domnească în Transilvania (Raportul cap. Szereneses. Zlatna 21/XI 1784. Vezi *Rev*. *lui Horea* de N. Densuşianu, p. 276).

ORIBILELE SUPLICII

Aşa erau caracterizate de un publicist străin torturile şi moartea hărăzită marilor căpetenii ale revoluţiei din 1784.

Se cuvenea ca populaţia Munţilor Apuseni din România întregită să fie informată cu date certe asupra revoluţiei lui Horea, Cloşca şi Crişan. Era necesar ca victoriile şi înfrângerile să fie popularizate peste tot, de la crânguri muntene până la sate, comune şi oraşe, fiindcă mai bine de un secol şi jumătate a domnit tăcerea impusă de jandarmii poliglotului stat maghiar. Câteva informaţii, puţine şi insuficiente, mai prinseseră unii bătrânii, care ştiau doar că Horea şi ortacii săi au fost zdrobiţi cu roata la Bălgrad. Noi, cei grupaţi în Asociaţiunea „Astra" „ne străduiam să rostim cuvinte tari, de condamnare a celor ce au cutezat să-i supună la oribile suplicii pe românii luptători pentru dreptate socială şi libertate naţională şi politică. Consideram că avem obligaţia moral-patriotică să adâncim în sufletul tuturor a cultul martirilor. Citeam lista lor în fiecare an când comemoram ziua eroilor. Adânci şi dureroase sentimente se aşezau în inima auditorilor când rosteam: în 28 februarie 1785 a avut loc înfirătoarea ucidere a martirilor la care au fost forţaţi să participe în Alba Iulia 2.515 ţărani din 419 sate împreună cu cetăţenii oraşului. În Alba Iulia Horea, Cloşca şi Crişan sunt declaraţi nişte sceleraţi şi se torturează conform abominabilei sentinţe date de o instanţă de judecată lipsită de orice rest de omenie. Condamnaţii sunt aşezaţi pe locul destinat pentru suplicii unde li se zdrobesc, cu roata, membrele corpului, începând de jos în sus, întâi lui Cloşca, apoi lui Horea, ca în acest mod să fie trecuţi din viaţă la moarte. Sentinţa dispunea ca trupurile lor să se despice şi să se taie în patru bucăţi. Capul şi părţile corpului să se pună pe roată, pe lângă diferite drumuri prin comunele pe unde au activat, iar inimile şi intestinele, să se îngroape la locul de supliciu. Contele Iankovitsch Anton, în încheierea sentinţei din 26 februarie 1784, se pronunţa că pedeapsa este binemeritată pentru cei ucişi, iar pentru alţii asemenea lor să fie exemplu de oroare.

DACICUL CRIŞAN

Aprig în întreprinderea sa de a stârpi nedreptatea şi pe făptaşii ei, Crişan nu ezită să se declare că el a dispus să se săvârşească stingerea nobililor din Crişcior, Brad, Ribiţa etc. Ba chiar în înţelegere cu Horea şi cu Cloşca n-a cruţat nici trupele cezaro-crăieşti care veniseră în munţi contra revoluţionarilor români.

El a fost prins şi închis tot în Cetatea bălgrădeană. Ştia că justiţia feudală îl va supune torturilor şi unui groaznic supliciu. Chiar zdrobirea mădularelor lui le-ar fi căşunat ungurilor euforice satisfacţii. Sentimentul mândriei îl îmboldea să nu se lase răpus de fiorii fricii în faţa grofilor spectatori. Crişan a răsărit din neînfricata semeţie dacică, ce înfrunta cutezător moartea. Mândru ca strămoşii săi, el s-a hotărât să-şi curme singur viaţa şi precum Decebal nu s-a lăsat să cadă viu în mâinile duşmanului, tot aşa Crişan, un Decebal al Munţilor Apuseni, şi-a stins singur zbuciumata şi eroica sa viaţă.

Sentinţa din 14 februarie 1785, nemaiavând subiectul viu, spre regrtetul grofilor, dispune reuciderea trupului eroului mort, hotărând ca gâdele să-i taie capul şi să-l pună în ţeapă la fostul lui domiciliu, satul Cărpiniş, iar cele patru bucăţi ale corpului neînsufleţit să se pună pe roată, anume: partea de sus a corpului, la Abrud, o parte de jos la Bucium, a doua parte de sus a corpului la Brad şi cealaltă parte de jos la Mihăileni, locul unde el semănase începutul revoluţiei.

Grofii nu şi-au putut satisface setea de sânge prin uciderea celor trei martiri. Alte sentinţe au fost date pentru ucidere următorilor: Lupu Lucaciu din comuna Sulighet, pedepsit cu moartea, capul să i se pună în ţeapă şi cadavrul pe roată; Mihai Lupaş, din Căienel, condamnat la moarte, capul să i se pună în ţeapă; Mihai Lupaşcu, din Vaidei, condamnat la moarte, capul în ţeapă şi cadavrul pe roată; Serafim Goanţă, din Vinţu de Jos, căpitan al revoluţiei din Vinţu de Jos, Vurpăr şi Inuri, să fie frânt cu roata, capul în ţeapă şi cadavrul pe roată; Popa Constantin Turcitu, din Crişcior, care a anunţat că de aici înainte n-au să mai fie iobagi, condamnat la moarte, capul să i se pună în ţeapă, spre teroarea altora, iar cadavrul pe roată; Ionel Secăreanu, pedepsit cu moartea, capul în ţeapă, cadavrul pe roată; Ion

Munteanu, din Vurpăr, să fie frânt cu roata, capul în ţeapă şi cadavrul pe roată. Drăgoi Rotea, din Cârnu, căpitan al consătenilor lui, să fie tras de viu prin ţeapă; Ilie Dăncuţ din Ociu, să fie pedepsit cu moartea, capul în ţeapă, iar cadeivrul pe roată; Simion Ferenţ, din

comuna Vale, pentru pentru declaraţia de la Trăscău – Sângeor-giu: „*Acum s-a isprăvit cu toţii, domnii nu mai poruncesc*", se pedepseşte cu moartea, capul în ţeapă şi cadavrul pe roată; Ion Popa Crişănuţ, numit Hagi, din Bistra, se condamnă la moarte, capul în ţeapă, spre teroarea altora; Ion Iârai junior, din aceeaşi comună, de naţionalitate ungur, a căutat să-l prindă şi să-l ucidă pe preotul reformat; Se condamnă la moarte, capul în ţeapă şi cadavrul pe roată; David Avram din comuna Vidra, care a ucis pe primarul Vasile Goia din Vidra, se condamnă la moarte, capul în ţeapă şi cadavrul pe roată; Vasile Zgârciu, din comuna Abrud-Sat, investit căpitan de George Crişan, prezent la atacurile din Curechiu, Rubiţa şi Brad – capul tăiat cu paloşul să se pună în ţeapă şi cadavrul pe roată; Iacob Zafu, din comuna Râul Mare, se condamnă la moarte, capul în ţeapă, iar cadavrul pe roată; Ispas Gălgău, din Râul Mare, condamnat la moarte, capul în ţeapă, corpul pe roată.

Cu aceleaşi pedepse sunt condamnaţi şi următorii: – Iacob Todea, din Vidra; – Toma Gligor, din Vidra; – Petru Goia, din Vidra; – Vasile Todor, din Offenbaia; – Ioanşu Ispas, din Lupşa; – Ştefan Ispasu din Lupşa; – Todor JSd-Jiai din Râul Mare; – Ilie Nuţu din Roşia, – Matei Pratea din Lupşa… în total 25 de condamnări la moarte şi tragerea în ţeapă.

Din Comitatul Alba se condamnă la moarte: Petru Adam din Almaşu Mare (care nu este ucis, făcând dovada că n-a participat la devastările ce i se impută); – Todor

Faur din Ofenbaia; – David Onu Surdu din Muşca; – Petru Oida Ţică din Bistra; – Ursu Soldeş din Câmpeni; – Todor Lazăr Ignăţoiu din Râul Mare, toţi aceştia foşti căpitani în revoluţie; – Petru Vesa Deheleanu şi Avram Vesa Deheleanu din Câmpeni; – Pavel Bocu din Vidra (acesta a scăpat de de zroborea cu roata, murind în închisoare); – Todor Berindei din Câmpeni, condamnat la frângerea cu roata; – Ioan Tiţariu Morariu din Câmpeni, să i se taie mâna dreaptă, apoi capul; – Ion Nicola a Horii (fiul lui Horea) se condamnă la un an închisoare, considerând supliciul şi moartea părintelui său.

Aceste procese şi condamnări din luna februarie au fost revizuite până în luna august, din ordinul împăratului Iosif al II-lea, marea parte a condamnaţilor scăpând de supliciu.

Au mai fost condamnaţi la moarte în Comitatul Clujului, următorii: – Matei Toian din Buru; – Teodor Mure din Vale; – Nicula Dondoş din Sângiorz-Trăscău; – Petru Dondoş din aceeaşi comună; –

Nicula Maria din Măgura; – Mihai Raţ din Sângiorz-Trăscău (li se taie întâi dreapta, apoi capul); – George Cătană din comuna Vale; – Popa Ion din Bedeleu şi – George Nicola din comuna Vale, toţi condamnaţi la tragerea în ţeapă.

În Comitatul Hunedoarei sunt condamnaţi la moarte 16 ţărani şi preoţi. E prins şi Ilie Ştefu Fârţală din Săcărâmb, despre care se spunea că agită din nou populaţia la răscoală. A fost şi el condamnat să fie zdrobit cu roata.

Pentru intimidarea poporului au fost expatriaţi din Munţii Apuseni următorii: – George Marcul din Crişcior, al doilea căpitan al Zarandului, cel care iniţiase înscrierile la Alba Iulia pentru a fi militar; – Popa Mihai din Lăpuşnic; – Ion Munteanu din Vurpăr; – Popa Ion din Bistra; – Vasile Todor şi Todor Faur din Offenbaia; – Vasile Zgârciu din Sălişte; – Todor Lazăr şi Ispas Găldău din Râul Mare, – Ursu Soldeş din Secătură; – Nicolae Pleşa din Scărişoara, – Todor Berindei din Câmpeni; – Petru Goia, Toma Gligor şi Iacob Todea din Vidra; – David Onu Surdu din Muşca, – Drăgoi Rotea din Cârna; – Ionel Secăreanu, Serafim Goanţă, Petru Oidă Tică din Bistra; – Ion Biron din Ribiţa; – Ion Iarai din Sângeorgiu Trăscăului, toţi aceştia având funcţia de căpitani în revoluţie; – Lupu Roncea şi Ursu Roncea din Brezeşti; – Petru Vesa Deheleanu din Câmpeni. Toţi aceştia sunt condana-ţi la expatriere. Ţăranii au fost trimişi în Banat, împreună cu alţi oameni care n-au comis acte de violenţă. Ion Nicola, fiul lui Horea, a cerut să fie şi el trimis în Banat cu soţia sa, ducând cu dânşii toată averea în două perechi de desagi (vezi *Rev*. *lui Horea*, de N. Densuşianu, p. 504).

Măsurile luate pentru uciderea fruntaşilor revoluţionari au provocat multe emoţii, încât chiar şi împăratul a rămas uimit de sălbăticia manifestată de justiţia feudală. De aceea, mulţi nu au fost executaţi, ci, după câţiva ani de închisoare, multora li s-a dat posibilitatea să părăsească locurile lor de baştină. Astfel 160 de familii au ajuns în Banat şi însuşi împăratul afirma, în 10 iulie 1786, că transferarea lor curge continuu, unul câte unul.

CUVÂNTĂRILE NOASTRE DESPRE REVOLUŢIE ŞI REVOLUŢIONARI

În comunele de pe Valea Ampoiului, anume Trâmpoiele, Valea Dosului, Zlatna, Pătrânjeni, Valea Mică, Galaţi.

Feneş, Pioana Ampoiului, Găureni, Meteş, Tăuţ, Ampoiţa, Ighiu, Şard, Bucerdea Vinoasă şi în comunele Cib, Almaşu Mare, Almaşu de

Mijloc, Almăşel, Nădăştia, Glod, Techereu, Poiana şi Balşa, răscoleam adâncuri sufleteşti pentru a readuce în mintea ascultătorilor imaginile luptelor martirilor porniţi să despice, să destrame sălbaticele orânduiri, ca libertatea şi dreptatea să ţâşnească după vruta lui Horea, Cloşca şi Crişan.

Directorul Societăţii Anonime „Pirit" – Zlatna reclama Preţurei că acţiunea noastră propagandistică de preamărire a lui Horea şi a ortacilor săi promovează îndrăzneala de nesupunere a minerilor şi metalurgiştilor din întreprinderile lor. Părerea Societăţii anonime nu era împărtăşită de reprezentantul administrativ al plasei Zlatna, prim-pretorul Tit Dragoş care ne însoţea prin localităţile plasei, cum proceda şi prim-pretorul Abru-dean, şef al plasei Abrud. În plasa Zlatna şi peste Dealul Mare, la adunările de duminica participarea era mai substanţială, fiindcă în toate aceste localităţi erau antrenaţi toţi şoimii cohortei noastre şi membrii puternicelor Cercuri culturale ale „Astrei". Ne aprinseserăm ca nişte făclii de lumină întru cinstirea memoriei revoluţionarilor de la 1784, toţi propagandiştii întrecându-ne în rostirea de cuvântări răscolitoare. Se cuvine să-i amintim, după al lor nume, pe evocatorii răscoalei, considerată de noi de o măreţie unică, în frunte cu: – Ioan Fodoreanu, preot Valea Mică, preşedinte al Despărţământului „Astra" Zlatna, – vicepreşedinţii: preot Gheorghe Popescu şi dr. Al. Fărcăşan, Zlatna, Ioan Popa, secretar al Despărţământului „Astra" Zlatna şi prefect al Şoimilor din Munţii Apuseni, – preoţii şi învăţătorii plasei: – Petru Paul din Vâltor; – Moldovan Ştefan din Trâmpoiele; – Amos Opriş şi I. Făgărăşan din Pătrânjeni; – Ioan Hânza din Galaţi; – A. Miclea din Feneş; – V. Truţa din Presaca; – Ion Dădârlat din Poiana Ampoiului; – Munteanu, Meteş; – Vâjdea, Tăuţ; – preoţii din Şard şi din Ighiu; – preot Mir-cea Fodoreanu din Bucerdea Vinoasă. Excelau în evocări învăţătorii: Şerdean Ioan, Pienar Vasile, Victoriţa Popescu, Olimpia David, Onici Romul, Aurelia Popa, Marcu Traian, Maria Hânza şi A. Ittu, Ion Breazu, Ciocotoiu C, P. Varvara, Ana Dădârlat, Vâjdea alături de soţii Morărescu şi Viespe.

Întotdeauna erau gata pentru acţiuni patriotice învăţătoarea Livia Fodorean din Bucerdea Vinoasă precum şi notarii Aurel Pop cu fratele său din Şard, Borza din Meteş, Bitca din Feneş şi alţii. Cu remarcabil elan răspundeau chemării la întrunirile pentru pregătirea serbărilor martirilor Horea, Cloşca şi Crişan, preoţii şi învăţătorii

Cercurilor culturale şi şoimăneşti, anume: preot Pascu Trif şi soţia, Romul Scrobote, Ivan, S. Bora, din Almaşu Mare; Necşa din Nădăştia; Hancheş din Glod; Samoilescu şi Olea din Cib; Budoi din Almaşu de Mijloc; Codrin din Techereu; Doncea, notar; preotul Bunea Sabin din Almăşel şi soţia înv; înv. Boca din Balşa, împreună cu mulţi lucrători şi funcţionari ai întreprinderilor miniere care şi-au câştigat merite deosebite pe tărâm cultural şi social. Printre aceştia se remarcă vechiul socialist Ilie Iosif din Zlatna, topitorii Ilie Stănculeţ, Sim. Dudaş din Zlatna; Tomuş Nicolae din Valea Mică; Târziu Gh. şi Guş Ioan din Pătrânjeni, Aron Popa miner din Almaşu Mare, Trif din Glod ş.a.

ÎJfrpaia naţionalismului sănătos, răsărit din duhul martirilor neamului, se adâncise în sufletele noastre, încât cu mic, cu mare eram îmboldiţi să plecăm la Alba Iulia pentru închinare la monumentul ridicat pe Dealul Furcilor. Gravat în piatra monumentului stă scris: „*Aici nu fost frânţi pe roată*, *la 28*. II. *1785*, *Horea şi Cloşca*, *conducătorii răscoalei din Munţii Apuseni*. *Peste jertfa lor de sânge*, *azi*, *străluceşte soarele libertăţii*. *Alba-Iulia*, *26*. *IX.1926*”.

Considerăm că autorii inscripţiei au comis o eroare neformulând o frază potrivită care să amintească şi numele martirului Crişan. Înregistrate în memoria românilor trebuie să fie numele lui Crişan şi al tuturor căpitanilor, vicecăpitani, căprari şi al luptătorilor de pe întregul teritoriu transilvănean, care au făcut să se cutremure de spaimă toţi autorii silniciilor, samavolniciilor şi crimelor săvârşite cu scop vădit de a extermina fiinţa românească de pe întinsul Daciei. De la romani au rămas să înfrunte veacurile megaliţii şi monumentele funerare, care dovedesc vrednicia şi lupta pentru pământul Daciei Felix. Cu scopul de a fi singurii stăpâni în această Dacie, au luptat toţi cei care au simţit în mădularele lor zvâcnind sânge străbun de martiri. Peste tot pe unde românii s-au ridicat pentru libertate şi dreptate socială, ar trebui să se înalţe monumente. Un început a fost făcut de noi la Meteş şi la Zlatna şi prin alte câteva troiţe de a căror înălţare s-a ocupat dr. Ioan Radu, directorul Liceului din Brad. Noi credem şi mărturisim că locurile pe unde s-a scurs sânge de martiri trebuie considerate sfinte.

Loc de pioasă închinare ne-au lăsat Horea, Cloşca şi Crişan în Alba Iulia marelui Mihai Viteazul. Ne grăbim întru inaugurarea dezvelirii monumentului – simbol al luptelor pentru dezrobirea noastră naţională.

ŞOIMII SE IMPUN CU FERMITATE PATRIOTICĂ

Organizaţiile noastre cultural-sportive nu s-au bucurat de vreun sprijin al autorităţilor statale. Chiar mai mult, unii miniştri ne priveau cu suspiciune, iniţiind anchete contra noastră. Abia demonstraţiile Şoimilor de la jubileul „Astrei" din 1936 au înseninat puţin atmosfera, unii adversari începând să privească cu ochi mai îngăduitori, alţii chiar cu admiraţie.

Atitudinea noastră contra legislaţiei miniere din 1937 ne împingea într-o fundătură spre care se revărsa ura tuturor omnipotenţilor din fruntea societăţilor miniere. Rostirile critice la adresa spoliatorilor, pe care le pronunţam cu prilejul propagandei pentru comemorarea lui Horea, Cloşca şi Crişan, generau furia autorităţilor potrivnice nouă, dar protectoare ale capitalismului venal. Pe linie administrativă nu am fost opriţi de a da frâu liber criticii noastre privind unele fapte comise de autorităţi, asemănătoare celor de pe vremea iobăgiei. De ce ni se tolera libertatea de exprimare? Explicaţia mi-a dat-o prefectul judeţului Alba, Simion Vulcu şi şeful biroului M.O.N.T., Ion Crişan, spunându-mi că la 14 octombrie serbările pentru comemorarea lui Horea, Cloşca şi Crişan vor fi patronate de rege şi că va trebui ca populaţia să apară nu ca o turmă dezordonată, ci să se prezinte aşa cum s-au înfăţişat „Şoimii Carpaţilor" la comemorarea a 75? te ani de existenţă a „Astrei" la Blaj, în 1936.

La 30 septembrie 1937, prefectul m-a invitat să vizitez satele judeţului din exteriorul Munţilor Apuseni, pentru organizarea „Şoimilor Carpaţilor" în tot judeţul Alba şi a lansat Circulara nr. 433/30. IX. 1937. Deci abia la această dată se recunoştea oficial în judeţ existenţa noastră ca militanţi ai Asociaţiunii „Astra", cu deviza „*Totul pentru binele neamului*" şi cu o ideologia biopolitică formulată de prof. dr. Iuliu Haţieganu: „*Prin vigoare, conştiinţă şi disciplină naţională, la eternitatea României Mari*".

După ce, în Circulară se descrie care sunt formaţiile şi ierarhia în organizaţia Şoimilor, prefectul aprecia că organizaţia este animată de cele mai înalte sentimente patriotice, reuşind să câştige admirabil teren de organizare în judeţul Alba, în regiunea Zlatnei, făcându-ne mare cinste la diferitele serbări naţionale la carte a participat. Se mai preciza „*acum, când suntem în preajma celor nan înălţătoare serbări din Ardeal, inaugurarea monumentului eroilor naţionali Horea, Cloşca şi Crişan şi comemorarea a 152 de ani de la cumplitul lor martiriu, în*

Cetatea lui Mihai Vodă Viteazul și în memoria regilor României de azi, am luat următoarea hotărâre: de a extinde organizarea „Șoimilor Carpaților" în toate comunele din cuprinsul județului nostru. În acest scop am dat deplină împuternicire domnului Ioan Crișan, șeful biroului M.O.N.T. de pe lângă această prefectură ca, în comun acord cu dl. Ioan *Popa, prefect al Cohortei „Șoimii Carpaților" din Zlatna, să înceapă de îndată această organizare, în primul rând în comunele mai mari și mai apropiate, apoi ui celelalte.*

Pentru ca munca ce trebuie depusă în scopul arătat să aducă rezultatele dorite, facem un călduros apel la toate autoritățile administrative din județ, precum și la toți intelectualii satelor și orașelor, să ne dea cel mai larg concurs.

Acest concurs ne este necesar, în primul rând în vederea festivităților din 14 octombrie 1937, când dorința noastră este ca populația înregimentată în organizație să poată defila în perfectă ordine prin fața M. Sale regelui și a numeroșilor oaspeți străini invitați, costumată – pe cât posibil uniform – în costumele naționale specifice fiecărei regiuni, bărbații separat și femeile separat.

În al doilea rând, acest moment important pentru județul nostru am dori să servească drept îndemn pentru toți bunii noștri români spre a se înregimenta în această organizație patriotică, pentru a ne putea prezenta cât mai demn și disciplinat la orice serbări de felul acesta, oriunde s-ar organiza.

De aceea, autoritățile administrative și toți intelectualii de la orașe și sate sunt rugați a lucra de comun acord în acest sens, a face cunoscut cât mai mult posibil scopul și felul de organizare a societății „Șoimii Carpaților", în sânul populației țărănești, precum și a designa eventual pe acele persoane din fiecare localitate, care întrunesc condițiunile de moralitate și patriotism, demne de a li se încredința conducerea și organizarea primelor unități de șoimi din localitate.

Rezultatele ce se vor obține pe această cale, pe lângă că ne vor aduce deplină mulțumire, cor fi raportate tuturor forurilor superioare, care înțeleg să aprecieze munca prestată în organizarea și disciplinarea populației civile așa după cum se cuvine.

De încheiere, precizăm că munca celor însărcinați cu organizarea șoimilor se ca rezuma, pentru moment, la pregătirea cât mai perfectă a defilărilor în sensul celor comunicate de noi în conferințele avute cu unii pretori ai plaselor.

Cu credinţa în Dumnezeu şi în virtuţile neamului, înainte! *Prefectul Vs. Vulcu, L.S. Şeful biroului M.O.N.T., Ion Crişan*".

Desigur în cele 14 zile, câte mai erau până la inaugurarea monumentului, nu se puteau instrui pentru o defilare perfectă sătenii locuitori ai judeţului. „Şoimii" singuri erau pregătiţi pentru mari serbări, admirate fiind demonstraţiile noastre în diferite ocazii. Noi ne pregătiserăm spiritual timp de peste doi ani pentru marele eveniment al inaugurării monumentului, cu pioase gânduri la cei care n-au pregetat să-şi jertfească sângele pentru dezrobirea celor striviţi de tiranice fărădelegi.

Propaganda revizioniştilor unguri era din zi în zi tot mai supărătoare. Glasul lui Mussolini străbătea văzduhul tot mai impertinent. Ţipetele lui Hitler cereau o nouă ordine europeană şi-n lume, inspirată şi organizată de naţional-socialismul german.

În România numai un număr restrâns de tineri nesocotiţi erau afectaţi de propaganda profascistă a legionarilor, dar şi atâţia câţi erau se manifestau zgomotos şi cu ameninţări pentru cei aşa-zişi „vânduţi jidanilor".

În Munţii Apuseni, mişcarea noastră, a Şoimilor Carpaţilor constituia zidul de apărare potrivnic semănătorilor de idei importate din arsenalul fascisto-hitlerist. Toţi şoimii erau antirevizionişti şi antifascişti, căci aşa ne dictau mădularele martirilor risipite prin cuiburile de vulturi ale Apusenilor. Să fim aşa ne porunceau inimile lui Horea, Cloşca şi Crişan îngropate şi încăpute în sectorul marilor pătimiri româneşti de pe Dealul Furcilor, din oraşul unităţi noastre naţionale.

ALBA IULIA, LA 14 OCTOMBRIE 1937

Oraşul, la fel de încărcat de lume ca la 1 decembrie 1918. Se distribuia o broşură în care citeam: „*Desigur Iosifal II-lea nu şi-a închipuit că o dată ce brâul de fier al asupritorilor va fi slăbit într-un anumit punct, românii îl vor frânge cu totul…*" şi textul din broşură continua „*Dacă s-ar ridica astăzi (Iosifal II-lea) din cripta capucinilor şi ar privi împrejurul lui, ar vedea că iluzia absurdă a ţăranului Horea a crescut totuşi ca o dreptate istorică ce trebuie să vie. Mai ales s-ar minuna adânc văzând că regele românilor aduce închinarea sa jertfei celor trei martiri pe care se părea că i-a înţeles dosiţii) o clipă în toată zguduitoarea lor fiinţă, dar pe care a dovedit mai pe urmă că nu i-a cunoscut deloc. S-ar minuna şi s-ar întoarce în criptă*".

În faţa mulţimilor s-a desfăşurat giulgiul de sub care a apărut grandioasa înfăţişare, zeitate simbolică, „*Victoria înaripată*”.

Cu faţa spre poarta a III-a a Cetăţii, sculptaţi în grezie cu minicristale de siliciu se înfăţişează Horea, Cloşca şi Crişan, ţăranii-crai, ctitori şi îndrumători spre dezrobire şi libertate naţională ai neamului din Carpaţii Apuseni şi din toată Transilvania marilor jertfe.

În tăcerea adâncă se citeau şi recitau cuvintele tăiate în marmura transilvană: *Smerită închinare lui Horea*, *Cloşca şi Crişan*. Asupra inscripţiei încă din zorii dimineţii se aruncau razele soarelui ca să cuprindă nume sfinte, care „au spintecat istoria”.

Oficialităţile româneşti plecau fruntea aducându-şi aminte că a fost un Horea Rex. Omagiu meritau şi delegaţiile străine, prietene ale românilor, în frunte cu şeful Marelui Stat Major al armatei franceze, generalul Gamelin.

Ca să audă prietenii şi duşmanii, se citeau cuvintele ştiute şi mereu repetate de noi, reproduse acum şi în broşura oficială, anume că „*groful Teleki Dominic în a sa lucrare* (A Hora tâmadis Tortenete, 1865) *după statistici oficiale arată că în Transilvania românii au fost în număr covârşitor*”-*păe* mai accentua în broşură că într-un raport către împărăteasa Maria Tereza se arăta că „*Transilvania este aproape în întregime românească*”, textual: *fere* ex*inte-gro valachica*. Se mai repeta că nobilul maghiar Retteg György afirmase în 1761, când Sofronie destrăma cerbicia ungurească, că „*în Ardeal sunt cam de zece ori atâţia români câţi unguri*”, iar scriitorul maghiar Czovek, traducând în 1817 o monografie germană atribuită poetului Friedrich Schiller asupra lui Horea, Cloşca şi Crişan, sublinia că „*valahii din Transilvania constituie o foarte mare parte a locuitorilor din acest Principat*…”, adăugând evident că „*această viţă de oameni frumoşi*, *zdraveni şi spornici*, *al căror clocotitor sânge nu e zeamă de prune*, *încearcă să scape de sub sistemul vătămător al aprigilor maghiari*…”

În fruntea urmaşilor unor astfel de oameni am avut cinstea să defilez în 14 octombrie 1937 la Alba Iulia, de o parte şi de alta a şoselei fiind imense mase de oameni. „Şoimii” din 20 de comune ale Cohortei noastre, defilând cu tot atâtea splendide drapele naţionale, au provocat nesfârşite aplauze şi toată admiraţia publicului. După noi au defilat delegaţiile „Şoimilor” din judeţele Cluj, Reghin şi Sibiu, cu multă prestanţă, gata în orice moment să se transforme în formaţie de

gimnastică, aşa cum le comanda eruditul în ale gimnasticii, Albin Morar.

Cineva a spus: „*Câţi români, atâţia Horea sunt în Transilvania*”. Da, fiindcă duhul lui Horea nu a murit odată cu trupul său. El s-a înălţat acolo, în seninătatea astrală, căci spiritele mari nu au moarte.

În ziua senină şi caldă din 14 octombrie 1917, spiritele martirilor patronau asupra tuturor celor veniţi în Cetatea lui Mihai Viteazul să se închine la statuia martirilor şi să aducă prinos de recunoştinţă memoriei celor care şi-au sacrificat viaţa ca naţiunea română să trăiască.

În frunte cu prof. dr. Iuliu Haţieganu, cinci mii de şoimi şi şoimane am defilat împreună cu imensa coloană a poporului, venită de pe toate dealurile şi văile munţilor ca să plece fruntea în faţa monumentului ce simboliza eternitatea şi victoria întruchipată a neamului românesc.

Sun egida „Astrei”, împotrivindu-ne permanent propagandei revizioniste a hortiştilor maghiari, noi, prin grai şi ţinută demnă, le-am demonstrat mulţimilor că Transilvania a fost, este şi va fi românească, aşa cum dorit-a Horea cu toţi martirii neamului, înălţaţi în panteonul celor fără de moarte.

CONVULSII POLITICE DĂUNĂTOARE

Dacă pentru câteva zile se putea gusta o relativă linişte politică, încât se părea că martirii neamului porunceau ca urmaşii să se reculeagă, după ziua de 14 octombrie 1917, o furibundă propagandă politică a acoperit cerul liniştii noastre. Partizanii lui Gh. Tătărăscu erau siguri că pâinea dulce a puterii le va satisface din belşug nesaţul, în continuare, cât va fi Carol al II-lea suveran peste un popor disciplinat şi supus. Prin presă şi radio, Tătărăscu se adresa ţării, căutând să pună în lumină realizările guvernului său în cei patru ani de „fericită guvernare”. Ca să-i fie cuvântarea de efect maxim, încerca să-l provoace pe „*sfinxul de la Bădăcini*” să răspundă dacă recunoaşte că s-au realizat fapte remarcabile, încheindu-şi frazeologia interogativă cu: „*Da* sau *Nu*, domnule Maniu?”

Ion Mihalache, preşedintele Partidului Naţional Ţărănesc, a fost chemat la Palat în 13 noiembrie 1937 şi încredinţat cu formarea guvernului din care să nu lipsească Afetul premier din 1933, dr. Alexandru Vaida-Voevod, preşedintele partidului care se intitula „Frontul Românesc”.

Se declanşează o animată agitaţie politică. Cei mai zgomotoşi şi ameninţători sunt gardiştii lui Codreanu. Ei nu aveau peste tot „*cuiburi*”. În regiunea noastră, un ma

282

283

Istru din secţia sulfatului de cupru al Uzinelor Zlatna, încerca să formeze un „cuib”. Un elev din Presaca voia şi el un „cuibuşor”. Şi un luminător al satului din Almaşu de Mijloc dorea să isprăvească ceva asemănător*. În munţii revoluţionarilor Horea şi Avram Iancu*, zicea zlătneanul Moguţ Simion, *exxpiii rătăcitori hitlerişti nu au căderea să ne înveţe pe noi politică*.

În 15 decembrie 1937, radioul răspândeşte vestea că Mihalache s-a prezentat la rege renunţând la mandatul de a forma guvernul, întrucât Partidul Naţional Ţărănesc nu acceptă colaborarea cu frontul Românesc al lui Vaida-Voevod.

La Zlatna, Gh. Suciu, avocat stipendiat de Societatea anonimă „Mica”, condusă de Octavian Goga şi Gigurtu, lansează uluitoarea ştire că guvernarea va fi preluată de Vaida-Voevod. Suciu face un chef zgomotos în localul Cazinoului intelectualilor din Zlatna, căutând partizani în regiune, el fiind singurul vaidist, după cum în Abrud era avocatul Cioară unic aderent la politica lui Vaida. În Alba Iulia, fripturistul dr. Ştefan Pop, fost prefect, mai spera să-şi înzdrăvenească mădularele măcinate de o boală incurabilă, gândul zburându-i la acelaşi fotoliu de prefect al judeţului Alba, pe care-l avusese în 1935. Cei mai loviţi de schimbările politice se simţeau micii funcţionari, impiegaţi, numiţi în timpul guvernării tătărăsciene, care puteau fi trimişi la plimbare de către vaidişti. Noroc că, în scurt timp, radioul anunţă că Tătărăscu a demisionat, iar M.S. regele „*a primit demisia şi a binevoit a-l însărcina pe acelaşi Tătărăscu cu formarea noului guvern*”.

Deputatul-avocat Radeş din Zlatna a sosit în orăşelul lui de reşedinţă anunţând că este prefect al judeţului, iar noul guvern s-a format cam din aceiaşi demnitari, cu mici schimbări. Valer Pop, numit fără portofoliu, nu mai avea Industria şi Comerţul şi nici posibilitatea afacerilor veroase de la Contingentări. Noul prefect declara că populaţia judeţului Alba trebuie să-i fie în veci recunoscătoare lui Valer Pop, ministrul care i-a îmbogăţit pe foarte mulţi oameni. Într-adevăr, numeroşi aderenţi mărunţi au primit ajutoare în bani, scule şi utilaje pentru mici ateliere, funcţii de impiegaţi şi multe

sinecuri. Cei mari şi-au luat, după măsura lor, ceea ce doreau. Pentru eventualitatea trecerii în opoziţie, deputatul nostru zlătnean şi-a cumpărat utilajele necesare punerii în funcţiune a unei fabrici de cărămizi.

Noi, „Şoimii", regretam schimbarea prefectului judeţului, fiindcă se părea că simpatizează organizaţia noastră. Avusese el nişte aventuri amoroase, criticat fiind de gazeta „Alba-Iulia", critică pentru care l-a provocat la un duel pe bunul meu prieten, dr Emil Oţoi, redactorul responsabil al gazetei, însă duelul s-a sfârşit printr-o uşoară tăietură în corpul prefectului. Deci provocatul Oţoi a ieşit învingător.

Radeş, urmaşul lui Vulcu, după reconstituirea guvernului tătărăscian (17 nov. 1937), dorea ca noi, tineretul şoimăresc din Munţii Apuseni, să nu-i fim adversari, ci să-l sprijinim în realizarea programului său. Ce fel de program avea nu ştia nimeni. Noi îl ştiam pe al nostru: *cultură*, *sport şi cooperaţie*. În Valea Mică, astriştii adunau materiale pentru zidirea unei Case culturale şi a unei băi" Şfopulare; la Almaşu Mare, membrii „Astrei" se osteneau pentru un Cămin cultural şi şcoală şi se dorea ca toate satele să aibă biblioteci populare. Am fi vrut să lucrăm spornic pe tărâm cultural şi social-economic cu Radeş, prefect al judeţului, iar eu, Ioan Popa-Zlatna, prefect al „Şoimilor" din Munţii Apuseni. Pe linie economică colaborasem cu deputatul zlătnean, anume la înfiinţarea Băncii populare *Ampoiul* din Zlatna. El era preşedinte al băncuţei ţărăneşti, eu preşedinte al comitetului de cenzori, bineînţeles fără vreo remuneraţie. Erau multe de făcut. *Cât va fi dispus prefectul să mergem împreună pe cărarea înfăptuirilor obşteşti*? Prefectul, ca orice liberal, înclina mai mult spre întreprinderi capitaliste, ajungând să-şi înfiripeze o fabrică de cărămidă. Client de anvergură avea pe Societatea „Mica", iniţiatoarea construcţiei unui castel în Valea Dosului. Din bunăvoinţa lui Gigurtu, prefectul nu refuza acţiunile Societăţii „Mica" şi nici postul de avocat al aceleiaşi întreprinderi miniere. Era amabil cu toată lumea, dar erau mulţi care îl considerau de o falsă sinceritate. Pe noi, activiştii pentru cooperaţie, ne trădase cu prilejul redactării Legii minelor şi votarea ei în martie 1937, dar acum, ca prefect al judeţului, căuta apropiere de noi, fiindcă noi, şoimii, eram potrivnici metodelor teroriste ale agenţilor partidului Garda de Fier.

După reconstituirea guvernului Tătărăscu, în 17 noiembrie 1937, convulsiile politice dăunătoare pentru ţară ţâşneau de

pretutindeni. Erupţia patimilor politice se rostogolea acoperind sub negura turbioanelor ei plumburii ambianţa calmă a simţirii româneşti. Tătărăscu îl provocase pe taciturnul Maniu să-i răspundă cu „*Da*" sau cu „*Nu*" la afirmaţiile privind înfăptuirile sale guvernamentale, pe care le considera pozitive. Maniu îi răspunde cu un hotărât şi categoric „*Nul*". Mai mult, Maniu îl acuză pe Tătărăscu şi, ca fost artilerist, concentrează tirul împotriva camarilei regale şi a marilor profitori, de talia lui Malaxa, înfipt puternic în afacerile veroase de pe aria industriei naţionale.

REGELE DECIMEAZĂ PARTIDELE POLITICE

Presa ţinea publicul la curent cu informaţii privind evenimentele ce se petrec în diferitele tabere politice. Încă din prima decadă a lunii noiembrie se ventila eventuala criză de guvern. Tătărăscu, în audienţa sa, îi prezentase regelui un memoriu, dar regele avea doctrina politică proprie: //// *dorea să domnească*, *ci să guverneze*. Se părea că el vrea să cântărească valoarea fiecărui membru de frunte din diverse partide. Consultările: după Tătărăscu urcă scările palatului unii şefi şi neşefi de partide: Octavian Goga, C. Argetoianu, Mironescu, Vaida, mareşal Averescu, Dinu Brătianu, Gr. Iunian, Săveanu, Al. Lapedatu, dr. Anghelescu etc. Indezirabili pentru Palat erau Iuliu Maniu, V. Madgearu, N. Lupu şi alţii, de a căror părere regele nu se simţea obligat să ţină cont.

Ion Mihalache, păcălit de rege, se înfurie pe camarilă şi, dezavuându-şi atitudinea de prea servilă loialitate faţă de rege, demisionează de la prezidenţia Partidului Naţional Ţărănesc (în 22 nov. 1937), rostind cuvintele: „*Domnule Maniu*, *ultima mea poruncă ca şef este*: *treci şi ia comanda şi vei avea alături pe ţăranul credincios*, *Ion Mihalache de la Topoloveni*!"

În Transilvania, puţinii vaidişti se văd înmormântaţi. Maniştii transilvăneni sunt cuprinşi de fiorii înviorării. Partizanii lui Maniu din Judeţul Alba sunt chemaţi de dr. Ioan Pop, preşedintele judeţean, care le spune să se considere mobilizaţi pentru luptele contra camarilei şi împotriva „nesăbuiţilor legionari".

Tătărăscu considera că dezbinările din Partidul Liberal – generate de îmbogăţirea rapidă a afaceriştilor din jurul lui Valer Pop et comp. – îl obligă să caute alianţă, suport de susţinere. După lungi tatonări şi târguieli se formează cartelul electoral Tătărăscu – Vaida – Iorga. Pătimaşa propagandă electorală se declanşează cu putere de

avalanşă nimicitoare. Vaida îl atacă viguros pe Iu-liu Maniu. Acesta îi răspunde fratelui Alexandru, îndemnându-l să-şi amintească de revoluţia franceză când, din ordinul lui Robespierre, prieten de luptă, Danton, oratorul neînfricat Danton târât spre ghilotină, i-a strigat: „*Robespierre*, *mă vei urma*!". Maniu voia să înţeleagă că regele îi va decapita, unul câte unul, pe temerarii fruntaşi politici.

Fruntaşul naţional-ţărănist, reîmbrăcând toga prezidenţiei partidului, se angaja într-o acerbă luptă contra camarilei şi slugilor ei, în fruntea cărora domina Gh. Tătărăscu. Nemulţumiţii, în raport cu abuzurile şi politica regelui, erau chemaţi să se coalizeze printr-un pact de neagresiune ca, în timpul propagandei electorale, semnatarii pactului să nu se defăimeze între ei şi să apere libertatea alegerilor, securitatea urnelor şi a persoanelor. În 27 noiembrie, zisul pact de neagresiune este întărit prin semnăturile lui Iuliu Maniu, preşedintele P.N.Ţ., Corneliu Z. Codreanu, şeful mişcării legionare, Gh. I. Brătianu, preşedintele P.N.L. şi Argetoianu, şef al Partidului Agrar.

De îndată ce s-a făcut cunoscut că alegerile parlamentare vor avea loc în 20 decembrie 1937, o furtunoasă propagandă politică se declanşează ca un potop de grindină. Agenţii electorali sunt gata să se sfâşie ca nişte lupi flămânzi. Deşi exista pactul de neagresiune, membrii Gărzii de Fier nu renunţă să-l atace pe dr. Ioan Pop, preşedintele organizaţiei P.N.Ţ. Alba, după cum cei din judeţul Olt continuă să-l defăimeze pătimaş pe Nicolae Titulescu (venit în ţară), candidat al P.N.Ţ. Agenţii coaliţiei Tătărăscu – Vaida – Iorga, struniţi în Alba de Vaier

Pop, îl atacă virulent pe Iuliu Maniu. Comandamentul lor electoral crede că se poate ajunge mai bine la scopul urmărit dacă se pun în mişcare geamantanele cu miile de lei prin care se pot cumpăra voturile fără multă bătaie de cap.

Momeala cumpărării li se oferea şi unora dintre şoimi. Doi inşi primesc banii justificându-se că fac propagandă contra Gărzii de Fier. Romul Morar îi acuză şi le spune că s-au făcut unelte în slujba lui Valer Pop. Ne întrunim într-o şedinţă la Zlatna şi hotărâm că fiecare este liber să voteze cu cine doreşte, dar să nu ne angajăm în propagandă politică deschisă pentru niciun partid şi să respectăm libertatea de conştiinţă a fiecăruia aşa cum ne învaţă textul din constituţia ţării.

Jocul „la bursa voturilor" a deschis şi ghişeul Societăţii „Mica" al cărui preşedinte era Octavian Goga, fostul poet „*al pătimirii noastre*".

Goga şi A.C. Cuza au dat naştere Partidului Naţional Creştin. Un funcţionar al Societăţii „Pyrit-Breaza" din Zlatna, afiliată Societăţii „Mica", plătea voturile prin funcţionarul de origine etno-germană Eisenmaier.

Pentru Partidul Poporului, de sub prezidenţia mareşalului Averescu, se lupta maistrul mecanic al Şcolii de Meserii Zlatna. Se înţelege – fără nicio şansă.

Pentru ceilalţi mulţi şefi de partide nu existau candidaţi politici mai opulenţi în judeţul Alba.

Încăierările agenţilor politici erau uneori sângeroase. Bătăuşii de talia cuzistului Robu din Bucovina sporâseW precum ciupercile otrăvitoare. Naţional-ţărăniştii încearcă să ţină o adunare în Bucureşti, la sala Magna, dar sunt împrăştiaţi cu gaze lacrimogene şi Iuliu Maniu nu poate să-şi ţină discursul. Coaliţia Rege – Iorga – Vaida – Tătărăscu aruncă tunete şi fulgere contra lui

Iuliu Maniu. Îndeosebi Vaida voia să demonstreze că niciun om nu este de neînlocuit, cum spusese în 1933 într-o *filipică* îndreptată împotriva fostului frate de convingeri politice şi de luptă, viguros afirmate în parlamentul de la Budapesta.

Prima fază a convulsiilor politice dăunătoare se încheie cu alegerile din 20 decembrie, după care se constată că nicio grupare, nicio coaliţie şi niciun partid nu a obţinut voturile necesare spre a beneficia de prima electorală şi să poată forma un guvern capabil să conducă ţara cu prestigiu plenar, atât în ceea ce priveşte afacerile interne cât şi cele externe.

Carol al II-lea a reuşit în vrerea lui de a decima şi fărâmiţa partidele politice. Ce va face în continuare şi ce comportare va avea întregul neam românesc, învrăjbit în propaganda alegerilor parlamentare, într-un timp când duşmanii agită problema revizuirii tratatelor de pace, căutând să-şi vâre acoliţii în pământul sfânt al Transilvaniei româneşti?

PREOCUPĂRI DIURNE ÎN DESPĂRŢĂMÂNTUL

ZLATNA

Ovidiu Radeş, prefect al judeţului Alba, îşi petrecea timpul liber în Zlatna. Venea la şedinţele convocate de Ion Fodoreanu, preşedintele Despărţământului „Astra" al regiunii Zlatna. Cei doi aveau convingeri politice diferite. Primul cu înclinări materialiste, iubitor de arginţi, ca mulţi alţii, era încrezător în politica Partidului Liberal. Al doilea,

idealist ca toţi vechi patrioţi, gata să-şi sacrifice bruma de agoniseală moştenită de soţia sa. Vedea totul prin lentila istorică, ambalându-se în îndemnuri la sacrificiu, după exemplul înaintaşilor care jertfeau fără preget muncă şi avere pentru împlinirea înălţătoarelor scopuri naţionale. Sub Imperiul Austro-ungar, I. Fodoreanu nu a aderat la politica oportunistă şi nu a iscălit declaraţii de loialitate faţă de guvernul lui Tisza István. A plătit temeritatea cu întemniţarea şi deportarea. Avea un cult remarcabil pentru înaintaşii transilvăneni, întemeietori ai Partidului Naţional Român. Propovăduia, cu multă competenţă, cultul pentru marile figuri istorice din timpul Memorandumului. Ca parlamentar, a fost dezamăgit de politica lui Vaida-Voevod, politică greşită ce a dus la destrămarea unei solidarităţi naţionale cultivate de români timp de mai multe decenii, ca o moştenire sacră, până în anul 1919. Acum, ca permanent preşedinte al Despărţământului, era cu totul devotat altarului cultural. Nepot al unui memorandist, preşedintele Ioan Fodoreanu se înscrie în amintirea noastră şi ca donator al terenului pentru zidirea Casei de cultură din Valea Mică. În acest sat petreceam orele libere săpând perimetrul de fundaţie a viitoarei clădiri. A venit şi Radeş să privească osteneala noastră la săparea fundaţiei, încărcatul bolovanilor, transportul şi descărcarea lor…

La şedinţa Comitetului Despărţământului, prefectul ne asigura că, în noua guvernare de patru ani, „Astra" va fi ajutată să-şi realizeze programul cultural, economic şi social în Ţara Moţilor. Aminteşte că micii producătoride aur sunt efectiv ajutaţi prin primele de producţie acordate peste preţul oficial. Eu, secretarul Despărţământului (Ion Popa-Zlatna) îi dau replica: „*Se săvârşeşte o mare inechitate plătindu-se kilogramul de aur cu 150 de mii de lei marilor producători, pe când micilor producători li se plăteşte aceeaşi cantitate numai cu 115 – 120 de mii de lei, având aceleaşi carate* (aceeaşi calitate). *Noi* credem că *acest procedeu este discriminatoriu pentru moţi. „Mica" este destul de puternică. Nu are nevoie de ajutorul statului. Încurajaţi trebuie să fie moţii care se luptă cu greutăţi sisifice ca să scoată de sub pământ, cu spatele, corfele de minereu*". Intervine în discuţie inginerul Missir, şeful Oficiului de schimb al Băncii Naţionale, informând că primele mari de aur se acordă celor care produc mari cantităţi de metal, scopul Băncii Naţionale fiind să sporească stocul de aur. Răspund că în munţii lui Horea Banca Naţională trebuie să aibă altă optică, aici fiind vorba nu

numai de producţia auriferă, ci şi de istorice revendicări materiale şi sociale. Prefectul Radeş promite că va interveni să se acorde aceleaşi prime de producţie, adică preţul aurului să fie acelaşi, indiferent că provine de la marii producători sau de la micii exploatatori de mine. În curgerea timpului, nedreptatea a rămas aceeaşi. Nimic nu s-a îndreptat. Pe aceeaşi linie de revendicări diurne înaintau şi moţii mineri.

NU DEZBINĂRI, CI UNIRE PRIN CULTURALIZARE

Noi, as triştii, consideram că politica dezbinărilor generează nemulţumiri în masele populare şi nu poate duce decât la dezastru şi lipsă de coeziune în formulările unor programe pozitive în conducerea statului. Partidele politice s-au fărâmiţat şi agenţii lor aruncau peste tot numai sămânţa urii şi a discordiei. Nouă, „Astra" ne rămânea altar nestropit de noroiul invectivelor politice. În cadrul „Astrei" am rămas uniţi, capabili de a desfăşura o activitate rodnică pentru cei care doreau să se împărtăşească din razele luminii. Înainte de Crăciun preocupările ni se concentrau la acţiuni pentru ajutorarea săracilor, participarea la şezătorile culturale cu tradiţionalele colinde şi manifestări teatrale – acestea erau preocupările diurne la „Astra" şi la Societăţile de binefacere. Mai iniţiasem şi lansasem chemări pentru deschiderea cursurilor Şcolii ţărăneşti şi nu uitam să răspundem şi la provocările revizioniştilor hortişti. Comitetul Despărţământului „Asta-a" era format din reprezentanţii tuturor asociaţiilor culturale, ai Cultelor, şefii autorităţii publice şi reprezentanţi ai micilor întreprinderi miniere. Nu obţineam întotdeauna adeziunea membrilor la hotărârile menite să mişte propăşirea economico-socială şi culturală a regiunii, dar tot ceea ce nu se accepta în Comitetul Despărţământului era preluat de noi, cei din Cohorta „Şoimii Carpaţilor". Proiectasem deschiderea Şcolii ţărăneşti şi impulsionarea membrilor Cercurilor culturale, cu o largă şi potenţată dinamică, prin contribuţia şoimilor. În timp ce la Bucureşti loteria politică născocea formule guvernamentale, noi, cei care experimentaserăm în teren acţiunile şi năzuinţele de mai bine ale populaţiei moţeşti, exploram posibilităţile unor realizări menite să sporească interesul celor robiţi de veacuri spre pragurile mai înalte ale prosperităţii. Procesul verbal din 18 noiembrie 1937 al Cercului cultural Almaşu Mare constituie dovada grăitoare că minerii şi ţăranii Almaşelor sunt porniţi să iasă din arhjpsmul unor trecute vremuri. În procesul verbal se scrie: «Dl. Ioan Popa face propunerea să

se aranjeze şezători culturale alternative (în Almaş Joseni, Almaş Suseni şi Brădet), la Casa culturală, iar la Suseni la Şcoala primară, cu program atractiv şi educativ, întocmit de Comitetul Cercului cultural, ai cărui membri se obligă solidar a conduce şi a contribui la buna reuşită a şezătorilor. Pentru buna reuşită a programului se vor recruta elemente tinere, şcolari şi premilitari din comună. O dată pe lună, aceleaşi şezători se vor aranja şi la Şcoala primară din Brădet. Şezătorile vor fi cu intrare gratuită. Comitetul va invita şi conferenţiari străini. Subiectele conferinţelor să fie din domeniul vieţii rurale… Membrii Comitetului aprobă cu unanimitate propunerea secretarului Despărţământului „Astra"…»

Preşedintele Cercului cultural (în şedinţă) propune achiziţionarea unui dulap pentru bibliotecă. Se hotărăşte procurarea sobei pentru încălzirea Casei culturale. Este luată hotărârea ca datoria de 5.000 lei a Casei culturale să se achite din venitul serbărilor şi taxele membrilor. Cu multă bunăvoinţă se acceptă propunerile pentru augmentarea fondului necesar ajutorării copiilor săraci, propuneri privind încasarea taxelor de la membri ai „Astrei". Activitatea tineretului şoimănesc se bucură de bună apreciere. Notarul Dobrei, casier al Comitetului cere să se îngrijească de achitarea costului drapelului şoimilor. Se menţionează că a devenit neîncăpătoare Casa culturală (imobilul închiriat) din care motiv se lansează un apel către toţi oamenii de bine să-şi dea obolul pentru constituirea fondului construirii unei impozante Case de cultură în centrul comunei. Spontan, membrii Comitetului contribuie la fondul iniţial, după cum urmează: Ioan Popa-Zlatna – 1.000 de lei; N. Bozian, funcţionar Soc. „Breaza" – 500 de lei; Pr. Pascu Trif, preşed. Cerc. cultural – 200 de lei; Pr. Scrobote R. – 500 de lei; A. Dobrei, notar – 500 de lei; înv. Bora Serafim – 500 de lei; Lungu Florea – 500 de lei; primar Trif Ioan a lui Alexe – 200 de lei; Drăghici Ioan – 300 de lei; Coşobea Moise – 200 de lei; Târziu Ioan – 100 de lei.

Conducându-ne după lozinca „*nu dezbinare, ci unire prin culturalizare*", am căutat să-i atragem în aria preocupărilor cultural-obşteşti pe toţi doritorii de bine, indiferent de originea etnică, crezul politic sau categoria socială. Dovadă stă faptul că în cadrele „Astra" au fost primiţi directorul Societăţii „Breaza", Adolf Scribanovici, refugiat din URSS; ungurii Gergely Iânos, Csiszâr Emerich, şeful judecătoriei Zlatna, şi Nemeş Ioşka, medic evreu al

Circumscripţiei Zlatna. Pe mulţi îi invitam să conferenţieze în cadrele „Astrei”: Nemeş tratează probleme juridice, dr. Iozsef – igienă şi sănătate, iar Gergely – securitate minieră.

După înteţirea propagandei revizioniste din Ungaria hor listă, Gergely a demisionat din Comitetul cultural „Astra”, iar Nemeş Ioşka nu mai răspundea chemării noastre, iar inginerul A. Scribanovici, printr-o scrisoare din 21 noiembrie 1937, îşi exprima regretul că trebuie să absenteze de la şedinţa Comitetului Cercului cultural Almaşu Mare şi cere să fie primiţi ca delegaţi la şedinţă inginerul Iorgu Bogdan, şeful exploatării „Haneş” şi administratorul Bozianu. Cercul cultural „Minerul” din Almaşu Mare i se adresează cu o scrisoare bine documentată inginerului Scribanovici, pe care noi, Despărţământul, îl autorizasem să se ocupe de aspectele economice ale Cercului (scrisoarea nr. 36 din 18 nov. 1937, semnată de Pascu Trif) şi-l informa în problemele tratate şi hotărârile consemnate în procesul verbal, arătând că noi, meifrbrii prezenţi ai Comitetului, am subscris contribuţia noastră de lei 6.300 în scopul construirii unei spaţioase Case culturale în centrul comunei Almaşu Mare. Aşteptam ca exemplul nostru să-l ambiţioneze pe directorul Societăţii aurifere să se angajeze la marea operă culturală. Aşteptare zadarnică! Societatea a răspuns doar cu o masă şi cu o bibliotecă pentru vechea şi neîncăpătoarea Casă culturală închiriată, iar mobila donată era veche şi scoasă din inventarul întreprinderii miniere. Relativ la un sprijin material pentru construirea Casei culturale preconizată de noi, societăţile miniere nu ne dădeau vreo speranţă. Însufleţirea noastră nu scădea în confruntare cu nepăsarea unora. Aveam în program pregătirea unei mari serbări populare la Almaşu Mare. Eram antrenaţi în probe de joc, cor, teatru etc…

La Casa culturală Zlatna se obişnuiseră ţăranii să vină să asculte cuvântări, colinde, cântece corale. Învăţătorul Romul Onici, ridicat din cătunul Buninginea – Abrud, stăruia cu tot elanul său tineresc atât în instruirea corului şoimilor, cât şi a formaţiei Şcolii primare Zlatna. Avocatul dr. Alexandru Fărcăşanu se întrecea pe sine evocând amintirile sale din timpul când organiza Garda naţională din Zlatna. Oamenii credeau că în revoluţie totul e permis. Gardiştii naţionali propovăduiau că este permis numai ce trebuie să se facă pentru a asigura buna desfăşurare a marii Adunări naţionale de la Alba Iulia. Deşi ţărănist convins, Fărcăşan ştia să se facă simpatizat de români,

dar şi de unguri şi germani, ba chiar şi de puţini trocari, lingurari şi romi ai Zlatnei. Era simpatizat şi de liberali. În glăsuirea doinelor, învârtitelor şi săltăreţelor ţarini nimeni nu-l întrecea. Avea farmecul lui deosebit, când într-o conversaţie mai aprinsă, între prefectul Radeş şi câte un oponent, el, Fărcăşan, intra intempestiv, întrerupând gâlceava cu popularul cântec:

Ştii tu mândră, *ştii tu ştii*.
Când eram noi doi copii
Şi şedeam pe pajişte
Şi vorbeam de dragoste…

Apoi, ca să facă hazul şi mai mare, repeta:

Şi şedeam pe dragoste
Şi vorbeam de pajişte. Adresându-se tuturor cu îndemn la veselie, fie că erau ţărani, meseriaşi sau intelectuali, da comanda şi toţi participam la acelaşi cânt cu textul:

Ştii tu mândră ce ţi-am spus
La ades de cucuruz.
Când or fi oameni mai mulţi.
La mine să nu te uiţi.
Unde-or fi mai puţinei.
Ochii tăi să fie-ai mei… Şi improviza – căci nănaşul meu, dr. Alexandru Fărcăşan avea inegalabilă sursă folclorică – ne ţinea câte o jumătate de oră în cântec popular şi voie bună.

La 1 decembrie 1937, conferenţiarii Despărţământului ne-am împărţit în aşa fel încât în fiecare localitate să se vorbească despre marea şi luminata zi a unirii Transilvaniei cu Patria Mumă. Erau zile frumoase acelea în care toţi românii se simţeau fraţi, preţuindu-şi trecutul istoric. Noi, Şoimii, eram entuziaşti activişti în organizarea serbării de comemorare a măreţului praznic care ne amintea de ziua în care s-a împlinit – pentru totdeauna – ceea ce a *poliţii* odată Mihai Viteazul.

În sate, serbările Crăciunului revărsau bucurie şi însufleţire pentru toţi, fiindcă se saturau şi săracii din milostivirea celor care erau mişcaţi de sentimente umanitare, sorind să-i ajute pe cei loviţi de soartă.

La Bucureşti, îmbuibaţii credeau că Tătărăscu e iscusit făcându-l pe suveran să-l menţină la putere, sfidând rezultatul alegerilor. El calcula procentele voturilor pornind de la date şi baze neobişnuite

până la el. Nu-i păsa de falsuri, nici de neadevăruri, important era să rămână la putere, scopul scuzând mijloacele, după vorba lui Machiavelli. Prin ziarul *Dreptatea*, Iuliu Maniu soma guvernul, şi prin el pe Tătărăscu, să plece în 24 de ore de la cârma ţării. Politicienii se urau, iar intriga, invidia şi patima politică stăpâneau sufletele. În acest context de relaţii, socoteli şi imaginaţii, regele scoate din „cutia Pandorei", numele lui Octavian Goga, care la 28 decembrie 1937 devine prim-ministru, el care obţinuse foarte puţine voturi în alegeri, iar în Munţii Apuseni era nedorit din cauza prezidenţiei lui la Societatea „Mica".

La revelionul din 31 decembrie 1937 participă mare număr de oameni dispuşi să petreacă. Doctorul Rece, preşedinte al Cazinoului intelectualilor, primea cu multă amabilitate atât localnicii (români, unguri, germani) cât şi pe cei veniţi din comunele plasei Zlatna. În stare de exuberanţă era maestrul Nicolae Bârsan, lunecat de la Averescu, la *gogo-cuzişti*. Spera să fie înălţat la o funcţie importantă şi avea motiv să ciocnească paharul cu toţi cei care i se arătau prieteni de conjunctură. Era un foarte bun meseriaş şi bun român. Ştia să critice bine, dar şi să-l laude pe marele poet Goga. Avocatul vaidist din Zlatna, supărat că altul i-a luat-o înainte, golea pahar după pahar şi cerea la pocher dublarea potului, pierzând joc după joc. Un chibiţ sugaci îi prorocea că până la urmă tot vaidiştii vor câştiga, căci gogo-cuziştii n-au niciun om de vază în partid, motiv temeinic ca avocatul şi chiţibuşul să golească în gâtlej vinul cu excelentă aromă, procurat din minunata pivniţă a Floricăi Mureşan din Ţelna. Prefectul Radeş era optimist gândind că el nu poate ajunge decât tot ceva mare, căci era avocatul Societăţii „Mica" şi preşedintele Goga va şti să-i atribuie un *ciolan* potrivit.

ŞOIMII CÂŞTIGĂ SIMPATIA VIZITATORILOR

Cu vigoare, conştiinţă şi disciplină se prezentau şoimii munţilor noştri în vatra străbună ori de câte ori veneau persoane „simandicoase" în regiunea Zlatnei. Grupuri de profesori de geografie, ştiinţe naturale, istorie etc. vizitau Munţii Apuseni. La Zlatna ieşeam întru întâmpinarea celor veniţi şi dornici să vadă pitorescul naturii, manifestările cultural-sportive ale tineretului şoimăresc despre care presa avea cuvinte de laudă. Dacă un Victor Papilian, cu al lui dor de a pătrunde în miezul lucrurilor, avea să pronunţe aprecieri valoroase despre abrudeni şi zlătneni, apoi dr. Iuliu Moldovan privea totul prin

prisma celui care vrea ca neamul românesc să facă pasul hotărâtor, ascendent, spre marile chemări. Profesorul-doctor Iuliu Haţieganu venise să ne întărească paşii pe cărările tumultuoaselor căutări ca să ajungem la trinitatea *vigoare – conştiinţă – disciplină naţională*. Apoi a venit la noi episcopul cărturar, membru al Academiei Române, dr. Nicolae Colan şi ne-a adresat îndemnuri etico-morale, asigurându-ne că paşii noştri străbat pe cotitura cea măreaţă a falnicilor moţi.

Într-o frumoasă zi din mijlocul verii anului 1937, membrii „Astrei", Şoimii şi reprezentanţii autorităţilor statale din Zlatna au primit vizita canonică a mitropolitului de la Blaj, dr. Nicolescu. Mulţimea şoimilor îl întâmpină cu pietate pe înaltul ierarh, urmaş în scaunul marelui-episcop Inocenţiu. Mitropolitul îl elogiază pe Iuliu Albini senior, proprietar al unei uimitoare mine de aur. Norocosul în ale aurului a suportat cheltuielile ocazionate de zugrăvirea bisericii unite, care mai fusese înfrumuseţată pe vremea împărătesei austriece, după cum scris a fost pe un perete: „*Zugravitu – s-a această sfântă biserică în zilele înaltei împărătesei Maria Terezia… şi de vlădica Inochentie de Sad, ostenitor şi îngrijitor şi ctitor al acestui lucru. La zidirea altarului şi zugrăvitul bisericii a fost Popa Ioan şi ful său Popa Petru*".

Personal, am criticat exploatarea aurului făcută de Albini în exteriorul micului lot minier prismatic cu secţiune de 803 m^2. De ce? Pentru că drept legal de exploatare a minei în această concesiune veche, numită ieruga, avea Albini, dar el cu lucrările subterane ieşise din micul perimetru ce i se cuvenea şi a intrat în perimetrul reclamat de Cooperativa „Aurul Moţilor", cooperativă reprezentată de moţul miner Octavian Macavei. Fiind sprijinitor al moţilor constituiţi în cooperativă, mi-am atras adversitatea ministrului Valer Pop şi a lui Iuliu V. Albini. Ivindu-se necesitatea primirii fastuoase a mitropolitului Nicolescu, mi-am golit sufletul de resentimente şi cu toţi şoimii am împânzit urcuşul şi platoul până la uşa vechii biserici încărcate de istorie. Fusese această biserică ctitorită de Stanislav Hraboru (Hgavoru), cu jupâniţa Anca, apoi jupân Dobra Anghel şi Ianc Ionaş. Unii preoţi uniţi nu se împăcau cu fraţii ortodocşi. Neînţelegeri confesionale dăunătoare au existat uneori, mai ales la Câmpeni, neînţelegeri criticate şi de Nicolae Iorga în memoriile sale „Călătorii prin Ardeal" din anul 1906. Era timpul ca asemenea neînţelegeri să dispară dintre români, aşa cum fuseseră înlăturate în anul 1848 când

pe Câmpia Libertăţii, uniţi au fost românii, uniţi în cuget şi-n simţiri! Personal, am reuşit să obţin aprobarea mitropolitului blăjean, Nicolescu, ca la serbările şoimilor, preoţii ambelor confesiuni româneşti să slujească împreună şi să participe la sfinţirea drapelelor noastre naţionale. Aşa am ajuns ca Zlatna să fie un sector în care să nu existe învrăjbire confesională, cel puţin la tineretul şoimănesc.

Mitropolitul ne-a binecuvântat şi ne-a asigurat de simpatia sa.

UN VICEREGE LA ZLATNA

Propaganda guvernului de la Budapesta, pentru revizuirea tratatelor de pace de la Trianon, nu cunoştea limite. Nu se poate susţine cu tărie că numai guvernanţii Ungariei erau cuprinşi de febra revizionismului – revizionismul decurgea din faptul că fiecare maghiar era pătruns de adânci sentimente faţă de naţiunea maghiară şi „sfânta coroană" a lui Ştefan I zis „cel Sfânt". Am cunoscut mulţi lucrători maghiari, am lucrat cu ei într-un abataj subteran la Baia Mare, şef de echipă fiind un ungur care ne obliga să vorbim ungureşte, altfel n-aveam ce căuta în echipa lui. Mai pretindea omul să se înţeleagă că Ardealul nu va rămâne sub stăpânirea unor valahi inculţi. Directori ai exploatărilor miniere din Dielari şi Valea Roşie erau unguri sau nemţi care nu ştiau o iotă româneşte. La Dielari, la practica minieră trebuia să vorbim ungureşte cu unii şefi de *orizont* care nu se considerau obligaţi să-şi însuşească limba statului român. La Zlatna, şefii de autorităţi şi conducătorii tehnici erau, în majoritate, maghiari. Aşa se petreceau lucrurile şi la Abrud şi Roşia Montană. La Bracl conducători al minelor de aur era neamţul Sieber. Dacă peste tot cei de altă origine etnică decât cea română, au rămas în posturi de conducere, atunci de ce fac politică revizionistă ardelenii maghiari? Răspunsul mi l-a dat o prietenă, Giti, spunându-mi: „*Ne-am născut maghiari*, *considerăm cultura maghiară superioară culturii române*, *civilizaţia noastră mai înaintată*, *aşa că blestemăm cât vom trăi pe Wilson*, *preşedintele Americii*, *cu pretenţiile lui de autodeterminare a popoarelor*, *în virtutea cărora a fost dezmembrată frumoasa noastră Ungaria*".

Niciun maghiar nu accepta, în mod sincer, egalitatea românului cu ungurul de rasă zisă nobilă, superioară. Cu ţăranii şi lucrătorii români ai Munţilor Apuseni noi demonstram că românii pot realiza în cultură şi-n alte domenii, uneori, ceva mai mult decât maghiarii, fără să ne umflam în pene.

În oraşul Cluj sosise un englez. Se bucura de multă atenţie din

partea populaţiei maghiare, mai ales de spectacole care se organizau în lanţ în onoarea oaspetelui, nelipsind nici fermecătorul ceardaş, în care-şi săltau pieptul şi-şi scuturau *czomburile* (şoldurile) focoasele rumene, urmaşe ale strămoşilor Arpád, Elod, Când, Kund, Tas, Huba şi Tohotom, cei care s-au aşezat cândva prin Panonia. Manifestările se integrau în propaganda revizionistă a hortiştilor. Maghiarii nu voiau să se împace cu gândul că Ardealul s-a rupt de la sânul Ungariei – un sân vitreg, spunem noi. Emmanuel de Martonne, savantul francez, îşi susţine afirmaţia că „*hotarele României corespund perfect unităţii geografice a vechii Dacii, care are cea mai dreaptă trasare etnică de frontiere*". Englezul trebuia informat asupra Transilvaniei nu numai prin mijloacele de propagandă maghiară, ci şi de către români. Zlătneanul Eugen Beşa, director al fabricii „Industria Sârmei Cluj", ne dă lămuriri asupra strădaniei cu care ungurimea clujeană încearcă să câştige simpatia englezului pentru revendicările aşa-zisei „Ungarii mutilate", purtându-l şi prin câte o comună cu populaţie maghiară, pe unde ceardaşul e în mare vogă. Ar dori să vadă o regiune în care au fost oropsiţi locuitorii în timpul stăpânirii ungare. Englezul voia să vină la Zlatna. De la Cluj, Eugen Beşa, cu soţia de origine poloneză, s-au repezit la Zlatna, aducând cu ei pe Sir Stors (sau Storce). Acesta era viceregele Palestinei şi se întorcea în Anglia. Era încântat de cele văzute la Cluj şi simpatia cu care l-au copleşit ungurii. Noi eram în dezavantaj, căci venea în fuga de câteva ore şi, mai ales, într-o zi de lucru când era extrem de dificil să poţi mobiliza poporul spre a primi pe cineva, fie viceregе sau chiar rege. Ne-am adunat totuşi un număr de cinci sute de „şoimi şi şoimane", în formaţia noastră disciplinată, îmbrăcaţi în sobrul şi splendidul costum popular de Zlatna.

Am primit oaspetele în piaţa Zlatnei şi am rostit cuvintele noastre de bine-venire. Corul a intonat „Mulţi ani trăiască", apoi au urmat exerciţiile de educaţie fizică, jocurile hora, sârba, învârtită şi ţarina. S-au trezit autorităţile publice şi locuitorii din centrul oraşelului şi au venit în grabă la un spectacol improvizat, dar miraculos. Viceregele a fost atras în horă. Ana Corpade şi o altă Ană zdravănă, zisă a lui Pimpi, l-au învârtit pe englezul viceregе în tradiţionala ţarină, apoi într-o explozivă învârtită, una din fete bătând fecioreşte tropote. Viceregele a declarat că abia acum înţelege cum au putut supravieţui românii, deşi au trecut prin vitregia tuturor furtunilor. Dansul viguros, splendidul cor, manifestările prin gimnastica tineretului, sunt

elemente care arată beţia sufletească şi vigoarea neamului românesc, care i-au dat tăria depăşirii asprelor vremi. „*Dv. aţi fi adevăraţi ambasadori şi cei mai tămi propagandişti ai antirevizionismului românesc peste hotare*", ne-a declarat fostul vicerege al Palestinei. „*Nouă ne dă putere glia străbună, căci pe aici am fost zămisliţi şi pe aci ne considerăm adevăraţi moşneni ai Transilvaniei şi Valahiei, ca adevărate vlăstare ai seminţiei daco-romane*", i-am răspuns vizitatorului.

DECANUL CORPULUI DIPLOMATIC LA ZLATNA

Mişcarea noastră cultural-sportivă era considerată de unii fruntaşi ai vieţii intelectuale ca un adevărat miracol, dată fiind sărăcia şi lipsurile încolţite în pietroasa regiune a Munţilor Apuseni. Cum să încerci acţiuni culturale şi de gimnastică într-o regiune în care muşcă foamea?

Ca să se convingă că „nişte urmaşi ai Romei" stăruie pe suişul reînălţării spirituale în munţii încărcaţi cu relicve romane, monseniorul Andreas Casulo, decanul Corpului Diplomatic din România, cu rezidenţa în Bucureşti, a venit la Zlatna. L-am primit cu acelaşi ceremonial cu care-l primiserăm pe tribunul nostru, dr. Iuliu Haţieganu, şi cu evlavie, ca pe episcopul ortodox dr. Nicolae Colan, cu pietate şi cinstire ca pe mitropolitul Nicolescu al Blajului. Am rostit cuvintele potrivite unui astfel de eveniment. Monseniorul Casulo, reprezentantul Scaunului Pontifical, ne-a răspuns cu duioşie şi binecuvântare. Doream să-l câştigăm total pe distinsul diplomat pentru cauza unităţii naţionale, să nu uite că în vinele noastre curge sângele dac amestecat cu cel roman, cuibărit în creierul şi sufletul nostru. Întrebam de ce dictatorul Italici, Mussolini, vrea să-l urâm după ce în 1927 începusem să-l simpatizăm pentru actul lui politic materializat prin recunoaşterea alipirii Basarabiei la trupul ţării. De notorietate era faptul că Millerand, preşedinte Franţei, fusese destul de explicit când răspunsese unei delegaţii ungare revizioniste cu celebra frază; „O *stare de lucruri, chiar milenară să fie, nu este sortită să dăinuiască, în vreme ce ea este recunoscută ca fiind contrară ideii de justiţie*".

Cartea dr-lui A. Gociman, *România şi revizionismul maghiar*, apăruse în 1937. Această lucrare ne servea de minune în acţiunea noastră antirevizionistă şi ne informa că gazeta // *popolo DTtalia* este în slujba revizionismului maghiar. Ne atrăgea atenţia că Mussolini, în

1928, îl asigura pe primarul Budapestei că este „*unul din primii care anunţă lumii injustiţia tratatului de la Trianon care a mutilat Ungaria*" şi se angaja dictatorul că nu-şi va modifica părerea până nu se va repara nedreptatea făcută Ungariei.

Noi, tineretul munţilor Apuseni – Şoimii Carpaţilor – eram vulnerabil atinşi ca de împunsături de stilete la toate provocările oficinelor maghiare şi italiene. Un coridor maghiar peste inima Transilvaniei preconiza, în 1932, scriitorul Franco Vellani Dionisi în lucrarea // *problema teritoriala Transilvano*, publicată la Bologna – Italia. Rothermere englezul, finanţat princiar de Budapesta, voia să-i cinstească pe unguri cu o fâşie de 50 – 60 de kilometri cuprinzând zona Satu Mare, Cărei, Oradea, Arad, Timişoara.

De la italieni aşteptau ungurii sprijin masiv ca să ajungă să-i robească pe valahi, precum altă dată. Nu se sfia revizionistul ungur Krisztics Sândor să scrie că Italie este „*cheia lumii care va deschide mai repede calea liberării Ungariei ciuntită de cătuşele apăsătoare ale graniţelor fixate prin tratatul de la Trianon*". Nu ne puteam obişnui cu vocabulare necuviincios al lui Krisztics şi al altora care foloseau epitete cât mai scabroase la adresa românilor şi se plângeau de nedreptăţi, când ştiut era că statul român plătise multe sute de milioane de coroane-aur conţilor unguri expropriaţi, că acordase pensii funcţionarilor unguri care au refuzat să presteze jurământul de credinţă cuvenit statului român, că le-a respectat starea privilegiată de a avea o industrie, un comerţ şi meserii, că nu i-a urmărit pentru coroanele false şi nici pentru trecerea clandestină a aurului peste frontierele româneşti… Multe i-am spus lui Casulo. El avea pe buze mai mult un zâmbet maliţios, decât încordata expresie a unei pătrunderi a realităţii noastre naţionale. Ne-a declarat că speră ca totul să se transforme în bine ajungându-se la o prietenie sinceră, la a cărei bază stau puternicele afinităţi sufleteşti între români şi italieni. Pentru nivelul cultural-sportiv la care am ajuns, monseniorul ne-a asigurat că am atins un plafon remarcabil neegalat de niciunul dintre vecinii noştri care au avut mai bune condiţii de dezvoltare culturală şi economică. Va vorbi despre ceea ce a văzut la Ampelum peste tot pe unde îl vor purta paşii, spunea nunţiul apostolic.

AURUL STRICĂCIUNII

Marele poet Octavian Goga a ajuns preşedinte la Societatea anonimă „Mica" după retragerea mareşalului Averescu de la

prezidenţia acestei întreprinderi producătoare de aur şi conexe. Lucrătorii de la Brad făcuseră multe greve pe timpul dominaţiei Austro-ungare. În 1919, în urma unei greve, Consiliul Dirigent al Transilvaniei a aprobat majorarea salariilor cerute de muncitori. Nemulţumirile multor mineri se exteriorizau prin absentarea de la lucru şi greve de câte o zi, care, la noi, la autoritatea minieră regională, nu se înregistrau. A rămas bine fixată în memoria noastră relatarea făcută de muncitori asupra tratativelor din 14 – 17 septembrie 1925, când ei au formulat pretenţiile privind îmbunătăţirea salariilor şi mai bune condiţii de muncă, revendicări respinse de abuziva societate minieră condusă de mareşalul Averescu, director general Gigurtu, director tehnic Sieber. Lucrătorii au intrat în grevă.

Reporterilor şi scriitorilor de după anul 1935 le-au scăpat din vedere mişcările lucrătorilor mineri de la Brad. Nici apreciatul poet Emil Giurgiuca şi nici poetul Vlaicu Bârna nu sesizau arunci ceea ce se petrece prin labirintul subteranelor aurifere şi în peisajul geografic cuprins într-un poligon cu specifice frământări sociale. Vlaicu Bârna scria – greşit informat de directorul societăţii „Mica" – într-un articol publicat în revista *Societatea de mâine* următoarele: „*… grevele muncitoreşti sunt aici abia zvonuri. Nu se cunoaşte, în trecutul vieţii industriale din partea locului, nicio grevă*" (vezi revista *Societatea de mâine*, 1936). În acel timp, avocatul din Brad, Gora Moldovan, reprezenta muncitorii de la amintita societate în numeroasele procese contra întreprinderii şi desele comisii de conflicte şi litigii de muncă.

În poezia şi-n creaţiile lor literare, Giurgiuca şi Vlaicu Bârna – mai documentaţi pe măsura trecerii timpului – au înfăţişat o atitudine de dârzenie matură, mult apreciată de oamenii locurilor istorice.

Octavian Goga, în pragul senectuţii, este răpit de aurul stricăciunilor. Fusese mult iubit de neamul românesc atiinci când poetiza peisajul transilvănean, ca în poezia:

La noi sunt codri verzi de brad şi câmpuri de mătase. La noi atâţia fluturi sunt

Şi-atâta jale-n casă. Privighetori din alte ţări, Vin doina să ne-asculte, La noi sunt cântece şi flori, şi lacrimi multe, multe…

Acum, sub ochii lui Octavian Goga, preşedintele cu un salar de 300 de mii de lei lunar, pe unul din „*tustrele Crişuri*" se scot circa 3.000 de kilograme de aur pe an, produs colo-n sus pe Crişul Alb, pe unde cândva metalul nobil se scotea de crişeni, pentru ca voievodul Bâlea

să-şi întărească autonomia voievodatului şi să zidească biserica din Crişcior. Apoi Ioan Corvin de Hunedoara tot de pe aici obţinea aurul cu care-şi plătea viteaza armată luptătoare contra cotropitorilor sultani. Nu ştiu dacă Octavian Goga a intrat vreodată într-un abataj de la Ruda, Musariu sau Valea Morii, dar, dacă ar fi intrat în bezna subteranelor, ar fi putut observa că neosclavia este doctrina aplicată minerilor. Jalea din casă săpa ca rugina în mădularele lucrătorilor. În loc de… *cântece şi flori*, nu contenesc lacrimile şi sudoarea pe trupurile cabrate ale celor flămânzi şi goi. Oare nu s-a oprit, o dată măcar, poetul pătimirii noastre, să-l vadă pe invalidul de la Gura Barza cum se sprijină pe un singur picior, al doilea fiind lăsat într-o mină, cum se chinuie să frământe şlicuri ca să câştige bruşul de pită pentru familia lui. Dacă Goga ar fi palpat durerile şi nevoile lucrătorilor de la Gura Barza, ar fi scris, poate:

La noi sunt munţi cu aur plini.
Din el s-au înfruptat străini.
Noi suntem, *toţi săraci şi goi*.
Îngenuncheaţi de grofii noi.

Publicasem în ziarul România nouă un articol cu titlul „*Stânga şi dreapta domnului Goga*”, în care afirmam că poetul pătimirii noastre are mâna dreaptă pe drapelul naţional, iar stânga întinsă spre punga cu bani a omului de afaceri al concernului Mica, evreul Schapira. Articolul era de o duritate neobişnuită. Îl scrisesem după o şedinţă avută cu minerii din Cooperativa „Aurul Moţilor”, şedinţă în care marele nostru poet era acuzat că stă în fruntea întreprinderii economice care, prin modul ei de exploatare a minerilor, se distanţează enorm de izvorul de fantastică emergenţă poetică a lui Octavian Goga. Marele poet nu s-a sinchisit de critica unui gazetar mărunt.

Anul 1938 începuse printr-o violentă propagandă menită să întărească guvernul Goga-Cuzist, apoi să asigure majorităţii parlamentare să guverneze comod, cu sprijinul camarilei regale.

Prefect al judeţului Alba, ajunge avocatul Cusută din Sebeş. În judeţ avea o faimă de om corect, *nemânjit*. Noi ne întrebam dacă poate fi incoruptibil un partizan al lui Octavian Goga, cel din fruntea societăţii „Mica”. Prefectul ne cercetează la autoritatea minieră regională Zlatna şi mă asigură că Goga va fi un bun preşedinte al guvernului ţării, că se va ocupa, ca nimeni altul, de problemele moţeşti,

aşa cum le sesizam noi, „Astra – Şoimii” şi că demisionează din prezidenţia sus-numitei societăţi. Prefectul Cusută îl numeşte primar al Zlatnei pe Rusan Bârzan, impiegat în Direcţiunea Regională Zlatna. Se promite sprijin pentru înflorirea şi prosperitatea Zlatnei ca localitatea să-şi câştige faima unui adevărat oraş miner. Cei doi fraţi, Bârzan Nicolae şi Rusan, militează să „constituie şi să-şi întărească o formaţie gogo-cuzistă, convinşi că astfel vor reuşi să realizeze mai binele pentru zlătneni… într-o zi de târg apare în Zlatna Eugen Goga, fratele poetului. În piaţa Zlatnei multă lume. Oaspetele nu-şi poate rosti cuvântarea politică din cauza vacarmului. În curtea restaurantului „Moldovan”, se încearcă ţinerea adunării pentru explicarea politicii gogo-cuziste. Puţini participanţi. Printre ei mulţi mineri din Almaşu Mare, care îl întrerup continuu pe vorbitorul care nici aici nu-şi poate rosti cuvântarea programatică. Enervat, Eugen Goga pronunţă fraza: „*mă vreţi*, *ori nu mă vreţi*, *eu voi fi deputatul vostru*!” Huiduieli şi strigăte de „*jos cu el*!”. Filimon Petru a lui Acruţ strigă: „*dacă n-ai lipsă de popor*, *de ce mai venişi aici*? *Du-te la Gigurtu*, *i-aţi banii şi tocii*” Cusută, prefectul, era serios afectat de gafa făcută de Eugen Goga. Autorul romanului „*Cartea Facerii*”, într-adevăr dovedise că nu este apt pentru politică.

Legionarii se obişnuiseră din plin cu actele de violenţă şi ameninţări împotriva adversarilor lor, fără vreo consideraţie la trecutul şi capacitatea politică a multora, care se dovediseră a fi cinstiţi în politică. Presa informează că Iuliu Maniu se pronunţa tot mai viguros contra Gărzii de Fier şi a depus la rege un memoriu cu măsurate atacuri contra Gărzii de Fier. Ieşea în evidenţă greşeala pe care o săvârşise atunci când încheiase pactul de înţelegere într-o campanie electorală. Dinu Brătianu mormăia şi el contra legionarilor, scandalizat fiind de îndrăznelile şi scandalurile pe care le provocase pe tot cuprinsul ţării. La Zlatna cuibul legionarilor se întregise de la patru, la şase membri. Din organizaţia noastră şoimărească pierduserăm doi membri, navigatori spre legionari. Nu voiam să ne părăsească niciun membru al mişcării noastre culturale. Aveam deviza „*Totul pentru binele neamului*”, dar spre a se produce confuzie legionarii îşi numesc partidul „*Totul pentru Ţară*”. Situaţia nou creată şi tulburarea produsă în inimile unora ne impuneau să activăm cu vigoare împotriva curentului legionar pe care-l credeam că dăunează spiritualităţii şi soliclarităţii noastre naţionale. Se impunea să activăm dinamic, în

consecinţă, am lansat următoarea

CHEMARE

„ASTRA" – „ŞOIMII CARPAŢILOR" *Nr. 3/1938*

Stimate Domn.

Glasul martirilor moţi, din Panteonul jertfetinicilor mucenici ai neamului românesc ne clieamă la datorie, ordonându-ne să prestăm muncă dreaptă în ogorul înălţării satului românesc din Munţii Apuseni.

*Porunca trebuie înţeleasă azi mai mult ca oricând, f*iindcă *preocupările materialiste au subjugat fiinţa neamului,* creând *adversităţi crâncene, alimentate de cel mai crud egoism*.

Vâltoarea unor astfel de preocupări nu poate prezenta ochiului decât un viitor lugubru pentru sufletele noastre.

Prin disecarea fenomenelor ce se manifestă în viaţa satelor noastre putem alcătui tabloul celor mai triste realităţi datorate lipsei coeziunii spirituale dintre intelectualii satelor şi diferite clase sociale ale mediului rural. Aproape peste tot trebuie să constatăm cu multă durere că politica stomacului, politica meschină a interesului personal, a învrăjbit vlăstarele neamului, care se bat cap în cap ca arborii conturbaţi în liniştea lor de viforoasele furtuni. E dureros să vezi în lumea satelor noastre spectacolul urii între slujitorii sfintelor altare şi slujitorii altarelor culturii neamului şi, deopotrivă de dureros este să vedem pe locuitorii satelor părăsind direcţia acestor focare de înălţare sufletească, adâncindu-ne în noroiul minciunea al fărădelegii şi al ceha mai odios întuneric. Urmând acest drum, adâncim durerea neamului, păşind spre pierzanie.

Prevăzând răul, datori suntem a căuta calea mântuitoare. Un mare ideal trebuie să strălucească pe cerul aspiraţiunilor noastre naţionale şi acest ideal se va concretiza prin deviza „Totul pentru binele neamului".

Munca stăruitoare şi fără preget în ogorul înălţării şi propăşirii neamului românesc, ar trebui să fie axa principalelor noastre preocupări. În această muncă am putea găsi oţeli-rea sufletească necesară ridicării tuturor a spre zenitul desăvârşirii neamului.

Poteca de înaintare către acest ideal ne-o deschide venerabila Asociaţiune „Astra" prin tineretul ei şoimănesc, care, cu recunoştinţă faţă de înaintaşi, trebuie să muncească în clădirea vecinic *strălucitoare*: *România eternal*

Convins, stimate domn, că aveţi aceeaşi dorinţă de a contribui,

prin înţelepciunea şi puterea de muncă dăruită de Dumnezeu, la ridicarea satelor noastre din Munţii Apuseni, m-am hotărât să vă rog a participa, cu membrii corpului didactic şi mai mulţi delegaţi din comuna D-v, indiferent de convingerea politică ce o aveţi, la consfătuirea ce va avea loc în ziua de 23 ianuarie 1938, ora 4 p.m., în localul Casei culturale din comuna Almaşu Mare, pentru a stabili programul de lucru pe anul 1938.

Cu acest prilej se va ţine o şezătoare culturală în acea comună, cu contribuţia „Şoimilor Carpaţilor" din Zlatna.

Cu nădejdea că veţi binevoi a da ascultare acestei chemări, Vă rog a primi urarea noastre le sănătate.

Prefect al Şoimilor din Munţii Apuseni

L.S. ss. Ioan Popa

Circulara cu acest text s-a trimis tuturor organizaţiilor şoimăneşti cu îndemnul de organizare a unor serbări şi şezători culturale în toate satele.

Comitetul Cercului cultural „Astra" – Almaşu Mare, în 14 ianuarie 1938 hotărăşte măsurile de îndeplinit, ca să fie atraşi la serbarea fixată pe ziua de 23 ianuarie 1938 cât mai mulţi cetăţeni din comunele notariatului Almaş.

Conform circularei lansate, o primă şi strălucit de reuşită serbare s-a ţinut în Almaşu Mare cu conferinţa respectivă despre înaintaşul luptător de la 1848, Gheorghe Damian. Era o zi de ianuarie, neobişnuit de caldă, facilitând participarea la serbare a foarte multor cetăţeni din comunele notariatului Almaş. Şoimii – Zlatna s-au comportat strălucit în desfăşurarea unui program artistic, care constituia o premieră în regiune, căci aşa ceva nu se mai întâmplase. Au fost cu interes ascultate conferinţele rostite care aveau rezonantă în sufletul asistenţei, înălţătorul spectacol a cucerit şi a impresionat inimile minerilor din regiune. Corul „Şoimilor", sub conducerea învăţătorului Romul Onici, de la Şcoala din Zlatna, a înfiorat toate inimile prin „*Marşul tancului*", de Timotei Popovici; „*Ana Lugojana*", „*Cucuie cu pană sură*", „*Peste deal, la nana-n vale*" toate de Ion Vidu; „*Idilă bihoreana*" de Sabin Drăgoi, şi altele compuse de renumiţi creatori ai artei corale româneşti.

Serbarea noastră de la Almaş ne-a deschis calea unei largi activităţi culturale şi sportive în toată regiunea: Almaşe, Cib, Nădăştia, Glod, Balşa, Techereu – cum se întâmplase şi în 21 iunie 1937, cu

„Șoimiada” din pădurea Negraia, unde se adunaseră mii de oameni de pe Valea Ampoiului, să guste din binefacerea unei zile de bucurie). Cotizaţiile spectatorilor au fost benevole, dar s-a adunat totuşi, o sumă destul de frumoasă, din care s-au achitat cheltuielile pentru muzică, masa coriştilor şi altele, rămânând un venit pentru fondul cultural al „Astrei” din Almaşu Mare în sumă de 2.508 lei. Organizatorii şi publicul eram entuziasmaţi şi încrezători că prin cultură se deschide graniţa dezrobirii poporului din cordonul strâmt şi sufocant, lăsat nouă de un trecut hain, al fostei stăpâniri de jalnică amintire. Timpul ne-a dăruit o zi frumoasă, dar mai stăruia frigul şi linţoliul de zăpadă. Am rămas uimit de felul cum poporul înfrunta frigul. E vorba de acel public care nu mai încăpuse în cele două corpuri de clădiri, vechi sălaşe ale Casei culturale. Cu toţii ascultau minimatele melodii corale, fără să se sinchisească de vremuirea iernii.

Începând cu luna ianuarie 1937, o nouă etapă de muncă culturală, de educaţie fizică şi revendicări sociale, se contura şi prindea rădăcini în regiunea minieră a Almaşelor, etapă în care lucrătorii şi minerii au devenit pionieri culturali. Paleta culturală lua contur pozitiv. În procesul verbal al şedinţei comitetului Cercului cultural al „Astrei” – Almaşu Mare, din 8 mai 1938, se arăta că „Şoimii” au organizat o serbare şi în 25 aprilie 1938 din care a rezultat un venit net de 672 de lei. Se mai confirma, prin acelaşi proces verbal: „Preşedintele Cercului, Pascu Trif, arată activitatea desfăşurată de „Şoimii Carpaţilor”, în număr de 50, cari participă la şedinţele de educaţie fizică, conform programului întocmit pe anul 1938 de conducerea centrală. Exerciţiile sunt complet învăţate şi se execută în ansamblu (ritmic), pe melodia „Marşul lui Iancu”. Urmează instruirea corului sub conducerea învăţătorului Andrei Lac. Preotul Romul Scrobote cere instruirea corului şi la Şcoala din Almaş Suseni. Se aprobă propunerile, planul cultural şi organizarea „Zilei independenţei”. Comitetul Cercului cultural este format, în 1938, din: Pascu Trif – preşedinte; Ioan Drăghici – secretar şi din membri: – Arsenie Dobrei, notar cercural; – Bora Serafim, înv. din; – Romul Scrobote, preot; – Popa Aron, miner; – Coşobea Moise, agricultor;

— Trif Ioan lui Alexandru, primar; – Croampa Ioan, fost stegar la Adunarea Naţională de la 1 decembrie 1918; Hărăguş Traian, Medrea Pamfil şi Ursa Simion lui Tănase, vătafi ai „Şoimilor Carpaţilor”.

Prin osteneala acestora se deschide drumeţia culturală spre

succese luminătoare, în viaţa almăşenilor. Cu ei şi cu alţi ortaci entuziaşti sintetizam şi traduceam în viaţă vrerile de mai bine ale minerilor şi ţăranilor din ţinutul Munţilor Apuseni.

O LOVITURĂ AMARNICĂ

În perioada când noi lansam Circulara din 23 ianuarie 1938, evocând glasul martirilor moţi din Panteonul jertfelnicilor mucenici, gogo-cuziştii, stăpâni pe frânele puterii, suspendau marile cotidiene *Lupta*, *Adevărul* şi *Dimineaţa*. Aveam obiceiul de a sesiza nevoile moţilor în mai multe ziare, între care şi în larg răspândită *Dimineaţa*. Intempestiv, organul publicistic a fost suspendat. Un important mijloc de informare publică asupra relelor şi greutăţilor ce bântuiau regiunea Munţilor Apuseni nu mai apăreau la chioşcul Matildei Mezei, care regreta cel mai mult că nu mai primeşte ziarul cumpărat şi de ţărani „că era mare şi bun de împachetat câte ceva".

Octavian Goga părea foarte activ şi hotărât să răstoarne puterea economică şi propagandistică a „jidovilor", cirni îi numea Cuza pe evrei. Cu cine şi cum putea el să răstoarne orânduiri politice nebuloase, haotice? în ce măsură este dispus regele să-l ajute? în ţara întreagă domneşte confuzia în ceea ce priveşte apropiatele alegeri. Dezlegarea: ziarele anunţau că, la 10 februarie 1938, s-a constituit un nou guvern sub prezidenţia Patriarhului Miron Cristea. Lovitură amarnică pentru gogo-cuzişti. Omul politic Octavian Goga a primit în piept cea mai crâncenă „săgeată politică" din viaţă. Doctrina lui a fost înmormântată. Va supravieţui Goga omul după această lovitură necruţătoare? Nu! căci Goga avea mare sensibilitatea sufletească. Sufletul lui trecea în lumea neprihănirii în 21 mai 1938.

Noi, astriştii, eram admiratori ai lui Octavian Goga ori de câte ori rostea înaripate cuvântări la adunările generale ale „Astrei", al cărei secretar fusese în vremurile de restrişte. La adunarea generală din 1934, ţinută la Tg. Mureş, venise dezbrăcat de haina politică şi vorbea ca un mare tribun, dublat de fiinţa unui poet fără asemănare. Tumultuoasa lui voce ne zguduia până în cele mai adânci coarde ale sufletului. A făcut marea greşeală să fie preşedinte al Societăţii Anonime „Mica". Ne-au copleşit resentimentele pentru politica nefastă promovată de el în fruntea gogo-cuziştilor, dar de Octavian Goga, „*poetul pătimirii noastre*", nu ne-am lepădat nicicând. Lăcrimam când, întruniţi cu prietenii, cântam duioasa doină *De ce m-aţi dat de-acasă*… Ne entuziasmam când careva dintre noi recita „*Sus, la crâşmă-n*

Dealu-mare, /De trei zile ţin soboni … / De trei zile beau şi-mi zice/ Din lăută Laie Chiorii… A".

Ne cuprindea umbra amărăciunii şi melancoliei când, un vechi învăţător din Bucium ne cânta *„La groapa lui Laie"*, cu strofa *„Povesti-vă atunci struna/înălţimilor albastre, / Vremea lungă, câtă jale/ Scris-a-n sufletele noastre"*.

Sentimentele de revoltă pentru un trecut amarnic ne copleşeau atunci când recitam *Bisericuţă din Albac*:

Bisericuţă din Albac.

Tu eşti al vremurilor semn.

Tot bietul nostru plâns sărac, E-nchis în trupul tău de lemn…

Din ce-am cerut, din ce-am gândit, Atâtea rugăciuni cuprinzi, şi-atâta vis neizbândit, Sub vechiul tău tavan de grinzi…

Tu ştii cum ne-am trudit stingher, De-a pururi fără crezământ, La Dumnezeu, acolo-n cer, şi lampăratul pe pământ…

De-aceea, ostenit acum De zile rele câte-au fost, Bătrână, te-ai pornit la drum, Să-ţi deie fraţii adăpost.

Rămâi aici, fă-ţi un popas, Fii sfetnic bun din veac în veac, şi *spune-acasă ce-a rămas, Bisericuţă din Albac*!"

MAI BUNE CONDIŢII DE VIAŢĂ PENTRU MOŢI

Presa inrma că în preocupările regelui intră şi dorinţa de a se crea mai bune condiţii de viaţă pentru moţi. Toţi cei care militam în Munţii Apuseni pentru răspândirea culturii şi pentru o viaţă socio-economică înfloritoare, cu un cuvânt pentru descătuşarea din resturile încătuşărilor milenare, ne bucuram că, în sfârşit, capul statului şi-a îndreptat privirea spre ţinutul milenarelor suferinţe moţeşti. Datoria noastră era să pregătim poporul ca fiecare individ să ştie ce acţiuni trebui să întreprindă ca realităţile moştenite de la un trecut istoric vitreg să fie schimbate, încât noile condiţii de viaţă să fie radical transformate, ca binele şi fericirea să pătrundă în cetatea de piatră a Carpaţilor Apuseni.

Noi, cei din Zlatna, lucram în ogorul cultural de câţiva ani. În 13 februarie 1938 am deschis „Şcoala ţărănească" în Zlatna, într-o vreme când la Bucureşti se aţâţase focul sub cazanul reformelor politice, ce se vor cristaliza, conturându-se treptat, sub aşa-zisa dictatură car-listă.

Despărţământul „Astra"-Zlatna mi-a încredinţat răspunderea organizării şi conducerii „Şcolii ţărăneşti". Am stăruit pe lângă şefii

autorităţilor şi specialiştii din diferite domenii să ţină lecţii în cadrul şcolii noastre, bineînţeles că fără a li se plăti orele de curs. Au răspuns chemării următorii: Ioan Popa-Zlatna, organizator al cursurilor şi lector despre „Patrimoniul minier cuvenit moţilor" şi „Chemarea *Astrei*"; dr. Dukesz, medic veterinar, tratând despre animalele domestice, creşterea şi îngrijirea lor; dr. Ioan Rece, medic-şef al Ambulatoriului policlinic Zlatna, lector despre modul cum să ne îngrijim sănătatea şi modalitatea de combatere a bolilor sociale; prot. Ioan Fodoreanu, preşedintele Despărţământului „Astra" Zlatna, ţinând cursuri de etică, morală şi istorie; Gheorghe Popescu, paroh Zlatna, cu prelegeri despre religie şi combaterea sectelor religioase; prof. Corciobea, curs în domeniul agriculturii, cultivarea plantelor şi legumelor; inginer Popescu, directorul Şcolii de arte şi meserii Zlatna, predă lecţii de aritmetică şi îmbrăţişarea meseriilor; dr. Alexandru Fărcăşan, avocat, lector vorbind despre legislaţie şi drepturile cetăţeneşti.

Ca să putem ajunge la închegarea unui grup de oameni dispuşi să se înscrie la Şcoala „Astrei" a fost necesară o perioadă din 10 decembrie 1937 până la 10 februarie 1938 spre a-i lămuri despre utilitatea acumulării cunoştinţelor şi informării, într-o lume pentru care progresul cultural este tot atât de necesar ca pâinea de toate zilele. În 13 februarie am ţinut la Casa culturală din Zlatna şedinţa de deschidere a cursului, având înscrişi 50 de cursanţi. Dintre aceştia 15 absentau des de la lecţii fiindcă erau în schimbul de lucru la mine şi la uzină tocmai în orele care coincideau cu cele de curs. Majoritatea dintre ei, după absolvirea cursului, au devenit activişti culturali în cadrul Despărţământului nostru. În propaganda culturală, de multe ori ne însoţeau absolvenţi ai cursului ca: ţăranii Moguţ Simion, Glodean Irimie, Puşcău, Tomuş a lui Cojocaru, Roff Ion, Roff To-dor, Fica Achim, Ponoran, dinamicul Petru Filimon, Hang Laurean, Vinţăneştii fam. Vinţan, Tătar Ion, Gh. Puşcău a Ticului, Ion Bordei zis Pocăitu, minerul Bazil Crişan, topitorul metalurg Dudaş şi Tomuş senior, Nuţu Dudaş a Ciebanului, Tanislav, Fica Ion Albu, Doncuţ Petru şi alţii.

Activiştii ţărani care ne însoţeau în propagandă în alte localităţi se angajau în discuţii cu ţăranii, formând pâlcuri în care se discutau problemele satelor şi necesitatea luminării poporului. Se înfiripează prietenii cu discuţii frumoase şi utile înlăturându-se gâlcevile politice, închiderea primului curs al „Şcolii ţărăneşti" Zlatna a avut loc în 27

martie 1938, închidere pecetluită printr-o frumoasă serbare ţărănească cu minunată exteriorizare a tezaurului de cântec şi joc românesc.

O NOUĂ CONSTITUŢIE

Căpetenia statului promitea pentru moţi şi pentru întregul popor mai bune condiţii de viaţă. Ca să avem reforme înţelepte şi bune se spunea că este nevoie de o nouă haină pentru îmbrăcămintea ţării, adică de o mai proaspătă Constituţie. Ziariştii, publiciştii şi, în general, scriitorii trăgeau clopotele publicistice care anunţau îngroparea trecutului şi băteau toaca redeşteptării poporului la o viaţă nouă, luminată de o spiritualitate însorită. În 27 februarie 1938 a apărut Decretul prin care se promulga noua Constituţie a României. Asociaţiunea „Astra", prin condeiul veneratului Ion Agârbiceanu (trecut în 1933 de la naţional-ţărănişti la vaidişti) publica în *Buletinul Transilvania* (nr. 2/III-IV/1938) un articol elogios despre constituţie şi rege, afirmând că „M.S. regele Carol II a chibzuit multă vreme, condus de marea lui dragoste de ţară, cum s-ar putea îndrepta constituţia de după unire pentru a fi de cel mai mare folos ţării?". Îndemnul scriitorului „... ţara are haină nouă pentru întregul ei trup. Urmează să creăm acum sau să desăvârşim sufletul românesc, care să umple şi să vivifice acest trup. Toţi cetăţenii ţării avem datoria să lucrăm şi să asudăm la crearea acestui suflet... Am putea spune pe înţelesul tuturor că atunci vom munci la crearea sufletului trebuitor executării noii constituţii când ne vom sili fiecare, simplu cetăţean sau slujbaş, să ne facem datoria întreagă faţă de noi înşine, de familie, de stat, de judeţ, de ţară şi rege".

Pentru înzestrarea tării cu noua Constituţie curgeau elogiile ca apele munţilor la adresa regelui. Scriitorul Al. Dima, Secretar al „Astrei", îl declara pe Carol al II-lea drept profetul neamului şi lansa chemarea cu următorul cuvânt: „*Luptătorii asociaţiunilor sunt şi de data aceasta chemaţi la locurile de onoare şi de avangardă. Să ducă până la ultimele colţuri de ţară, în adâncimea văilor şi pe coastele munţilor, pe întinsul câmpiilor şi la umbra pădurilor, noua solie de pace şi de muncă a M.S. regelui, căci noua aşezare constituţională e în fiecare rând al ei un înalt act de cultură, e evanghelie a dreptăţii, generozităţii, păcii şi muncii româneşti, iar menirea Asociaţiunii nu e alta decât să-şi fluture drapelele acolo unde răsună cuvântul înaripat al culturii naţionale*".

În cuvinte bine chibzuite, „Astra" lansa apelul preşedintelui dr. Iuliu Moldovan, înserat în acelaşi număr 2/1938 al buletinului *Transilvania*, din care citãm: „După epoca de uitare şi dezbinare a cerinţelor ţărănimii, de nesocotire a intereselor reale etnice, e timpul suprem să ne unim deci cu toţii sub steagul vechii noastre Asociaţii. Duşmanii de ieri, duşmani ne sunt şi azi înăuntrul ţării noastre şi ne vor rămâne şi în viitor. Înarmaţi cu toate armele dibăciei, cu toată hotărârea de a ne adormi atenţia şi de a ne irosi rezistenţa, ei pun necontenit şi în strânsă solidaritate toate forţele în mişcare pentru a recuceri ce pe nedrept odată a lor a fost. Acestui elan disciplinat şi hotărât, degeaba vom încerca să punem în cale birouri cu funcţionari şi disciplină impusă. El nu va fi oprit şi biruit decât prin elan, tot prin hotărâre şi disciplină însufleţită de idealul etnic şi spiritul de jertfă pentrî Pbinele neamului"... Preşedintele stăruia să stăm uniţi în jurul „Astrei".

Noi, cohorta „Astra-şoimii" din Munţii Apuseni eram uniţi, iar Despărţământul a reuşit, în vremuri de dezbinări politice, să organizeze Şcoala ţărănească într-o perioadă când apele gândirii politice erau nespus de tulburi. Cultura populară ni se părea necesitate primordială. Ea trebuia să pătrundă până în coliba sau bordeiul celui mai pauper ţăran sau lucrător.

Noua Constituţie a fost votată prin plebiscitul din 24 februarie 1938.

Constituţia s-a votat pe faţă. Aproximativ 5.000 de oameni din ţară au îndrăznit să voteze contra constituţiei. Un păcurar din Zlatna avea politica proprie, cum o gândea la păşunatul oilor pe vârfuri de munte. Prezentat la vot, în localul Primăriei din Zlatna, este întrebat de notarul cercural: Cu cine votezi? Eşti cu M. Să regele sau contra regelui? Păcurarul Andronic răspunde: „Eu n-am nimic cu regele! Mie dă-mi ţădula să votez ş-apăi să mă duc să-mi văd de oile mele". Furia îl zgândărea pe notar. Un jandarm stă la intrarea în biroul de votare. Notarul ordonă: „Du-l pe ciobanul acesta la postul de jandarmi şi închide-l că e contra M – sale". Peste câteva ore, o bătrânică plângând îmi bate la uşă. O întâmpin. Mi se adresează: „Domnule dragă, fii bun şi vină cu mine la jandarmi şi scapă-mi copilu' din bătaia lor". Şeful postului de jandarmi Zlatna era un om mai în vârstă şi admirator al manifestărilor culturale ale şoimilor. El considera că numai legionarii subminează statul, pe când „Şoimii" sunt suflete inspirate de idealuri

patriotice, înălţătoare. L-am lămurit pe şeful ordinii publice că arestatul Andronic este un român neaoş, cu înfăţişare de dac şi susţin că notarul a greşit punându-i o întrebare fără rost, în loc să-l lămurească despre faptul că este chemat să voteze liber pentru o nouă constituţie a ţării sau contra ei. Insist ca păcurarul să fie eliberat de la postul de jandarmi. Şeful jandarmeriei îmi satisface cererea şi-l pune în libertate pe Andronic spre marea bucurie a bătrânei lui mame care, cu ochii înlăcrimaţi şi copleşitoare simţăminte de mulţumire, nu găsea destule cuvinte şi gesturi să-şi exprime recunoştinţa faţă de noi. Din ziua aceea de 24 februarie 1938, notarul Zlatnei mi-a devenit duşman feroce. El nu era agreat de zlătneni, după cum urât fusese şi de almăşeni, care l-au alungat în 1933 din fruntea notariatului cercural Almaşu Mare. În timpul guvernării tătărăsciene, ca liberal, notarul se bucura de protecţia şi sprijinul subprefectului şi subdirectorului prefecturii Alba, căci *stufele* de aur ale notarului erau mirabile şi dorite de unii funcţionari ai administraţiei judeţene.

HITLERISMUL ŞI FASCISMUL, RESPINSE DE MOŢI

În lungile seri de iarnă, după ce conferenţiarii îşi terminau lecţia, rămâneam câte una-două ore la *Şcoala ţărănească* pentru comentarea ştirilor de la radio şi discuţii libere cu maturii elevi. Din bibliotecă şi sala de biliard se obişnuiseră să vină, seara, mulţi auditori neînscrişi la cursuri. Discutam probleme variate, din diferite domenii. Se obişnuia să se critice guvernele, care nu s-au preocupat în suficientă măsură de viaţa moţilor. Dar şi politica externă a guvernelor devenea subiect antrenant de discuţie. Câte un ţăran deschidea vorba despre obrăznicia unghiilor şi nemţilor care mâncau pâine românească, dar inima şi mintea li se îndrepta permanent spre Ungaria, zisă milenară. Unii dintre ţărani îşi exteriorizau în cuvinte tari revolta că guvernul român se lasă prea mult batjocorit de unguri fără să întreprindă vreo măsură mai îndrăzneaţă, care să închidă gura propagandiştilor de neam străin, batjocoritori a tot ce-i românesc, cu un cuvânt, fără să-şi cureţe gunoiul din casa proprie, în mult lăudata Ungarie.

Pe noi ne loveau în inimă ca nişte săgeţi otrăvite cuvintele revizioniştilor unguri şi, mai ales zbieretele sălbatice ale lui Adolf Hitler sau Mussolini. Simţeam pericolul ce ne paşte pe măsură ce dictatorii germani şi italieni, cutezau să încalce drepturile şi libertăţile altor popoare. Războiul din Abisinia a sfârşit prin ocuparea unei ţări

paşnice din Africa de către trupele lui Mussolini. În Germania, nervii exaltatului Hitler erau încordaţi şi antrenaţi spre ţeluri de mari cuceriri. Aşa-zisa coloană a V-a hitleristă nu se sfia să declare că Germania trebuie să lupte pentru un spaţiu geografic mărit, pe care-l numea spaţiu vital. Întrebarea ce se punea era: De unde va începe călcarea de către cizma prusacă a teritoriilor altor popoare? A venit şi ceasul lămuritor: în 11 – 12 martie 1938, naziştii nemţi au cotropit Austria. Deşi hitleriştii erau la graniţa vestică a Ungariei, hortiştii unguri exaltau de bucurie. Noi, românii, ne întristam, fiindcă în propaganda lui sălbatică, Hitler spunea că interesele Germaniei se întind până la gurile Dunării. Faţă de asemenea ameninţări şi tendinţe ale dictatorului nazist, trebuia trezit din somnolenţă fiecare român, pentru apărarea pământului dacic cu comorile lui subterane. Urmaşii lui Horea şi Iancu, în primul rând, aveau chemarea să se oţelească trup şi suflet pentru apărarea pământului sfânt.

Este neîndoielnic faptul că dictatorul Germaniei râvneşte ca un balaur însetat la petrolul românesc, ba chiar şi la grânele frumoaselor lanuri, din câmpiile lui Mircea cel Bătrân. Patriarhul Miron Cristea, prim-ministru, e bătrân. Armand Călinescu, ministru de interne şi la alte departamente, are un singur ochi. Va putea el, oare, să vadă tot ce trebuie văzut ca ţara să se înarmeze şi să se pregătească de luptă spre a preîntâmpina primejdia unui război, sau să se salveze prin rezistenţa armată? Va înceta agitaţia fanaticilor după evenimentele din Austria? Sau agitatorii vor deveni mai cutezători cu sprijinul moral şi material al dictatorului german? Ţăranii români îl considerau pe Hitler un nebun care ar putea să dea foc Europei. Cuiburile legionare nu mai prea găsesc aderenţi. Cei şase legionari din Zlatna au cam amuţit. De altfel, numai doi din ei cutezau a vorbi în limbaj agitatoric. Elevul legionar de la Presaca şi învăţătorul de la Almaşu de Mijloc se temeau că vor fi arestaţi, căci Armand Călinescu nu glumeşte când e vorba de legionari. La Brad, Horea Sima, profesor la liceul subvenţionat de Gigurtu, mai îndrăzneşte în inconştienta lui activitate politică. Un zidar din satul Zdranţi făcuse agitaţie legionară ca apoi să o dea spre stânga. Teama de arestare, sub guvernul Miron Cristea, l-a făcut să-şi înceteze piuitul. La Abrud nu prea reuşeau legionarii să organizeze cuiburi. Profesorul de muzică de la Şcoala Normală din oraş, Cornel Hagea, mă informa că legionarii n-au mediu propice în această plasă şi nici la Câmpeni. Doar un mic mănunchi de tineri, cu preotul şi cantorul

bisericii din Bucium Poieni fuseseră prinşi de curentul legionar. Cotropirea Austriei punea pe gânduri oamenii politici. Armand Călinescu şi câţiva miniştri îşi riscau viaţa prin acţiunea lor de a contracara mişcarea legionară. În cele dii? urmă, ministrul de interne este hotărât să-i extirpe pe cei care foloseau crima ca armă politică. Legionarii erau descoperiţi prin declaraţia lui Codreanu, capul mişcării, că dacă vor cuceri puterea, în 48 de ore România se va ataşa la axa Roma-Berlin. Prin astfel de declaraţii Codreanu îşi semna sentinţa la moarte. Se împlinea avertismentul biblic: *Cine scoate sabia asupra altuia de sabie va muri*.

ACTIVITATE SPORNICĂ, ÎN ANUL 1938

În anul 1938, eram hotărâţi să atragem atenţia guvernanţilor că în Munţii Apuseni noi desţelenim terenul arid pe unde trebuie să înflorească bobocii culturii, fără de care nu poate exista civilizaţie şi niciun trai mai omenesc. Lucram cu efort sporit să dezvăluim că în munţi urmaşii lui Horea privesc cu ocheanul toate zbuciumurile şi se frământă să înlocuiască răul cu binele. Efortul necesar unei reînălţări moral-culturale şi socio-economice trebuia înteţit clipă de clipă. Acest efort la noi era voluntar, fiind cerut numai de conştiinţa fiecăruia dintre noi. Asociaţiunea „Astra", prin secretarul ei literar Ion Breazu, remarca stăruinţele noastre, scriind în Buletinul „Transilvania" (nr. 2/1938, pp. 123 – 124) cele ce urmează: „... Dintre despărţămintele de plasă ale acestui judeţ, acela care s-a impus prin activitatea lui într-adevăr excepţională, mai ales dacă ţinem seama de mijloacele materiale şi puterile de care dispune, este despărţământul din Zlatna. Am avut de câteva ori prilejul să vorbim de munca şi de jertfa închinată „Astrei" de o mână de oameni din fruntea acestei organizaţii. Dacă revenim asupra ei este pentru că ea continuă în acelaşi ritm, trezind la viaţă nouă, românească, întreaga regiu-ne. Părintele Fodoreanu, preşedintele despărţământului, împreună cu harnicul şi întreprinzătorul lui secretar, dl. Ioan Popa, pot avea mângâierea datoriei împlinite cu prisosinţă şi îmbelşugate roade. Tăria acestei organizaţii stă în mândrii ei şoimi al căror prefect este dl. Popa. Numărul lor creşte mereu, bunul lor nume a trecut dincolo de hotarele despărţământului. Activitatea Cercurilor culturale este susţinută în prima linie de nucleele şoimăneşti. Începând din septembrie şi până când scriem aceste note, prefectul şoimilor a cercetat douăzeci de comune din judeţul Alba şi Munţii Apuseni, rostind conferinţe,

organizând festivaluri. Zilele mari ale neamului au, mai ales în Zlatna, proporţiile unor sărbători de o amploare pe care localnicii nu au cunoscut-o înainte. Casa culturală abia mai poate cuprinde marele număr al participanţilor. Se realizează, cu aceste prilejuri, şi venite frumoase, absolut necesare pentru acoperirea cheltuielilor de propagandă. Săptămână de săptămână se fac exerciţii corale şi de educaţie fizică.

Tot sub conducerea domnului Popa a fost organizată, în iarna aceasta, cea dintâi Şcoală ţărănească a despărţământului la Zlatna. Cursurile au început la 13 februarie şi au durat până la 27 aprilie, fiind urmate de 35 – 50 de cursanţi. S-au ţinut în total 77 de lecţii după programul-tip al „Astrei".

Organizaţia are la activul ei şi alte realizări specifice programului şoimănesc. Astfel, Şoimii din Valea Mică, Zlatna şi Almaş au sădit 130 de pomi. Şoimii din Valea Mică şi toţi membrii „Astrei" au contribuit la facerea a 30.000 de mii de cărămizi şi au transportat 100 de care de" (Hâtră pentru Casa culturală. În Zlatna, în urma conferinţelor Şcolii ţărăneşti, s-au cumpărat 1.500 de pomi".

Din septembrie 1937 până-n martie 1938, douăzeci de comune au fost cercetate de noi, comune în care s-au rostit conferinţe şi îndemnuri de a se activa cu însufleţire pentru o viaţă mai prosperă, mai fericită, demnă şi dominată de un luminos patriotism. Eram mulţumiţi că am reuşit să scoatem dintr-o carieră de calcar 100 de care de piatră pe care sătenii din Valea Mică le-au transportat la locul cedat de familia Fodorean pentru ridicarea Casei culturale din satul lor. Eram bucuroşi că am realizat 30.000 de cărămizi necesare aşezământului cultural, preconizat a se construi în Valea Mică. Cu medicul de circumscripţie, dr. Iozsef din Zlatna, am făcut rost de instalaţia de baie populară cu patru duşuri. Preşedintele Despărţământului „Astra", I. Fodoreanu, şi mai mulţi săteni contribuiau, fiecare cu îndemnul şi cu fapta sa ca edificiul cultural să se desăvârşească. La o serbare de-a noastră în Valea Mică, la care au venit şi poporenii din alte sate de pe Valea Ampoiului, a participat şi prefectul judeţului, colonelul Marcel Ionescu. El a rămas impresionat văzând cum într-un sat mic lucrăm la zidirea unei Case culturale mari. Întors la reşedinţă dispune ca prefectura să ne trimită zece mii de lei. Deci cu zece mii de lei de la „Astra", Despărţământul Zlatna, şi tot atâţia de la prefectură am achitat o parte din cheltuielile muncii de zidărie a

construcţiei. Clădirea reclama grinzi groase de stejar atât la parte a podelei, cât şi la plafon. Grinzile s-au cumpărat din zone cu păduri seculare de stejar, ţigla s-a achiziţionat în anul 1939, acoperindu-se zidurile. Comitetul Cercului cultural din Valea Mică, format din preşedinte Ioan Fodoreanu, secretar Aurelia Popa şi învăţător Traian Marcu; membrii Nicolae Tomuş, Iulian Ţibea, Ioan Fica, Traian Clonţa casier, Berbece Ioan, Traian Plăcintă, era mulţumit că într-un sat sărac, prin solidaritatea tuturor a şi stăruinţa membrilor „Astrei" se putea ridica un aşezământ cultural. Baia populară a funcţionat începând cu toamna anului 1938. Era prima baie populară din judeţ. Vătaful şoimilor, Nicolae Tomuş, muncitor al Uzinelor Zlatna, se trudea ca în fiecare sâmbătă şi sărbători, după serviciul de la uzină, muncitorii şi ţăranii să aibă o baie caldă. Noi, cu Valea Mică, o luaserăm înaintea echipei Fundaţiilor regale care activa la Vidra de Jos, conform dispoziţiunilor profesor Dimitrie Guşti. Prin 1936 îşi începuse echipa, ce-şi spunea regală, munca ei cu oamenii ei, fără contribuţia băştinaşilor din sat. Oamenii locului nu-i priveau cu simpatie pe „regali", fiindcă nevoile lor au rămas aceleaşi ca şi sub dominaţia austro-ungară. Ei plecau cu cercuri şi ciubere pe drumurile colţuroase şi colbuite ale ţării, să-şi vândă produsul lor şi să se întoarcă la vetre cu bucate, porumb şi grâu, produse necesare pâlpâirii vieţii. Femeile lor munceau limbile de lunci sau costişele, multe rupte de torente. Copiii şi adulţii plecau cu vitele – cornute, oi, capre – la păscut. Cu cine să lucreze echipa trimisă de Bucureşti şi ce să lucreze tinerii aceia îmbrăcaţi în haine kaki? Au socotit ei că echipierii ar fi bine să construiască un Cămin cultural, un dispensar medical şi o casă de turism. Proiecte mari, dar înfăptuirile nu acopereau ostenelile. În doi ani, echipierii au făcut cărămizile necesare clădirii dispensarului, dar cărămizile din pământ, necorespunzător, s-au fărâmiţat şi dispensarul a rămas numai o idee.

Preşedintele Iuliu Moldovan a apelat la noi să ne deplasăm la Vidra pentru a vedea dacă putem învăţa ceva *dopţe* urma echipei regale. Deplasându-mă personal la faţa locului am văzut numai molozul cărămizilor fărâmiţate şi dezagregate. La casa în care a crescut Avram Iancu am întâlnit un om care păştea o vacă în terenul viran al casei. Mi-a comunicat că el se trage din familia Ianculeştilor şi că îl cheamă Iosif Iancu. Clădirea în care fusese amenajat un muzeu, în vederea vizitei pe care o făcuse în 1924 regele Ferdinand cu familia

regală şi guvernul, arăta a pustietate. În căsuţa lui Alexandru Iancu era doar leagănul micului Avram şi o masă cu puţine obiecte pe ea. Am intervenit la preşedintele „Astrei" să prevadă o subvenţie cât de modestă pentru Iosif Iancu, ca să i se poată pretinde îngrijirea casei Iancului şi „Astra" să se ocupe de reorganizarea muzeului de la Vidra de Sus, mai bine zis, între Vidre, loc de mare însemnătate istorică, pentru noi cei care cinstim memoria Craiului munţilor. Deci munca echipierilor în domeniul construcţiei a fost numai o risipă de energie şi sleirea zadarnică a forţei de muncă. Mai practic s-a dovedit noul făgaş pe care a apucat echipa în 1938, în domeniul unor îndrumări date cetăţenilor. În echipă, de această dată, erau doi veterinari, doi agronomi, un sociolog, un student al Conservatorului, doi teologi, un învăţător şi o *maestră* de gospodărie. Aceştia cercetau gospodăriile sătenilor şi fiecare da sfaturi din specialitatea în care era iniţiat. Duminica erau adunaţi sătenii ca să asculte un cor improvizat şi o cuvântare cu sfaturi practice, necesare sătenilor. Scriitorul Miron Radu Paraschivescu, într-o broşură, „*Oameni şi aşezări din Ţara moţilor*", scoate în evidenţă activitatea echipei din anul 1938. El arată lipsa de solidaritate într-o acţiune comună a preotului din Avram Iancu şi a preotului din Vidra, precum şi neaderarea medicului din comuna Avram Iancu la planul de activitate al echipierilor. Se spune în broşură ca „*zi de zi*, *ceas de ceas*, *în satele moţilor pătrunde un spirit nou de comuniune*, *de prietenie*, *de legătură între tinerii cărturari* (*ai echipei*) *şi popor*". Personal i-am replicat lui Miron Radu Paraschivescu că prin paleative de moment şi propagandă goală nu se poate alunga penuria ce domneşte în munţi. Regele trebuie să ia măsuri şi să dispună ca prin unităţi economico-sociale şi culturale să se schimbe radical viaţa moţilor. În acea vreme am făcut câteva călătorii la Vidra de Sus, unde comandasem să ni se confecţioneze 500 bucăţi de tulnice de care aveam nevoie în exerciţiul gimnastic al şoimilor, numit „*Chemarea tancului*, *Chemarea munţilor*". Cu ochi de cercetător sondam condiţiile aspre de viaţă de pe Valea Arieşului, condiţii care erau ceva mai vitrege decât cele din Ţara Abrudului şi a Ampoiului, pe unde muşcăturile sărăciei erau încă destul de vădite.

Sunetul tulnicelor noastre voia să însemne unirea ampoienilor, abrudenilor, câmpenarilor (cu cele două Vidre antagonice) a crişenilor, văzcăuanilor, pe scurt a tuturor muntenilor, ca împreună să luptăm pentru orânduiri mai bune în ţara martirilor.

Care ar putea fi steagul sub ale cărui falduri să ne unim şi să plecăm pe drumul revendicărilor? Care ar putea fi steaua orientării noastre? Imnul „Astrei" ne indica direcţia şi învăţam că;

Pe cerul nostru înnourat.
Stea mandră s-a ivit.
Şi iată s-au înviorat
Apus şi Răsărit.

La a ei lucire, fraţi români, *Din somn vă deşteptaţi*! *Voi*, *inimile vă-ucălziţi şfmintea o luminaţi*!

Deci nu de ciondăneli şi hărţuieli avea nevoie românul, ci de deşteptare, de încălzirea inimilor şi luminarea minţii. Numai cu o astfel de zestre sufletească puteam iniţia lupta revendicărilor noastre.

ECOUL CULTURAL AL ZLATNEI TRECE PESTE DEALUL MARE

Căutam legături culturale cu Abrudul şi Câmpeniul. La Abrud, preşedintele Despărţământului „Astra" nu mai putea activa. Dr. Candin David, căpitanul comandant de Gardă Naţională de la 1 decembrie 1918, era ţintuit la pat. Apoi s-a stins din viaţă. Când „Astra" a apelat la o ofrandă publică, în 1936 – 2937, Abrudul nu a răspuns, nerestituind nici lista de subscripţie, după cum nu a răspuns nici apelului „Astrei", nici Câmpeniul, Baia de Criş şi Beiuş.

După ce participanţii la dezvelirea monumentului martirilor Horea, Cloşca şi Crişan de la Alba Iulia, din 14 octombrie 1937, au văzut ţinuta demnă şi vigoarea şoimilor defilanţi, din plasele Zlatna şi Ighiu, ni se cereau, de către buciumani, abrudeni şi protopopul Furdui din Câmpeni, relaţii privind metodele întrebuinţate în organizarea „Astrei" şi a şoimilor ei, ne invitau să organizăm şoimii şi în acele părţi ale munţilor. Interesul pentru culturalizarea prin „Astra" a devenit tot mai vădit. Întâi s-a reorganizat Despărţământul Baia de Arieş, alegându-l ca preşedinte pe protopopul Şpan. Apoi preşedintele Despărţământului Alba – profesorul Hulea Eugen – s-a deplasat la Abrud, unde s-a reorganizat Despărţământul, alegând, în 2 februarie 1938, ca preşedinte pe prof. Ioan Micu, director al Şcolii Normale din Abrud. În aceeaşi iarnă a anului 1938, la 22 ianuarie, protopopul Sorin I. Furdui din Câmpeni, a convocat adunarea privind organizarea Despărţământului „Astrei" din Câmpeni. Nu fără dificultăţi, căci nici chiar cele două Vidre nu se înţelegeau prea bine între ele, pacoste pe care o semnalase mai demult, prin 1905, celor din Câmpeni şi Nicolae Ior-unii credeam că regele va da ajutoare moţilor, ajutoare care nu

trebuie să fie fărâmiţate între mai mulţi aspiranţi. Preotul Leahu, din Avram Iancu, limita zona moţească la o singură comună, Vidra de Sus cu cătunele ei, comună care a primit numele de Avram Iancu. Se credea că astfel îi va reveni, Vidrei de Sus, substanţială subvenţie regească. Amarnică înşelare…

Într-un climat de multe şi vechi neînţelegeri între cei din Abrud şi cei din Câmpeni, noi, zlătnenii, căutam unirea tuturor moţilor, crişenilor, minerilor şi mocanilor, într-un corp social şi naţional unitar, care să se poată impune cu fermitate în faţa regelui şi a guvernanţilor în 1938. Ne trebuia un congres al „Astrei" în care să se dezbată cu competenţă problemele Munţilor Apuseni pe multiple planuri şi cu specificul regiunii. Nu se mai putea tolera nici minciuna că moţii sunt puturoşi, leneşi, cerşetori, cu copiii care vagabondează cu fluierele lor prin Bucureşti şi alte oraşe ale ţării. Am stăruit ca „Astra" să-şi ţină adunarea generală într-un orăşel sau comună mai mare din Munţii Apuseni. S-a acceptat cererea noastră. Acum trebuia să ne pregătim, să arătăm adeziunea moţilor la cultură şi dorinţa lor de îmbunătăţiri sociale şi naţionale. Ecoul cultural al Zlatnei a trecut peste Dealul Mare prin Şoimii Carpaţilor care au prins teren, întâi în Bucium Izbita, apoi în Cărpinişul martirului Cloşca.

Eram încrezători în forţele spirituale şi în voinţa de propăşire a tuturor muntenilor şi cu încredere lucram pentru pregătirea unui congres al „Astrei" de mare răsunet.

LISTA EXPLICATIVĂ A ILUSTRAŢIILOR

Casina din fostul parc al Zlatnei.

Vedere asupra Uzinelor Statului.

În faţa gării mici din Alba-Iulia după procesul cu ocuparea Casei de cultură. Printre alţii: Tomuş la-cob, Popa Traian cu soţia Ana, între ei Tomotaş (de la Primărie), I. Popa-Zlatna cu soţia Aurelia, între ei Iulian Ţibea, Meteşan Vasile notarul, Iancu Traian cu soţia Leontina, Aurel Ittu, Filimon Petru, Greavu crâşmarul.

Dr. Sântu Alexandru, Tomuş Iacob, soţii Popa-Zlatna, Popa Traian, Iancu Traian şi alţii prieteni la o bere după proces;

Familia I. Popa-Zlatna în anul 1936.

Şoimii de pe Valea Ampoiului după comemorarea lui Petru Dobra în pădurea Negraia (1937).

Bustul lui Petru Dobra din piaţa Zlatnei.

În aşteptarea I.P.S.S. Episcopul Nicolae Colan la comemorarea

pr. Erou Em. Beşa (9 mai 1937).

I.P.S.S. Episcopul Nicolae Colan cu somităţile locale şi ale judeţului.

I. Popa-Zlatna vorbind mulţimii.

Monumentul pr. Emanoil Beşa din dinitirul ortodox Zlatna (foto M.P-Z).

12. – 13. Şoimii Despărţământului Zlatna la inaugurarea Colegiul Academic din Cluj-Napoca, invitaţi de preşedintele „Astrei", prof. Iuliu Moldovan şi tribunul şoimilor, prof. Iuliu Haţieganu.

14. – 15 – 16: Pregătiri şi acţiuni executate de şoimi în pădurea Negraia.

17. Aşteptând defilarea Şoimilor din Munţii Apuseni cu ocazia dezvelirii Monumentului închinat eroilor

Horea, Cloşca şi Crişan din Alba-Iulia (14. oct.

1937). Prof. Iuliu Haţieganu şi prefecţi ai Şoimilor din Transilvania.

18. – 19: În aşteptarea regrupării pentru defilare.

20. Împreună cu pr. Mircea Fodorean şi soţia Livia în mijlocul unui grup de corişti din Bucerdea Vinoasă şi Şard.

Monumentul de pe Dealul Furcilor ridicat în memoria martirilor în anul 1926 (foto M.P-Z).

Monumentul închinat Lui Horea, Cloşca şi Crişan dezvelit la 14 oct. 1937.

— 24: Fosta „CETATE" din Roşia Montană.

25. „Piatra Caprei" de pe valea Feneşului (Foto M.P-Z).

26. – 27 Invitaţii la producţiile artistice caritabile.org" 5 mizate de Reuniunile femeilor din Zlatna.

28. – 29: La încheierea a doua cicluri de prelegeri la Şcoala ţărănească din Zlatna. Printre cursanţi Fica Petru, Moguţ Simion, Fica Achim, Filimon

(pi-O-srjïï-rftX – iß* K – jăí" p Siro T2¡-C2» iSïl jGp>as>

os

H J

«S

tí 2

M P

H-S

fi

O
a
Pf!
e «?
«îl – Ăż„s e gă
În
— Fii – «*
s 2 2 «í illa e *fi* loc! ş...
hi!
his
SÍ
«* Ï15
fi V M O
Jeíí?
ais;
5 îi
S 1
S s
Să
S à – a 2 S se a» >; w a
O
Ba S < s 3
El un.
II
15 S
15 I
n ei's
* i
7.
s-a i
ÍSSSJ

INVITARE

REUNIUNEA FEMEILOR ORTODOXE DIN ZLATNA = VA INVITA CU TOATĂ ONOAREA LA =

P R O D U CŢIUNEA te AT R ălA

CE-O VA ARANJA, DUMINICA, 22 AUGUST A.C. ÎN PAVILONUL

DOMNULUI P. ŢIBEA

TAXA DE INTRARE: Loc I Lei 40, loc II 30 şi loc III 20 Lei.

ÎNCEPUTUL SEARA LA ORA 8 ŞI JUMĂTATE. VENITUL CURAT ÎN F A V O R U L R E U N I U N E.I.

SUPRASOLVIR1 SE PRIMESC CU MULŢUMITĂ.

PROGRAM:

I. L. Caragiale: O NOAPTE FURTUNOASA.

T. Popovici: CÂNTEC DE LEAGĂ*}.

Ion Vidu: NEGRUŢA.

DANS PÂNĂ ÎN ZORI.

COM. ARANJATOR.

gă (*B O* (*k astei* <il 39 bş – *21*

INDEX DE NUME (Voi 2) A

ABRUDEANU, prim-pretor: 249, 251, 254, 274.
ACELINESCU, Pompiliu: 210, 211.
ADAMdeRibiţa: 142.
ADORJAN, Paul: 29, 49.
AGATHYRSOS: 44, 89.
AGÂRBICEANU, Ion: 113, 114, 116, 117, 122, 124, 184, 244, 300.
ALBERT, regele Ungariei: 32, 59, 62, 135, 248.
ALBERT, Ferencz: 112.
ALBIM, Elena: 211.
ALBIM, Miu: 95, %, 211.
212, 299, 300.
ALBIN, Morar: 282.
ALBIM, Septimiu:
207, 209, 210.
AMBRLJŞ: 84.
ANA, lui Pimpi: 303.
ANCA, jupâniţa: 191, 300.
ANCA, minere, 89.
ANDREA, inginer: 163.
ANDRONIC: 322, 323. ANGHEL, George: 152. ANGHELESCU, dr.: 287.
ANONYMUS: 30, 112. ANTONESCU, Victor: 185, 186.
APARY, principele: 79, 80, 119, 193, 249. APONY, contele: 22. APPAVIAN: 110. APROZIE: 31, 33, 62. ARGETOIANU, C. 287, 288.
ARION, Maria: 212. ARON, domn al Moldovei: 26.

ARON, Alexandru, protopop: 63. ARON, Aurel: 234. ARON, Victor, protopop: 244.
ARPAD: 29.
ASTRA: 5, 7, 8, 11 – 20, 23, 25, 27, 36, 41, 83, 120, 154, 169, 178, 181, 184, 202.
205, 206, 213, 219, 220, 224, 226, 227, 229, 234, 237, 237, 239, 240, 243, 246, 268, 274, 276, 277, 285, 290, 295, 299, 309, 311, 313, 314, 316, 318, 320, 321, 326, 327, 333.
AVERESCU: 92, 164 – 167.
287, 289, 298306307.
AXENTE, Sever: 10, 17.
28.
B
BACIU, Traian: 210. BAIG40. BAICU: 212. BALC şib OLC: 33. BALEA, Gheorghe: 73. BALINT, Simion: 10, 17.
54, 69, 72, 73, 79, 80, 91.
103, 117. BALINT-TIOC, grupul: 73.
BÂNFFY: 26, 39, 221. BARCSAY: 26. BARIŢIU, Gheorghe: 19, 152, 202, 215. BÂRNA, Kalmân: 130. BAŞA: 152. BĂLCESCU, Nicolae: 237.
BÁTHORY, G.: 136, 137, 249.
BĂDULESCU: 87. BĂLAN, Nicolae, mitropolit: 12, H 18244, 245. BĂRNUTIU, Simion: 15, 16, 17, 73.
BERBECE, Ioan: 328. BERBECE, Oanu: 226. BERTHELOT, general: 97.
BÉLA 111: 10, 29, 49, 50.
BÉLA IV, al Ungariei: 35, 52.
54, 146, 193.
BELIGA: 176.
BEŞA, Aurelia: 211, 212.
213.
BEŞA, Emanoil: 100, 203, 205 – 209, 218, 232, 235, 240, 302.
BEIHLEN, Gabriel: 79, 138.
193, 203, 249.
BEU, Die, medic: 244.
BIBOLAR, Ioan: 178.
BICHOCH: 34.
BIDÈ, Vasile: 247.

BIRO, Ion: 54.
BITEA, din Feneş: 275.
BÂLEA, (Bolia de
Criştilor): 30, 137, 139, 140, 141, 145, 188, 194 308.
BÂRLUŢIU, prim-pretor: 251.
BÂRLUŢIU, Vasile, preot: 251.
BÂRNA, Vlaicu: 307. BÂRSEANU, Andrei: 19, 202.
BÂRZAN, Gheorghe: 41. BÂRZAN, Rusan: 309. BLAGA, Lucian: 26, 201. BOAR, dintrişcior: 30. BOCA, Iosif dinbalşa: 6, 89, 238, 275. BOD, R: 192. BOGDÂNY: 93. BOIERIU, baron: 100. BOGDAN-DUICĂ, Constantin, prof.: 244. BOIER, Ioan: 69. BOLOGA, Iacob: 19, 202. BOLOGA, Vasile: 244. BORA, Serafim: 234, 238, 275, 294>314. BORCEA, Lucian, dr.: 244.
BORLEA, Sigismund: 152, 153, 154.
BORN, căpitan: 106, 119. BORNEMISZA, Sebasti-an: 244.
BORZA, din Meteş: 275. BORZA, Alexandru: 244.
BOTIŞ-CIOBANU, Maria: 54, 75.
BOZIAN, N.: 294, 295. BRANCOVICI, George: 135, 146.
BRĂTIANU, Vintilă: 81, 216.
BRĂTIANU, Dinu: 287, 310.
BRĂTIANU, Gheorghe: 288.
BRĂTIANU, Ionel: 216. BREAZU, Iorr. lO, II, 20, 217 – 220, 275, 326. BREDICEANU, Tiberiu: 244.
BRODNER: 151. BRUCH, Albert: 93. BRUCHNER: 192 – 164 BRUKENTHAL, guvernator: 264.
BRUNEK, Kârol: 258, 259.
BUDOI, din Almaşu de Mijloc: 275.
BUKOW, generalul: 191, 192.
BULZA, Marina: 212. BULZA, Nicolae, de la Lunca: 98.
BUNEA, învăţător: 9.
BUNEA, Augustin: 191, 192, 193, 238.
BUNEA, Sabin, preot: 275. BUREBISTA: 46. BUTEANU, Ioan: 10, 15, 17, 70, 71, 72, 73, 80, 143, 147, 148, 149.
BUZGARU BUNU, George: 249.
C
CANTACUZINO-ZIZI: 245.
CAPRĂ, Petru Toma: 249.
CARAIMAN, Carol: 18.

CAROLII: 85, 283, 290.
320, 321.
CAROL VI: 188, 239. CAROL, Robert: 134. CAROLINA: 103. CASULO, Andreas: 304306.
CĂLIMAN, Nicolae: 18, 244.
CĂLINESCU, Armând: 325.
CERNĂIANU, avocat: 84.
CHIVA, Tanislav: 212. CIOARA, avocat: 38, 40.
CIOCOTOIU, C.P. Varvara: 274. CIORAN, Emilian, protopop: 244.
CIPARIU, Timotei: 19, 58, 202.
CIURCU, Maria: 213. CÂMPEAN, Ana: 218, 219, 230.
CÂNDEA, familia: 55, 136, 263.
CÂNDEA, (Kendeth), cneaz: 31, 32, 34.128, 191, 194 CÂNDEA, Nicolae şi Ioan: 31, 34.
CÂNDEA, Victoria: 212 CLEMENT VI, papă: 30, 33.
CLOŞCA: 28, 53, 54, 64, 65, 88, 208, 239, 240, 248, 250, 255, 256, 258 259, 260, 263, 268, 269, 274, 275 – 278, 280 – 282, 332, 333.
CODREANU, Zelea: 22, 283, 288, 325, 326.
CODRIN, din Techereu, preot: 238, 275.
COJOCARU, Ilie: 72, 73, 319.
COLAN, Nicolae, episcop: 201 – 203 206, 218, 220, 232, 235, 244, 299, 304
COLB AZI, Ioan: 41, 241, 242.
COLHON, Ilie: 22, 245.
CONSTANTINESCU.
Mitiţă: 17Z
CONSTANTINESCU, Tancred: 92, 95. COPOS: 156. COROIU, Lupu: 249. COROIU, Petru: 249. CORCIOBEA: 318. CORNEA, Iulia: 53. CORNEA, Nicolae: 53. CORNEANU, Cornel: 244.
CORPADE, Ana: 303. CORPADE, Octavia: 210, 212.
CORVIN, Ioan de Hunedoara 1308. CORVIN, Matei: 32, 33, 126, 221, 136. COSTEA, Ioan: 73. COSTIr-tălU: 83. COŞBUC, George: 173. COŞOBEA, Moise: 6, 234, 294, 314. COTTA, geolog: 47.
COTOŞELU, Simoca: 249.
COZMA, Iosif: 249. CRĂCIUN, Idu: 65, 106, 121.
CRISTOFOR, Columb: 130, 172.
CRIŞAN: 28, 53, 64, 88, 92, 139 – 142, 165, 207, 239, 240, 254 – 259, 261 265, 268 – 270, 274 – 282, 332.

CRIŞAN, Aurelia: 210.
211, 212. CRIŞAN, Bazil: 38. CRIŞAN, Ioan: 211, 277.
278.
CRISTEA, Elena: 211, 212.
CRISTEA, Ioan: 211. CRISTEA, Nicolae, preot: 227. CRITON: 47. CROAMPA, Ioan: 315. CSISZÂR, Emerich: 255, 295.
CSUTAK, maior: 148, 150.
CSUROS, Antal: 50. CUSUTĂ, avoct: 309. CUZA, A.C.: 289, 315. CZOVEK: 282.
D
DAMI AN, George: 28, 208, 313.
DAMIAN, Silvia: 212. DAN, Ioan: 263. DANDEA, Emil: 166. DANGA, Ionuţ: 73. DAVID, regele: 111. DA VID, Candin, dr: 101, 332.
DAVID, Olimpia: 275. DAŞCHIEVICI: 84, 179. DĂDÂRLAT, Ana: 275. DĂ-MI AN, Silvia: 210. DĂNCILĂ, Ioan: 244. DECEBAL: 46, 47, 131, 256, 270. DECENEU: 46, 207. DENSUŞIANU, N:
31, 139, 193, 246, 256.
264, 268, 273. DEVAI, György: 247. DIANA, zeiţa: 55. DIMA, Alexandru: 321. DINIŞU, Ion: 249. DINOPOL: 81, 171, 172. DOBRA, Anghel: 191, 300.
DOBRA, Petru: 11, 17, 25, 28, 37, 40, 70, 73, 80, 98, 103, 123.
143, 147, 148, 152, 170, 182, 208.
DOBRE, Arsenie, notar: 294, 314.
DOJA, Gheorghe: 188. DOŞ, Ecaterina: 212. DONCEA: 6, 238, 275. DONCUT, Ioan-Highidus: 98. DONCUT, Petru: 98, 100, 319.
DONESC, Zoe: 16. DRAGOMIR, Silviu: 233, 244.
DRAGOS: 147. DRAGOS, Tit, prim-pretor: 274.
DRAGAN, Nicolae: 244. DRÁGHICI, Ioan: 294, 314.
DRÁGOI, Sabin: 202, 313 DUCA, Minerva: 212. DUCA, Partenie şi ñica
Avina: 210 – 21Z DUDA§, Nutu: 212, 319. DUDA§, Sim, (din Zlatna): 275, 319. DUKESZ, dr.: 318. DUNCA, Eugen, dr.: 86, 96, 168.
E
EIZENMEIER: 215, 289. ELEUS: 31, 32, 126. ELEK, Iakob: 73. ELOD: 302. EMMANUEL de Martonne: 302. ENYEDI, agent din Viena: 252.
ERDELY, Victor: 64, 105, 134, 142.
D'ESPERAY, mareşal: 97.

ESZTERHÂZY: 26. EVUŢIANU, Sabin: 244.
F
FARCAS, Szilágy: 28. FĂGĂRĂŞAN, Ion (Pătrângeni): 274 FĂRCĂŞAN, Alexandru şi Gizi:
100, 101, 215, 237, 274, 296, 2 97, 318.
FERDINAND, împăratul: 195.
FERDINAND, regele: 330.
FERGHIUŞ, Avram: 263. FERGHIUŞ, Ion: 263. FICA, Elena: 212.
FICA, Achim: 319. FICA, Ion: 319328. FICA, Lina (lui Savu): 212.
FILIMON, Petru: 38, 310, 319.
FILIMON, Ştefan: 38. FILIP, Ion: 267. FODOR, Ladislau: 152. FODOR, Paul-Pug: 59, 63, 73.
FODOREAN, Ana: 213, 214, 219.
FODOREAN, Ioan, preot: 100, 205, 206, 214, 218, 219, 225, 227, 231, 233, 236, 237, 274, 290, 291, 318, 326 – 328.
FODOREAN, Livia: 275.
FODOREAN, Mircea:
228, 275.
FODOREAN, Nelica: 214.
FRANCO VELLANI, Dionisi: 305.
FRANZ, Joseph: 153, 257. FRIEDVA LSZKY: 119, 127.
FRÂNCU, Ioan: 152. FRÂNCU, Amos: 28, 74, 100.
152, 153, 163, 164. FRUNETE, Petru: 73.
D
DAMIAN, George: 28, 208, 313.
DAMIAN, Silvia: 212. DAN, Ioan: 263. DANDEA, Emil: 166. DANGA, Ionuţ: 73. DAVID, regele: 111. DAVID, Candin, dr: 101, 332.
DAVID, Olimpia: 275. DAŞCHIEVICI: 84, 179. DĂDÂRLAT, Ana: 275. DĂMIAN, Silvia: 210. DĂNCILĂ, Ioan: 244. DECEBAL: 46, 47, 131, 256, 270. DECENEU: 46, 207. DENSUŞIANU, N:
31, 139, 193, 246, 256.
264, 268, 273. DEVAI, Gybrgy: 247. DIANA, zeiţa: 55. DIMA, Alexandru: 321. DINIŞU, Ion: 249. DINOPOL: 81, 171, 172. DOBRA, Anghel: 191, 300.
DOBRA, Petru: 11, 17, 25, 28, 37, 40, 70, 73, 80, 98, 103, 123.
143, 147, 148, 152, 170, 182, 208
DOBRE, Arsenie, notar: 294, 314.
DOI A, Gheorghe: 188. DOŞ, Ecaterina: 212. DONCEA: 6, 238,

275. IX) NOUT, Ioan-Highidus: 98. DONCUT, Petru: 98, 100, 319.
DONESC, Zoe: 16.
DRAGOMIR, Silviu: 233.
244.
DRAGO§: 147. DRAGOS, Tit, prim-pretor: 274.
DRAGAN, Nicolae: 244. DRÁGHICI, Ioan: 294, 314.
DRÁGOI, Sabin: 202, 313. DUCA, Minerva: 212. DUCA, Partenie şi ñica
Avina: 210 – 212. DUDAS, Nutu: 212319. DUDAS, Sim, (din Zlatna): 275, 319. DUKESZ, dr.: 318. DUNCA, Eugen, dr.: 86, 96, 168.
E
EIZENMEIER: 215, 289. ELEUS: 31, 32, 126. ELEK, Iakob: 73. ELOD: 302. EMM ANUEL de Martonne: 302. ENYEDI, agent din Viena: 252.
ERDELY, Victor: 64, 105, 134, 142.
D'ESPERAY, mareşal: 97.
ESZTERHÂZY: 26. EVUŢIANU, Sabin: 244.
F
FARCAS, Szilágy: 28. FĂGĂRĂŞAN, Ion (Pătrângeni): 274. FĂRCĂŞAN, Alexandru şi Gizi:
100, 101, 215, 237, 274, 296, 2 97, 318.
FERDINAND, împăratul: 195. * FERDINAND, regele: 330.
FERGHIUŞ, Avram: 263. FERGHIUŞ, Ion: 263. FICA, Elena: 212.
FICA, Achim: 319. FICA, Ion: 319328. FICA, Lina (lui Savu): 212.
FILIMON, Petru: 38, 310, 319.
FILIMON, Ştefan: 38. FILIP, Ion: 267. FODOR, Ladislau: 152. FODOR, Paul-Pug: 59, 63, 73.
FODOREAN, Ana: 213, 214, 219.
FODOREAN, Ioan, preot: 100, 205, 206, 214, 218, 219, 225, 227, 231, 233, 236, 237, 274, 290, 291, 318, 326 – 328.
FODOREAN, Livia: 275.
FODOREAN, Mircea:
228, 275.
FODOREAN, Nelica: 214.
FRANCO VELLANI, Dionisi: 305.
FRANZ, Joseph: 153, 257. FRIEDVALSZKY: 119, 127.
FRÂNCU, Ioan: 152. FRÂNCU, Amos: 28, 74, 100.
152, 153, 163, 161 FRUNETE, Petru: 73.

FUGĂTĂ: 156. FURDUI, Petru: 44, 67, 68, 79.
FURDUI, Romul, protopop 249, 251, 332
G
GAMELIN, general: 281.
GELU, voievod: 9, 10, 29, 34, 49, 50, 51, 57, 62, 75, 113, 173, 188.
GEEA, zeiţa: 55.
GEORGE, preot: 206.
GERGELY, Ianoş: preot cât:
215, 295.
GEZA îi 51, 134. GHIBU, Onisifor, dr.: 244.
GIGURTU, Ion: 8, 10, 42, 43, 75, 80, 83, 85, 89, 92, 95, 96, 164 – 168, 172, 175 199, 286, 307, 310, 325.
GIURGIUCA, Emil: 307.
GYALU: 50.
GYELO: 50.
GYLA, Iuliu, banul: 35, 50 51, 52, 107. GYORFFI: 26. GÂLCEA, Ianoşu: 267.
GLAD: 29, 50, 113. GLODEAN, Irimie: 319. GO ANTĂ, Serafim: 270, 273.
GOCIMAN, A: 305.
GOGA, Eugen: 309, 310.
GOGA, Octavian: 244, 284, 287, 289, 297, 298, 306 – 309, 315, 316.
GOLDIŞ, Vasile: 19.
202, 203.
GOLGOŢ: 103.
GOMBOŞ, Daniel: 57.
GRĂDINARU, Mina:
180.
GREGORIU, Mihail: 152. GRIGA, Pal: 50. GRITTA, George: 63, 65, 67 – 69, 75.
GRITTA, Mihăilă: 75. GROZA, Petru: 164, 167. GROZAVU, Filimon: 263.
GRUBER: 51.
GUŞTI, Dimitrie: 83, 329.
H
HAGEA, Cornel: 325. HANCHEŞ, preot: 8, 238, 275.

HANG, Laurean: 319.
HRABORU, Stanisliv: 191, 300.
HARKONY, Ignatz: 93.
HAŞDEU, Bogdan-Petriceicu: 67, 154.
HATVANY: 147, 150.
HATIEGANU, Iuliu: 7, 8, 10, 201, 202, 220, 228, 244, 278, 282, 299, 304.
HÄRÄGU§, Traian: 315.
HEGHEDU§, Joja: 263.
HELERU, Gavrilă: 249.
HENZEL, Carol: 5, 53, 79.
89.
HESIOD: 46. HERBSTEIN: 137. HERCULE: 44. HERMAN: 122. HERODOT: 44 – 46, 110, 111, 112.
HITLER: 13, 21, 22, 31, 185, 280, 324, 325.
HÄNZA, Ioan: 228, 274. HÄNZA, Maria: 275. HARNICU: 156. HODŞU, Iosif: 152 – 154. HOCHEDER: 104, 106 – 108, 117.
HOLLAKI: 92. HOMER: 46.
HOREA: 9, 10, 19, 23, 2831 35, 53, 54, 6365, 74, 79, 88.
105, 113, 139, 142, 148, 162.
170, 178, 179, 185 – 196, 206
209, 221, 226, 233, 239, 240.
241, 246 – 248, 250 – 253, 255, – 261, 263, 265, 267 – 269, 272
278, 280 – 284, 292, 324 – 326.
332.
HORTHY, Micloş: 123. HORTOLOMEI: 84, 179. HORVATH, Elena: 212. HOSSLER: 153. HRIŞCĂ: 84. HUGO, Victor: 173. HULEA, Eugen: 239, 243, 332.
I
IACOB, voievod de Abrud: 30, 60, 62, 79. IACOBESCU, Teodor: 244.
IANC, Ion (a lui
Milidon): 208.
IANC, Ioaneş: 191, 300.
IANC, Todor: 72.
IANCU, Alexandru: 109.
330.
IANCU, Avram: 10, 15, 17, 19, 35, 40, 73, 74, 79, 80, 108, 113,

143, 147 – 150, 152 – 155, 166, 170.
185, 201, 196, 209, 221, 233, 284, 324, 329330.
IANCU, George: 57, 63.
65.
IANCU de Hunedoara: 135 – 137, 140. IANCU, Ionel: 41. IANCU, Iosif: 330. IANCU, Nicolae: 38. IANCU, Traian: 27, 38. IÂNKOVITS: 64. ICHLICKA: 186. IGHIANU, Iosif: 69. IGNA, Adămuț: 267. IKELY: 245.
ILIE, Iosif: 939, 237, 275. ILIE din VERESPATAK: 73.
IMECS, Anton: 193. INOCENȚIU-MICU, Ioan:
188 – 190, 194, 247, 293. INOCENȚIU de Sad: 185, 195.
IOAN de Fenyopatak: 135.
IOAN de Henig: 34. IOAN de Valea Brad: 30, 254.
IOAN şi SORBAN de Ribița: 30, 139, 140, 254. IONAȘCU: 26, 260. IONAȘIU, Liviu: 244.
IONESCU, Marcel: 328. IORGA, Nicolae: 168.
177, 193, 288, 289, 300.
333.
IORGU, Bogdan, inginer: 295.
IOSIF 11: 65, 66, 250, 254, 272, 280, 281. IOZSEF, dr.: 295, 328. ISPAS, Ion: 254. nTU, Aurel: 178, 275 IUNIAN, Grigore: 287. IVAN, Olahul: 3334 IZABELA, văduva lui Sigismund: 249.
I
JUNGĂ, Toader: 247. JOSAN, Constantin: 263.
K
KÂNTOR, Francisc: 28. KÂRĂ, Peter: 255. KARÂDI, Pal, preot: 62. KÂROLY, Mihai: 98, 99, 100.
KÂRP, vicecolonel: 254, 263.
KEMENY, Br., colonel: 147.
KEMENY, Iozsef: 30. KENDETH (Cändea).
Nicolaus Filius: 128. KEZĂ: 30.
KIBEDI, Iozsef: 93, 94. KIRÄLY, Pal: 58, 224. KLEIN, Henrik: 131. KLEIN, medic Orăstie: 93.
KLEIN, Eduard Roland: 93.
KOSĂ: 63.
KOZMA, Pal: 72, 138, 143. KÖLESERI, Samuel: 46, 47.
KÖZERDEK: 147. KÖVENDI, V. Ioan: 192. KRÄUSZ, Lajos: 92, 93, 94.
KRAUSZ, Ludovik: 204. KRISTIORY: 139, 154, 162, 194.

KRISZTICS, Sändor: 305. KUN, Bela: 99, 100.
L
LAC, An & rei: 314. LADISLAU 1: 51. LADISLAU de Zalatnabanya: 34.
LADISZLAUSZ, Vasile de
Boalya: 139. LAZĂR, Gheorghe: 240. LAZĂR, Ilie: 242. LAPEDATU, Alexandru: 18, 287.
LAPEDATU, Verán: 263. LEAHU, preot Avram Ian-cu: 332.
LENGHEL, Alexandrina: 210 – 212
LEOPOLD 1: 80, 138, 188. LISABONA, Enrich: 203. LOSONCZI, Dezideriu: 32, 135.
LÒRINCZ, Pal: 57 – 60, 64, 66.
LUCACI, Ion: 208, 261. LUCACI, Til. Simion: 69. LUCACIU, Lupu: 270. LUDOVICI, al Ungaria: 31, 32, 128, 134.
LUDOVIC 11: 59, 62, 137, 154, 248.
LUKÁCS, Béla: 119, 123, 126, 130.
LUKÁCS, Daniel: 123. LUKÁCS, János: 123. LUKÁCS, Lászlo: 44, 94.
122, 123, 125, 126, 128.
130, 155. LUKÁCS, Lukács: 123.
LUKÁCS, Mihaly: 123, 126.
LUPAŞ, lom 223, 244, 251.
LUPEANU, A1.: 18, 20, 244.
LUPESCU, Elena: 18. LUPU, Nicolae, dr.: 41, 287.
M
MACAVE, Octavian: 5, 6, 79, 89, 90, 96, 300. MACHIA VELLI: 298. MADGEARU, V.: 287. MAGDA, Iosif: 100. MAGEARU, maior: 201. MAIOR, Petru: 9, 29, 49, 173.
MALAXA: 286. MANCIU, Petru: 249. MANIU, Iuliu: 74, 85, 180.
196, 242 – 244, 283, 286
289, 290, 298, 310. MARCU, Traian: 8, 219, 228, 275, 328. MARCUL, George: 261, 264 – 267, 272.
MARE din Fărcă din: 136.
MARÍA, Tereza: 68, 119, 141, 176, 189, 190, 191, 250, 281, 299.
MARINA: 117.
MARINESCU, Iuliu: 8.
MAROTHI, Ládiszláu:
140.

MARŢI, Samuil: 249. MAXIMILIAN, regele: 63.
MEDARU, Garda Ilie: 249.
MEDREA, Florin: 101. MEHEDINŢI, Simion: 222.
MENUMORUT: 29, 50, 113.
135, 136, 140, 173. MERUŢIU, Vasile, dr.: 245.
MESKO, Iakab: 130. MEZEI, Manida: 315. MICLEA, preot din Feneş: 228.
MICU, Ion, profesor: 5, 84, 89, 96, 202, 249, 251, 332.
MICU, Simion: 238. MIHAI, Viteazul: 26, 188.
237, 238, 276, 278, 282.
297.
MIHALACHE, Ion: 243, 283, 284, 287.
MIHÁLI, preot: 208. MIHALOTZI, Ştefan: 192.
MIHĂLŢAN, Octavian, arhitect: 239, 243. MILOIA, Ioachim, dr.: 245.
MIRCEA cel BĂTOAN: 324.
MIRÓN, Cristea, patriarh: 316, 324, 325. MIRONESCU: 287. MISSELBACHER: 245. MISSIR, inginer: 292. MÂRZA, Traian: 40. MÂRZESCU, G: 16. MOCIONI, Alexandru: 19, 202.
MOGA delriştilor: 136, 137, 145.
MOGA, Gheorghe: 244. MOGA, Ioan: 140. MOGA, Laslău: 141. MOGA, Petru din Hălmagiu: 141. MOGA, Şerban: 140. MOGA, Ştefan: 140, 141. MOGA/? asile: 30, 140. MOGUŢ, Dumitru: 130, 201.
MOGUŢ, Paraschiva: 212.
MOGUŢ, Simion: 284, 319.
MOISE: 110, 111. MOLDOVAN, protopop: 152.
MOLDOVAN, D.: 166. MOLDOVAN, Ioan Micu „T9, 202.
MOLDOVAN, ruliu: 14, 19, 167, 202, 203, 231, 244, 299, 321, 329.
MOLDOVAN, Petru: 151.
MOLDOVAN, Vaier, di".: 245.
MOLDOVAN, Vasile: 149. MOLNAR-HUARIU, Ioan 249, 264, 265, 267. MORAR, Romul: 25, 38, 191, 200, 201, 214, 288, 289. MORAR, Samoilă: 73. MORARIU, Elena: 210. MORSIN, familia, din
Richitova: 136. MOŢA, Ioan: 245. M.S. regele MIHAI: 284, MUNTEANU din Meteş: 275.
MUNTEANU, Urs: 65, 106, 121.
MORĂRESCU, soţii: 275.

MUREŞ AN U, Andrei: 28, 117.
MUREŞAN, Florica: 298. MUSSOUNR.11, 13, 22, 24.
27, 31, 183 – 185, 280, 304.
305324. MUŞA, Gheorghe: 28. MUŞLEA, Ion: 203.
N
NAPU, Avram: 249. NEACŞA, N.: 234. NECŞA, învăţător: 9, 238, 275.
NEGRU, Ion: 117. NEGRULEA, Ion: 239. NEMEGY, M. Iânos: 72. NEMEŞ, E.: 152. NEMEŞ, Iozef: 26, 39, 255. NEMEŞ, Ioşka, medic: 39, 295.
NESTOR, cronicar: 30, 48. NICOARĂ, Eugen, dr.: 245.
NICOLA, Cristea: 248, 250.
NICOLA, Ion (fiul lui
HOREA): 272. NICOLA, Petru: 247, 248, 250.
NICOLA, Toader: 247.
NICOLA, Ursu (HOREA): 248, 250. NICOLAE, cneaz: 32, 34. NICOLAE, Colan: 201
203, 206, 218, 232, 235.
244, 299, 304. NICOLAE, Ivan, episcop: 201.
NICOLAE, Petru: 152.
NICOLAE, fiul lui Kend (Cândea) de Zalatnabănya: 34.
NICOLESCU, Alexandru, mitropolit: 244, 299, 300, 304.
NICULA, Petru: 250, 260.
263.
NIŢESCU, Voicu, dr.: 245.
NOPCEA, Vasile, de la Silvaş: 68, 69. NOVACOVICI, Dionisie: 192.
NUŢU, Tomii: 98. O
OANCEA, N.: 202. ODOBESCU, Alexandru: 37, 160.
OLAHUS, Nicolaus: 194, 195
OLARIU, Petru: 245. OLARIU, Veturia: 211, 212.
OLEA: 238, 275. OLTEAN, Nicolae: 3839 178.
OND: 302.
ONEA, preot: 6.
ONICIU, Romul: 219, 229.
274, 295, 313.
ONU, Gavrilă: 248.
OPAFORCOS, Ogman:
34, 50, 112.

OPITZ, Martin: 203, 224, 225.
OPREA, Mircea: 198. OPRESCU, Gheorghe: 228.
OPRIŞ, preot: 22. OPRIŞ, Amos (din Pătrânjeni): 274. OPRIŞA: 153. OROSZ: 151. OŢOI, Emil, dr.: 40, 4 l, 285.
OVIDIU, P. Nasso, poet: 46.
P
PALADE, Constantin: 65, 106.
PÂLFI, geolog: 145. PANDREA: 16. PAPILIAN, Victor, dr.: 201, 299.
PAPIU, Ilarianăl.: 15, 17. PARASCHIVESCU, Miron
Radu: 330. PÂRĂU, Ion: 263. PASCA, Vasile: 247. PATIŢIA, Rubin: 31, 65, 176, 240.
PAUL, Ana: 210, 212. PAUL, Iuliana: 210, 211, 212.
PĂCĂŢIANU, Teodor: 150, 154, 186, 237, 245. PĂCURAR, Gaftia: 218, 219, 230.
PÂRĂIANU, general: 169, 171, 172. PĂŞCĂU, Păştiuţ: 134. PĂTRÂNGENAR, Ana: 212.
PEFFEKORN, Maurice: 10.
PETRESCU, Cezar: 182. PETRESCU, Petru: 263. PETRU, crâşmarul: 255, 265.
PETRU, Aron, episcop: 190.
PFEILER, locotenent: 262.
PIENAR, Vasile: 275.
PIPOdeOzora: 30, 139.
PIPOŞ, Ioan: 152, 153.
PITHAGORA: 46.
PLĂCINTĂ, Traian: 328.
PLINIU cel BĂTRÂN: 47.
PÂRVAN: 44, 47, 160.
POKOT, Bradi: 255.
PONORAN: 201319.
POP, Aurel: 275.
POP, Horentinlon: 108.
POP, Gheorghe:
185, 196, 242.
POP, Ghiţă: 242.
POP, Ioan: 40, 287.
POP, Laurenţiu: 101.

POP, Ştefan: 245, 284.
POP, Valen 83, 85, 90, 94 – 96, 173, 1%, 198, 240, 243, 246, 254, 285, 287, 289, 300.
POPA, Alexandru: 267. TOPA, Aron, miner: 6.
132, 238, 275, 314. POPA, Augustin: 242, 245.
POPA, Aurelia, înv.: 201 219, 222, 224, 228, 275, 328.
POPA, Dumitru Marcu: 250.
POPA, Elena: 210 – 212. POPA, Giurgiul Juncoianu: 267. POPA, Iacob: 245, 261. POPA, Ioan: 272, 300. POPA, Ionlloos: 267. POPA-LISEANU G.: 58. POPA, Petru: 166, 300. POPA, Petru, miner din Procurea: 6, 89. POPA, Traian: 38, 41. POPA TUNSU: 247. POPA-TURCIU, Constantin: 256, 267. POPA, Vasile, învăţător: 210.
POPA-ZLATNA, Ioan: 25, 38, 89, 178, 179, 213, 218, 219, 232, 235, 236, 274, 278, 285, 288, 291, 293, 294, 312318, 326, 327.
POPESCU, inginer: 318.
POPESCU, Bazil: 211.
POPESCU, GK., pieot.: 12.
205, 206, 274, 318.
POPESCU, Maria: 210.
212.
poPESCU, Nicolae, preot, V.
Dosului: 208. POPESCU, Onut: 208.
POPESCU, Stelian: 172. POPESCU, Victoria: 214, 275.
POPOVICI, Dănilă: 267. POPOVICI, Dănşoreanu: 84, 179.
POPOVICI, Mihai: 267. POPOVICI, Petru: 205, 207.
POPOVICI, Samuil: 267. POPOVICI, Stan: 190. POPOVICI, Timotei: 313. POPP, Kâroly: 124, 145. POPP, Vasile: 19, 202, 203.
PREDA, Gh.: 244. PRIAM, regele Troiei: 172.
PRODAN, Probu: 26. PUŞCĂRIU: 30, 191. PUŞCĂU, Gh., al Ticului: 319.
R
RADEŞ, Ovidiu, dr: 38, 84, 86, 9 a 198, 230, 284, 285,) – 292, 296, 298.
RAD, Ion: 255.
RADIAN: 84, 179.
RADU, Ioan: 152, 153.
276.
RÂKOCZI, György I: 249.

RÂKOCZI, Szamuel: 47, 48, 111, 112 RÂKOCZI îi 61, 79. RAŢIU, Ioan, dr. Avocat: 19.
RĂCĂŞANU, preot: 221. RĂHĂIANU, au.: 242. RECE, Ioan, dr.: 215, 234, 298, 318.
RETTEG, György: 281.
REU, Tănase: 263.
RHEDEY, castelan: 26.
RIBICZEY, Iosif.92, 139, 140, 141, 142, 145, 152 – 154, 162, 194, 252, 255, 256.
ROBESPIERRE (Danton): 288.
ROBU, cuzist: 289.
RODEANU, Iosif: 116.
117.
ROF, Gheorghe, de la Chicera: 98. ROFF, Ion: 319. ROFF, Stana: 210 – 212. ROFF, Todor: 319. ROMAN (de Mediaş): 34, 243.
ROMAN, Silviu: 5, 89. ROŞCA, Ioan: 191.
ROŞCA, Maria: 212. ROŞIANU, Ştefan: 245. ROTHERMERE, lord francez: 11, 1305. RUDOLF îi 188. RUSMIR, Ilie, prof.: 245. RUSU-ABRUDEANU, Ion: 45.
RUSU, Alexandru, dr.: 245.
ROTHSCHILD: 104, 106, 107, 117.
Ş
SAMOILESCU, Aurel: 238, 275.
SANDU, Ioan, profesor: 245.
SĂVEANU: 287. SCHAPIRA: 80, 309. SCHILLER, Friedrich: 282.
SCHREIBER, Antoniu: 263.
SCHWARZENBERG: 103, 149.
SCHWEIGER: 129, 160. SCRIBANOVICI, Adolf: 295.
SCROBOTE, miner invalid: 5, 118 – 121.
SCROBOTE, preot 6, 294. SCROBOTE, Emanoil, învăţător 91, 228. SCROBOTE, Maria: 211. SCROBOTE, Romul: 234, 238, 275, 294314 SCROBOTE, Vasincu: 212.
SECULA, Gheorghe: 152.
SENDREY, Iânos: 134. SIEBER, Adolf: 80, 164, 166, 167, 301307.
SIGISMUND: 134, 135, 137, 139, 140, 152, 153, 193, 248, 249.
SIEGFRIED: 110.
SIMA, Horia: 22, 325.
SIMION, monetarul:

136.
SIMU, Ioan: 245. SÂRBU, Nicula: 263. SODLER, căpitan: 253. SOFRONIE: 63, 190 – 194.
247, 255, 281. SOLNESCU, Onu: 263. SORBAN, de Ribiţa: 30, 137.
139, 194, 254 SPARTACUS: 166. SPÂRCHEZ, dr.: 7. STACH, Frigyes: 120.
STANCA, Dominic, dr.: 201.
STANCIU din Zăvoi: 136.
STANCIU, Lazăr: 145. STANCIU, Victor: 245. STĂNCULŢ, Ilie: 9, 275.
STÂRCEA: 180, 182. STEINHERZ: 41. STELING: 151. STERCA-ŞULUŢIU, Alexandru: 19, 152. STERCA-ŞULUŢIU, Ioan: 69.
STERCA-ŞULUŢIU, Iosif. 19, 149, 202. STOIAN de Zalatnabănya: 34, 191. STOICHIŢĂ, Iosif, dr.245. STORS (STORCE), *sar*. 303. STRÂNSZER, inginer: 93. STURZA, miner: 5. SUCIU, Coriolan: 245. SUCIU, Petru: 112. SZÁNTO, György: 64, 252, 262.
SZEBER –, doamna: 265.
SZEBESI, Miklós: 138. SZENTKIRALY, Zsigmond: 142.
SZERENCSES: 268.
s
ŞAGUNA, Andrei: 19, 80, 149, 202.
ŞCHIOPU, Avram: 249. ŞEICARU, Pamfil: 183. ŞERBAN de Ribiţa: 135. ŞERDEAN, Ioan: 275. ŞORTAN, Virgil: 5, 83.
84, 87, 89, 90, 96.
179, 180, 200. ŞPAN, protopop: 332. ŞTEFAN de Birtin: 32, 35, 254.
ŞTEFAN al Moldovei: 33. ŞTEFAN al V-lea: 52. ŞTEFAN I cel Sfânt, al
Ungariei: 30, 34, 301. ŞTEFAN, Nicolae: 100. ŞULUŢ, Iosif: 73.
1
TALOŞ, Constantin: 152.
TANISLAV, Ana: 211, 212, 319. TĂTARICU de Zalatnabânya: 34.
TARTAMERICU de Baia
Zlatna: 191. TĂTAR, Ion: 319. TĂTĂRĂSCU, Gheorghe:
94, 95, 172, 180, 195 – 197, 216, 242, 283, 284.
286 – 289, 297. TEGAU, Danii: 86, 87, 90, 198 – 200, 241. TEGLÂS, Gabor: 47, 111, 140.

TELEKI, Ádám: 64, 252. TELEKI, Dominic, grof: 262.
TELEKI, Geza, grof: 205.
TEODOR: 63. THEINER, A.: 31. TIOC, Todor: 73. TITULESCU, Nicolae: 22, 185, 187, 288.
TISZĂ, István: 98, 291. TISZĂ, Kaiman: 39, 221.
TÂLVAN: 201. TÂRZIU, Gheorghe: 219, 275.
TÂRZIU, Ioan: 8, 294. TOADER, Jurj: 255. TOCILESCU, G.: 45, 46. TODEA-BUTA, Dumitru: 248 – 249.
TODEA, Cristea: 247. TODEA, Gavrilă: 247, 248.
TODEA, Iosif: 251. TODEA, Todor: 251. TODORAN, Nicolae: 40.
TOKAY, Mor: 122. TOLDÂLAGY: 92, 142. TOMESCU, preot: 238. TOMUŞ, senior: 319. TOMUŞ, a lui Cojocaru: 319.
TOMUŞ, Iacob: 38, 201. TOMUŞ, Nicolae: 8, 219, 228, 275, 328329. TOROcZKAY: 31, 32, 142.
TOVIC, Dan: 156.
LOVIŞI, Grigore: 91.
TRAI AN: 47, 57, 223.
TREBONIU, Laurian
August: 74.
TREGER, Iren: 215.
TRIF, Eugen: 91.
TRIF, I. (din Glod): 234.
238, 263, 275, 294, 315.
TRIF, Pascu, preot: 6, 8, 219, 234, 235, 238, 275, 294, 295, 314.
TRIF, Tiberia: 237.
TRUŢA, V. (din Presaca): 275. THUTMES III: 111. THUTMES IV: 111. TUHUTUM: 10, 29, 34, 49, 50, 92, 112, 113. TUT-ANC-AMMON: 111. TUROCZI: 48.
I
ŢEPOSU, Silviu: 245. ŢIBEA, Emilian: 41. ŢIBEA, Iulian: 328. TIFF, Mărişcuţa: 210, 211, 212.
U
URBAN, Mihail: 44, – 47, 50 62, 113.
URECHEA, V. A.: 154. URSA, Simion a lui Tănase: 315. URSU, Boganu: 267.
v *
VAIDA-VOIVOD, Alexandru: 283, 284, 287, 288 – 291.
VARADI, cârciumarul: 265.

VARGA, Ecaterina: 79, 80.
VASS, inginer: 126. VASPÂL, Alexandru: 28.
VĂTĂŞAN, Ioan: 245. VELICAN, dr.: 40. VERBOCZI: 149, 188. VEREŞ, Iosif: 120, 131. VIDU, Ion: 202, 229, 313. VIESPE: 204, 240, 275. VINŢAN, familia: 319. VÂJDEU, preot: 204. VÂJDEA: 275. VLAICU, Aurel: 15, 263.
VOICU, lui Şerb: 30. VULCANUS, zeul: 55. VULCU, Simion, dr.: 25, 277, 285. VYX, colonel: 97.
X
XENOPOL, A.D.: 222, 237.
Z
ZAHAROV: 172.
ZALĂ: 113. ZALÂN: 50. ZAMOLXIS: 46, 207. ZĂHUŢU, Iacob: 249. ZEIßIG: 131, 132, 133. ZEIK, Ianoş: 141, 142, 263, 264.
ZERECHIN, familia: 136.
ZEUS: 44, 55, 61, 76. ZUBUSZLÂUSZ: 35, 52, 106.
WEKERLE: 118. WALMER, Petru: 109, 111.
WENCZEL, Gustav: 35, 119, 138.
WEINHELM, Béla: 154. WERES, Iosif: 156, 157. WERNER: 177. WIESZ, Ludovik: 93. WILSON: 302.
CUPRINS
POTRIVNICII NE DEFĂIMEAZĂ 5
PERICOLUL SLĂBIRII TEMELIEI EXISTENŢEI NOASTRE 10
JUBILEUL DE 75 DE ANI AL „ASTREI" 15 TREZIŢI – VĂI DUŞMANII AMENINŢĂ! 21 O *CHEMARE TELEFONICĂ 25*
DUHUL ALBA IULIEI – POTRIVNIC REVIZIONISMULUI 26
Arhiepiscopia Ortodoxă Romană
Alba Iulia
„Viicteca
Nr. Inv.
MANIFESTAŢIILE DE LA ZLATNA 27
ÎNDEMNURI PAŞNICE 29
SĂ FIE CONDAMNAŢI BOLŞEVICII 38
VREM IEŞIREA DIN ÎNTUNECIMEA VEACURILOR 40
MOŢII REVENDICĂ SUBTERANELE AURIFERE 42 ISCOADELE LA PÂNDĂ 49
UN MAGHIAR DESPRE MAGHIARI 50 INGENIOŞII STRĂBUNI

ROȘIENI57

ROMÂNII CUTEZĂTORI 64 CONTRANȚA CEA VESTITĂ 66 SPERANȚE ȘI AMĂRĂCIUNI 79

PENTRU DOCUMENTARE 82 O SCRISOARE INTERESANTĂ 86

FIȚI GATA! 87

PERFIDA ÎNȘELARE 90

AUR CONȚI LOR, SĂRĂCIE MOȚILOR 96

PREVIZIUNEA DESCĂRCĂTORILOR VAGONULUI

98

AUR PENTRU ȚARA ROMÂNILOR 101 EVAZIUNEA AURULUI, RACILĂ VECHE 103 GHEARA BANCHERULUI ROTHSCHILD 104 MÂNTUIREA DE CEL RĂU 108

AURUL, PRETUTINDENI RÂVNIT 109

SUFLETUL MUNȚILOR RĂSCOLIT DE AGÂRBICEANU113

NEASTÂMPĂRAȚII GOZARI118

BOB DE AUR PENTRU GOZARII BUCIUMAM 121

CASE ZLĂTNENE CONFORTABILE 125

ADEMENITORUL CAPITAL STRĂIN 126

GOZĂRITUL 129

4

BĂIȚA131 AURUL CRIȘENILOR 133 STATUL *ȘI FAVORIȚII REGELUI 138 AURUL CRIȘENILOR ÎN MÂINILE GROFILOR 140 ISTORICE URME SUBTERANE 144 DACIA MICĂ – KIS DACIA 148 ZARANDUL ÎN FLĂCĂRI 150*

AURUL ȘI LUCRUL CRIȘENILOR, FRUCTIFICATE DE GERMANI 156

FANTASTICE RARITĂȚI SUBTERANE ÎN MUNȚII CRIȘENILOR 159

O *ENERGICĂ SOMAȚIE 163*

O EXCURSIE LA PIATRA CAPREI 168

TRĂIESC CEI CARE LUPTĂ 173

STOP ÎNȘELĂTORIILOR 176

OFERTĂ SEDUCĂTOARE 178

ATACURI ȘI DEZMINȚIRI LĂMURITOARE 182

RĂSUNĂ IARĂȘI PORUNCILE TRIBUNILOR 183

REPERE CARDINALE STATORNICITE DE

— MARTIRII ÎNAINTAȘI 187

SOFRONIE CUTEAZĂ 190

TOTUL PENTRU BINELE NEAMULUI 196

SĂ NE ÎNȚELEAGĂ CEI DE SUS 200 DE LA OPINCĂ PÂNĂ LA

VLĂDICĂ 201
REUNIUNEA FEMEILOR ORTODOXE ZLATNA 209
UNITATE ÎN CUGET ŞI SIMŢIRI 215
PAS CU PAS, TOT ÎNAINTE! 220
ZIUA „ASTREI" – PORT ŞI CÂNTEC ROMÂNESC 222
ÎNDRUMĂRI PENTRU ZIUA „ASTREI" 225
ZLATNA – MÂNDRIA DESPĂRŢĂMÂNTULUI JUDEŢEAN ALBA 232
ESCALADARE CULTURALĂ PESTE BREAZA, LA ALMAŞE 233
UN MĂREŢ MONUMENT AL MARTIRILOR 239
CURENT POLITIC POTRIVNIC SUFLETULUI ROMÂNESC 244
STINDARDE ÎN MEMORIA MARTIRILOR 246
LA BĂLGRAD DUPĂ ARME 253
INVOCĂRI NECESARE 257
ATROCITĂŢILE ORDONATE DE VICECOMITELE COMITATULUI HUNEDOARA 262
SĂ NU MAI FIM IOBAGI! 264
ORIBILELE SUPLICII 268
DACICUL CRIŞAN 269
CUVÂNTĂRILE NOASTRE DESPRE REVOLUŢIE ŞI REVOLUŢIONARI 273
ŞOIMII SE IMPUN CU FERMITATE PATRIOTICĂ 277
ALBA IULIA, LA 14 OCTOMBRIE 1937 280
CONVULSII POLITICE DĂUNĂTOARE 283
REGELE DECIMEAZĂ PARTIDELE POLITICE 287
PREOCUPĂRI DIURNE ÎN DESPĂRŢĂMÂNTUL ZLATNA 290
NU DEZBINĂRI, CI UNIRE PRIN CULTURALIZARE 292
ŞOIMII CÂŞTIGĂ SIMPATIA VIZITATORILOR 299
UN VICEREGE LA ZLATNA 301
DECANUL CORPULUI DIPLOMATIC LA ZLATNA 304
AURUL STRICĂCIUNII 306
O LOVITURĂ AMARNICĂ 315
MAI BUNE CONDIŢII DE VIAŢĂ PENTRU MOŢI
O NOUĂ CONSTITUŢIE 320
HITLERISMUL ŞI FASCISMUL, RESPINSE DE MOŢI 323

ACTIVITATE SPORNICĂ, ÎN ANUL 1938 326
ECOUL CULTURAL AL ZLATNEI TRECE PESTE DEALUL MARE 332
Tipar executat la S.C. TIPO-REX S.R.L. ALBA IULIA Tel./Fax. 0258 812320, 834482